

GAÁL BOTOND
A NEMZETEK APOSTOLA,
PÁL

A MAGYAR NEMZETHEZ TARTOZÓ
KERESZTYÉN GYÜLEKEZETEKNEK

Délvidéken

Erdélyben

Felvidéken

Kárpátalján

Királyhágómelléken

Őrvidéken,

valamint az

Anyországban

és a világ minden táján

GAÁL BOTOND

A NEMZETEK
APOSTOLA,
PÁL

AZ EURÓPAI KERESZTYÉN KULTÚRA
MAGVETÉSE

DEBRECEN
2024

GAÁL BOTOND
A NEMZETEK APOSTOLA,
PÁL

AZ EURÓPAI KERESZTYÉN KULTÚRA MAGVETÉSE

A szöveget gondozta: *Bíró Éva*
Könyvterv és tördelés: *Timár Tamás*

Minden jog fenntartva,
beleértve a bárminemű eljárással történő
sokszorosítás jogát is.

© Dr. Gaál Botond, 2024

ISBN 978-615-80844-5-1

Kiadja: *Debrecen-Nagytemplomi Református Egyházközség*
Felelős kiadó: *Oláh István elnök-lelkész és Ember Sándor főgondnok*
Készült a Kapitális Nyomdában
Felelős vezető: *ifj. Kapusi József*

DEBRECEN, 2024

TARTALOM

TARTALOMJEGYZÉK	5
BEVEZETÉS	9
I. PÁL APOSTOL ÉLETE ÉS TÖRTÉNELMI JELENTŐSÉGE	15
KORRAJZ AZ ÓKORI IZRAELRŐL	17
<i>Pál helye az ókor nagyjai között</i>	17
<i>Zsidó diaszpórák a Római Birodalomban</i>	18
<i>Iskolázás Izrael népe körében</i>	20
<i>A vallási és politikai pártok szerepe</i>	23
AZ ÓKORI ZSIDÓSÁG SZELLEMI ARCA ÉS HITÉLETE	28
<i>Kultúra és vallás Pál korában</i>	28
<i>Érdekelte-e a zsidó embert a teremtett mindenség?</i>	29
<i>A választott nép istenhite</i>	30
<i>Az idő- és történelemszemlélet a zsidóknál</i>	32
<i>A zsidóság istenképe</i>	33
<i>Monoteizmus: a természeti világ egységes magyarázata</i>	35
<i>A zsidó gondolkodás és a tapasztalati világ</i>	37
<i>A zsidók szellemi-lelki életének zárttá válása</i>	40
PÁL ÉLETÉNEK FŐBB MÉRFÖLDKÖVEI, SZELLEMI-LELKI KÖRNYEZETE	44
<i>Ki volt Pál?</i>	44
<i>Valami készül a damaszkuszi úton</i>	49
<i>A régi és az új törvény viszonya</i>	54
<i>A „damaszkuszi jelenség” tudományelméleti megközelítése</i>	56
<i>Korabeli kétségek Pál apostoli tiszte kapcsán</i>	59
<i>Rövid kitérő: a csodák Pál életében</i>	65
<i>Pál három térítői útja</i>	68

<i>Pál vallási és filozófiai környezete</i>	71
<i>A tizenhárom levél</i>	77
<i>Pál fönmaradt beszédei</i>	82
II. PÁL TEOLÓGIÁJA	93
A TEOLÓGUS APOSTOL	95
<i>Egy kis visszatekintés</i>	95
<i>Rövid történeti fölvezetés</i>	96
<i>János, Jakab és Péter apostolok</i>	99
<i>Pál és az „európai csoda”</i>	101
<i>Pál apostol küzdelme a birodalommal</i>	103
<i>A görögök bölcsességet kerestek</i>	108
<i>A zsidó vallásosság Pál korában</i>	110
<i>A rómaiak gyakorlatias világa</i>	111
<i>Pál teológiai gondolkodásának mélysége és magassága</i>	112
<i>Az egyistenhit és a semmiből való teremtés összefüggése</i>	114
<i>Pál „nemes harca” az evangélium igazságáért</i>	117
<i>A Római levél</i>	119
<i>Krisztus és a történeti időszemlélet</i>	120
III. A KERESZTYÉNSÉG NAGY TÉTELEI A PÁLI TEOLÓGIÁBAN	123
A SZENTHÁROMSÁG PÁLNÁL	125
<i>Az egyház számadása a trinitásról</i>	125
<i>Pál: Az isteni teljesség Krisztusban</i>	127
<i>A matematikusoktól kölcsönzött analógia</i>	128
<i>A szentháromságtan jelentősége</i>	130
AZ ÉLETRE HANGOLT VILÁGEGYETEM	132
<i>Időbeli kezdet és a Krisztusban való teremtés</i>	132
<i>Kitágult a tér</i>	133
<i>Univerzummodellek</i>	134
<i>Az antropikus kozmológiai elvek</i>	135
<i>Egy kis matematikai segítség az antropikus elvekhez</i>	138
<i>Keresztyén szemmel a teremtésről</i>	139
<i>Miért jött létre az élet? Miért jött létre a világ?</i>	140
<i>Végül is mi az élet? Honnan ered?</i>	142

A MEGIGAZULÁS ÉS PÁL	144
<i>Pál egységbe köti az Ó- és Újszövetséget</i>	144
<i>Teológiai gondolkodás a középkor leszálló szakaszában</i>	145
<i>A reformátorok megigazolástana</i>	149
<i>Megtörténik a szellemi modellváltás</i>	150
<i>Hit által igazulunk meg</i>	151
<i>A megigazulás és a keresztyén életszemlélet</i>	152
A RÉGI ÉS AZ ÚJ TÖRVÉNY PÁLNAÁL	154
<i>Eligazodás a törvények fajtái között</i>	154
<i>Mit mond az antropológia az emberről?</i>	155
<i>Pál fölszabadítja az embert</i>	158
ELEVE ELRENDELÉS A KRISZTUSBAN	160
<i>Pál eredendő kiválasztottsága</i>	160
<i>Az eleve elrendelés súlyos ténye</i>	163
<i>Ézsau és Jákób története</i>	165
<i>A Krisztusban való kiválasztottság értelme</i>	168
<i>A kegyelmi kiválasztás csak Krisztusban értelmezhető</i>	170
A SZERETET LÉNYEGE KRISZTUSI NÉZŐPONTBÓL.....	172
<i>Az isteni és emberi szeretet közötti különbség</i>	172
ÚJ SZEMLÉLET A TERMÉSZETLEÍRÁSBAN.....	176
<i>Új valóság fölfedezése</i>	176
<i>A mi tudásunk és a valóság</i>	177
<i>A világ egysége és rendje</i>	178
PÉLDAMUTATÓ ÉLETVEZETÉS.....	181
<i>Gyakorlati tanácsok</i>	181
<i>A keresztyén értékek sokfélesége</i>	182
NÉP, NEMZET, FELSŐSÉG.....	188
<i>Bevezető gondolatok</i>	188
<i>„Választott nép: szent nemzet vagytok!”</i>	189
<i>Az apostol parainézise a Római levélben</i>	190
<i>A parainetikus szöveg különös betétje: a felsőség</i>	191
<i>A Pax Romana Pál korában</i>	192
<i>A mindenkori teremtési rend</i>	194

EMBERI MÉLTÓSÁG, EGYENLŐSÉG ÉS FELELŐSSÉG	197
<i>Rövid történeti bevezetés.....</i>	197
<i>Az emberi jogok bibliai nézőpontból.....</i>	198
<i>Az emberi méltóság .....</i>	200
<i>Az emberi egyenlőség .....</i>	202
<i>Az emberi felelősség .....</i>	204
A KERESZTYÉN SZABADSÁG LÉNYEGE	206
<i>A törvénytől a keresztyén szabadságig .....</i>	206
<i>A Lélek szabadsága szerint .....</i>	208
AZ APOSTOL JÖVŐKÉPE	209
<i>A Krisztusban elkészített jövő.....</i>	209
<i>Jézus visszajövetelének ígérete.....</i>	209
<i>Pál tanítása az utolsó időkről.....</i>	210
<i>A halottak feltámadásáról.....</i>	212
<i>A Krisztusban kapott biztos jövő.....</i>	214
IV. A VELÜNK ÉLŐ PÁL ÉS AZ Ő	
TÖRTÉNELEMFORMÁLÓ SZEREPE	217
PÁLTÓL VETT ÁLLANDÓ ELEMELK A LITURGIÁBAN	
ÉS AZ EGYHÁZI GYAKORLATBAN	219
<i>Az úrvacsora szereztetési igéje.....</i>	219
<i>Az istentiszteletet kezdő és köszöntő szavai .....</i>	221
<i>Áldó formulák.....</i>	221
<i>Házasság, család.....</i>	222
<i>Az egyház Krisztus teste, mi pedig annak tagjai.....</i>	222
<i>A feltámadás páli értelmezése.....</i>	223
<i>A Szentírás tekintélye .....</i>	224
ÖSSZEGZÉS – EPILÓGUS	225
<i>Új utak Pál értéséhez.....</i>	225
<i>Mózesztől Krisztusig .....</i>	226
<i>A misszió atyja, Pál.....</i>	227
<i>A népek, nemzetek apostola.....</i>	229
IRODALOM.....	231
ÖSSZEFOGLALÁS.....	247
A SZERZŐ BEMUTATÁSA	253

BEVEZETÉS

Pál története és életműve fiatal koromtól kezdve foglalkoztatott. Mindig úgy éreztem, hogy levelei nagy titkokat rejtegetnek, amelyekhez feltétlenül szeretnék hozzáférni. Az ő érzelmi-lelki-szellemi-hitbeli gazdagsága lenyűgözött. A magyar református teológusok Coetusán, Sárospatakon tartottam róla egy előadást 2000-ben, amikor is *Pál apostol bizonyágtétele az evangélium igazságáról* címmel foglaltam össze mondandómat. Aztán bővebben írtam Pál teológiai jelentőségéről *A keresztyén tanítás rendszere* címmel 2022-ben megjelent dogmatikai művemben. De még ennél is többet szerettem volna elmondani Pálról, ezért vállalkoztam e könyv megírására, amely lényegében tartalmazza korábbi megállapításaimat is, de ezt a könyvet már sokkal szélesebb kitekintéssel és mélyebb tudományelméleti elemzéssel készítettem el. Tehát egyfajta koncentrikusan bővülő hármas kört kell elképzelni, amelynek a jelen írás immár a harmadik, de legátfogóbb változata.

* * * * *

Őszintén bevallom: számos esztendőnek kellett eltelnie ahhoz, hogy Pál gondolkodását lépésről lépésre a teljes Írás összefüggésében valamelyest megértsem. Olykor még félre is értettem bizonyos gondolatait. Ami a fokozatos érdeklődésemet illeti, egy folyamatról van szó, amely régen kezdődött és mindmáig tart. A tizenhárom levél mindegyike a maga nemében egy evangéliumi üzenetekben gazdag remekmű. Pálnál a keresztyénség legnehezebb tantételei szinte mind megtalálhatóak. Csak egyetlen jellemző példát kiragadva: a számos alapvető tanítás mellett engem különösen is foglalkoztatott a *semmiből való teremtés* súlyos tétele, amelyet a maga módján a héber is és a görög is nyelvileg ki tud fejezni, holott egyik nyelvben sem létezik a „*semmi*” fogalma. A héber nehézkesen úgy fejezi ki magát, hogy „*ami nem valami*”, illetve „*nincs-mi*”, a görög pedig a „*nemlét*”

kifejezést használja, amikor a „*semmiről*” beszél.¹ A latin nyelvnek már van erre szava, a „*nihil*”.² Ez engem nagyon érdekelt. Már csak azért is, mert matematikát és fizikát tanultam a Debreceni Egyetemen, s a természet törvényeinek megismerése a szokásosnál különösebb és érdekesebb szempontokat vetett föl számomra. Teológiai hallgató koromban pedig a *creatio ex nihilo* bibliai és elvi értelmezése még inkább fölkelte az érdeklődésemet. Miközben rácsodálkoztam erre a titokra, figyelmemet e kifejezés tartalmának a görög tudománnyal való kapcsolata kötötte le. Minduntalan érdekes dolgokba botlottam. A görögök először nem értették, mit akar a keresztyénség ezzel kifejezni, s mire fölocsúdtak dualista világszemléletükből, a keresztyén gondolkodás már réges-rég a helyes kerékvágásba zökkentette vissza a görög tudomány más irányba kóborolt szekerét. Ez a helyzetétel a *semmiből való teremtés* ószövetségi és újszövetségi biblikus gondolatának volt köszönhető, s ehhez járult még megerősítés gyanánt az *inkarnáció* ténye és a róla szóló tanítás. Nélküle a *semmiből való teremtés* tétele sem értelmezhető. E két tényező együttes hatására a görögök aztán hamarosan kezdték belátni, hogy nem az emberi értelem által létrehívott, olykor megistenített gondolatok vagy az istenségig vezető logikai teljesítmény jelenti a legfőbb valóságot, ugyanis a mindenségnek van egy rajta kívül eső Teremtője, aki a nem létezőből hívta létre a mindenséget, majd pedig Krisztusban ezt magára vette. Pál, a farizeus vallásosságon nevelkedett kitűnő képességű zsidó tudós ezt már értette, s rájött, hogy mindaz az üzenet, amely a választott népnek szólt, másként szemlélendő. Ez a másféle szemlélet azt jelentette számára, hogy minden, amit eddig ő tudásként megszerzett magának, az a Krisztusban fogja elnyerni igazi értelmét! De hogyan? Ez a könyv erről az új szemléletről fog szólni.

* * * * *

-
- 1 Ennek a problémakörnek a részletes leírását lásd Gaál Botond: *A keresztyén tanítás rendszere*. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2022. 441–452.
  - 2 A latin nyelv, különösen is az irodalom akkor még használta a *nil* vagy a *nihilum* szavakat. Árnyalati különbségek esetén alkalmazták egyik vagy másik szót. Ez a nyelvészet területére tartozó kérdés, nekünk itt nincs dolgunk vele.

Még valami nagyon fontos dolgot előre kell bocsátanunk. Teológiai szempontból az inkarnáció révén lehet belátni, hogy ténylegesen is volt teremtés, mert maga a Teremtő jött el az általa létrehozott világba. A mindenség az ő műve! A világ tehát nem örökké létező, miként azt a görögök hitték.³ Ebből az következett, hogy az emberi értelem is a teremtett dolgok kategóriájába tartozik, így a mindenség része lett, amelynek segítségével azt fölfogjuk, kutatjuk, értelmezzük, változtatjuk. Az ember szellemi képessége tehát nem arra való, hogy annak segítségével istenségeket hozunk létre, vagy legalábbis logikai úton eljussunk valamilyen istenségig, s ezzel a saját gondolatainkat is megistenítsük. Ez gyökeres ellentétben állt a görög tudománnyal, s lassan-lassan ezt a görögök is belátták. Közel kétezer évet ugorva, manapság már azt is nyilvánvaló tényként kezeli a tudományelmélet, hogy – az egzakt tudományok esetében – magából a görög tudományból a keresztyénség egészen más és új szemlélete nélkül a mai tudomány nem tudott volna kifejlődni. De végül is kifejlődött, s mi már ennek vagyunk a részesei. Ez a rövid története, eredete az európai kultúránk, illetve civilizációnk kialakulásának.⁴ Ezért kellő bátorsággal az iránt érdeklődünk: hogyan történhetett mindez?⁵ Minden részletet itt előtárni nem tudunk, csupán egyetlen komponensre figyelünk: megpróbáljuk megérteni Pál apostol jelentős hozzájárulását ehhez a folyamathoz. Ezzel a nagy apostolt elhelyezzük az egyetemes szellemi élet palettáján, mégpedig az eddigiekhez képest másként.

*****

- 3 Egyetlen példa a sok közül: Arisztotelész kimondottan vallotta a világ örökké létezését. Valószínűleg azért, hogy ne kelljen az eredet kérdését megválaszolnia.
- 4 Mi megkülönböztetjük a kultúrát és a civilizációt. A kultúra szó általánosabb, az emberi értelem által elért ismeret világát jelenti, ami pedig ebből láthatóvá válik, azt nevezzük civilizációnak. Ez a megkülönböztetés csak általánosságban igaz, nem mindig tükrözi a helyzet valóságát, de elég jól lehet használni a tudományelmélet területén. Azért érdemes különbséget tenni, hogy később fogalmilag ne keverjük a kultúrát és a civilizációt.
- 5 Vö. Gaál Botond: *Az ész igazsága és a világ valósága*. DRHE Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2002. Aki részletesen akar érdeklődni e kétezer éves folyamat iránt, e könyvben nagyon lényeges tényekre találhat. A könyvben Pál apostol jelentőségét még nem elemeztük, részletesebb bemutatását e mű fejezeteiben fogja megtalálni.

A keresztyén gondolkodás történetéből látom, tapasztalom, hogy a szellemi-lelki tekintetben kiváló gondolkodó, a briliáns képességekkel megáldott Pál nemcsak nekem okozott fejtörést, hanem jó néhány biblikus és rendszeres teológus számára is. Nekik is komoly kihívást jelentett az ő életműve. Sokan vizsgálták Pál belső lelkiiségétől áthatott gondolatait a tizenhárom levél alapján. Szinte érzeték mindnyájan, hogy a páli keresztyén lelkiesség kincseshányájából valamit még mindig nem hoztunk a felszínre, s ezekért le kellene szállni a mélybe. Tudósok százainak okozott ez gondolati problémát. Nézzünk meg ezek közül egy-két példát. *Sarkadi Nagy Pál* biblikus tudósunk, a 20. század jeles igehirdetője úgy döntött, hogy ebből az apostoli gazdag örökségből az év minden napjára kiválaszt egy igét, s ennek magyarázata révén mutatja be Pál jelentőségét. Így született *A nagy apostol* című könyve, amely egy nagyon egyszerű, de hasznos remekmű. Az anglikán *Tom Wright* teológiai munkásságát igazából Pálnak szentelte. Egyik kiváló könyvének ezt a címet adta: *Az én evangéliumom szerint*. Alcímnek „biztonságból” odaírta: *Mit mondott Pál apostol valójában?* Kiválóan használható mű lett belőle, nemcsak kortörténeti szempontból, hanem a másokkal való vitatkozás tekintetében is. *Joseph A. Fitzmyer* jezsuita teológus megpróbálta Pált tárgyilagosan elhelyezni a saját korában, s ebből nagyon sok tanulság keletkezett. Még sokan mások is foglalkoztak Pál életművével a tizenhárom levele alapján. Vannak olyanok is, akik nem a keresztyén hit szemüvegén keresztül próbálják Pál szellemi teljesítményét bemutatni, fölmérni, hanem inkább a külső szemlélő nézőpontjából. *Vermes Géza* is ilyen szemléletet képvisel, ezért *A keresztyénség kezdetei – Názárettől Nikaiáig* (Kr.u. 30–325) című műve a keresztyén teológia számára kevésbé használható. A keresztyénséget „Pál vallásának” tekinti, amelyen belül keresgéli „Krisztus státuszát”. Mivel a szerző nem „belsőképpen” szemléli Pál apostol Krisztusban megélt és reánk hagyott üzenetét, hanem inkább a vallástörténeti vagy vallásfenomenológiai szempontokat figyeli meg, korántsem jut el odáig, mint *Sarkadi Nagy Pál*, aki szívvel-lélekkel tárja eléink az apostol rendkívül gazdag evangéliumi örökségét. Említett művében az esztendő minden napjára jut egy jellegzetes üzenet Páltól. Ezek mélyek és szívhez szólóak. A két mű között ez a legkomolyabb szemléleti különbség.

* * * * *

Mi ebben a könyvben Pál egész hitvilágát, illetve teológiai jelentőségét elsősorban *tudományelméleti szempontok alapján* igyekszünk vizsgálni. A páli életmű ilyen megközelítésével még nem találkoztam. Egy új szemlélet és egy új valóság tárul elénk, amikor is Pál meglát egy új igazságot a Krisztus Jézusban, amely magasabb szinten van, mint az addigi vallási tudása, és arról a magasabb szintről visszafelé nézve nyeri el az értelmét és érvényét minden alacsonyabb szinten lévő ismerete. Ez világosodott meg számára Damaszkusznál. Ezt a tudományelméleti szemléletet fogjuk alkalmazni Pál „fordulatára”, azaz arra az új felismerésre, mely szerint a Krisztusban nyeri el értelmét az egész ószövetségi kijelentés. Így válik majd érthetővé mindaz, amit eddig Pál teológiájából alig értettünk. Kérdezik ugyanis sokan: honnan ismerte Pál a Krisztus-eseményt? Hogyan van az, hogy van egy villanás, illetve látomás és a damaszkuszi események után Pálnak egyből megvilágosodik az evangélium, méghozzá a leveleiben leírt kibeszélhetetlen gazdagsággal? Nagyon jók ezek a fölvetések, mert a kérdezők alaposan megfigyelték a páli bibliai leírásokat. Az ilyesfajta kérdéseket még a teológiai hallgatók részéről is komoly érdeklődésnek tekinthetjük. Mi most pontosan az ilyen őszinte megnyilatkozásokra szeretnénk válaszolni. Pált reálisan akarjuk látni, ami azt is jelenti, hogy bibliai leveleit kellő szellemi szinten szeretnénk vizsgálni. Őt tehát nem csupán egy kedves, okos vándorprédikátornak tekintjük, miként sokan így vélekednek róla, hanem teológiai súlyának megfelelően igyekszünk a mondandóját megérteni. Hogy őt a modern tudományelmélet eszközeivel, módszerével is vizsgáljuk, az a mi mély tiszteletünket és őszinte nagyrabecsülésünket fejezi ki iránta. Sőt, ragaszkodásunkat az ő evangéliumi üzenetéhez! Azt kívánjuk, reméljük, kérjük, hisszük, hogy ily módon az Olvasó is kapcsolódni tud majd hozzánk, s a hitben fogant gondolatokat az értelem segítségével is képes lesz követni, elfogadni. Egy Pál apostoltól tanult igei jókívánsággal szeretnénk biztatni mindenkit e könyvben olvasottak mély átgondolására: *„Hogy lakozzék a Krisztus a hit által szívetekben, s a szeretetben alapot vévén és meggyökerezvén képesek legyetek megismerni minden szentekkel együtt, mi a szélessége, hosszúsága, mélysége és magassága a Krisztus minden ismeretet felülhaladó szeretetének, és beteljesedjete az Istennek egész teljességével!”*⁶ (Ef 3,17–19)

6 Az idézett bibliai mondatban Pál említi a „minden szentekkel együtt” kifejezést. Ez nem az egyház által később szentté avatottakat jelenti, mert Pál idejében még ilyen nem volt, hanem ő olykor a gyülekezeti tagokat is *szenteknek* hívja. Valaki megszámlolta: hét esetben használja Pál a „szentek” szót a leveleiben.

I.

PÁL APOSTOL ÉLETE ÉS TÖRTÉNELMI JELENTŐSÉGE

Az ókori Izrael bemutatása

A zsidóság szellemi arca és hitélete

Vallási és politikai pártok Izraelben

A zsidó monoteizmus

A semmiből való teremtés

Pál keresztyén szellemi-lelki környezete

A damaszkuszi úti események mai szemmel

Pál teológiája és a modern tudományelmélet

A térítői utak

A tizenhárom levél

Pál híres beszédei

KORRAJZ AZ ÓKORI IZRAELRÓL

Pál helye az ókor nagyjai között

Számos remek könyv született az ókori görög–római időszakról. Megannyi híresség alakja tárul elénk abból az ezer esztendőből, amelynek a közepén Augustus császár áll. Az ő uralkodásának időszakához, valamint Tiberius császár korához kötődik Jézus Krisztus történelmi alakja. (Lk 2,1–14; 3,1) Az ő földi működéséről szóló elsődleges irodalom a Bibliában található. Az evangéliumok tartalmazzák az életútját és tanításait, majd ezt követően az apostolok missziós tevékenységéről olvashatunk. Közülük néhányan már értelmezik is Jézus küldetését, leginkább Pál apostol a tizenhárom levelében. Ez igencsak tekintélyes része az Újszövetségnek. Az egyházi irodalmon kívül Pál apostol nevével viszont ritkán találkozhatunk. Pedig százával vagy inkább ezrével sorakoznak az e korszakból említhető kiválóságok. Akár a filozófusokat, írókat, politikusokat, művészeket, matematikusokat, csillagászokat, akár a császárokat és királyokat tekintjük, hallatlanul magas történelmi és szellemi értékek örökösévé tettek bennünket. Művelt világunk értelmiségi köreiből sokak neve ismert, de akiket a legtöbbször emlegetnek, illetve akiknek a neve leginkább fémjelzi ezt a hosszú korszakot, talán Szókratész, Platón, Arisztotelész, Eukleidész, Hérakleitosz, Julius Caesar, Augustus, Cicero, Ptolemaiosz, Athanasziosz, Augustinus – az ő alakjuk emelkedik a legmagasabbra. Vannak sokan, akik az általános iskolai és középiskolai tanulmányaikból még emlékeznek Thalész és Püthagorasz nevére is, akikhez egy-egy híres matematikai tétel kapcsolódik. A folyadékokban való alámerülés kapcsán pedig szinte mindenki emlegeti Arkhimédész törvényét a „súlyvesztés” tapasztalata révén. A tudományos élet még számoltart több száz jelentős személyt is ebből a korból, akik valamennyien az ókor kiválóságai voltak. Azt figyelhetjük meg, hogy Pál apostolt csak alig, vagy egyáltalán nem szokták ebben a sorban említeni. Az emberi képzelet, a gondolkodó elme őt a vallási élethez köti, úgyszólván bezárja a templomokba. Szinte oda van láncolva

a templomi vallásos világ elemeihez, akár látható képek és szobrok alakjában, akár pedig a vallásos beszédeknek témát adó szentíró különös személyében. Jobbára egy kegyes életű apostolnak tekintik csupán, aki a Biblia lapjairól üzen a mindenkori embernek. Mi most arra fogunk vállalkozni, hogy megnézzük, mit is üzen nekünk Pál teológiai szempontból, majd pedig „kihozzuk” őt a templomokból, és megnézzük, van-e valami többletüzeneete vagy egyáltalán valamilyen értékelhető tanítása a szakrális világon kívül élő emberek számára. Gondolhatunk a régi időkre is, nemkülönben modern korunk magasan művelt világára. Szeretnénk eljutni oda, hogy lássuk: szellemi-lelki tekintetben nincs olyan ókori személyiség, akinek messze nyúló hatása Pál apostolt képes volna túlszárnyalni. Abban, hogy a mi görög-római és zsidó-keresztyén indíttatású európai civilizációnk olyan magasságokig jutott, amelyet csak csodálni lehet, Pál apostolnak igen jelentős szerepe van, alighanem a legnagyobb. Ezt szeretnénk megmutatni.

Először bemutatjuk a korszakot mint Pál neveltetésének szellemi-lelki környezetét, ezt követően pedig beágyazzuk őt a teológia történetébe, és megnézzük azt is, milyen jelentősége volt az ő apostoli tevékenységének a népek, nemzetek társadalmi életében. Külön fejezetet szentelünk az életútjának, és kérdezzük: ki volt Pál? Kísérletet teszünk arra is, hogy a tudományos életből kiválasszunk néhány konkrét területet, ahol Pál apostol szelleme mindmáig hatással van a gondolkodásra.

Zsidó diaszpórák a Római Birodalomban

A világtörténelem egyik legkülönösebb, de mégis legrokonszenvesebb alakjának családi, társadalmi, politikai, vallási környezetét szeretnénk bemutatni. Pál apostol személyiségének alakulását, életének döbbenetes változásait, lelkiismeretének vívódását, lelkiségének végtelen gazdagságát a később következő alcímek alatt fogjuk találni, most még csak „előkészítjük” az ő neveltetése bemutatásának szellemi-lelki táptalaját, illetve ennek megismerését. Ha az életútjának fejlődését akarjuk látni, nyomban egy érdekes, de bonyolult világba csöppenünk. Ennek az ókori világnak a működési keretét a Római Birodalom biztosította, amely a szerteágazó népi-nemzeti-vallási csoportok, kultúrák egyben tartása és békéje fölött őrködött a kard és a jog erejével. A *Pax Romana* csak az egyik oldala volt a

korabeli társadalmi életnek, mert egy másik tényező éppoly összetartó és átható szereppel bírt abban a korban: ez pedig a magasra jutott hellén kultúra szellemének minden területen jelentkező hatása, egyben gazdagító ereje. Tudnunk kell azonban, hogy ez a mindent átható kultúra is egyszer csak hervadásnak indult, és jött helyébe egy reményt sugárzó, vágyott szellemiség, a keresztyénség korszaka. Ennek a létrejöttében játszott jelentős szerepet Pál apostol az ő evangéliumi szellemű jövőbe mutatóásával, mégpedig a mindenkire szóló és valamennyi embert megszólító szellemi-lelki-erkölcsi tanításával.

A történetet azzal érdemes kezdeni, hogy a fogság utáni századokban a zsidók elég tekintélyes része szép lassan elvándorolt Palesztina területéről és új otthonot keresett magának a Földközi-tenger partjain élő népek körében. Egyre többen döntöttek így, s végül is a mediterrán világ szinte valamennyi népének vagy nemzetének társadalmában megjelentek, az életükbe beépültek. Bár ezáltal szétszóródottságban éltek, mégis ez a diaszpóra létű zsidóság valamiképpen összetartozónak érezte magát. Legfőbb vágyuk volt, hogy a helyi központokban templomot építsenek maguknak. Ezek voltak a zsinagógák. Héberül ezt *bét kneszet*-nek hívták, azaz az *összegyülekezés házá*nak, de csakhamar a görög kultúra hatására *szünagógé*-nek nevezték el.⁷ Ez a szó jött át a magyarba, *zsinagóga* néven. Más népek nyelvében is a görög változat honosodott meg. A vallásos zsidók azonban az új hazájukban is Izraelt tekintették lelki otthonuknak. Bármilyen távol is éltek Jeruzsálemtől, atyáik hitét nem hagyták el. A lelki irányítást mindig onnan várták és kapták. Foltokban éltek, sokszor vidéki helységeken, egymást mégis számontartották, olykor hazalátogattak a Szent Földre, főként Jeruzsálembé. Amit hallottak a jeruzsálemi templomban, az volt számukra a lelki eledel hosszú időkre, még ha távol is volt az új otthonuk. Jeruzsálem főpapját részükről rendkívüli tisztelet övezte. Sajat bíraskodással fegyelmezték egymást, s ennek az igazságszolgáltatásnak az alapja mindig a Tóra volt. A környező népek ezt türelemmel nézték, mert a vallásukhoz tartozó belső dolognak ítélték. Pál is egy ilyen, valószínűleg több generáció óta diaszpórában élő zsidó családban született. Jelentős műveltséggel rendelkező atyai házból származott, édesapja a „római polgár” címet is elnyerte és ezt örökölhették a gyermekek is.

7 Vö. Gaál Botond: *A keresztyén tanítás rendszere, 722–726*. Hogy ez pontosan hogyan alakult ki, ezeken az oldalakon olvasható bővebben.

Iskolázás Izrael népe körében

Izrael történelmében, különösen is a szellemi-lelki élet területén páratlan jelenség volt az iskolarendszer kialakítása. Szinte egy olyan sajátos „intézményrendszernek” lehetne mondani, amelyet nem központilag szerveznek, nincs külső felügyelete sem, hanem egy nép belső lelki indíttatása és szellemi igénye szerint működik. Ehhez fogható a környező népek körében nem volt található. Maga a zsidó iskolázás is korról korra változott, fejlődött. Idői tekintetben az iskolázás ügyét nagyjából két korszakra lehetne osztani: a fogság előtt és a fogság után. Az előbbi megalapozta az utóbbit. A szervezett iskolázás inkább a fogság utáni korszakra jellemző. Ha volt különleges tehetségű gyerek a családban, az már az otthoni környezetben is a megfelelő mennyiségű és kitűnő minőségű oktatás révén kellőképpen elmélyülhetett a tananyagban. Pálnak is ilyen iskolázásban lehetett része.

Ami az iskolázást illeti, azt látjuk, hogy a zsidóság körében – nyilvánvalóan nem a mai értelemben – mindig voltak tanítók és volt tananyag is. Az ószövetségi tények szerint Izrael népe körében különös jelentőséggel bírt az atyák által őrzött hitismeret, illetve az atyáktól örökölt hitelmény továbbadása nemzedékről nemzedékre. Mai nyelven szólva, ez az oktatást és a nevelést jelentette együtt, tehát a *rendszerszerűen* működő tanítást. Ennek formájáról – néhány utalástól eltekintve – nem maradt fenn sok ismeret, a tartalmáról viszont igen. A középpontban a Tóra állt, valamint ehhez kapcsolódtak a még Mózes korából fennmaradt szabályok és az ezt követő bő ezer év alatt született kiegészítő rendelkezések. Magának a Tórának is egyik jelentése a *tanítás*. Ezt Istentől származó tanításnak tekintették. A hagyomány átörökítése a fiatalabb nemzedékek számára igen erős kötelessége volt a zsidó vallásos embernek. Ez belső indíttatása, vagy még inkább természetes szükségérzete volt a férfiaknak. Már maga Mózes is a lelkekre kötötte, hogy a kapott tanítást adják tovább *fiaiknak*, sőt *fiaik fiainak* is. (5Móz 4,9–10) Így alakult ki egy egész nemzetet átfogó „oktatási és nevelési rendszer” Izraelben. Az „atyák”, azaz a családfők kötelességévé vált a fiak tanítása. Ami az oktatás formáját illeti, valószínűleg a fiúk egyszerűen körbe ülték az apjukat. A lányok „iskolaszerűen” vagy valamilyen kötött rend szerint nem tanultak, hanem az édesanyjuk mellett maradtak. Ezt úgy kell, illetve úgy lehet elképzelni, megérteni, hogy a fiúgyereket elsősorban az apjuk nevelte, tanította a szó szoros értelmében, azoknak

pedig engedelmeskedniük kellett. Olykor azonban bizonyos dolgokban az anyák is nevelték fiaikat, amennyiben a házkörűli munkákban arra szükség volt. Így kell értelmeznünk a Példabeszédek könyve 6,20 üzenetét is: *„Őrizd meg, fiam, atyád parancsát, és ne hagyd el anyád tanítását!”*

Amikor rendszeres tanítói tevékenységről beszélünk, ez a fajta tanítói munka kezdetben még csak a Tórát és az annak kapcsán keletkezett erkölcsi, hitbeli tanításokat, előírásokat, szabályokat jelentette. Ez a későbbiek során nagy segítség volt a történelmi múlt emlékeinek megőrzésében, továbbadásában, az imádságos zoltárköltészet kialakulásában, majd pedig a bölcsességirodalom legszebb darabjainak létrejöttében. Jób könyve, a Prédikátorok könyve, a Példabeszédek könyve és Salamon bölcsessége, valamint az Énekek éneke ennek a fáradozásnak az eredménye. Ezek már megvoltak a fogság előtt is, de mindezek pontos őrzése és alakítása akkor még a memória teljesítménye volt, hiszen írás ugyan már volt, de olyan általános írásbeliségről, amelynek gondolatközvetítő szerepe lett volna, Izrael népe körében ekkor még korántsem beszélhetünk. Az írást mint olyat legalább ezer esztendeig a zsidó kultúrában is csak „különös mesterségnek” tekintették, s annak gondolatközvetítő szerepe vagy funkciója csak később alakult ki fokról fokra. Csak kevesen tudtak írni, de azok jól. Az olvasást viszont többen megtanulták.⁸ Így népi-társadalmi szinten az oktatás és nevelés csak az emlékezetre hagyatkozva történhetett. Szinte ez volt az egyedüli eszköze a tanítói munkának. A kisebb gyermekek esetében ezt a feladatot a szülők végezték, amikor azonban a gyerek érettebbé vált a Tóra bizonyos szintjeinek befogadására, főként az apa feladatává vált az oktatás, de arra is vannak példák, hogy a nagyobb gyerekeket már a fölfogadott tanítók nevelték, oktatták. A régi magyar bibliai nyelv itt használja a *dajka* szót. Később a prófétáknak is voltak tanítványaik. Ennek a fiatalok felé irányuló tanítói szándéknak egyik legszebb példáját láthatjuk, illetve olvashatjuk a Példabeszédek könyvében: *„Fiam, ne felejtse el tanításomat, és parancsaimat őrizze meg szíved, mert hosszú életet, magas*

8 Az írástörténetek szerint az írás és az olvasás készsége abban a korban még nem kapcsolódott össze. Ez nekünk furcsa, de így történt. Viszont az emlékezetből való reprodukálása valamilyen elhangzott beszédnek sokkal könnyebben ment, mert az elme ily módon volt pallérozva. Ma már természetes minden ember számára, hogy íráskor és olvasáskor az értelem együtt működik a cselekvéssel. Ezt hívják „gondolatközvetítő” szerepnek.

életkort és jólétet szereznek azok neked! A szeretet és hűség ne hagyjon el téged: kösd azokat a nyakadba, írd fel a szíved táblájára! Így találsz kedves-ségre és jóindulatra Istennél és embereknél.” (Péld 3,1–4) Ez a néhány sor az elején még a Tórát is említi, amikor a „tanítás” szót használja, s kéri a gyermeket annak emlékezetben tartására, de utána már megfogalmazza azt a kívánalmat is, hogy a Törvény ne csak egyfajta külső előírás legyen az ember számára, hanem az isteni eredetű parancsokat mindenki a szívében hordozza és aszerint éljen minden percben. Úgyszólván ne csak kőtáblán legyen felvésve a Tízparancsolat, hanem a „szívének tábláján”, azaz a szívében hordozza azt mindenki, aki a választott nép tagjai közé tartozik. Erre már Mózes is (2Móz 6,5) és Sámuel is (1Sám 7,3) figyelmeztette Izraelt, de az ezzel kapcsolatos legerősebb bírálatot Jeremiástól és Ezékieltől kapták. Jeremiás egyenesen új szövetség szükségességéről beszélt és a szív cseréjéről (Jer 31,31–34; 32,39–40), Ezékiel pedig konkrétan mondja, hogy a kőszívet hússzívra kell cserélni: *„Tiszta vizet hintek rátok, hogy megtisztuljatok. Minden tisztátalanságotoktól és minden bálványotoktól megtisztítlak benneteket. Új szívet adok nektek, és új lelket adok belétek: eltávolítottam testetekből a kőszívet, és hússzívet adok nektek. Az én lelkemet adom belétek, és gondoskodom róla, hogy rendelkezéseim szerint éljete, törvényeimet megtartsátok és teljesítsétek. Abban az országban fogtok lakni, amelyet őseiteknek adtam. Az én népem lesztek, én pedig Istenetek leszek.”* (Ez 36,25–28) Nem elég tehát a külső vallásosság máza, mert Istent teljes szívből kell szeretni. Erre tanították tehát Izrael népét a próféták. Az apák pedig így nevelték a fiaikat. Nem csupán a szövegek memorizálásáról volt szó, hanem az Istentől származó tanítás hitből hitbe történő átadásáról. Szinte egy egész népet átfogó tanítási rendszert kell látnunk Izrael életében, amely a maga nemében páratlan volt abban a korban és abban a történelmi környezetben. De nem magán a tanításon volt a hangsúly, hanem a tanítás tartalmán. A módszer is egyedülálló, de az csak másodlagos. Valószínűleg a nagyobbak tanítása is úgy folyt, miként a családban történt korábban, hogy a gyerekek, fiatalok körbe ülték a tanítót és hallgatták őt, gyakorolták az elmebeli tehetségüket az emlékezetük révén. Valamikor a gyermek Pál is ott ült az apja közelében és figyelt.

A vallási és politikai pártok szerepe

A fogság utáni századokban aztán színre lépnek az írástudók, a törvénytudók, a papok. Mai fogalmainkat visszavetítve az akkori Izraelre, úgy lehetne egyszerűen bemutatni a palesztinai zsidók társadalmi életét, hogy bizonyos korokban pártjellegű csoportok alakultak körükben, amelyek különböző felfogásukkal, nézeteikkel meglehetősen színesítették a mindennapjaikat. Igazából két nagyobb párt uralta a közéletet, a szadduceusok és a farizeusok, de rajtuk kívül voltak még apróbb csoportosulások is. Most Pál apostol életútja szempontjából tekintünk bele e „pártok” sorának alakulásába.

A *szadduceusok* pártja még a fogság előtti századokban alakult és fokozatosan erősödött. Eredetüket – legalábbis valamilyen formában – a biblikus tudósok Dávid és Salamon király idejére teszik. Tagjai jobbára a zsidóság módosabb rétegéhez tartoztak. Vallási és politikai párt volt ez, de tevékenységükben inkább a politikai jelleg dominált. A fogság után az összes főpap ebből a pártból került ki és Izrael vezetésében a legfőbb pozíciókat ők birtokolták. Jézus idejében is így volt.

A *farizeusok* pártja viszont jóval későbbi eredetű. Bár a Krisztus születését megelőző században a szerepük nem mindig volt pozitív, ezért a farizeus szó mint emberi tulajdonságot jelző kifejezés a képmutatásra utal, s ez eléggé megbélyegző jelzőként maradt fenn a történelmi utókor számos nemzeti kultúrájában. Ez így – rájuk nézve – meglehetősen egyoldalú ítélet és igazságtalan jelző. Valójában az ő történelmi jelentőségük a működésük kezdeti két évszázadában Izrael történelme szempontjából igenis pozitívnak mondható. Kialakulásuk története is érdekes. A Kr. e. 4. század végén kezdtek uralkodni a szeleukida királyok, akik Nagy Sándor után buzgón terjesztették a hellén kultúrát, miként az vonzó is volt abban az időben. Elsősorban a hellenizálódás ellenében jött létre a farizeusok hagyománytisztelő kegyességi mozgalma. A nép körében igen népszerűek voltak. Egy bizonyos erőteljes csoportjuk a Makkabeus-féle nemzeti mozgalomhoz csatlakozott, így részük volt abban, hogy az ún. Makkabeusok felkelése győzelemmel zárult a Kr. e. 2. században. Aztán ők is visszaéltek a hatalmukkal és ez szemet szúrt az őket támogató farizeusoknak. Ezt követően bonyolult belpolitikai csatározások után a radikálisabb részük kivonult a pusztába azzal a szándékkal, hogy erős hadsereggel visszajönnék

és igazságot tesznek. Ez nem valósult meg, de a farizeusok mérsékeltebb csoportja, akik a nép között éltek, egyre erősödtek és az emberek számára a Kr. e. első századfordulótól komolyan rokonszenvéssé váltak. Ez az a részük a farizeusoknak, amely Krisztus működése táján már egészen tekintélyes tényezőjévé, sőt rétegévé vált Izraelnek. A farizeus szó maga a héber nyelvben az *elkülönülteket* jelölte, a biblikus szakemberek szerint eredetileg valamiféle gúnynévként ragasztották rájuk, később azonban rokonszenvéssé váltak azzal, hogy az akkori királyi uralkodók görögösítő politikájával szemben a zsidóság nemzeti megmaradásáért küzdöttek. Ennek pedig az volt a lényege, hogy szerintük a Mózes törvényére alapított vallásos élet biztosíthatja egyedül Izrael nemzeti megmaradását. Ez nyerte el a köznép tetszését. A farizeusok tehát a politizálás mellett a vallási meggyőződésre tették a hangsúlyt. Ez szinte egy nemzeti mozgalommá fejlődött, amelynek az volt a célja, hogy Izrael újból az Úr szent népévé váljék. Csak így maradhat Isten választott népe! – vallották. Ennek érdekében egyre erősebben hangsúlyozták a parancsolatok megismerését és megtartását. Iskolák sokasága jött létre ebből a célból, amelyekben a törvényt tanították, részletezték és a mindennapi életbe való átültetését szorgalmazták. Valóságos pezsdülést hoztak Izrael mindennapi életébe, a műveltek száma egyre gyarapodott. A nagy Tóra-tanítók ekkor léptek színre, mint pl. SAMMAJ, HILLÉL és GAMÁLIEL. Módszerük egyszerű és érdekes volt. A tanítók inkább a hallgatóik memóriájára bízta az ismeretek elsajátítását. Könnyen megjegyezhető általános igazságokat, bölcs mondásokat és imákat tanítottak, és persze a Tóra-magyarázat állt a középpontban, ez vált aztán ún. élő hagyománnyá. Ebből tanulhatta meg mindenki a magartási szabályokat és normákat. Amikor ez a fajta tanítás folyt, mindent visszavezettek az Írás értelmezésére (Mk 7,9), ami alapjában véve helyes is lett volna, de Jézus korában már ott tartottak, hogy a tanítók a saját magyarázatukat nagyobb tekintéllyel ruházták föl, mint amit a Szentírásban olvastak. Ezáltal saját tanításaikról azt tartották, mintha az az eredeti isteni kijelentés értelmének a kibontása volna. Így aztán egy kibogozhatatlan, szerteágazó, minden apró részletre kiterjedő hagyományanyag keletkezett, amelyet a szaduceusok is alig tudtak követni, ezért ezt az „élő hagyományt” a másik párt elvetette.

Alapvetően a farizeusok a hitelveik révén komoly tiszteletet vívtak ki maguknak. (Mt 23,1–3) Ha az alapvető hitvilágukat nézzük, akkor

elismeréssel kell róluk szólnunk. Hittek a túlvilágban és a feltámadásban (ApCsel 23,8), a földi jócselekedeteikért egyfajta túlvilági, örök dicsőséget reméltek. Vártak egy Dávid házából való Messiás eljövételére. Nagyon kedvelték az emberről szóló tanításokat. Isten ugyan szuverén Úr volt számukra, de az embert mégis felruházták valamilyen szabad akarattal, melynek révén választani lehet a jó és rossz között. Ez aztán ismét elvitte őket távoli mezőkre, ahol a gondolataik legtarkább megnyilvánulásait találhatjuk. Részletesen kidolgozták, hogy mikor cselekszik az ember jót és mikor rosszat, s ebből egy átláthatatlan és megjegyezhetetlen szentencia-halmaz keletkezett. Ők könnyíteni akartak az emberen, mert így a farizeus a tanítás révén pontosan meg tudta mondani, hogy az embernek miként kell a jót választania. Ez a részletezés azonban végeláthatatlan és követ-hetetlen előírások sokaságává vált, amelyből alig lehetett kiutat találni.⁹ Az új módszerre épülő életvezetés oda vezetett, hogy az élő Úrral való élő kapcsolatuk alábbhagyott, ugyanis a farizeusok a normarendszerüket hovatovább fontosabbnak tartották, mint az atyák hitéből eredő isteni üzenet tartalmát. A törvényért való buzgóságuk és az előírások betartása erősebb kíváncsalmommá vált, mint az élő Úr iránti buzgó szeretetük. Jézus már ezzel az állapottal találkozott, Pál pedig ilyen szellemi környezetben nevelkedett. A farizeusok eredeti jó szándéka és rokonszenves tanítása átcsapott törvényeskedésbe. Önmagukat nem vizsgálták, de mindenben és mindenki-ben hibát kerestek! Keresztelő János bírálata (Mt 3,7kk) tehát jogos volt és nem sokkal utána Jézus is óvta tanítványait a „farizeusok kovászatól” (Mt 16,6kk). A törvény eredeti szándékát lényegében egyfajta lát-szatkegyességgé formálták. Maga Jézus látta ezt az eltévelyedést és igye-kezett velük szót érteni többször is, még asztalközösséget is vállalt velük. (Lk 7,36; 11,37; 14,1) Jézus jó néhány példázatát éppen a farizeusok ked-véért mondta el. Ezeket ők nem vették jó néven, hanem megbotránkoztak

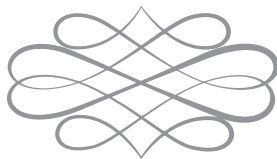
9 Egy-két példával érdemes ezt illusztrálni. A Tízparancsolat megtiltja a szombatna-pi munkát. De hát mi számít munkának? – kérdezték sokan. Ekkor szükséges volt részletezni. Ha valaki visz valamit, akkor az már munka. Itt megsabták, hogy csak annyit szabad cipelni, aminek a súlya nem több egy fügénél. Vagy ha a tojást a tyúk szombaton tojta, akkor azt nem volt szabad megenni. Még a betegek ápolásában is korlátokat szabtak, mert nem volt szabad gyógyítani, legfeljebb annyit volt szabad segíteni, hogy a beteg állapota ne romoljék. Ilyen előírások tömkelege keletkezett, s ezeket Pál is megtartotta. Egy idő után valószínűleg elkezdett gondolkodni ennek az értelmén. Jézust egyébként egyszer kérdőre vonták a zsidók, mert szombatnapon gyógyított a Bethesda tónál. (Jn 5,1–17) Vö. Sarkadi Nagy Pál: *A nagy apostol*. MORE, Kálvin Kiadó, Budapest, 1993. 7.

és nem értették, hogy nekik nem a saját maguk által kialakított szabályrendszert kellene követniük, hanem azt, amely a törvényadó Atyától származik. A Jézussal kapcsolatos kételyeik lassan-lassan gyűlöletté változtak, s ez vezetett a golgotai eseményekhez. Voltak azonban a farizeusok között is Jézusnak titkos követői, vagy talán tisztelői, mint pl. Nikodémus (Jn 3,1; 19,39) és mások is. (Lk 13,31) Híres eset volt, hogy Gamáiel, a bölcs rabbi mentette meg az apostolokat a kivégzéstől. (ApCsel 5,34–40) És ha már a farizeusok vázlatos bemutatásának végére értünk, itt említjük meg, hogy Pál apostol ebben a szellemben élt, nevelkedett és ebből a törvény iránti vakbuzgóságból emelkedett Jézus követőjévé, a legnagyobb apostollá.

A többi kis vallási és politikai csoportosulásnak alig volt hatása, ezekre nem térünk ki. Szellemi életük nem jelentett lényeges többletet Izrael életében. A két nagy párt révén a nép intellektuális szintje viszont emelkedett. A műveltebb réteg gyarapodása volt tapasztalható, íráskultúrájuk pedig jelentősen emelte Izrael szellemi életének színvonalát. Korábban már szóltunk róla, hogy a Krisztus előtti századokban egyre többen tanultak meg írni és olvasni, de akkor ez a kettő még nem feltétlenül függött össze egymással. Voltak olyanok, akik csak írni tudtak, mások csak olvasni, és voltak olyanok, akik mindkettőben jártasságot szereztek. Jézus például írni is és olvasni is tudott. (Jn 8,8; Lk 4,16) A Földközi-tenger mentén élő népek, országok körében megjelent zsidóság ugyan foltokban élt, és saját belső törvényeiket érvényesíthették, vallási és egyéb szokásaikat gyakorolhatták, hiszen a Római Birodalom alapvetően türelmes volt a hozzájuk tartozó népekhez. Vallási kultúrájuk tekintetében is befogadó volt. A zsidóság is ezt élvezhette a mindenütt megtalálható diaszpórákban. Igazából Izraelnek is volt egyfajta relatív függetlensége mind politikai, mind pedig nemzeti téren. Jeruzsálem a rómaiak által is elismert központjuk, fővárosuk volt. Ezt azért is tartjuk fontosnak, mert a diaszpórákban szétterült zsidóság kénytelen volt a nála műveltebb népek kultúráját megismerni, azt átvenni, a helyi népnyelvet megtanulni, a technikai életben sok újat tanulni. Egyik ilyen művelődési lehetőség volt a helyi kultúrában már meglévő írás megtanulása, elsősorban a görög és a latin nyelv elsajátítása. Sok helyen a zsidó közösségek az Ószövetséget a *Septuaginta* segítségével tanulták, ami a görög nyelv ismerete miatt a beilleszkedésüket is segítette. Ugyanakkor a bibliai héber nyelvet is megfelelő szinten tartották a helyi zsinagógákban. A palesztinai zsidó iskolázás hagyományait is

fenntartották sok helyen. Ezáltal összességében mind a diaszpóra zsidóság, mind pedig a Palesztinában maradt honfitársaik átlagos intellektuális szintje is jelentősen emelkedett a Földközi-tenger keleti medencéjében.

Összefoglalva, így érkezünk el Jézus koráig, akit az utolsó ószövetségi próféta, Keresztelő János már Messiásként mutat be, illetve sejt meg. A nép életébe tehát belerögződött és módszerében is kiforrott a tanítói szándék, mellyel nemzedékről nemzedékre átörökítették a bő ezeréves vallási kultúrájukat, legfőképpen a történelmet, az írást, az életbölcsséget és az imádkozást. Ez mindenképpen nagy alkotása volt akkor a zsidó népnek, és egyben megtartó erőnek látszik mindmáig a közel kétezer esztendő szét-szórtságuk idején is. Tehát maga a pedagógiai módszer is fontos és egyedülálló tényező, de a történelmi megmaradásuk, illetve a megtartásuk elsődleges oka mégis csak a szívbe írt hittartalom volt. Ennek megvalósulása érdekében egyre több iskolát hoztak létre. Jézus korában már szinte valamennyi kis faluban volt „elemi” iskola. Sőt, ekkor már a fiatalok számára megnyílt a „továbbtanulás” lehetősége is. Igen színvonalas iskolák jöttek létre a rabbiképzés számára, például Jeruzsálemben, Babilóniában, Alexandriában, ahol nagy műveltségű zsidó tudósok oltották bele mélyen az atyák hitét az ambiciózus, illetve tehetséges fiatalok lelkébe. Így került Pál is Jeruzsálembe, ahol „Gamáliel lábainál” tanult és szerzett biztos tudást ősei hitigazságairól. Ezért mondhatta el szinte dicsekedve később a galatáknak: *„És a zsidó hithűségben sok kortársamat felülmúltam népem körében, minthogy fölöttébb vakbuzgó híve voltam atyáim hagyományainak.”* (Gal 1,14)

AZ ÓKORI ZSIDÓSÁG SZELLEMI ARCA ÉS HITÉLETE

Kultúra és vallás Pál korában

Elsősorban az érdekel bennünket, milyen szellemi-lelki környezetben nevelkedhetett általában egy tehetséges fiatalember közvetlenül az időszámításunk utáni évtizedekben. Igazából azt szeretnénk tudni, milyen szemléletet sajátított el Pál abban a korszakban és abban a családban, amely őt körülvette. Tehát a „tananyag” is érdekel bennünket. Ha Pál apostol jelentőségét annak mélységében akarjuk föltárni, akkor először azt a szellemi környezetet, közszemléletet, műveltségi szintet és vallási felfogást kell megismernünk, amelyben ő fiatal éveit töltötte. Az ókort megismerni vágyó emberek többnyire a hellén kultúrából kiindulva keresik a későbbi korszakokhoz vezető ösvényeket. Ezt a mi esetünkben is figyelembe akarjuk venni, de ehhez még elengedhetetlenül hozzá kell vennünk a vallási hátteret. Mi több, látni fogjuk majd, hogy eme ösvényeken járva még ezeken felül is van más lehetőség, amit érdemes figyelembe venni.

Mit tanulhatott Pál? Alig találni olyan történeti munkát, amely eszmétörténeti és tudománytörténeti szemszögből részletes vizsgálat alá vette volna a korabeli zsidó szellemi élet sajátosságait, pedig e nélkül egy értékes komponense, illetve színezete marad homályban az európai civilizáció történeti feltárásának. Miért? Azért, mert Pál apostol oly óriási jelentőséggel bír a keresztyén teológiai gondolkodás értelmezésében, hogy az ő szellemi-lelki hagyatéka nélkülözhetetlenné vált az egész európai kultúra kifejlődése szempontjából, a civilizációként értelmezett entitás pedig a kultúra látható formát öltött valóságaként van a szemünk előtt. Ha pedig ez így van, akkor csupán arra kell emlékeztetnünk mindenkit, hogy a keresztyénség a maga átható lelkiségével és vonzó hatásával szinte folyamként hozta magával mindazt, amit a zsidó kultúra Krisztus koráig értékként megalkotott. Ennek elvi alapjait, elméleti jellemzőit igazából

Pál apostol révén ismerhetjük meg a legmélyebb valóságában. Ő az, aki mindezeket sajátos formában átmentette és értékeit kibontotta számunkra. Ezért foglalkozunk az ókori zsidóság szellemi arcával és istenhitével.

Az ókori zsidóság kultúrája igen bonyolult és csak a vallási élettel szoros összefüggésben vizsgálva válik érthetővé. Ebből ízelítőt kaptunk, amikor a politikai és vallási pártokat röviden említettük. A kultúra és vallási élet összetett világából mi természetesen csak azokat a dolgokat fogjuk kihámozni, amelyekre nekünk Pál apostol személyiségének alakulása, a zsidó vallás megszilárdulása és a keresztyénség tanításainak értelmezése szempontjából szükségünk lesz. Csoportokba szedjük őket, külön címek alatt.

Érdekelte-e a zsidó embert a teremtett mindenség?

Először azt fogjuk kérdezni, miként szemlélte a zsidó ember az őt körülvevő valóságot. Ebben a korabeli görögök igencsak jeleskedtek és remek szintet értek el, de ezt nem szabad abszolutizálnunk, azaz minden időkre nézve elfogadott örök igazságnak tekintenünk, mert vakvágányra tévedünk. Ők a saját koruk emberei voltak! Van még más is, amit ismerünk kell ahhoz, hogy a mai világunk csodálatosan magas szintű civilizációjához vezető ösvényen elinduljunk. Ezért tűztük feladatul magunk számára az ókori zsidóság szellemi arcának megismerését. Mi már ebben a magas kultúrájú világban élünk, és most azt kérdezzük, milyen szerepe lehet ebben a zsidó gondolkodásnak. Nem lehet annyival elintézni a dolgot, hogy az ókori zsidók körében szinte semmi nyoma nincs azoknak a tényeknek, amelyek például a valóság megismeréséhez, s így az egzakt tudományok történeti feltárásához szükségesek. Arra sem lehet hivatkozni, hogy a zsidóság egy kicsiny nép volt, még hozzá többnyire szétszórtságban élő, s nem voltak meg körében a szellemi élet elengedhetetlen társadalmi, földrajzi, politikai, gazdasági feltételei. Még az sem volna igaz, ha vallási szempontból egy kicsiny, jelentéktelen nép saját belkörü, minden mást kizáró hitelményének tekintenénk Izrael hitét. Ha ugyanis ezt elfogadnók, akkor a más jellegű értékeket is szabad lenne figyelmen kívül hagyni, például olyan súlyú hozzájárulást, mint az egész világot átfogó erkölcsi tanítások „tízparancsolatos” alapjait. Nekünk legyen szabad még élesebben föltenni a kérdést: ismerve a zsidó nép kultúráját a gyökerektől

kezdve, a teremtéstörténet kapcsán miért nem éppen ők gondolkodtak el még a görögök előtt a természeti valóság mibenlétéről, a megismerés, a tudás folyamatáról, az emberi értelem lehetőségeiről és korlátairól? Vagy még nehezebb kérdést is föl lehetne tenni: a fogalomalkotás és elvont gondolkodás terén a zsidók miért nem csináltak semmit, avagy miért nem a zsidók alkották meg annak a tudománynak legalább egy részét, amelyet a görögök oly érdekesen és alaposan kidolgoztak? Ezekre a kérdésekre valóban érdemes keresni a választ, mert meglepő fölfedezésekhez juthatunk. Különösen is akkor, amikor a Pál leveleiben foglaltakat tüzetesen vizsgáljuk. Kiválasztunk néhány fontos területet és majd az elvi részhez csatolva mutatjuk be azok jelentőségét. Ilyen területekre gondolunk: a szentháromságtan, a világmindenség egységes felfogása, a megigazulás, a teremtés, a mindenség egységes magyarázata, a keresztyén antropológia, a törvény értelme, az isteni szeretet és a keresztyén értékek, az egyház és a felsőség, az emberi méltóság, a házasság titka.

A választott nép istenhite

A hellén világ nagy alakjai mindig valamilyen történetfeletti elvontságban gondolkodtak. Az volt a lényeg számukra, amit az ész, az elme ki-gondol. Ez lett számukra a valóság! Ebben a görögök utolérhetetlen ma-gasságokba emelkedtek, és leginkább az érdekelte őket, hogy mi történik „odafenn”, főként az időtlen ideák világában; a földi történések azonban alig foglalkoztatták őket. Pedig ott zajlott minden a szemük láttára, de ezeket ők nem tartották méltónak arra, hogy az emberi értelem egyálta-lán egy kicsit is foglalkozzék velük. E *történetietlen* görög gondolkodás-sal szemben a zsidók gondolkodása viszont igazi *történetiséget* mutat. Ők voltak Isten választott népe, s ez rendkívüli felelősséggel kötelezte el őket. Ez a felelősségérzet, amely az istenhitükben és az Istenről való gon-dolkodásukban nyilvánult meg, minden képzeletet felülmúl, páratlannak tűnik az ókor összes népével szemben. A *választott népnek* a kezdeti idő-szakában óriási erőfeszítésébe került, míg saját maga köréből kigyomlá-lta a bálványimádás minden fajtáját, vagy annak kísértését. A környező népek, melyek sokszor erősebbek voltak, a bálványimádás révén a vi-lág alkatrészévé dologiasították istenségeiket, azaz megjelenítették és imádat tárgyává tették azokat szobrok, képek, alkotások formájában.

Ettől irtózott legjobban Izrael, hiszen az eltévelyedés veszélye gyakran fölbukkant körükben is. Nemcsak az aranyborjú¹⁰ (2Móz 32) híres eseteére lehet gondolnunk, hanem az őket figyelmeztető prófétáik elhallgatásának szomorú emlékeire is.¹¹ (Mt 23,30) Bár a Bibliában inkább a bálványimádattól való elhatárolás és iszonyat esete jön elő többször, s ez az egyik legfontosabb jele a zsidók Istenről való tiszta gondolkodásának. Igyekeztek Isten létének helyes fölfogását őrizni, hiszen életük, vándorlásaik során éppen ezzel a gonddal találkoztak a leggyakrabban. Van azonban az ő „istenfáltésüknek”, illetve istenértelmezésüknek más lényeges megnyilvánulása is. Ezt mélyebbről kell előbányásznunk, csak a lényegére szorítkozunk.

Meglehetősen ismert az égő csipkebokor története. (2Móz 3,1–6) Itt van leírva, hogy Mózes vitatkozik Istennel és komolyan érdeklődik: „*mi a neve az atyák Istenének?*” Mózesnek és a népnek Isten csak ennyit mond magáról: „*Vagyok, aki vagyok!*”¹² (2Móz 3,14) Ez a kevés nagyon sokat mond arról, mit gondoljon Izrael az ő Istenéről. Nyilvánvalóan arról szó sem lehet, hogy Isten úgyszólván definiálja magát az ember előtt, hiszen ez dőre vállalkozás volna, mert a véges, teremtményi mivoltú emberi értelem semmiképpen nem lenne képes sem elgondolni vagy kifejezni az ő lényegét, sem befogadni az ő „végtelen” létét a földi szellemi élet korlátai közé. Ezért a *vagyok, aki vagyok*, illetve a *leszek, aki vagyok; vagyok, aki leszek; leszek, aki leszek* fordítási lehetőségekből csak annyi fogható fel, amennyi ebben a kifejezésben az isteni kijelentés tartalma, hogy „*én veled leszek a történelem során, én élek és gondot viselek reád!*” Ez a gondolat és ígéret egyébként tényleg gyakran előjön Izrael népe életében. Sok bibliai hely utal erre Mózesnél és a prófétáknál. Azt tehát tudomásul vesszük, hogy Isten nevét nem tudhatják meg, ugyanakkor abban is megnyugszanak, hogy ennek ellenére mégis közöttük lakozik. Ennél a pontnál megállva, további három nagyon lényeges észrevételt fogalmazunk

10 A történet leírása is szép és drámai: haragjában Mózes összetöri a két kőtáblát, amelyen a Tízparancsolat van fölvésve. Maga a történet lényege szerint erőteljesen mutat a monoteizmus irányába. Ez olvasható ki a hivatkozott 2Móz 32 bibliai részből.

11 Mt 23,30. Itt ez olvasható a Bibliában: „*Ha mi atyáink korában éltünk volna, nem lettünk volna az ő bűntársaik a próféták vérében*” – mondották Jézus kortársai az egykor megölt próféták sírjaira mutatva.

12 2Móz 3,14. Az egész történet arra is utal, hogy amikor valamilyen nagy esemény megvalósítására hívja el Isten az ő emberét, valamilyen különös jelenség kíséretében szólítja meg. Majd Pál apostol esetében is így lesz!

meg a korabeli zsidó vallásos gondolkodással kapcsolatban. Ezek mind megjelennek valamilyen formában a páli levelekben.

Az idő- és történelemszemlélet a zsidóknál

A zsidóknál a történetiségből és a „*vagyok, aki vagyok*” kijelentésből még további lényeges dolgok következnek az időértelmezésüket és történetpszemléletüket illetően. Amíg a görögök mindig az örök és időtlen dolgokat keresték mindenben, addig a vallásos zsidó nép számára a *valóságot* nem az ideák világa, nem az *archék* sokasága, azaz az eszmék, ősképek, fogalmak és képzetek¹³ gondolatilag megalkotott „isteni” vagy „égi” tartománya jelentette, hanem maga az élő Isten. Ez az Isten, aki kijelentette magát Izraelnek, nem a gondolat, hanem a történelemben megnyilvánuló tett Istene volt. Tehát nem a lélek mélyéből feltörő, nem gondolatilag kiformált isteni immanenciáról van szó, hanem arról az Istenről, aki túl van az emberi lehetőségeken, aki a maga transzcendenciájában létező Lét, s egyáltalán nem az ember transzcendáló képességének alkotása. Ugyanakkor éppen ez a transzcendens Isten a maga valóságát a történeti tetteiben mutatja meg, azaz népe történetében véghez vitt szabadításában: „*Én az Úr vagyok, a te Istened, aki kihoztalak téged Egyiptomnak földéről, a szolgálatnak házából...*”¹⁴ Tehát „a zsidó nép Istene nem valami történetfeletti elvontság volt, hanem a *történet Ura*”¹⁵. Ha pedig a történelem Uráról van szó, aki tetteivel is bizonyította az ő jelenlétét választott népe életében, akkor a hívő zsidó ember számára abszolút biztos igazságnak számított, hogy ettől az Istentől származtak a törvények, ez az Isten vezette a népet a szabadulás útján, ő adott mannat, vizet, földet, hazát, s ő teremtette a mindenséget. Pál is így gondolkodhatott Tarsusban, mert ezt tanulta. Következésképpen a zsidó ember nem azért tisztelte a törvényt, s ma sem azért tiszteli, mert az – úgymond – megfelel egyfajta eszményi világ követelményeinek, az abszolút „Jó” és „Igaz” ideájának, hanem azért, mivel az Istentől származik. Istennek a szavát és tettét így valóságos történeti tényként fogták föl és fogadták el. Az pedig, hogy a mózesi törvények csak

13 Vö. Czeglédy Sándor: *Hit és történet*, Sylvester, Budapest, 1936. 19.

14 2Móz 20,2. Ez azért is fontos, mert itt a magát kijelentő Isten szavának és tétének az egységét szemléljük.

15 Czeglédy Sándor: *Hit és történet*, 19.

valamilyen mértékben is emberi alkotások lettek volna, istenkáromlásnak számított közöttük. Pál apostol is ezt tanulhatta!

Az figyelhető meg, hogy a zsidók a *valóságot Isten létében* és a tényleges *történeti* eseményekben megmutatott *tetteiben* látták. Az emberi értelemnek a továbbiakban csak az volt a szerepe, hogy Isten parancsolatait, szavait, útmutatásait értelmezze, magyarázza, továbbadja az egész népnek. Akkor volt baj, amikor ez az értelem, illetve értelmi tevékenység egy jottányival is eltért Isten akaratától. Úgy fogták föl, hogy az ember Isten teremtménye, akire az bízott, hogy a teremtett mindenséget „*művelje és őrizze*”¹⁶ (1Móz 2,15), s ebben a mindenségben hajtsa végre az ő akaratát a történeti adottsággá vált isteni kijelentés szerint. Ez pedig az időben zajlik! A zsidók időértelmezése és történet szemlélete tehát összetartozik, összekapcsolódik, és ez közelebbről azt jelenti, hogy a „történet Urában” való hitük szerint ennek a teremtett világnak van célja, Isten kormányozza azt és az az időben halad a cél felé. Már ekkor kialakul a zsidó gondolkodásban az idő haladásával kapcsolatos történelemszemlélet.

A zsidóság istenképe

A bibliai tanúságok szerint Izraelt rendkívül foglalkoztatta, hogy ki az ő Istene. Miért nem mutatja meg magát? Miért nem száll alá népéhez? (Zsolt 144,5; Ézs 63,19) Mindenáron szerették volna megismerni az atyák Istenét. Ő azonban a „*vagyok, aki vagyok*” kijelentés mögé húzódva üzent nekik. Ezt már korábban részleteztük Mózzsal kapcsolatban. Csak annyit jelentett ki magáról, hogy ő a történelem folyamán mindenütt és mindvégig jelen lesz a választottaival. A nép elfogadta, hogy Istene egyrészt kijelenti magát nekik, másrészt pedig elrejtőzködik előlük. A választott népnek azonban – Istent bármennyire is a *Deus absconditus* és a *Deus revelatus*¹⁷ összefüggésében és feszültségében fogta föl – volt nagyon karakterisztikus istenértelmezése. Ezt sokszor pozitív, sokszor negatív megfogalmazások alakjában tárja elő a

16 1Móz 2,15 Ez a „*művelje és őrizze*” isteni parancs mai nyelven azt jelenti az ember számára, hogy alkosson az értelmé szerint és hozzon létre kultúrát a teremtett mindenségben.

17 A *Deus absconditus* és *Deus revelatus* kifejezések a teológiában honossá váltak. A magát elrejtő, „elrejtőzködő” és a magát kijelentő Istenről van itt szó. Az első kifejezés az Ézs 45,15 alapján lett híressé: „*Bizony, Te elrejtőzködő Isten vagy, Izráelnek Istene, szabadító!*” A második kifejezésre számtalan helyet lehetne idézni a Bibliából.

Biblia,¹⁸ de ezeknek a lényege mindig az, hogy bár Isten kijelenti magát nekik, de még a szövetséges nép számára sem válhat soha abszolút értelemben ismertté. Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak az Istenét „*az eget egei sem fogadhatják be*” (2Krón 6,18). Ő az élő Isten, akitől származik a földi élet is. Másképpen kifejezve, az az élet, amellyel az ember rendelkezik, az Istennél volt. Mindennek ő a teremtője, az életnek is ő a forrása (Zsolt 36,10). Vele egy szinten bármi mást elgondolni is lehetetlen (Ézs 45). Transzcendens létét Izrael népe a „szent”¹⁹ szóval fejezte ki: „*Isten vagyok én és nem ember, a Szent te közötted*” – mondja Hóseás próféta (11,9). Még a Jahve nevet sem volt szabad kiejteni,²⁰ ennyire megadták neki a zsidók a tiszteletet és a dicsőséget. Izrael Istene volt a *legfőbb valóság*, az egyedül élő és mindenható Úr, akinek az *egy voltához, abszolút „egységéhez”* semmi kétség nem férhetett. Ez volt a választott nép minden tanításának az elengedhetetlen feltétele. Ezt a leckét minden hithű zsidó embernek meg kellett tanulnia, egyébként nem tartozhatott a választott néphez, ami egyben a legfőbb csapást is jelenthette számára. Úgy fogták föl Isten létét, mint aki együtt lakozik népével, ugyanakkor mégis megmarad örökkévalónak és transzcendensnek. Sem a Biblia, sem pedig a tudós zsidó rabbik nem tesznek kísérletet arra, hogy ezt a paradox

18 A kijelentés többféle formában történik. Néhány jellemzőt érdemes kiemelni Eugene M. Osterhaven: *The Faith of the Church* című műve alapján. (Eerdmans, Grand Rapids, MI, 1982. Magyar fordításban: *Az egyház hite*, Kálvin Kiadó, Budapest, 1995. 41.) Isten beszél Mózeshez, a nép vezetőjéhez „*színről színre, ahogyan egyik ember beszél a másikkal*” (2Móz 3,16). Ábrahámot, minden hívő atyját, Isten barátjának nevezik (2Krón 20,7; Jak 2,23). Dávidról úgy beszélnek, mint Isten szíve szerint való emberről (1Sám 13,14). Mégis Mózesnek az mondatott, hogy nem láthatja meg Istent (2Móz 33,20), és Jób is felteszi a kérdést: vajon kereséssel elérhetjük-e őt? (Jób 11,7) Ézsaiás pedig azt kutatja, hogy kicsoda szabhat határt az Isten Lelkének (Ézs 40,13), majd megállapítja, hogy Isten olyan Isten, aki magát elrejt (Ézs 45,15). János kategorikusan állítja, hogy Istent soha senki nem látta (Jn 1,18; 1Jn 4,12). Pál apostol doxológiája viszont a kegyes zsidók hitét is megszólaltatja: Isten „*hozzáférhetetlen világosságban lakozik*”, „*akit az emberek közül senki nem látott, sem nem lát-hat*” (1Tim 6,16). Fordította: Gaál Botond.

19 A szentség gondolata az egyik legjellemzőbb dolog az ótestamentumi hit számára. A *qadosh* szót, melynek jelentése *szent*, Izrael körében főleg Istenre nézve használták, és annak egészen megkülönböztetett jelentése volt. *Szent* maga az Isten, a „teljesség-gel más valaki” értelmében. Vö. Osterhaven, E. M.: *The Faith of the Church*, 41.

20 Ahol a Héber Bibliában a Jahve szó szerepel, ott a zsidók az Adónáj= Úr szót olvasták. Később a héber szöveg punktálásakor a Jahve szóhoz eleve az Adónáj szó magánhangzóit írták, amelyből aztán a betű szerinti kiolvasáskor Jöhóvá lett. Innen származik a Jehova szó. A bibliai szövegekkel foglalkozó tudósok szerint a Jahve név csak Mózes korától jött használatba, előtte az Él nevet használták, gyakran jelző-
kel, mint pl. Él-Saddáj, erős Isten.

ábrázolást megmagyarázzák. Ezt így fogadták el, mert Isten léte többet hord magában, mint amit tanítani lehet róla. Ezt Pál apostol emeli a legmagasabb szintre, amikor tanítványát, Timóteust ószövetségi kifejezésekkel tanítja erre: „Az egyedül hatalmas Isten, a királyok Királya és uraknak Ura, az egyedül Halhatatlan, aki hozzáférhetetlen világosságban lakozik!” (1Tim 6,15–16) Végül Pál eljut odáig, miszerint Isten teljessége Jézus Krisztusban lakozott, s így értjük majd meg a trinitás által, hogy kicsoda Isten az ő örök létében. (Kol 1,18; 2,9)

Monoteizmus: a természeti világ egységes magyarázata

Kialakult tehát a zsidóság körében a sziklaszilárd *egyistenhit*. Ez nem azt jelentette, hogy az istenek közül valamelyiket kitüntették volna és a többit pedig elvetették, amiképpen egy ilyen megoldás elképzelhető lett volna például a görögöknél, vagy az egyiptomiaknál. A zsidóság egyistenhite más természetű dolog. Abszolút kizárólagosságot jelent és egyben azt, hogy már eleve nem létezik más Isten, csak Jahve: „*Én vagyok az ÚR, aki téged néven szólított, Izráel Istene. (...) Én vagyok az ÚR, nincs más, nincsen isten rajtam kívül! (...) Hadd tudják meg napkelettől napnyugatig, hogy rajtam kívül nincsen más, én vagyok az ÚR, senki más!*” (Ézs 45,4–6) Igazából a monoteizmus kialakulása egy folyamat volt, amely már a Tízparancsolattal elkezdődött: „*Ne legyen más Istened rajtam kívül!*” (2Móz 20,3; 5Móz 5,7) Tudomásunk szerint ezt Ézsaiás próféta mondta ki határozottan és végérvényesen. Ennek viszont két nagyon súlyos következménye adódott, ami jelentősen meghatározta a zsidóság gondolkodását, s később ez hatással volt a keresztyénség gondolkodására is. Az egyik az, hogy *Istennek az abszolút „egysége”, az „egy volta” olyan szemlélet kiindulásául szolgált, amely az ószövetségi ember módján tulajdonképpen a teremtett mindenségre is kimondta annak fizikai, szellemi, lelki egységét.*²¹ A hívő zsidó ember így gondolkodhatott: Isten erősebb az embernél, hatalmasabb a természet erőinél, akaratával irányítja a történelmet, s mindez pedig annak a következménye, hogy ő alkotta a világot, azt oltalmazza és fenntartja.²²

21 Vö. Gaál Botond: *Egy nagy természettudós hite*. Theologiai Szemle 1992/5. sz., 264.

22 Vö. Előd István: *Katolikus dogmatika*. Szent István Társulat, Budapest, 1983. 22. A több mint harminc idevágó bibliai hely felsorolása kapcsán láthatjuk igazolva a fent jelzett állítást.

A világmindenségnek ez a fajta korhoz kötött egységes szemlélete csak lassan alakult ki a nép körében, de a babiloni fogság idején, tehát amikor a görögök még csak éppen elkezdték a „filozófiai mérlegeléseiket” a valóság mibenlétéről, Izrael körében már karakterisztikusan jelen volt az egyistenhit és az abból fakadó egységes világmagyarázat. Sőt Istennek a természet feletti hatalmát már tapasztalatként élhette meg mindenki az Egyiptomból való szabaduláskor.

Másfelől *Isten egyetlensége valójában mitológiátlanította a természetet*. Az, hogy a Nap vagy a Hold és bármilyen természeti jelenségek, tárgyak, élőlények valamilyen isteni erővel vagy szereppel ruháztatnának föl egyfajta emberi megszemélyesítés által, a zsidó nép számára ostobaság volt. Minden ezen a világon, tehát az egész élő és élettelen világ, még ha nem is ismerünk mindent ezek közül, Istennek a teremtménye. Az is igen szembe-tűnő tény, hogy a mítoszokkal szemben a zsidóság tudatosan alakította ki a maga természetszemléletét, de ezzel „tudattalanul” a görög filozófiának is ellene mondott, mert mind a mítoszoknak, mind pedig a filozófiának eleve feltétele volt, hogy a világ alapanyaga öröktől fogva van. A zsidóság teremtéshitének azonban az volt a biztos támpillére, hogy Isten a „kezdetben”²³ teremtette a mindenséget és a *semmiből*.²⁴ Ugyanakkor azt is észre kell vennünk, hogy a görögök is végeztek egyfajta mitológiátlanítást a maguk racionális világfölfogásával, hiszen amikor Thalész és kortársai fölteszik a kérdést: micsoda a valóság, akkor azt válaszolták, hogy nem az, aminek az érzékszerveink mutatják, hanem az, aminek az ész gondolja. Ők jót akartak, de ezzel akaratlanul is lefokozták a földi tárgyakat. Ebben éppen az az érdekes, hogy a héber hagyományra épülő ószövetségi írásos lejegyzések a teremtésről nagyjából ugyanakkor történtek, csak teljesen más formában és más indíttatásból. A zsidó identitás lényege és a zsidóság választott nép jellege az Isten-fölfogásában van, nevezetesen abban, hogy minden az ő hatalma alá tartozik. Ezzel a korábbi *monolatria* után kialakult a szilárd *monoteizmus*, s az – úgyszólván – elméletileg is megalapozottá vált.

De volt-e valamilyen jelentősége Izrael monoteizmusának az ókor szellemi életében? Mekkora súlya lehetett ennek akkor és mit jelentett ez a többi nép számára? Válaszunk az lehet: Izrael népe számára *akkor és ott*

23 1Móz 1,1. Ennek részletes kifejtését lásd Gaál Botond: *A keresztyén tanítás rendszere*, 441–452.

24 2Makk 7,28 Vö. Gaál Botond: *A keresztyén tanítás rendszere*, 441–452.

mindent, az összes többi nép számára *akkor és ott* semmit! Izrael nagyon kis nép volt, ezért szellemi hatása elenyészőnek számított. Csak később, a keresztyénség terjedésével tűnt ki, hogy éppen ez a tiszta és hitben is elvileg megalapozott monoteizmus bizonyult rendkívül jelentős, mondhatni, döntő tényezőnek a tudomány fejlődése szempontjából. Izrael egyistenhite, illetve Isten „egységének”, azaz „egy-voltának” az értelmezése felbecsülhetetlen haszonnal járt a tudományos gondolkodásban. És ez az a pont, amelynél elgondolkodhatunk azon, miért mondta Pál, hogy *„Krisztusban lakozott az istenségnek egész teljessége testileg!”* (Kol 2,9)

A zsidó gondolkodás és a tapasztalati világ

Az eddigiekhez képest ez a téma más lesz, de nem felejtettük el, hogy Pál apostol neveltetésének szellemi-lelki környezetét szeretnénk rekonstruálni. Nagyon fontos ennek feltárása, mert a sokféle páli megállapítást, illetve azok értelmét csak így tudjuk megközelíteni, majd pedig megérteni. Például miért mondja Pál a Kolosséi levél 1. részében, hogy mindenképpen Jézus Krisztusra nézve teremtettek? Vagy azt, hogy minden őbenne áll fenn? Pedig ezeket a gondolatokat nem véletlenül hagyta ránk. Jól átgondolhatta őket, amikor a megtérése után évekig visszahúzódva élt, hogy mindent a Krisztus-hit mérlegére tegyen és a korábbi ismereteihez képest átértékeljen. Ezért merülünk bele most mélyebben abba a szemléletbe, amelyben ő nevelkedhetett, vagy amely ismereteket, tanításokat magába szívhatott. Nem könnyű dolgra vállalkozunk, de megkíséreljük.

Nyilvánvalóan látszik Izrael történetéből, hogy a tapasztalati világgal, különösen is a természettel az ószövetségi zsidó ember a gyakorlat-elmélet összefüggésében nem foglalkozott. Szó sincs azonban arról, hogy a görögökhöz hasonlóan a tárgyi világot megvetette, vagy lebecsülte volna, sőt igyekezett a kor népeinek szintjén tartani a mindennapi élet technikai színvonalát is. Ez megmutatkozott az építészetben, a hadászati eszközök készítésében, vagy a mezőgazdaság és kézműipar területén. Izrael nem volt iparos nép, de a mindennapi élethez szükséges eszközöket a kovácsok, ötvösök, köszörűsök, fazekasok és egyéb mesteremberek előállították. Példának okáért: József volt a „názáreti ács”, Pál pedig a sátorkészítés mesterségét tanulta meg. A tudományos gondolkodás csírái azonban a zsidó nép életében ekkor még nem jelentkeztek. Nem végeztek fogalmi meghatározásokat, nem voltak a tapasztalati világra vonatkozó elveik,

hiányoztak gondolatvilágukból a hosszú történeti tapasztalatból származó sok-sok gyakorlati adatot logikai egységbe fogó összefüggések. Volt viszont íráskultúrájuk, méghozzá magas szintű, s ennek kapcsán Izrael népe kivételes eszköz birtokába került. Történelmének igen jelentős hányada maradt ránk írásban. Ezekben a szövegekben azonban még a sorok között olvasva sem lehet megtalálni egy töredékrészét sem annak, amit a görögök a tudományos fogalmi gondolkodás terén könnyedén megalkottak. Mi lehet ennek a magyarázata? Talán maguk a tények fogják adni a legjobb feleletet erre a kérdésre.

Először is a szigorú vallási szabályok rendszerében élő zsidó embert minden bizonnyal azért nem foglalkoztatta a természet mibenlétének títka, a tapasztalati valóság értelmi megragadása és elméletek megalkotása, mert semmiképpen nem akarta összekeverni vagy egybegyúrni, összeolvasztani Istent és a természetet. Izrael Istene volt a *Szent*, aki teljességgel más volt, mint az általa teremtett világ. Még az ember sem közelíthette meg, ugyanis a hitük szerint ez halált eredményezett volna.²⁵ Viszont, miként erre már rámutattunk, Mózes is történt valamilyen csoda ott, ahol Istennel beszélgetett. Pál esetében is van egy ilyen esemény, utána pedig hatalmas küldetést teljesít ő is, miként Mózes is tette. – *Másodszor* azt kell látnunk, hogy a hívő zsidó ember a körülötte végbemenő eseményeket, jelenségeket nem úgy szemlélte, mint amire az értelemnek kellene magyarázatot adni. Minden, ami történik, ami végbemegy, annak az a magyarázata, hogy azért kell oly módon történnie és végbemennie, mert azt Isten akarta úgy, illetve Isten akarata szerint úgy van jól.²⁶ Még a természeti csodák kapcsán is megelégszik ezzel a magyarázattal, mint például a Vörös-tengeren való átkelés, vagy Jerikó falainak a kürtzengésre történő leomlása esetében, de a mindennapi élet jelenségeit, történéseit is ekként fogták föl. Isten így akarta, mert így volt jó Izraelnek, illetve így vált javára

25 2Móz 19,16kk. és 20,18kk. Mózes és a csipkebokor története is jó példa erre.

26 Érdekes megfigyelni, hogy történik valamilyen nyitás a zsidóság körében is a természet értékelése tekintetében. A 2. században lejegyzett, apokrifus Sirák könyvében a gyógyítással kapcsolatban ilyen bölcs tanácsokat olvashatunk: „A tudománya magasra emeli az orvost és a nagyok csodálják őt. Az Úr teremtette a földből az orvosságot; az okos ember nem iszonyodik tőle. (...) A gyógyszerész ebből vegyítményt csinál, s alig készíti el dolgát, máris üdület van általa e föld színén.” E reális tanácsolást azonban olyan gondolati és hitbeli keretek között kell elképzelnünk, amelyet bevezet és meghatároz az ugyanerről a helyről vett fő mondat: „Tiszteld az orvost, a szükség okáért kellő tisztelettel, mert őt is az Úr teremtette!” (38. rész 1., 3., 4. és 8. versek) Ebből a felfogásból nemigen következtethetünk az ember kreativitásának hangsúlyozására. (Képes Szent Biblia. Fordította Károli Gáspár. Szerkesztette Tóthfalusi József. Kiadta Hermann Emil, Budapest, 1908.)

az egyes embernek, s ezzel kész is volt a magyarázat. Minden további értelmi tevékenység az ok-okozati problémák feltárásában szükségtelen volt. Ennek viszont az lett a következménye, hogy néhány esettől eltekintve a zsidóság gondolkodói körében sem alakult ki az a „tudományos” fogalmi készlet, amelyre építhettek volna. – A *harmadik* megfigyelésünk az lehet, hogy a zsidóság szellemi életét jobbra az erkölcsi rend szigorú védelmezésében és a mindennapi életre vonatkozó szabályok aprólékos kidolgozásában találhatjuk. Maguk az ószövetségi iratok az apokrifusokkal együtt egy pluralisztikusan nyitott kijelentést tárnak elénk. Megtalálhatók bennük és közöttük a teremtéstörténet, az ősatyáknak tett ígéretek, a parancsolatok, a társadalmi és vallási élet szabályai, a kegyességet kifejező zsoltárok, a bölcsességirodalom, a héber költészet jó néhány darabja, a prófétai távlatok messiási ígéretekkel. Mindezek közül azonban a törvény, pontosabban a Mózes szerzősége alatt fennmaradt öt könyv, a Tóra emelkedik ki, méghozzá olyan szintre és annyira magasra, hogy minden más irat hozzá képest relativizálódik. A törvény kerül a zsidóság életének középpontjába, s ehhez a viszonyítási ponthoz képest ítélnék meg mindent, Izrael népének egész életét és jövőjét. A Tóra válik tehát mindeneknek a mértékévé. Azt részletezik, magyarázzák, értelmezik, bővítik, s ültetik át a gyakorlatba. A sokrétű ószövetségi irodalom tartalmát is a Tórán mérték le. Bizonyos mértékig ezzel leszűkítették Izrael nyitott vallásosságát, mert engedtek egyfajta tekintélyelvnek, miszerint azért igaz valami, mert azt Mózes, az „Isten embere” mondta. Ha egyezett a Tórával, akkor a prófétáknak és az egyéb iratokban foglaltaknak is kijárt ez a tisztelet az igazság dolgában. A zsidók tehát az igazságot nem az ész fölfedezésének tartották, hanem a régiekhez, illetve a nép „szent hagyományaihoz” való igazodásnak. Ezzel vallásos gondolkodásukban egyfajta merevség kezdett körvonalazódni, s egyszer csak egy zárt teocentrikus gondolati rendszerben találták magukat. A külső szemlélőben ez azt a benyomást kelti, mint ha az eredetileg őket kiválasztó és megszólító, élő Isten szavát a maguk belső életének praktikus, élettelen szabályaivá fokozták volna le. Pál ezt gyökeresen megváltoztatja, számos üzenete tanúskodik erről. Leginkább ismert az óember levetkezéséről és az újember felöltözéséről szóló tanítása az Efézusi levélben.²⁷

27 Az Efézusi levél 4–6 részei sok olyan tanítást tartalmaznak, amelyek az ember megújulásának szabadságáról szólnak.

A zsidók szellemi-lelki életének zárttá válása

Milyen következtetésekre juthatunk az eddigi ismereteink, illetve megállapításaink alapján? Másképpen kérdezve: milyen környezetben nevelkedhetett Pál? Mit tanulhatott? Miképpen fejlődött a személyisége? Hogyan alakulhatott ki a későbbi magatartása? Milyen gondolkodásmódot tett magáévá? Egyáltalán milyen lelkületű ember volt? Voltak-e kételeyei, gondolkodó típusú egyéniség lehetett-e? Vádolta-e egyáltalán a lelkiismerete? Alig tudunk ezekre a kérdésekre válaszolni. Csak visszafelé következtethetünk, amikor magunk is kérdezzük egy olyan helyzetben, amelyben előttünk áll egy ember, aki úgy cselekedett, mint Saul és váratlanul megtért, mint Pál. Csak a tényeket vagyunk képesek előszámlálni. Ilyenkor pedig fölmerülnek bennünk a további nehéz kérdések. Egyáltalán ismerhette-e Pál Jézust? Vajon honnan ismerte Pál Jézus tanításait? Vagy még ez is: aki olyan mélységekben jár a bűn szakadékában, mint Saul, emelkedhet-e olyan csodálatos evangéliumi magasságokba, mint Pál? Válhat-e Krisztus hűségese követőjévé? Hogyan?

Az imént felsorolt kérdéseinket az eddig előtárt ismeretek alapján szeretnénk megválaszolni. Mi lehetett Pál lelke mélyén és hová jutott el? Először foglaljuk össze, milyen lelkeségű és szellemiségű világ nevelte föl Sault. Azzal kell kezdenünk, hogy a zsidóság számára az abszolút valóság maga Jahve volt, akinek létezése nélkül az embert és az őt körülvevő világot elképzelni sem lehetett. A vallásos zsidó ember gondolkodása szerint Isten és az általa teremtett mindenség együtt alkotják a *valóságot*, az értelem szerinti *igazság* pedig nem más, mint a teremtő Isten akarátának elfogadása, megtanulása, értelmi feldolgozása és annak gyakorlati megvalósítása az élet valamennyi területén. Ilyen értelemben vallották: „*A bölcsesség kezdete az Úrnak félelme!*”²⁸ (Zsolt 111,10; Péld 9,10) Amíg a görögök azon fáradoztak, hogy a természet értelmezése, valamint egy önmagában is megálló logikai rendszer révén gondolati úton jussanak el az istenségig, addig a zsidó ember belemerült a vallásos életbe, mégpedig, a szó szoros

28 Zsolt 111,10; Péld 9,10. Ez utóbbi bibliai hely azzal folytatja, hogy „*a Szent megismerése eredményezi az értelmet, illetve az eszességet*”. Ez utóbbi a Károli-fordításból való kifejezés. Az emberi értelemnek tehát nem a földi dolgok megismerése adja meg a rangot, hanem a Szentnek, azaz Izrael Istenének az útmutatása.

értelmében véve, annak társadalmiasult erkölcsi gyakorlatába, s Istennel mint végső okkal magyarázott minden körülötte végbemenő történeti eseményt és természeti jelenséget egyaránt. Számára maga Isten volt a végső valóság, és ezt természetesnek kell elfogadnunk, de az erkölcsi normák gondolati túlfeszítése kapcsán az idő fokozatos haladtával a Krisztus előtti közvetlen századokra Izrael eljutott egy olyan értelmi állapotig, amelyben már Isten tetteit is csak akkor lehetett valóságnak elfogadni a hit számára, ha azokat ő maga jelekkel legitimálta. Ez viszont már nem az atyák élő hite volt. Ennek a csúcsa a Jézushoz intézett mondat: „*Szálljon le a keresztről és akkor hiszünk neki!*”²⁹ (Mt 27,42) De Tamás kételkedése is pontosan ezt tükrözi. (Jn 20,25) Itt tehát már arra látunk példát, amikor a zsidó gondolkodás a tapasztalati igazságot mint az ész által belátható evidenciát is a számára valóságként létező Isten igazoló aktusától teszi függővé. Másképpen, az általuk gondolt igazság egy abszolútumhoz kötött, nem önmagában megálló, immár történetiséggel alig bíró értelmi munka eredménye. Csak azt lehetett igazságként elfogadni, amit igazolni lehetett a múlt hagyományaiból, vagy valamilyen isteni jellel. Így nem csodálkozhatunk azon, ha az emberi igazságnak a zsidó gondolkodók nem tulajdonítottak önálló tartalmat. Ezt az apokrif Bölcsesség könyvében található mondat fejezi ki igen találóan: „*Az igazság ugyanis halhatatlan.*”³⁰ Ez másképpen azt jelenti, hogy bár Isten kijelentése felől nézve mind a törvények, mind a bölcsességirodalom, a próféták és az ígéretek az ember szabad válaszát várják a hitben, de nem ez történik, hanem egy merev, racionálisan módszeres törvényértelmezés és annak maradék nélküli betartatása, szigorú betöltése a gyakorlatban. Csak később látjuk és halljuk Jézustól, hogy „*nem az ember van a szombatért, hanem a szombat az emberért*” (Mk 2,27), Izrael tudósainak pedig ezeket a kemény szavakat mondja: „*Ti igazaknak tartjátok magatokat az emberek előtt, de Isten ismeri a ti szíveteket.*” (Lk 16,15) Ez akkor a farizeusokhoz szólt, olyanokhoz, mint amilyenek között Pál apostol is nevelkedett Tarsusban. A farizeusok gondolkodása szerint az eredeti

29 A Mt 27,42 versben olvasható mondat tükrözi leginkább a korabeli zsidóság vallási szemléletét. A régiek inkább „jelkífvánásnak” mondták, a mai nyelvezetünk a „bizonyítás” szót érti jobban. Ez az egész problémakör részletesen kifejtve található: Czeglédy Sándor: *Hit és történet*, 18–35. (Zsidóknak botránkozás – Görögöknek boldogság című fejezet.)

30 Bölcsesség könyve 1,15 (Képes Szent Biblia)

törvényekből és a hozzáfűzött kiegészítésekből „axiómaszerű” tételek lettek, amelyeknek igazságához nem férhetett kétség, mert azok mind visszavezethetők voltak valamelyik isteni eredetű mózesi törvényre, vagy a szent történelmi múlt isteni jelekkel legitimált szabályaira. Ezzel a zsidóság elveszítette a nyitottságát, s mélyen vallásos erkölcsi rendszerével létrehozott a maga számára egy olyan hagyományőrző, törvény alá zárt abszolút világot, melyben mind a hit, mind pedig az értelmi tevékenység terén kisajátította magának a világmindenséget teremtő, élő és mindenható személyes Istent. A törvény és a hagyomány értelmezéséből származó erkölcsi gyakorlat fontosabb lett, mint Isten személyes megszólító üzenete a mindenkori emberhez, amiképpen ez volt Ábrahám, Izsák és Jákób korában. Minden ok-okozati kérdésben, éppen az erkölcsiség előtérbe kerülésével, a végső magyarázat és mindent eldöntő tekintély maga Isten volt. Hogy a világ sorsáért és annak feltárásáért az ember is tehet valamit, még hozzá nagyon sokat (1Móz 1,28)³¹, az jelentéktelen tényezővé zsugorodott a nép szemléletében. Ez a gondolkodásmód azonban már nem kedvezett annak az emberi váagnak, hogy az értelmet felhasználva kutassa és megismerje a teremtett mindenséget és annak célját. Ez a szemlélet aztán jelen volt mindenütt a Földközi-tenger mentén szétköltözött zsidóság körében. Ily módon ízelítőt kaphattunk abból, mit tanulhatott Pál a jeruzsálemi rabbiiskolában Gamáliele lábainál. Azok bizony nagyon kemény tanítások voltak. Így aztán rácsodálkozhatunk arra, mennyire más volt Pál evangéliumi szemlélete: „mert nem vagytok törvény alatt, hanem kegyelem alatt!” (Róm 6,14)

Briliáns gondolkodó lévén Pál ráébredhetett arra, hogy megrögzött farizeusi tudománya révén bezárta saját magát egy olyan világba, amelyen belül az intellektusa által a szabályokat még lehet bővíteni, a feltételeket még lehet szigorítani, a vallásos gyakorlatot még lehet módosítani, az előírásokat még lehet tovább szaporítani, de mindez nem vezet sehová, mert gondolatilag nincs belőle kiút. Zárt világba került, amely rendszeren belül nem lehet többé új minőséget alkotni és nem lehet értelmes célokat kitűzni. Amikor erre rádöbbsent, akkor érezte meg, hogy ebből a zárt gondolati

---

31 1Móz 1,28 – A teremtéstörténetben szereplő „hajtsátok uralmatok alá” kifejezés tulajdonképpen az ún. *kultúrparancs* néven vált híressé. Ez az egész teremtett világ megismerésére, feltárására vonatkozott.

rendszerből menekülnie kell, s ekkor hallotta révületbe esett elmével Jézus felszabadító hangját: „Saul! Saul! Miért üldözöl engem? Nehéz neked az ösztöke ellen rugódoznod!” (ApCsel 26,14) Mai nyelvre lefordítva ez azt jelenti, hogy foglyul esett, egy szellemi-lelki rabbá vált, aki a saját vallási hálójában vergődött, ahonnan nem volt menekvés.³² Ő viszont meglátott egy kivezető utat, s ezt a hozzá intézett jézusi szavakhoz kötötte. Ugyanis Pál rájött valamire és ettől nem tudott szabadulni, mégpedig azt látta meg, hogy az összes szellemi-lelki tudományának csak úgy van értelme, ha azt a Krisztus-esemény felől gondoljuk végig. Azaz egy magasabb szintről értelmezzük mindent, amit eddig tudtunk. Így kerülnek a helyükre a dolgok, s az ő addigi tudása is ily módon nyeri el igazi értelmét. A kivételesen nagy elmék a tudományban mindig így haladnak előre, mert meglátnak egy magasabb szintű igazságot és attól nem tudnak szabadulni, amíg meg nem értik az igazságot. Addig csak vergődnek, de nem adják föl, hanem folytatják tovább az útjukat a meglátott cél felé, mert az vonzza is őket. Pál is így lehetett ezzel. Jézus hangja is erre figyelmezteti az „ösztöke” szóval. Pál már látta az „igazságot”, pontosabban meglátta, hogy kicsoda az igazság és ő mégis ez ellen rugódozott, pusztította a keresztyéneket. S ekkor következik be a fordulat látványos természeti jelenségek kíséretében. Ennek a szellemi-lelki jelenségnek az értelmét fogjuk keresni Pál evangéliumi tanításában.

32 Az ösztöke itt a kulcsszó, amely görögül a *kentron* szó fordítása. A „nehéz neked az ösztöke ellen rugódoznod” egy ismert görög szólás-mondás volt. Amikor a mezőgazdaságban a szántás-vetés idején a fiatal ökröket be kellett idomítani a helyes út megtartására, akkor egy botra erősített szúró szerszámmal figyelmeztették, ha letért a kívánt útról. Ez volt az ösztöke. De mit jelenthetett ez Pál esetében? Semmiképpen nem úgy kell ezt értelmeznünk, hogy Pál valamilyen külső emberi kényszer alatt lett volna Krisztus-követővé, mert nem volt számára más út. A fenti főszövegben ezt tisztázzuk.

PÁL ÉLETÉNEK FŐBB MÉRFÖLDKÖVEI, SZELLEMI-LELKI KÖRNYEZETE

Ki volt Pál?

Pál Izrael népének szülötte, aki az egész világnak egy olyan kivételes jelentőségű személyiségévé vált, hogy máig érő hatása lett a világtörténelemben. Fennmaradt levelei, amelyeket az Újszövetség huszonzét könyve közé az egyházatyák fölvettek és kanonizáltak,³³ meghatározó jelentőségű tartalmuk révén történelemformáló tényezőkké váltak Európában és később más kontinenseken is. Ilyen szempontból Pál apostol az egyetemes kultúra páratlan egyénisége lett! Életútját röviden bemutatjuk, kiemelve a bibliai leírások legfontosabb tényeit.

Pál apostol életrajzát aránylag jól ismerjük, legalábbis a korabeli kiválóságokhoz képest. Sok-sok részletet azonban homály fed. A történeti tényeket elsősorban a görög orvostól, Lukács evangélistától tudjuk, aki alaposan utánajárt Jézus élettörténetének, majd azt remekül megírta az evangéliumok korabeli műfajában. Ez lett a Lukácsról elnevezett harmadik szinoptikus evangélium. Mivel gyakran szemtanúja volt a keresztyén gyülekezetek legkorábbi időszakában történt eseményeknek, ezeket is szorgalmasan összegyűjtötte és a sok-sok ismeretet leírta az *Apostolok cselekedeteiről* szóló könyvében. Ez utóbbi alapján tudjuk megrajzolni Pál apostol életútját is, aki viszont a leveleiben szintén lényeges tudnivalókat hagyott ránk önmagáról, pozitív és negatív értelemben egyaránt. Ez

---

33 A pontos helyzetet, illetve a kánon kialakulásának legvalószínűbb menetét lásd Gaál Botond: *A keresztyén tanítás rendszere*, 131–136. A lényeg: a korábbi alkotói fáradozások után a 4. század folyamán a legtekintélyesebb tudós atyák összeállították a kánont és a század végén, 397-ben a Karthágói Zsinat pontot tett a kanonizálás végére. Az Újszövetség 27 könyvét, köztük Pál 13 levelét mai formájában, kanonikusként Athanasziosz már 367-ben ismertette húsvéti körlevelében.

utóbbiak általában rövidek, mert önmagáról néha csak utalásszerűen szól. Életrajzához nekünk ezek is elegendőek, ugyanis a hangsúlyt lényegében szellemi-lelki erejének megmutatására fogjuk helyezni. Mindaz, amit eddig bővebben bemutattunk a korabeli Izrael intellektuális, spirituális és társadalmi életéből, az mind mélyen beleívódott Pál lelkébe, majd pedig egyéniségén átszűrődve eljutott széles e világra. Ez a belső gazdagság és intellektuális tehetség olyan mély tudást és intuitív látást eredményezett nála, hogy az valósággal elvezette őt az evangélium magasabb szintű értéséhez. Pál apostol nélkül nehezen képzelhető el a keresztyénség fennmaradása. Ez a szellemi tudás és belső lelki haszon arra lesz jó, hogy értsük, mekkora fordulat, milyen óriási modellváltás következett be Pál életében, s ezzel az egész európai szellemi-lelki élet mindmáig érő történelmi folyamatában. Tehát mi elsősorban azt a *„szélességet és hosszúságot, mélységet és magasságot”* (Ef 3,18) szeretnénk látni, vizsgálni, érteni, amely meghatározta Pál életpályáját, valamint azt, hogy a keresztyénséggel együtt ez a hatás milyen jelentős változást, eredményt, fejlődést, új reménységet és más szemléletet hozott az európai népek kultúrájába és civilizációjába.³⁴ Ezt a jelenséget egy folyvást fejlődő, állandóan alakuló, mindmáig ható tényezőként figyelhetjük meg.

Követve a bibliai leírásokat, ezek alapján megkíséreljük Pált egyszerűen bemutatni, úgyszólván az életútját végigkísérni gyermekkorától az öregségéig.³⁵ Tarsus a szülővárosa, amely Cilicia tartományban van, a mai Törökország délkeleti részén, a tengerparttól kissé északra. A családfő maga is farizeusi neveltetésben részesült, így fia is, aki a Saul nevet kapta. Születésének évét pontosan nem tudjuk, ennek ellenére számos kutató pontos évszámot ad meg. Ehhez nekünk nincs kellő bátorságunk. Születési éve csak valószínűségi következtetéssel becsülhető meg a bibliai események leírása alapján, s ez az időszámításunk kezdete utáni tizedik

34 A civilizáció és a kultúra különbözőségéről már szoltunk. Most csak egy egyszerű példával illusztráljuk: egy építésmérnök vagy építőmérnök tudása önmagában még csak kultúra, de amikor ez testet ölt szép épületekben vagy csodálatos hidakban, az már a civilizáció, mert látszik.

35 Javasoljuk az Olvasónak, hogy a részletek megismerése végett olvassa az Apostolok Cselekedeteiről írott könyv vonatkozó fejezeteit, különösen is az István vértanú megkövezéséről szóló történettel kezdődően, majd folytatásként a 8. résztől tovább. Javasoljuk továbbá Bojtor István *Pál apostol életútja* című könyvének olvasását is.

év lehet.³⁶ Az apáról fiúra szálló „évezrednyi” családi hagyományuk szerint Benjamin törzséből származtak. Izrael első királya, Saul is benjaminita volt. Izrael tizenkét törzse között Benjámín volt a legkisebb. A teljes családot nem ismerjük, csupán annyit lehet tudni, hogy Saulnak volt egy nővére, aki Jeruzsálemben élt és a két testvér tartotta is a kapcsolatot. (ApCsel 23,16) A család jómódban élhetett. Diaszpórában élő zsidóként a férfiak mesterséget tanultak, miként ezt a farizeusok fontosnak is tartották. Saul a sátorponyva-készítés mestere lett. Gyerekként a szokásosan szigorú apai nevelésben részesült, nyilvánvalóan a korabeli farizeusi szellemben. A kis Saul fogékony és érzékeny lelkeséggel szívhatta magába a tanításokat, mely ebben a korban inkább csak az emlékezetre hagyatkozva történt, de a felserdült ifjakat már az írott nyelv megismerésére is tanították. Különösen is a zsinagógai olvasás gyakorlatára készítették fel őket. Az akkor beszélt görög *koiné* nyelvet kitűnően elsajátította, miként ez látszik a leveleiből.³⁷ A biblikus tudósok szerint igen fogékony lehetett a latin nyelvre is. A *héber* nyelv tudását otthonról hozta magával a családból, ahol annak köznyelvi változatát, az *arámot* beszélték, de a hébert mint az atyák szent nyelvét is alaposan megtanulta. Csupán annyit tudunk, hogy az apa elnyerte a római állampolgárságot, s ez a társadalmi életben komoly tekintélyt kölcsönzött neki. Ezt a polgárjogot fia, Saul is örökölte. Okos és rendkívüli szellemi képességekkel megáldott gyerek, illetve fiatalember lehetett, hiszen a tarsusi atyai és zsinagógai nevelés után Jeruzsálembé küldték tanulmányainak folytatására. Többször olvassuk a Bibliában, hogy Gamáliel rabbihoz került, a Hillél-iskola akkori legtekintélyesebb tanítómesteréhez. Abban az időben Izrael népe körében a rabbi igen nagy tekintélynek örvendett, egy személyben ő volt a tanító, a pap, az írástudó, a jogász és általában a bölcs ember. A fiatal Saul előtt ez az ígéretes pálya képe lebeghetett. Valószínűleg igaza

36 Számunkra nem lényeges kérdés Pál születésének pontos éve, de érdemes figyelembe venni azt, hogy egy ilyen „vallási zseni” esetében is a legtermékenyebb esztendőik az ember 20-as és 30-as éve. Mi ennek alapján gondoljuk a mostan időszámításunk utáni 10. esztendőt a leginkább valószínűnek. Szellemi alkotásának legmélyebb és legértékesebb gondolatai, amikor az intellektusa egy magasabb szintre ugrott, életének ebben a szakaszában történhetek. Később pedig mindezeket összegezve örökségként ránk hagyta a leveleiben. Ezt a szemléletbeli „modellváltást” rövidesen tárgyalni fogjuk.

37 Az őt megvédő római ezredeshez görögül szólt és erre az rácsodálkozott. (ApCsel 21,37)

van azoknak, akik elképzelhetőnek tartják, hogy nyelvi, jogi, vallási, történeti tudása és farizeusi elkötelezettsége révén határozottan remélhette a Zsidó Nagytanácsba, a Szanhedrinbe történő beválasztását. Ennek akkor 71 tagja volt.³⁸ Rangos testület lehetett, az Újszövetségben név szerint is megemlíti a Nagytanács eme ismert tagjait: Gamáiel (ApCsel 5,34), Nikodémus (Jn 3,1; 7,50), Arimátiai József (Mk 15,43; Lk 23,50). Saul is egy ilyen tekintélyes tagság várományosa lehetett. Azt minden bizonnyal feltételezhetjük, hogy Gamáiel legjobb tanítványai közé tartozott. Fényes jövő előtt állt és ettől bizonnyal elégedett volt a lelke. Tanulmányait befejezte, mintegy négy-öt évig tarthatott ez a bibliatudósok szerint. Tudására büszke lehetett és magabiztos volt a saját igazában, mert a mózesi törvényeket és annak kiegészítéseit nemcsak alaposan megismerte, hanem buzgón követte és maradéktalanul megtartotta. Ez büszkeséggel tölthette el a fiatal farizeus tudóst, gondolatban pedig lenézte azokat, akik a Törvény betöltésében gyengélkedtek. Ezek Saul számára nem számítottak igazi izraelita atyjafiainak. Azokkal szemben pedig, akik egy Jézus nevű honfitársa tanításában és feltámadásában hittek, értetlenül állt, sőt kárhóztatta is őket, mert ráadásul hitték azt is, hogy ő a Messiás. Hatalmas indulat forrhatott benne, ugyanis ő is hitte a Messiás eljövetelét, aki csak akkor fog elérkezni, amikor a teljes Izrael egyöntetű hiten lesz Mózes törvényeit illetően. Pál korában ez volt a farizeusi álláspont. Ebből az következett, hogy meg kell szabadulni ezektől a Krisztus-követő szektás csoportoktól. Dühében a legsötétebb indulattal viseltetett irántuk. Ezt valószínűleg Gamáiel nem helyeselte volna, de Saul ekkor már kikerült a mester kezei közül. Lukács is írja, de Pál maga is elmondja később, hogy fiatalon ott volt István halálra kövezésének eseményén. E remek képességű és a zsidó tudományokban is felkészült igazi zsidó farizeus rabbi, ez az önelégült „jogi szakértő”, ez a tudására büszke, saját fizikai erejében is bízó fiatalember hozzáfogott

38 A zsidók életében jelentős szerepet játszott az ún. Nagytanács. Ennek hosszú története van. A 71 tag onnan ered, hogy Mózes vett maga mellé 70 vént, így összesen 71 tagból állt a Tanács. Később ez formálódott, de leginkább erős a Makkabeusok uralma után lehetett. Vezetője mindig a főpap volt. Általában az idegen hatalmak is megengedték a Nagytanács működését, mint például a rómaiak. E testület leginkább a zsidók belügyeivel foglalkozott és ezek között is nagy súllyal a vallási kérdésekkel. A hellén korszakban *szühedrin* volt a neve, ami görögül gyűlést jelent, s ennek lett az arámos változata a *szanhedrin*. (Mt 26,59; ApCsel 4,15) A rómaiak Kr. u. 70-ben megszüntették.

Izrael megtisztításához. Lukácsot hallgassuk, aki később vele volt és neki többször is elmondhatta:

„Saul pedig egyetértett István megölésével. Azon a napon nagy üldözés kezdődött a jeruzsálemi gyülekezet ellen, és az apostolok kivételével mind szétszóródtak Júdea és Samária területén. Egyes férfiak azonban eltemették Istvánt, és nagyon megsiratták. Saul pedig pusztította az egyházat, házról házra járt, férfiakat és nőket hurcolt el, és börtönbe vetette őket.”
(ApCsel 8,1–3)

Ennyi szinte elegendő volna indulatos magatartásának leírásához, de Saul még mélyebbre süllyedt a gonoszságban. Még utánuk is ment a keresztyéneknek, hogy visszahozza őket és az írmagjukat is kiirtsa a földről. Főpapi felhatalmazással tervezte el az útját Damaszkusz felé és csapatával együtt el is indult. Ezt a történetet ő maga mondja el, nem is egyszer. Érdemes tőle meghallgatni, méghozzá azt a változatot, amely már idősebb korában hangzott el Jeruzsálemben, amikor a feldühödött nép gyilkos szándékától a római katonaság védte meg:

„Férfiak, testvérek és atyák, hallgassátok meg védekezésemet, amelyet most hozzátok intézek! Mikor hallották, hogy héber nyelven szól hozzájuk, még jobban elcsendesedtek. Aztán így folytatta: Én zsidó ember vagyok, a kilikiai Tarzuszban születtem, de ebben a városban növekedtem fel, Gamáliél lábainál kaptam nevelést az ősi törvény szigora szerint, Isten buzgó híve voltam, ahogyan ma ti mindnyájan. E tanítás követőit halálra üldöztem, megkötöttem, és börtönbe juttattam férfiakat és nőket is. Tanúm erre a főpap és a vének egész tanácsa, akiktől leveleket is kaptam a testvérekhez, és elmentem Damaszkuszba, hogy az ott lévőket is megkötözve hozzam Jeruzsálembe, hogy megkapják büntetésüket. Történt pedig, hogy amikor úton voltam, és Damaszkuszhoz közeledtem, déltájban hirtelen vakító fényesség sugárzott le rám az égből. A földre estem, és hangot hallottam, amely így szólt: Saul, Saul, miért üldözöl engem? Én pedig megkérdeztem: Ki vagy, Uram? És ő így szólt hozzám: Én vagyok a názáreti Jézus, akit te üldözöl. Akik velem voltak, a fényt ugyan látták, de a velem beszélő hangját nem hallották. Ezt kérdeztem akkor: Mit tegyek, Uram? Az Úr pedig azt felelte nekem: Kelj fel, menj Damaszkuszba, és ott megmondják neked mindazt, amit Isten elrendelt, hogy megtegyed. Mivel pedig annak a fényességnek a ragyogása miatt nem láttam, a velem lévőkhöz kézen fogva vezettek, úgy mentem be Damaszkuszba. Egy bizonyos Anániás pedig, aki törvény szerint élő egyes férfi, aki mellett bizonyoságot tesznek az

ott lakó zsidók mind, eljött hozzám, elémm állt, és így szólt: Testvérem, Saul, láss! És én abban a pillanatban ismét láttam, és rátekintettem. Ő pedig ezt mondta nekem: Atyáink Istene választott ki téged, hogy megismerd az ő akaratát, meglásd az Igazat, és hangot hallj az ő ajkáról. Mert az ő tanúja leszel minden ember előtt arról, amiket láttál és hallottál. Most tehát miért késlekedsz? Kelj fel, keresztelkedj meg, mosd le bűneidet, segítségül híva az Úr nevét. Történt azután, hogy visszatértem Jeruzsálembe, és a templomban imádkoztam: révületbe estem, és láttam őt, aki ezt mondta nekem: Siess, és menj ki hamar Jeruzsálemből, mert nem fogadják el a rólam való bizonyágtételeidet. Én így szóltam: Uram, ők tudják, hogy én voltam az, aki börtönbe vetettem és zsinagógáról zsinagógára járva megvertettem a benned hívőket. Amikor pedig kiontották Istvánnak, a te vértanúdnak a vérét, magam is ott álltam, helyesltem az ő megölését, és őriztem azoknak a ruháját, akik megölték. De ő azt mondta nekem: Eredj el, mert én messze küldelek téged, a népek közé.” (ApCsel 22,1–21)

Valami készül a damaszkuszi úton

Az iménti idézetben Lukács bizonyosan hitelesen jegyezte le a Pál által mondottakat. A lényegét mindenképpen! Ebben a beszédben sok-sok információ hangzik el. Kiderül a saját elbeszéléséből, hogy milyen az ő lelkialkata. Egyrészt kőkemény csökönyösséggel hitte, hogy ami le van írva Mózes törvényében, az az istenhit *non plus ultra*-ja, ennél igazabb igazság sehol nincs a világon, ezt szellemileg túlszárnyalni senki és semmi nem képes. Azért van ez így, mert a Törvény Istentől származik és ennél szilárdabb hitismeretet el sem lehetett képzelni. Annyira hitt ebben Pál, hogy egyszer a jeruzsálemi templomban imádkozás közben *révületbe is esett*, ami valamilyen rendkívüli lelki állapotot jelent, amikor valaki magáról megfeledkezve csak a belső énjére figyel, közel kerül az eksztatikus állapothoz, és annyira összpontosítani tudja a figyelmét, hogy a külső környezet hatása nála ki kapcsolódik. Szakemberek szerint ez az ösztönös lángelmével szokott előfordulni. Tehát Pál ezt magáról bevallja! Révületbe esett! Ezt a tényt legjobb tudomásul venni, mert ilyen lelki jelenség van. Nem azt jelenti, hogy elborult az elméje, hanem éppen az ellenkezőjét, amikor valakinek hirtelen megvilágosodik valami, rájön valamilyen igazságra, amelyet eddig nem ismert, legfeljebb sejtett. Talán jobb azt mondani, hogy vágyott rá! Még jobb, ha kereste

is ezt az igazságot. Most eléje került, megdöbbsent, és rádöbbsent valamire, amit a maga számára magasabb rendű igazságként fogadott el a továbbiakra nézve. Meglátta az Igazságot és annak rabja lett! Olyan dolgot fedezett föl, amelytől nem tudott szabadulni. Rácsodálkozott és most már meg is értette azt, amire ő eddig csak vágyott, s ez az, ami őt fogva tartotta. Más szavakkal kifejezve, ő is megragadta az igazságot és az igazság is megragadta őt, s ezt ő maga valamilyen „révület-állapotnak” vélte.

Amit Pál elmond a damaszkuszi úton korábban történt jelenségről, az is ilyesféle esemény lehetett. Nem tudjuk pontosan, mi történt a bensejében, de ő fényességet látott és hangot hallott: Jézus szólt hozzá: *Saul, Saul, miért üldözöl engem?* Majd Saul is kérdezett: *Ki vagy Uram?* Jézus pedig ezt válaszolta: *Én vagyok a Názáreti Jézus, akit te üldözöl.* Ez a rövid dialógus, a Jézussal való találkozás a magva a Damaszkusz felé vezető úton történteknek. Lukács is elmondja a történetet (ApCsel 9) és maga Pál is elmondja, kétszer is. (ApCsel 22 és 26) Nem egyforma az esemény kétféle vagy háromféle leírása, de ez természetes. Mi a dolog lényegét keressük.

A körülmények rendkívül érdekessé teszik a Saullal történeteket. Fényesség, leesik a lóról, hangokat hall, Jézustól szózat hallik, Saul is beszél Jézussal, majd elcsendesedik minden és Sault vakon bekísérik Damaszkuszba, ahol megkeresztelkedik és máris hirdeti a Jézus feltámadásáról szóló örömmüzenetet. Filmbe illő jelenet, és alig van olyan keresztyén ember, aki ne ismerné ezt a történetet. Valamilyen nagy esemény van a láthatáron! Valami nagy dolog fog történni, ezt jelzi az esemény csodás és titokzatos, sőt döbbenetes jellege. Minden, amit Saul tanult, amire készült és amiért fáradozott tanulásának hosszú évei alatt, mind füstbe ment, odalett. Valami egészen mást kell hirdetnie és egészen máshol, mint azt ő képzelte, amire készült nagy szorgalommal és ifjonti akarattal. Neki kell vállalnia a „pogányok apostola” küldetést. De nem akárhogyan, hanem közvetlenül az Úrtól kapja e megbízást, az élő Jézustól, akivel ő maga is találkozott, miként a tanítványokból lett apostolok is a feltámadás után. Ez óriási jelentőségű változás Saul életében, szinte ahhoz fogható, mint amikor Mózes is váratlanul érte az égő csipkebokor jelensége a pusztában. Odament és a bokor tovább égett, nem is hamvadt el. Mózes is hallotta a hangot: *„Én vagyok az atyáitok Istene, Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak Istene!”* (2Móz 3,6) Majd hallja a küldetést: *„Az ÚR, atyáitok Istene, Ábrahám Istene, Izsák Istene és Jákób Istene küldött engem hozzátok.”* (2Móz 3,15) És micsoda nagy dolgok

történetek ezután?! Mózes élete és küldetése is egy nagy titok, egy nép sorsát kell rendbe tenni az Úr megbízásából. Olyan dolgok történtek mindkét esetben, amelyek a teremtettségi mivoltú természet szabályaiba nem illenek bele. Mindkettő egy csodával kezdődik, majd hatalmas dolgok történnek. Saulra is ez vár, ő lesz a „nemzetek apostola”! Rendbe kell tenni sok nép sorsát a Krisztus evangéliumának erejével. „Messze küldelek téged a népek közé!” (ApCsel 22,21) – hangzik Pálhoz Jézus üzenete. Mózes története is és Pál története is különös, de hasonló, aztán az egész életútjuk nagyon szép, vonzó, csodás, de mindkettőben a dolgok mélyén rejtőzik valamilyen titok: az Úr szól hozzájuk! Ennek minden időkre szóló, gazdag mondanivalója van. Ezt a titkot próbáljuk most megközelíteni.

Hogy mi is történt a damaszkuszi úton, azt értelemmel feldolgozni nehéz, a hit számára azonban megközelíthető. Ehhez a témakörhöz később majd visszatérünk. Most csak annyit hallunk Páltól, hogy Isten körülvette a fényességével, ő pedig hallotta Jézus hangját és küldő szavát. A bibliai leírás szerint csak elképzelni tudjuk, hogy egy hatalmas képességű és biztos tudású zsidó fiatalember a maga kétes múltjával ott áll az Úr előtt! Ő az, akit Isten kiválasztott magának és verejtékes tanulással felkészített a küldetésre. Érdeemes őt meghallgatni erről egy másik visszaemlékezésében, amikor a galatákhöz ír levelet:

„Tudtotokra adom, testvéreim, hogy az evangélium, amelyet én hirdettem, nem embertől való, mert én nem embertől vettem, nem is tanítottak rá, hanem Jézus Krisztus kinyilatkoztatásából kaptam. Mert hallottátok, hogyan éltem egykor a zsidóság körében, hogy féktelenül üldöztem az Isten egyházát, és pusztítottam azt. És a zsidó hithűségben sok kortársamat felülmúltam népem körében, minthogy fölöttébb vakbuzgó híve voltam atyáim hagyományainak. De amikor úgy tetszett annak, aki engem anyám méhétől fogva kiválasztott és kegyelme által elhívott, hogy kinyilatkoztassa Fiát énbennem, hogy hirdessem őt a népek között, nem tanácskoztam testtel és vérrel. Nem is mentem fel Jeruzsálembe azokhoz, akik előttem lettek apostolokká, hanem azonnal elmentem Arábiába, azután ismét visszatértem Damaszkuszba. Majd három esztendő múlva felmentem Jeruzsálembe, hogy meglátogassam Kéfást, és nála maradtam tizenöt napig. De az apostolok közül nem láttam mást, csak Jakabot, az Úr testvérét. Amit pedig nektek írok, íme, Isten színe előtt mondom, hogy nem hazugság.” (Gal 1,11–20)

Jeremiához lehetne hasonlítani azt a mondatát, amikor Pál a kiválasztottságáról szól, mely már az anyaméhben megtörtént. Jeremiás így fogalmaz: „Így szólt hozzám az Úr igéje: Mielőtt megformáltalak az anyaméhben, már ismertelek, és mielőtt a világra jöttél, megszenteltelek, népek prófétájává tettelek.” (Jer 1,4–5) Pál tehát azt vallotta magáról, hogy fogantatásától kezdve Isten őt kiválasztotta és elhívta magának. (Gal 1,15) Ennek megvallásáig azonban az út nagyon rögös volt, mert ő született farizeusként az ellenkező irányba ment és a legkegyetlenebb buzgósággal irtotta a keresztyéneket. Mint tudós és meggyőződéses farizeus, ezt tartotta helyesnek! Szörnyű alak lehetett, bizonyára a testi ereje is megvolt ehhez, főként fiatalkorában,³⁹ és most mindezeket őszintén elmondja a zsidó atyafiaknak is, Lukács pedig lejegyezte az ApCsel 22,1–21-ben. Később már azt mondja a galatáknak, hogy ő nem egyszerűen csak úgy megtanulta és átvette az apostoloktól az evangélium örömhírét, hanem közvetlenül Jézustól kapta a küldetését. Mert találkozott vele a damaszkuszi úton és szólt hozzá, tehát a feltámadása igaz, ő él. Minden rosszat elmond magáról és őszintén, nyíltan a társai elé tárja azokat a gonoszságokat, amelyeket elkövetett. Mintha az élő Úr Jézus előtt állna az utolsó ítéletkor!

Azért vallatjuk, beszéltetjük Pált, mert így hiteles a történet. Mi nem is tudnánk választékosabban ecsetelni, leírni, fölvázolni, érzékeltetni, milyen alávaló dolgok terhelik az ő lelkét, illetve az egész korábbi életvitelét. Nem is mond el minden részletet, amelyekkel oly sok szenvedést okozott a keresztyéneknek. Most ezt szépen, nyugodtan, őszintén bevallja! Aztán megfordul a világ Pállal a damaszkuszi úton. Bennünk pedig fölmerül a kétely, sőt rácsodálkozunk az egész történetre, és bizony hihetetlennek tűnik a látványos damaszkuszi úti jelenet. Mi csak tovább olvassuk az események leírását, és azon csodálkozunk, hogyan is történhetett egy ember lelkében ekkora méretű fordulat. Mindjárt az juthat eszünkbe, és kérdezzük is: honnan tudta Pál, hogy mi a Krisztus evangéliumának lényege? Sokaknak komoly

39 Hogy Pál milyen testi adottságokkal rendelkezett, nem tudjuk, ellentmondásosak a leírások. Néha olyan, mintha maga valamilyen erős alkatú ember lévén „elvonsszolja és börtönbe veti” a keresztyéneket. Tehát jó fizikummal rendelkezik, sőt később megverik, megkövezik és ezt is kibírja, túléli, máskor pedig testi gyengeségéről beszél, de nem mondja meg pontosan, miről is van szó. Csak annyit mond, hogy „tövis adatott a testébe” (2Kor 12,7), de nem tudjuk, milyen betegsége gondol. Nem érdekes ezt vitatni, de mi is hadd mondjuk el véleményünket, mert aki az egész életútját veszi figyelembe, mint mi is, az inkább egy erős fizikai adottságokkal rendelkező férfira gondolhat.

kérdése ez mind a mai napig. Maga a leírás is visszafogottá és vázlatossá válik, mintha Lukács sem tudta volna ezt pontosan megörökíteni. A Pál körül lezajló események ismét csak filmbe illenének, amikor a helyi zsinagógában bizonygatja, hogy Jézus Isten Fia. Ezt nem is hiszik el neki. Majd a pártfogói leengedik őt kötélre, és ekkor évek telnek el, amíg ismét előbukkan. Előbb Arábiába ment négy évre, majd ismét megjelenik Damaszkuszban és Jeruzsálemben, onnan pedig hosszabb időre szülővárosába megy, Tarsusba. A keresztyének szemszögéből nézve az a bűne, hogy fájdalmasan véres üldözésben részesítette őket. Bár ez farizeusi nézőpontból még nem is volna olyan főbenjáró bűn, ez volna a kisebb baj. De még csak nem is a zsidó honfitársai előtt elmondott bizonyágtételei számítanak szörnyű vétkeknek. A zsidók nézőpontjából volt egy ezeknél is sokkal nagyobb vétke Pálnak. Ezt az ApCsel 21,21-ből tudjuk meg, amikor az első missziós útjáról már visszaérkezett Jeruzsálembe és ott szembesítik azzal, hogy azoknak a zsidóknak, akik a diaszpórában élnek, tanította a mózesi törvényektől való elszakadást, a körülmetélés és a zsidó szokások elhagyását. Ez aztán tényleg halálos vétek egy zsidó ember szemében. Ezért akarták őt megölni. Tudjuk, egyszer a rómaiak menekítették ki az ellene fellázadt zsidók kezéből. Ezt csak azért említettük itt, mert ebből tudjuk meg, hogy Pál a törvényeket is immár másként értelmezte, mint zsidó kortársai. Ez volt az egyik legfőbb bűne, amiért megkövezés járt. Ezt a tényt később tudjuk meg róla, de nagyon fontos ismeret ez annak megértésében, hogy fiatalabb korában Jézussal való találkozásakor mi is történt vele. Még azt is elmondja, hogy a Jézussal való találkozása után valóban bekísérik Damaszkuszba, de onnan évekre Arábiába megy, majd ismét Damaszkuszon keresztül vissza Jeruzsálembe. Tehát évek teltek el, amíg ő feldolgozta magában a damaszkuszi fordulatot. De még mindig nem értjük, mi a lényege ennek a fordulatnak. Miért tartott ez évekig? Mit látott meg akkor, amikor Jézussal találkozott? Miért fordított hátat az addigi életének? Mit ér az a tudás, amit ő magának buzgósággal megszerzett Gamáliel iskolájában? Az atyák hite és Mózes tízparancsolatos vallása tényleg arra indította-e őt, hogy a Krisztus-követőket elpusztítsa? Milyen vallás az ilyen? Hová lett az a magabiztos farizeusi hit, amely az atyák hitéhez kötötte? Miért vált ezekhez hűtlenné? És ez az új Saul tényleg hűtlenné vált az ősi Törvényhez? Mit tett ez a Saul? Még Mózes törvényét sem a farizeusok módján tiszteli és nem is hiszi oly vakbuzgón, mint korábban tette! Iszonyat! És hogyan lett ebből az alávaló emberből a népek, nemzetek apostola: Pál? Mi ezt akarjuk érteni!

A régi és az új törvény viszonya

Visszavonul magányába és elgondolkodik mindazon, amit addig tanult és tett. Most döbben rá, hogy mindaz, amit ő sziklaszilárd hittel vallott a zsidó vallás „tudományából”, az Jézus tanítása nézőpontjából csak egy relatív igazság, korlátozott érvényű ismeret. Nem úgy áll a dolog, miként azt ő korábban abszolút érvénnyel vallotta. Krisztus kereszthalála és feltámadása fényében ugyanis minden korábbi sziklaszilárd tudománya átértékelődött a lelkében, azaz más értelmet nyert. Egészen pontosan most nyerte el az igazi értelmét. A korábbi tudása csak árnyéka volt az igazinak. Most derült ki, hogy amit ő eddig tanult, az ugyan mind igaz, de a feltámadott Krisztus felől nézve másként igaz, még hozzá egy magasabb szinten kell értelmezni. Krisztus felől nézve ugyanis „*az egész törvény és a próféták*” (Mt 22,40) egy magasabb és általánosabb összefüggés megítélése alá kerül, minden gyökeresen más értelmet nyer. A Törvény a maga lényegét ugyan nem veszíti el, igazsága továbbra is megmarad, csupán erről a magasabb, illetve általánosabb szintről visszafelé megítélve immár világosan látszik, hogy amit ő biztos hitnek vallott, annak sekélyebb a jelentősége, alacsonyabban van a helye, korlátozottabb az érvénye. De mennyire? Annyira, amennyire a szeretet törvényének hatálya engedi. Erre jött rá Pál, amikor a törvény korlátai közé rekedt zsidó embereknek azt tanította, hogy maga a törvény jó, mert a Törvény maga is lelki⁴⁰ (Róm 7,14), de van egy nála magasabb törvény is, a szeretet krisztusi szabálya értelmében. Minden az „új parancsolat” hatálya alá esik: „*Új parancsolatot adok nektek, hogy szeressétek egymást: ahogyan én szerettelek titeket, ti is úgy szeressétek egymást! Arról fogja megtudni mindenki, hogy az én tanítványaim vagytok, ha szeretitek egymást.*” (Jn 13,34–35) Ez felülír mindent! Erre a magasabb szintre csak a megtérés teljes fordulatával lehet eljutni. A világi tudományok ezt a meglátást vagy rádöbbenést intuíciónak hívják, azaz egyfajta szeniális meglátásnak. Ilyesmi zajlott le Pál lelkében. Pál ugyanis rájön, hogy mindaz, amit ő eddig tanult az atyák ószövetségi kijelentéséből, az most nyeri el igazi értelmét a Krisztus Jézusban történt kijelentés által. Minden relativizálódik a krisztusi szeretet-szabály fényében. Pál rendkívüli szellemi

40 A Róm 7,14 így hangzik: „*Tudjuk ugyanis, hogy a törvény lelki, én pedig testi vagyok: a bűn rabszolgája.*”

képességére mutat, amikor a saját cselekedeteit nagyon keményen ítéli meg: *„Ha másvalaki úgy gondolja, hogy testben bizakodhat, én még inkább: nyolcadik napon metéltek körül, Izráel népéből, Benjámin törzséből származom, héber a héberek közül, törvény szempontjából farizeus, buzgóság szempontjából az egyház üldözője, a törvényben követelt igazság szempontjából feddhetetlen voltam. Ellenben azt, ami nekem nyereség volt, kárnak ítéltém Krisztusért. Sőt most is kárnak ítélek mindent Krisztus Jézus, az én Uram ismeretének páratlan nagyságáért. Őérte kárba veszni hagytam és szemétnek ítélek mindent, hogy Krisztust megnyerjem.”* (Fil 3,4–8) Krisztus felől nézve tehát minden korábbi gondolat másképpen érvényes. A nép ezt nyilvánvalóan még nem értette, de ő most már igen. Ezért is mondta „héber hitsorosainak” az ApCsel 21,21 versben foglaltakat a zsidó szabályok szerinti életről, illetve a törvények alóli felszabadulásról. Azért van ez így, mert a Törvény nem a végső igazság, nem egyfajta abszolút igazság, miként ő is hitte, hanem az egy relatív igazság, amelynek megvan a maga érvényességi határa, mégpedig a krisztusi szeretet-törvényhez képest szűkebb érvénynyel. Most derült tehát fény arra, hogy a mózesi Törvénynél van egy magasabb rendű szempont, amely a maga helyén kezeli az alacsonyabb igazságokat. A Törvény tehát jó, de nem abszolút értelemben, hanem korlátozott érvénnyel. A Róm 8 elején fogalmazza meg később, amire ő már korábban rádöbbsent, hogy ez pontosan mit is jelent: *„Nincs tehát immár semmiféle kárhóztató ítélet azok ellen, akik Krisztus Jézusban vannak, akik nem test szerint járnak, hanem Lélek szerint, mert a Jézus Krisztusban való élet lelki törvénye megszabadított téged a bűn és a halál törvényétől.”* (Róm 8,1–2) Itt látszik immár, hogy mi is történt Damaszkusz felé tartva: rádöbbenés arra, illetve fölfedezése annak, hogy a Törvénynél van még magasabb rendű igazság, amelynek fényében átértékelődött minden, amit ő komolyan hitt és vallott Istennek az atyákhoz szóló kijelentése alapján. Analógia van itt a modern eszmetörténeti fölfedezéssel. Ezt nevezzük a 20. századtól kezdve tudományelméleti modellváltásnak. Erre ki kell térnünk még néhány gondolat erejéig, hogy érthetőbbé tegyük, mi is történhetett Pállal, amikor megvilágosodott előtte a Krisztus-esemény lényege.

A „damaszkuszi jelenség” tudományelméleti megközelítése

Hogy közelebb kerülhessünk a Pál-jelenség értéséhez, el kell magyaráznunk azt a 20. századi tudományelméleti eredményt, amelynek folyamán a tudományos gondolkodás egy bizonyos színtről magasabb szintre ugrik, és általánosabb értelmet nyer.⁴¹ Ez nem úgy játszódik le, miként azt korábban gondolták, hogy tudniillik egy bizonyos területen valaki gyűjti az ismereteket, és amikor már elég sokat gyűjtött össze, akkor megnyílik előtte a magasabb szintre lépés lehetősége. Ilyenkor legfeljebb olyan eset következhet be, hogy a sok-sok adat, tény, ismeret alapján az illető észrevesz, meglát egy olyan összefüggést, amely az adatokat összekapcsolja, szabályszerű rendbe állítja, és valamilyen törvényszerűséggel leír egy bizonyos jelenséget. Ez hozhat új eredményeket, de tudományelméleti szempontból nem lépett magasabbra. Azért, mert még mindig azon a szinten maradt, ugyanabban a tudáskörben mozgott, és ilyenkor csak bővült annak a területnek az ismerettára. Az így megállapított szabályok, összefüggések még nem jelentik azt, hogy az illető magasabb elméleti szintre ugrott.⁴² Amit most készülünk kifejezésre juttatni, lehetséges, hogy a keresztyén teológián művelődött emberek számára is kissé nehéznek tűnik. Ezért megéri más területről vett példákkal bemutatni, hogyan jutott el a tudomány a mögöttünk zajló századokban oly csodálatos magasságokig. Reméljük, Pál apostol esete ezáltal közelebb kerül hozzánk a jelentőségét illetően, ugyanis a keresztyén hittudományon belül is alkalmazható ez a tudományos szemlélet.

Első példánk Newton korából való.⁴³ Egészen pontosan azt kérdezzük, hol van a helye Newton fizikájának a természetleírás nagy területén. Ő független gondolkodó volt, nem törődött a korabeli filozófiai véleményekkel, hanem megpróbálta leírni a természetben tapasztalt jelenségeket, mozgásokat. Ezt meg is tette és immár csodák csodájára az égi és a földi mozgások

41 Vö. Polányi Mihály: *Személyes tudás*. Atlantisz, Budapest, 1994. A szövegben említett tudományelméleti tényt Polányi Mihály vette észre és dolgozta ki, főként az itt hivatkozott könyvében.

42 Ezt úgy fejezzük ki, hogy ilyenkor a gondolkodó ember még a „zárt világában” maradt, ott dolgozott, ott bővültek az ismeretei. Az igazi tudományos fejlődés nyitja abban van, hogy ezt a zárt világot föl kell nyitni, el kell hagyni és magasabb szintre kell lépni tudományelméleti szempontból.

43 Részletesen kifejtve lásd Gaál Botond: *Az ész igazsága és a világ valósága. Az egzakt tudományok történelmi fejlődése keresztyén nézőpontból*. Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, DRHE, Debrecen, 2003. 113–121.

törvényei többé nem különböztek egymástól. Mindenki megilletődött az új fizika láttán, és úgy gondolták, hogy „Newton rátalált a Teremtő végső törvényeire!”⁴⁴ Az akkori világ legnagyobb tudósai győződhetek meg róla, hogy Newton elmélete helyesen írja le a mindenség mozgását, például a Naprendszer működését. Ők még nem tudták azt, hogy ez az elmélet csupán a kis sebességek esetén és a mi kis „földi” tértartományunkban mutat helyes eredményeket, de amikor a fénysebesség közelében járunk, akkor már nem érvényesek. Einstein azzal a feltételezéssel kezdte, hogy a fény sebessége mindig állandó, akármilyen mozgásban lévő fényforrásból is indul ki. Ez képtelenségnek tűnik, de ebből a feltételezésből egy nagyon komoly elmélet született, az ún. relativitáselmélet, amely a newtoni fizikához képest egy sokkal általánosabb leírása a természetnek. A nagyon nagy távolságból érkező fénysugarak az Einstein-féle relativitáselmélet szerint érkeznek hozzánk és mindig a gravitációs erővonalakat követik. Ha pedig egy test sebessége kezd közeledni a fény sebességéhez, akkor annak tehetetlen tömege megnövekszik, más mozgási állapotba kerül. A fény sebességét az Einstein-féle elmélet szerint semmilyen valós tömegű objektum nem lépheti túl. Az viszont igaz, hogy ennek a magasabb szintű elméletnek a speciális eseteként, tehát a fényénél jóval kisebb sebesség esetén a tömegek mozgására érvényes lesz a Newton-féle gravitációs elmélet.

Másik példánk a magyar matematikus, Bolyai János nevéhez kötődik.⁴⁵ Az euklideszi geometriának van 11 axiómája, s az utolsó azt mondja ki, hogy ha egy egyenesen kívül van egy pont, azon keresztül egy párhuzamos egyenes húzható. Mármost ez a 11 tagból álló axiómarendszer olyan, hogy sok-sok geometriai problémát meg lehet vele oldani, de nem mindent. Például a görbült felületek geometriája ezzel nem magyarázható. Sokan úgy gondolták, hogy ez a 11. axióma nem axióma, hanem egy tétel, amelyet az első 10 axiómából le lehet vezetni. Jött Bolyai János és 21 éves korában megoldotta ezt a 2100 éves problémát: bebizonyította, hogy nem lehet levezetni! Ő is egy képtelen állítással kezdte, nevezetesen azzal, hogy egy egyenesen kívül lévő ponton keresztül végtelen sok párhuzamos egyenes húzható. Így létrejött egy magasabb szintű, új geometria, az ún. hiperbolikus geometria, amely megnyitotta az utat a görbült felületek leírásához, egyben a geometria további fejlődéséhez. Bolyai János ekkor mondta, hogy

44 Barrow, John D.: *A fizika világképe*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994. 92.

45 Részletesen kifejtve lásd Gaál Botond: *A zárt világ felnyitása*. Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, DRHE, Debrecen, 2007. 69–76.

„a semmiből egy új, más világot teremtettem”. Ennek az általánosabb elméletnek az euklideszi geometria csupán speciális esete és ebben a helyzetében igaz. Használható, ezt tanulják többnyire a középiskolákban geometria néven.

Pál apostol helyzete is hasonló. Volt egy biztos tudása a Mózes világából származó törvényekről, amelyeknek igazságtartalmában ő egy cseppet sem kételkedett. Úgy tűnt, hogy ha azt az igazságot követi valaki, akkor helyes úton jár és így Izrael is révbe fog érni az Isten előtti igazságban. Tárgyaltuk, hogy miért, ő el is indult Damaszkuszba, de az oda vezető úton hirtelen rádöbbedt, hogy az általa követett igazság fölött van egy magasabb rendű igazság, amely a korábbi összes igazságot viszonylagossá teszi. Ezt átgondolva, minden eddigi ismerete függővé vált és más értelmet nyert egy magasabb szintű igazság fényében. Ez az általánosabb érvényű igazság pedig nem más, mint a Krisztus Jézus szeretettörvénye, amely minden más törvényt felülír. Ezért hívják új parancsolatnak, a szeretet szabályának. Ez érvényben tartja a korábbi törvényeket is, de azok az általánosabb érvényű és magasabb szintű szeretetszabályokhoz képest csak korlátozott érvényességgel bírnak, illetve más lesz a szerepük. Átértelmeződnek, de megmaradnak! Ezért mondja Pál, hogy a törvény alapjában véve jó (Róm 7,12), Izraelt is ez a Törvény rendezte nemzetté, e szerint éltek az atyák sok-sok nemzedéken át, de van egy nála magasabb szintű szabály, amely szerinti élet fogja megteremteni a nép számára a megtartható jövőt. Ő úgy fogalmaz, hogy „a törvény betöltése a szeretet!” (Róm 13,10) Ugyanennek a gondolatnak még mélyebb értelme olvasható ki ebből: „Nincsen azért most már semmiféle kárhoztató ítélet azok ellen, akik Krisztus Jézusban vannak, mert az élet Lelkének törvénye megszabadított téged Krisztus Jézusban a bűn és a halál törvényétől.” (Róm 8,1–2)

Tehát van egy magasabb törvény a Krisztus által. Ezt ő végiggondolta, sok-sok részletkérdésre megkereste a választ, ezeket elrendezte magában, majd rendre el is magyarázta a leveleiben. A törvény tehát jó, de ugyanakkor van egy nálánál magasabb rendű szeretetszabály, amely gazdagabbá, gyümölcsözőbbé, életszerűbbé teszi azt minden ember számára, sőt az egész nemzet számára is. Erre jött rá Pál a damaszkuszi úton és ehhez az átértékeléshez kellett neki az Arábiában töltött évek, majd ezt követően még jó néhány esztendő Tarsusban. Csak ezután következhetek a missziós utak, amelyeken sorra alapította a gyülekezeteket. A még szétszórtságban

élő keresztyénséget immár új alapokra helyezte, hitében megerősítette, az életüket megszervezte, és bátran mondhatjuk: megalapozott teológiai tudással elvitte az evangéliumot az általa elérhető hellén és római kultúrájú vidékekre, ahonnan aztán terjedt tovább szerte Európában. Ez az elvi alapozás kellett ahhoz, hogy a keresztyénség ne mint új vallás jelenjék meg, hanem mint új életforma, új világkép, új magatartás, új életvezetés az akkori birodalomban. Ezt az új alapokon nyugvó „szemléletet” a római emberek először még nem ismerték föl, csak később látták annak pozitív szerepét, a merőben új és más keresztyén életformát. Ekkor jöttek csak rá, hogy ez az új szemlélet, új tanítás, új hit igenis tiszteletre méltó, mert megvan a szilárd alapja: a szeretettörvény, amely csak a szívükbe van írva, nem szükséges hozzá jogi rendszerbe foglalt vallási szervezet, illetve annak tételesen kifejtett szabálygyűjteménye. (Gal 5,23) Ezt hozta létre Pál! Az ószövetségi valláshoz képest magasabb szintre emelte a keresztyén tanítást, és ezzel együtt túlszárnyalhatatlanul megteremtette a keresztyén teológiát mint elvi alapot a keresztyén kegyességi élethez. Ezzel létrehozta az egyház szervezett formájának és működésének elvi alapjait.

Korabeli kétségek Pál apostoli tiszte kapcsán

Már az ősgyülekezetek korában fölvetették, talán legerősebben Korinthusban, hogy vajon Pált lehet-e, szabad-e igazi apostolnak nevezni.⁴⁶ Ez a kérdés joggal merülhetett föl és felszínre kerülését természetesnek is kell tekintenünk, miután mi magunk is megismertük Pál fiatalkori kétes múltját: részben farizeusi neveltetését, amely őt eleve a keresztyének elleni harcra predestinálta, de még inkább szörnyű tetteit, amelyekkel ő a legdurvább módon irtotta az első Krisztus-követőket Palesztinában és környékén. Megbocsátható-e a bűne? Még ha igent mondtak is rá, egyáltalán lehetséges-e egy ilyen embert apostolként elfogadni? Lehetséges-e egy szinten kezelni őt Jézus tanítványaival? Nagyon nehéz kérdések ezek, szinte megválaszolhatatlanok, ha csupán a dolog emberi és jogi oldalát nézzük. De végül is Saulból Pál lett, Pálból pedig apostol és ez tény! Inkább érdemes keresni azokat a súlyos indokokat, amelyek miatt ez a minden képzeletet felülmúló helyzet bekövetkezhetett. Hogyan fordulhatott egy

---

46 A 2Kor levél első négy részéből lehet érezni ezt a kételyt, amelyeket Pál folyamatos és remek érveléssel szépen, finoman eloszlat.

ember belső világa teljesen ellenkező irányba? Valószínűleg ezek a kérdések tényleg túlságosan nehezek és emberileg megválaszolhatatlanok, de mindezek ellenére és mindenek ellenére mégis próbáljuk megérteni, illetve elfogadni a tényeket. Maguk a tények pedig különösek és rendkívüliek, de mégis tények maradnak örökre. Azaz a keresztyén hit szerint ilyen esemény, ekkora fordulat az emberrel megtörténhet. Mózessel is megtörtént! Ami Pál apostolt illeti, legjobban, ha őt magát kérdezzük erről. Nála illetékebb magyarázót aligha találunk.

Először nézzük meg, mit mond Pál a korinthusi gyülekezetből jött hírekre, ahol őt illetően elhangozhattak némi vádoló hangok: *„Nem vagyok szabad ember? Nem vagyok apostol? Nem láttam Jézust, a mi Urunkat? Hát nem az én munkám vagytok-e ti az Úrban? Ha netán másoknak nem vagyok apostol, de nektek bizony az vagyok; mert az én apostolságomnak pecsétje az Úrban ti vagytok. Ez az én védekezésem azokkal szemben, akik vádolnak engem.”* (1Kor 9,1–3) – Ez a szövegrész eléggé egyértelműen bizonyítja, hogy voltak kételyek Pál apostoli tisztét illetően. Ő azonban hitbeli választ ad ezekre a kérdésekre. Vannak ma is hasonló hangok a bibliakritikusok körében. Mit válaszoljunk nekik? Mit tehetünk még hozzá Pál érveléséhez?

Mindenekelőtt fontos tudni, és ezt már hangsúlyoztuk is, hogy Pál a saját elmondása szerint is nem a maga erejéből, nem emberek felhatalmazásából lett apostollá, hanem abból a felismerésből, mely szerint az ő „damaszkuszi megtérése” lényegében a Krisztusban nyert isteni kegyelem révén történt. Ekkor ismerte föl, hogy Krisztus felől nézve az ő összes tudománya, mindennemű ismerete Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak Istenéről csak úgy nyeri el értelmét, ha az élő Úr váltságmunkája segítségével mindenestől átértékelődik. Úgyszólván az értelem által szerzett minden ismeret a maga helyére kerül, ami azt jelenti, hogy egy eddigénél magasabb lelki-szellemi szintről értelmezzük minden korábit, ami velünk és érettünk történt ebben a világban. Ez pedig úgy ment végbe – amint ezt már korábban részletesen bemutattuk –, hogy ő találkozott a feltámadott Jézussal, az élő Krisztussal, aki így szólt hozzá: *„Eredj el, mert én messze küldelek téged, a népek közé.”* (ApCsel 22,21) Pál ennek alapján

lett apostollá, azaz Krisztus „küldöttévé”,⁴⁷ s ezt tekintette az Úrtól kapott felhatalmazásnak. Erről a különös eseményről nagyon szépen emlékezett meg, amikor már korban is előrehaladott állapotban lehetett és a küldetése végéhez közeledett:

„Eszetekbe juttatom, testvéreim, az evangéliumot, amelyet hirdettem nektek, amelyet be is fogadtatok, amelyben meg is maradtatok. Általa üdvözültök is, ha megtartjátok úgy, ahogy én hirdettem is nektek, hacsak nem hiába lettetek hívőkké. Mert én elsősorban azt adtam át nektek, amit én magam is kaptam: hogy Krisztus meghalt a mi bűneinkért az Írások szerint,⁴⁸ eltemették, és feltámadt a harmadik napon az Írások szerint,⁴⁹ és megjelent Kéfásnak, majd a tizenkettőnek. Azután megjelent több mint ötszáz testvérnek egyszerre, akik közül a legtöbben még mindig élnek, néhányan azonban elhunytak. Azután megjelent Jakabnak, majd valamennyi apostolnak. Legutoljára pedig, mint egy torzszülöttnek, megjelent nekem is. Mert én a legkisebb vagyok az apostolok között, aki arra sem vagyok méltó, hogy apostolnak nevezzenek, mert üldöztem Isten egyházát. De Isten kegyelméből vagyok, ami vagyok, és hozzám való kegyelme nem lett hiábavaló, sőt többet fáradoztam, mint ők mindnyájan; de nem én, hanem az Istennek velem való kegyelme. Azért akár én, akár ők: így prédikálunk, és így lettetek hívőkké.” (1Kor 15,1–11)

Ennél szebben és hitelesebben nem tudnánk mi sem elmondani, miért is lett Pál apostollá. Hatalmas tudása itt látszik meg, amikor hivatkozik is az Írásokra, azaz az Ószövetségre. Összeköti az atyák kijelentését a Krisztus-eseménnyel. Azt tapasztaljuk, hogy erre a küldetésre ő éveken át, talán tíznél is több esztendőn keresztül készült Arábiában, Damaszkuszban, Jeruzsálemben és Tarsusban, majd pedig az evangélium erejével felvértezve elindult hosszú-hosszú térítői útjaira. Közben leveleket írt az általa alapított gyülekezeteknek, s ezekből is látjuk, mennyire számontartotta az élő Jézustól vett küldetését. Milyen csodálatos és őszinte lelkiességgel beszél erről! Mi pedig ennek láttán és a levelei kapcsán csak annyit mondhatunk, hogy Pál korában, de talán azóta sem volt hozzá hasonló génusza a

47 Az apostol szó a görög *apostolosz* szóból ered, jelentése: *küldött*. Az apostol szó szinte minden nyelvben megmaradt görögös formájában. A magyar nyelvben valósággal meghonosodott jövevényszóként. Az *apostello* = *elküld* igéből származik.

48 Ezt Pál az Ézs 53,1–9 alapján mondja.

49 Itt Pál a Hós 6,2 és a Zsolt 16,10-re hivatkozik.

keresztyén világnak. Ő Istennek „választott edénye” (ApCsel 9,15) volt.⁵⁰ Valóban az volt, mert bár törekeny és gyenge az ember, mint a cserépedény, de benne és általa Istennek hatalmas ereje munkálkodott! Ilyen volt Pál! Ezért szólaltassuk meg ismét őt. Kertelés nélkül, világosan el fogja nekünk mondani, mekkora isteni csoda az ő élete. Isten ilyen hihetetlenül kemény és borzalmasan kegyetlen iskolában készítette fel őt arra a hatalmas szolgálatra, amelyet aztán ő hűséggel el is végzett. Gondoljuk meg, hogy Jézus tanítványai egyszerű emberek voltak, főként halászok, talán írni vagy olvasni sem tudtak, de Saul kijárta a legmagasabb iskolákat és Pál lett belőle, az apostol, aki képes volt többet munkálkodni, mint Jézus összes tanítványa együtt. Hadd mondja el ő maga, mi is történt. A galatáknak még azt is leírta, hogyan történtek a dolgok és ő miként értelmezi hite által a maga viszontagságos életét:

„Ha még mindig embereknek akarnék tetszeni, nem volnék Krisztus szolgálója. Tudtokra adom, testvéreim, hogy az evangélium, amelyet én hirdetem, nem embertől való, mert én nem embertől vettem, nem is tanítottak rá, hanem Jézus Krisztus kinyilatkoztatásából kaptam. Mert hallottátok, hogyan éltem egykor a zsidóság körében, hogy féktelenül üldöztem az Isten egyházát, és pusztítottam azt. És a zsidó hithűségben sok kortársamat felülmúltam népem körében, minthogy fölöttébb buzgó rajongója voltam atyáim hagyományainak. De amikor úgy tetszett annak, aki engem anyám méhétől fogva kiválasztott és kegyelme által elhívott, hogy kinyilatkoztassa Fiát énbennem, hogy hirdessem őt a népek között, nem tanácskoztam testtel és vérrel. Nem is mentem fel Jeruzsálembe azokhoz, akik előttem lettek apostolokká, hanem azonnal elmentem Arábiába, azután ismét visszatértem Damaszkuszba. Majd három esztendő múlva felmentem Jeruzsálembe, hogy meglátogassam Kéfiást, és nála maradtam tizenöt napig. De az apostolok közül nem láttam mást, csak Jakabot, az Úr testvérét. Amit pedig nektek írok, íme, Isten színe előtt mondom, hogy nem hazugság. Azután elmentem Szíria és Kilikia vidékére. Júdea keresztyén gyülekezetei azonban személy szerint nem ismertek engem. Csupán ezt hallották: »Aki egykor üldözött minket, most hirdeti azt a hitet, amelyet valamikor pusztított.« És dicsőítették énértem Istent.” (Gal 1,10–24)

50 A „választott edény” kifejezés Pálra nézve hangzik el, amikor még Saul volt. Anániás mondta Saulnak, hogy az Úrtól kapott látomás szerint ő Istennek „választott edénye”, azaz törekeny és gyenge, de telve Istennek erejével. Ez egy korabeli kifejezés volt arra nézve, hogy az illető hatalmas célok előtt áll és azt meg is fogja valósítani az Úr segítségével.

Pál nagyon hangsúlyozza, hogy nem emberektől való az apostoli megbízatása, hanem közvetlenül Jézus Krisztustól kapta. Ezért írhatta az 1Kor 11,23-ban, az úrvacsora szereztetési igéjeként: *„Én az Úrtól vettem, amit át is adtam nektek!”* Nagyon becsületesen hivatkozik arra, hogy ő a küldetését ugyan Krisztustól kapta, de ez a küldetés bizony már ott van megjöendőlvén az Ószövetségben: *Mert én elsősorban azt adtam át nektek, amit én magam is kaptam: hogy Krisztus meghalt a mi bűneinkért az Írások szerint* (Ézs 53,1kk), *eltemették, és feltámadt a harmadik napon az Írások szerint* (Hós 6,2; Zsolt 16,10). Pál tehát remekül ismerte az atyák tanítását, de rájött, hogy ezek csupán az atyák hitének alapját képezik a Krisztus-hit magasabb szintjéhez képest. Erre kellett neki az a sok év, amíg ezt ő magában megértette, elrendezte, míg végül az egész Krisztus-esemény a „szívében” a helyére került, lelkében pedig elnyugodott.⁵¹

Itt említjük meg, hogy a 2Kor 12 elején Pál saját magáról beszél, amikor a korabeli írók stílusában azt mondja, hogy ismer egy embert, aki *„elragadtatott a harmadik évig”* és *„hallott kimondhatatlan beszédeket”*. Így ír magáról:

„Dicsekednem kell, habár nem használ; rátérek azért az Úr megjelenéseire és kinyilatkoztatásaira. Ismerek egy embert Krisztusban, aki tizennégy évvel ezelőtt elragadtatott a harmadik évig – hogy testben-e vagy testen kívül, nem tudom, csak Isten tudja. Én tudom, hogy az az ember – hogy testben-e vagy testen kívül, nem tudom, csak az Isten tudja – elragadtatott a paradicsomba, és olyan kimondhatatlan beszédeket hallott, amelyeket ember el nem mondhat. Ezzel az emberrel dicsekszem, nem pedig önmagammal; hacsak az erőtlenségeimmel nem.” (2Kor 12,1–5)

Ez az esemény tehát az ő elbeszélése szerint tizennégy évvel azelőtt történt. Sokan próbálták ezt magyarázni, de nehéz közöttük egyetértést találni. A biblikus tudósokra hagyjuk ennek megfejtését. Megjegyezzük viszont, hogy Pálnak voltak ilyen személyes megnyilvánulásai. Korábban már ő maga is említette, hogy a jeruzsálemi templomban *révületbe esett*, amikor is olyan szellemi állapotba került, melynek folytán rádöbrent valamilyen fontos igazságra. Ezt a *révület* szót a kivételes elmék esetére szokták használni. Pál esetében most tőle halljuk, hogy *elragadtatott* és *hallott*

51 Ezt úgy értjük, miképpen Pál is értette, hogy tudniillik a szív az értelem középpontja, és a lélekkel, valamint a testtel együtt a teljes embert alkotja.

kimondhatatlan beszédek. Ezt a fajta elragadtatást a magyarázók kimondtan kerülik, nem szólnak róla. Vajon mi lehetett ez? Valószínűleg senki nem tudja. Mi ne menjünk el mellette ilyen hamar, próbáljunk elgondolkodni rajta. Pálnál az ilyen jelenség már máskor is előfordult, a damaszkuszi úton is, a jeruzsálemi templomban is, most pedig ő beszél róla egészen világosan. Szerintem nyugodtan mondhatjuk, hogy Pál esetében egyfajta *látomásról* lehet szó.⁵² Még az is lehet, hogy a damaszkuszi Jézus-találkozást mondta itt el a korinthusiaknak szép szavakba öltöztetve. A harmadik ég és a Paradicsom ugyanis, valamint a hallott beszéd arra utal, hogy Isten szólt hozzá valamilyen formában.⁵³ Nyilvánvalóan azért mondja el ezeket a történeteket, hogy láttassa: ő nem emberi hitető beszédnek engedelmeskedett, amikor az evangélium hirdetésére vállalkozott és apostolként sok gyülekezetet alapított Krisztus ereje által.

Az apostoli tiszt tehát Pál esetében többé nem kétséges. Kiválóan ismerte atyái hitvilágát, s ezt a hitet és tudást emelte ő krisztusi magaslatra. Ennek az élő Úr Krisztusnak vált ő hű szolgájává. Ő bizony a küldetését, azaz az apostolságát magától Jézus Krisztustól kapta, s ennek engedelmeskedve szolgálta őt mindhalálig. Hirdette az evangéliumot és gyarapította, építette, gondozta az anyaszentegyházat. Az egyháztörténet úgy őrzi a nevét, mint a „pogányok apostola”, illetve a „népek apostola”, vagy még szebben: a „nemzetek apostola”.

52 *Az elragadtatás és a révület* szavakat görögül is érdemes megemlíteni. Az *elragadtatás* a görög *harpadzó* szóból jön, amelynek a jelentése *kiragad, elragad, elrabol*. Ennek a metaforikus formáját, értelmét használja Pál: *elragadtatott*. A *révület* szóval a görög *ekszasztisz* szót adták vissza a Biblia fordítói. Ennek a jelentése változatos: *önkívület, zavar, tanácstalanság, ámulás, megdöbbenés*. Varga Zsigmond még hozzáteszi az „*elragadtatott állapot*” kifejezést is, de meg is magyarázza: ezt „*nem hétköznapi értelemben kell venni, hanem arra utalva, hogy az ember lelke – öntudata – ilyenkor távozik belőle, így az ember »nincsen magánál«, és mintegy tudatos állapotánál magasabb rendű állapotba kerül, mert az öntudat önmagánál nagyobb erőknek enged teret félreállításával: e mögött az a meggyőződés áll, hogy a személyiség egyébként ezeknek a magasabb erőknek az uralma alatt áll.*” Vö. Varga Zsigmond J.: *Újszövetségi görög-magyar szótár*. Ref. Zsinati Iroda Sajtóosztálya, Budapest, 1992. 296.

53 Az ókorban a tudósok valamennyien vélekedtek az égi szférákról. Úgy képzelték el a világot, mint amely szférák egymásutániságából áll. Például Arisztotelész tíz ilyen szférát gondolt el, s a katolikus egyház Aquinói Tamás álláspontja alapján ezt a tíz szférából álló mindenséget tette hivatalosan is elfogadott világméppé. Nem részletezzük. Pálnál a harmadik ég és a Paradicsom értelme eléggé egyszerű. Ő a Nap és Hold szférája után képzelte el a csillagok szféráját, s ezt követően volt a „harmadik ég”, azaz a menny, illetve a Paradicsom.

Rövid kitérő: a csodák Pál életében

Az eddigiek alapján kétségtelenül jogosan merül föl bennünk a kérdés: hogyan is értsük azokat a csodákat, amelyek Pál életében néhányszor megtörténtek. Főként a damaszkuszi úton történt csodás jelenet érdekelhet a legtöbbeket. Már említettük, hogy a damaszkuszi csoda Mózes égő csipkebokor jelenetével vonható párhuzamba. Rövidebben vagy hosszabban bőven idéztük Pált, s bizonyos gondolatai saját magáról, főként az elhívása kapcsán, inkább Jeremiás próféta elhívásához hasonlíthatóak. Ennyivel azonban a hívő értelem nem elégedhet meg, és tovább kérdez: vajon hogyan is történtek a dolgok Damaszkusznál? Többször is olvasható, de nem egyformán vannak ezek leírva, s ez tényleg kételyeket ébreszthet. Pál hallotta Jézus hangját, mások nem, de a fényességet a jelenlévők látták. Ennek kapcsán is kérdéseket fogalmaz meg a fürkésző elme. Vannak, akik nem is a csoda jelenetébe botlanak bele, hanem továbbmennek és még nehezebb kérdéseket tesznek föl. Hitben járó reformátusok kérdezik: hogyan van az, hogy Pál, a farizeusi képzésben részesült rabbi, a damaszkuszi jelenség után már egyből érti a Krisztus-esemény lényegét, sőt meg is ajándékozza a világot a leveleiben megfogalmazott utolérhetetlenül csodálatos evangéliumi gondolatokkal? Bárki kérdezheti: a Krisztus-esemény csak ennyi volna, hogy kell hozzá egy szikra az elmében és egy szempillantás alatt máris világos minden? Nem! Ez a megnyugtató válaszunk mindenkinek. Ha ez így volna, akkor zsidó társai Pált valóban valamilyen szemfényvesztőnek képelték volna. De kerüljünk közelebb a csodák témájához.

Igazából mi korábban már válaszoltunk az iménti kérdésre, amikor is részletesen elmondtuk, hogy Pál számos évet töltött el az addigi hitismertetének átértelmezésével, s ezáltal egy magasabb szintre jutott a Krisztus-esemény új felfogásában. Egyébként a Bibliában bőven találunk leírt csodákat, amelyekkel kapcsolatban csak részben tudunk valamit mondani, részben pedig nem. Ez azért is van így, mert vannak természeti jelenségek, amelyeket a régi korok emberei nem ismertek és csodaként írták le azokat, más dolgok viszont tényleg a csodák kategóriájába tartoznak. Ez azt jelenti, hogy történtek olyan dolgok is, amelyek az emberi értelemmel egyáltalán nem magyarázhatók. Felsorolunk néhányat:

- Mózes és az égő csipkebokor
- Jézus és a tenger lecsendesítése
- Jézus gyógyításai
- Lázár feltámasztása
- Pál találkozása Jézussal a damaszkuszi úton
- Péter gyógyítása a jeruzsálemi templom Ékes kapujánál

Vannak olyan leírások is a Bibliában, amelyeket csodaként tartanak számon a biblikus tudósok, de maguk is keresik azok elfogadható természeti-logikai-tudományos magyarázatát, és nem is eredménytelenül. Csupán néhány ilyen említünk példaként:

- Átkelés a Vörös-tengeren
- Manna és vízfakasztás a pusztában
- Jerikó falainak leomlása
- A betlehemi csillag
- Négyezer vagy ötezer ember megvendéglése

Általában ezeket a kérdéseket igen nagy érdeklődés övezi a közvélemény részéről, sokan keresik az ésszerű magyarázatokat. A bibliai lexikonok kategorizálva közlik a Bibliában olvasható csodák sokaságát, mi csak egy kisebb hányadát soroltuk föl. Erről komoly tanulmányokat szoktak megjelentetni. Nagyon nehéz problémakör ez! Ráadásul egyes csodás események éppen az értelemmel magyarázható és nem magyarázható tények határán helyezkednek el. Ezért az ilyen jelenségekre gyakran többféle magyarázat is születik. Nem megyünk bele ezek részletezésébe. Mi most Pál apostol miatt tettünk egy kis kitérőt a csodák említésével. De fölvehetünk még komolyabb eseményeket is, amelyeket nyugodtan sorolhatunk a csodák közé, mert az emberi elme elől örökre elzárt események csoportjába tartoznak. Ráadásul ezek a legkiválóbb tudósoknak is komoly fejtörést okozhatnak, amikor azokhoz az értelem segítségével próbálnak közelíteni. Így semmiképpen nem szabad hozzáállni, ugyanis ezek a hit világához tartoznak, s sokkal nagyobb a horderejük, mert a keresztyén hit megalapozását jelentik.⁵⁴ Íme néhány:

---

54 Csak hasonlítani lehet ezt Bolyai tizenegyedik axiómájához, amikor az ésszel ellentétes dolgot feltételezett a párhuzamosok létezésével. Miért tette ezt Bolyai és miért fogadták el a geometerek? Mert a tudomány így fejlődött tovább, mégpedig sok-sok újabb igazság feltárásával. De ugyanilyen értelemben lehet említeni Einstein esetében a fény állandóságának alapelvét is.

- A világ semmiből való teremtése
- Az élet eredete
- A Szentlélektől való fogantatás
- Krisztus inkarnációja
- Krisztus feltámadása
- Krisztus mennybemenetele
- A Szentlélek kitöltetése
- A lét valósága és az értelem megfejtési vágya

Ha ezeket a tényeket nézzük, akkor normális észjárás szerint ezek mind valóságos csodák, mert meghaladják az emberi értelem lehetőségét. Ezeknek a „miért”-jére és „hogyan”-jára azonban nincs racionális magyarázatunk. Nincs rá teremtettségi lehetőségünk. Ezek valóban a csoda kategóriájába tartoznak, értelemmel nem tudjuk megközelíteni őket. Nem is lehet! Mert valamennyien a hitismeret világába tartoznak. Kiragadva egyet, gondoljunk arra, amit Pál apostol mondott Krisztus feltámadásával kapcsolatban: *„Ha pedig Krisztus nem támadott fel, hiábavaló a mi prédikálásunk és hiábavaló a ti hitetek is!”* (1Kor 15,17) Egyetlen felelet lehetséges a hitben: *„Ámde Krisztus feltámadott a halottak közül és az elhunytak első zsongéje lett!”* (1Kor 15,20) Pál ezt remekül értette! A feltámadás biztos reménység az ember számára: *„Krisztusban mindnyájan megelevenednek!”* (1Kor 15,22) Ugyanígy a fenti első csoportba tartozó csodás eseményekre sem tudunk értelmi magyarázatot adni. Vajon miért? Mert valamilyen módon mind kapcsolatban van a Krisztus-eseménnyel. Ennek csúcsa pedig a feltámadásba vetett hit, amely egy olyan alaptétel, amelyen nyugszik a keresztyén hit és ezen az alapon építkezik az egész keresztyén hittudomány. Ha ez nem Krisztusra épülne, nem volna alapja, és a Krisztus-hit csak egy átlagos, mindennapi vallássá fokozódna le, s így odaveszne az egész keresztyén tanítás lényege. Pál ezért mondja: *ha Krisztus nem támadott föl, hiábavaló a keresztyén hitünk.* Következésképpen a keresztyénség nem is keres ezekre a kérdésekre racionális választ. Mert nincs! Mi több, nem is várja a választ más tudományterületektől sem, mert hiszen ez képtelenségnek tűnik, hanem egészen más gondolkodásmódot követ. Nem azt mondja, hogy a csodák esetében Isten kikapcsolta a természet törvényeit, hanem hittel elfogadja, hogy a csodának tekintett események fölött neki kizárólagos hatalma van, mert ő hozta létre a mindenséget a törvényeivel

együtt.⁵⁵ Például az égő csipkebokor esetében és a tenger lecsendesíté-
sekor a természet törvényei továbbra is érvényben maradtak, de annak
Teremtője uralkodott rajtuk. A csoda kérdése tehát a keresztyén ember
számára éppen olyan nagy titok, mint akár az életünk, mely Istentől szár-
mazik és ő rendelkezik vele! – Így fogadjuk el Pál találkozását is Jézussal a
damaszkuszi úton.

Pál három térítői útja

Azt hosszú volna leírni, hogy Pál apostol három missziós útja részle-
tesen miként zajlott. Ezt a Biblia alapján tudnánk követni, rekonstruálni.
Csak a derűs fantáziánk útján járva gondoljuk, hogy azokat a hosszú uta-
kat az egyes városok között mi módon tette meg az őt kísérőkkel együtt.
Szinte magunk elé képzelhetjük, milyen csodálatos hegy-völgyes utakon
jártak, sokszor megpihentek, gyönyörködtek az erdők és hegyek szépsé-
gében, megcsodálták az őket körülvevő növényzetet, a fák lombos ágait,
az ős csodaszép színekavalkádját, de bizonyára voltak borongós és esős
napjaik is az úton. Természetesen mindezt csupán a képzelet szárnyán
hozzuk ide, látva és hallva a média tudósításait a mai Törökország szín-
pompás tájairól. Még mai szemmel is csodálhatjuk, hogy a missziós út
hosszú és fárasztó terheit Pál milyen remek kitartással viselte. A lelke
vitte előre és az örömhír átadásának vágya. Még akkor is, ha a legköze-
lebbi város több száz kilométeres, viszontagságos gyalogösvényeken volt

55 A csoda elvi kérdésében a református, illetve a katolikus és ortodox teológiai tanítás között különbség van. Alapvetően a katolikus és ortodox tanítás is Isten hatalmá-
ra hivatkozik. Úgy fogalmazzuk, hogy a csodák „Isten szokatlan benyúlásai a törté-
nelemben” (Zsolt 65,9), s ez még érthető is, de máskor alig kivehető annak értelme,
hogy miként is értik a csodákat, például egy ilyen megfogalmazással: „a csodák olyan
művek, amelyeket az Atya ad a Fiúnak; e csodás művek révén nyilvánvalóvá lesz a Fiú
és az Atya bensőséges egysége (Jn 5,17; 10,37k; 14,9k).” Mindkét idézet a *Biblikus teo-
ológiai szótár* (Párizs, 1970) második (Róma, 1976) kiadásának magyar fordításából
vett szöveg, a 205. és 213. oldalról. Az említett szótár részletes tájékoztatást közöl
csoda címszó alatt a 205–216. oldalakon. E sorok írója számára nehezen értelmez-
hető részek vannak a szövegben. Megjegyezzük továbbá, hogy azt, hogy a katolikus
és ortodox felekezetek mit tekintenek csodának a mai körülmények között, azt az
egyház határozza meg a maga tekintélye által. A csoda kérdésköre mindkét egyház
teológiájában jelentős szereppel bír. A református teológia a csodát a fenti főszöveg
szerint értelmezi a teremtő Szentháromság Isten kizárólagos hatalmára hivatkozva.

elérhető. Kissé távolabb, a görög föld változatos szépsége és titokzatosága is lenyűgözhetette a missziós csoportot. Időnként megpihentek, talán éppen az Olimposz tövében, a hellén kultúra isteneinek kiemelt lakóhelye közelében. Mindeközben kell elképzelnünk a filippibeli barlang-börtön érdekes és „csodás” epizódját, majd pedig Athén és Korinthus megközelítését. Hogy pontosan miként történtek a dolgok az egyes városokban, részletek alig maradtak fenn. Ha Pálra és kísérőire gondolunk, hosszú útjukat egy szép, színes film tudná igazán megörökíteni.

Az *első missziós útja* még csak Kis-Ázsia területére korlátozódott. Vele volt Barnabás és Márk. Cipruson álltak meg először, és itt Sergius Paulus római prokonzul tért meg először. Elképzélhető, hogy az ő nevét vette föl az apostol, s lett Saulusból Paulus, tehát Saulból Pállá. Ettől az eseménytől kezdve a Biblia mindig Pálként említi.⁵⁶ Majd a szigetről elhajózva a szárazföldön Antiókhia, Likaónia, Ikónium és Lisztra felé vették az útjukat. Jellemzően itt még mindenütt először a zsidókat keresték föl a zsinagógákban. A zsidó emberek közül jó néhányan hajlottak a keresztyén tanítás felé, nagyrészt azonban nem. Általában hűvös fogadtatásban volt részük, olyannyira, hogy Pált Lisztrában a zsidók meg is kövezték. (ApCsel 14,19–20) De hirdették az evangéliumot a környező nemzetek, népek körében is. A nehézségek ellenére is mindenütt keresztyén gyülekezeteket hagytak maguk mögött, amelyeket kisebb részben zsidó-keresztyének, de jobbra már pogányokból lett keresztyének alkottak. Visszamentek Jeruzsálembe, ahol részt vettek az ún. apostoli zsinaton. Ez sok tanulsággal járt számukra és a pogányok közötti misszió további végzésére lelkesítette őket. Az ApCsel 13. és 14. fejezete írja le útjuk történetét, az apostoli zsinaton történeteket pedig az ApCsel 15-ben olvashatjuk. Hogy

56 A *paulus* latin szó jelentése: *csekély, kicsi*. Nem gyakran, de a rómaiak használták a Paulus nevet. Régebben volt egy olyan magyarázat, hogy Pál azért vette föl a Paulus nevet, mert hangsúlyozni szerette volna az ő Isten előtti *kicsiny és alázatos* voltát. Mondja is: „*én vagyok a legkisebb az apostolok között!*” (1Kor 15,9) Ezt tényleg a legnagyobb alázattal mondja, mert amit még utána hozzátesz, az a legszebb önvalomás. A Paulus névből aztán néhányan azt a következtetést is levonták, hogy Pál alacsony termetű volt. Ezek mind bizonytalan dolgok. A megtett missziós útjai és azok viszontagságos eseményei láttán mi Pált igenis egy életerős, jó fizikummal megáldott embernek képzelhetjük. Nem tudjuk, mit jelent a „*tövis adatott a testembe*” kifejezés. (2Kor 12,7)

ezek mikor történtek? Csak becsléssel tudjuk mondani, hogy a 44 és 48 közötti években.⁵⁷

Második útjuk már jóval hosszabb volt és keresztülmentek Kis-Ázsián, egészen Tróászig. Szilász kísérte Pált, majd Lisztrában Timóteus kapcsolódott hozzájuk. Ennek az útnak is nagyon lényeges állomásai voltak, amelyek közül kiemeljük Filippit, Thesszalonikát, Athént és Korinthust. A Filippiben történt földrengés és a börtönőr megtérése volt az első európai élményük. Kiemelkedő eseménynek számít Pál Athénban elmondott beszéde, amely a híres Areopágoszon történt. (ApCsel 17,22–34) A korinthusi és efézusi gyülekezet megalapítása útjuk talán leginkább döntő tényezőjévé vált. Mindez valószínűleg 49 és 53 között történhetett.

Harmadik missziós útjuk is rendkívül viszontagságos eseményekkel volt tarkított. Kiemelkedő város itt Efézus volt, ahol három évet töltött az apostol. Az út során látszott, hogy milyen tömegesen csatlakoztak a keresztyén gyülekezetekhez a pogányok közül megtért emberek. Ekkor már látták a második térítői útjuk eredményét. Híressé vált Pál búcsúbeszéde a milétoszi kikötőbe hívott efézusiakhoz. (ApCsel 20,17–37) Mint mindig, most is visszatértek Jeruzsálembe. Ez már a harmadik út végét jelentette, s ez is eltartott jó néhány évig, úgy 54-től 58-ig. Ezután történtek vele azok a szörnyű események, amelyeknek végén bonyolult eljárás után a zsidók dühétől menekítve a római katonák Pált, a római polgárt föltették egy Cézáreából induló hajóra, hogy többszöri kikötés

57 Az ókori keresztyén világ történetét nem tudjuk pontosan követni évszámokkal. Még maga Lukács, aki görög orvosként a műveltek közé tartozott, sem törekedett a kronológiai adatok pontos lejegyzésére, sem az evangélium, sem az apostolok „cselekedeteinek” leírásakor. Abban a korban nem is volt annyira szokás a pontos datálás, mert nem volt mihez viszonyítani az évek múlását. Leggyakrabban a császárok trónra lépését vették viszonyítási pontnak, de Jézus születésekor ő is megelégszik ennyivel: „Abban az időben Augustus császár rendeletet adott ki, hogy...” (Lk 2,1) Később már sokkal pontosabban írja, hogy Jézus „Tiberius császár uralkodásának tizenötödik esztendejében” kezdte működését és ekkor „mintegy harminc esztendő” volt. (Lk 3,1 és 23) Arra nézve viszont nincs információnk, hogy Lukács vajon ismerte-e a római *ab urbe condita* időszámítást, mert a rómaiak ezt nagy gonddal vezették. Ezek az ókori évmegjelölések akkor okoztak nagy fejtörést a történészeknek, amikor a Dionysios Exiguus-féle időszámítást 625-ben bevezették és mindent ehhez kellett aztán viszonyítani, hallatlanul nagy munkával járó fáradozás révén. Már csak ezért sem várható el, hogy Pál térítő útjainak évszámait pontosan közölhessük. Megelégszünk a becsléssel!

után Rómába érkezen. Ez ugyancsak nehezen valósult meg, mert a hajósok rossz időpontot választottak és így belekerültek a viharos évszakba. Hajótörés után Máltán kötöttek ki, főként Pál bölcs tanácsai alapján. Szinte végzetszerű volt ez a kilátástalannak tűnő hajótöréses út, mert neki életben kellett maradnia, hogy a császár előtt tehessen bizonyosságot a Krisztusba vetett hitéről. Mindez nagyjából 60 vagy 61 tájára tehető, amikor is Pál megérkezett Rómába.

Ezeknek az utaknak az eseményei is rendkívül érdekesek, tanulságosak, de számunkra most sokkal lényegesebb az a lelki-szellemi gazdagság, amellyel Pál ezek alatt a missziós utak alatt az evangélium értelmét üzenetként reánk hagyta tizenhárom levelében. Ő értelmezte és megélte az evangélium végtelen gazdagságát, megtapasztalta annak csodálatos erejét és továbbadta a megszólított híveknek. Ezek a gondolatok maradtak ránk a levelekben és ezek formálták a keresztyén Európa, s ezáltal az egész világ keresztyén gondolkodását.⁵⁸ Hogy ennek az örökségnek mi a veleje, arról szeretnénk számot adni olyan későbbi fejezetekben, amelyekben egyenként föltárjuk azok teológiai értékeit, illetve azok konkrét szemléletformáló szerepét az európai civilizáció különböző területein.

Pál vallási és filozófiai környezete

Az eddigiekben megismerhettük Pál családi neveltetését és a zsidó közösségekben kapott szellemi örökségét, valamint azt a damaszkuszi úti eseményt, amelynek során rádöbbsent arra, mi az értelme az addigi biztos tudásának a Krisztus-esemény fényében. Ezt a csodálatos fordulatot még ma is ámulattal nézzük, Pál pedig mindezt megnyugtató, szép szavakkal mondja el: *„Élek többé nem én, hanem él bennem a Krisztus; azt az életet pedig, amelyet most testben élek, az Isten Fiában való hitben élem, aki szeretett engem, és önmagát adta értem.”* (Gal 2,20) Hogy ez mennyire gyökeres változást jelentett az ő testi-lelki világában, azt akkor tudjuk

---

58 Itt emlékezünk meg derűvel egy régebben történt személyes eseményről. Egyik zsidó rabbi barátom kérdezte tőlem, mivel foglalkozom most. Pál apostol jelentőségével – válaszoltam. Ő így válaszolt: *„Tudod-e, hogy egyik tekintélyes tudású amerikai rabbitársam szerint a zsidó vallásnak nem Jézus ártott a legtöbbet, hanem Pál apostol!”* Ennél nagyobb dicséretet Pál senkitől nem kapott.

érezkelni, amikor arra gondolunk, hogy Pál farizeusi képzése során milyen mélyen megtanulta és megértette a mózesi törvények szerepét, s ez volt számára a minden. Ezt mégis felül tudta magában bírálni és minden korábbival ellentétben ezt mondja: „Istennek kegyelmét nem tehetem félre, mert ha a törvény által van a megigazulás, akkor Krisztus hiába halt meg!” (Gal 2,21) Ő tehát mindent immár a krisztusi magaslatról szemlél. Ez a magasabb szintű látás, az általánosabb érvényű hitélmény aztán végigkísérte őt az elrendelt útján. Ezekon a hosszú missziós utakon bátran ment előre, mert föl volt vértézve kellő ismerettel és biztos hittel, melyek nélkül munkálkodása nem járt volna akkora sikerrel. Mire gondolunk? Arra, hogy neki két nagy szellemi területen is helyt kellett állnia a kor kihívásaival szemben. Az egyik a birodalomban uralkodó kaotikus vallási helyzet és az ebbe beáramló keleti vallási misztika kibogozhatatlan egyvelege, a másik a hellén kultúra nagyszerű szellemi alkotása a tudományok területén. Ez utóbbi valósággal áthatotta az emberek gondolkodását és teljesen oda rögzítette őket a tárgyi világhoz. Pál tisztában volt azzal, hogy ezekkel neki bátran föl kell vennie a harcot, de erre föl is készült tarsusi iskolázása során és a damaszkuszi események utáni években. Ez is nagyszerű teljesítménye volt. Ezt a felkészültségét leginkább az athéni beszédéből látjuk, meg abból is, hogy az Areopágon nem mindenki kaphatott szót, csak akinek értelmes mondanivalója volt. Ő bárhová vitte az evangéliumot, e két nagy szellemi áramlattal, a hellén kultúrával és a szinkretista vallási misztikával körül volt véve, s ebben a kevert spirituális környezetben kellett megtalálnia a helyes utat-módot a Krisztusról szóló evangélium hirdetése céljából. Ezt nézzük meg egy kicsit részletesebben.

Először tekintsünk bele a korabeli vallási helyzetbe. A Római Birodalom a maga katonai, jogi, államszervezeti erejével Pál korában elérkezett a legmagasabb szervezetségi szintre, jól működött. Gondolhatunk a Julius Caesarral kezdődő korszakra, amely aztán beletorkollott az Augustus és Tiberius császárok nevével fémjelzett fénykorba. Ekkor már komolyan erőltették a saját császárkultuszukat, mégis azt kell mondanunk, hogy vallási téren a rómaiak nem tűntek ki valamilyen biztos „istenhittel”. Mondhatnánk, nem volt „teológiájuk” sem. A birodalomban a vallási

életet egyfajta általános és kiismerhetetlen *szinkretizmus*⁵⁹ jellemezte, amelyet úgy kell elképzelni, mint valamilyen szellemi örvényrendszert, amely a vallások százait szívta be és keverte össze egymással egy nagy olvasztótégelyben. Ezt a színes egyveleget az államhatalom megtúrte, sőt segítette is, a nép pedig kedvelte. Ez a valláskeveredés egyre nagyobb népszerűsége tette szert, különösen is akkor, amikor az egész birodalmat ellenállhatatlanul özönlötte el kelet felől a *misztika*. Sokszor nem is lehetett tudni, hogy melyik volt hamarabb: a vallások keveredése vagy a misztika? A vallástörténet feladatkörébe tartoznának annak a megfejtése, hogy a szinkretista közfelfogás engedte-e be a misztikát, vagy a beáramló misztika okozta-e a szinkretizmust. Szintén nehéz volna kibogozni, milyen tényezők játszottak közre abban, hogy titokzatos módon, főként a birodalom keleti felében egyszerre dominánssá vált a *teocentrikus* gondolkodás. Révész Imre mérvadó egyháztörténész szerint először a Kr.e. 3. században bukkant föl, előbb lassan, majd az egész birodalomban egyre erősödve mutatkozott a szinkretizmus jelensége, s ez termelte ki magából a teocentrikus gondolkodást. Ennek lehetett a következménye, hogy Krisztus születése táján – főként a birodalom keleti felében – már kialakult egyfajta masszív, *öntudatlan monoteizmus*.⁶⁰ Talán nem járunk messze az igazságtól, amikor azt feltételezzük, hogy ennek egyik legfőbb oka lehetett az addig kialakult hellenisztikus szellemiség nem elégséges nyitottsága. A filozófusok a felhalmozott hatalmas bölcséleti tudásból egy zárt világot hoztak létre, egy sokak számára el nem érhető isteni szférát vontak az ember köré, mások pedig, miként a matematikusok is tették, a logikai képesség határáig vitték a gondolkodó elmét. Így tovább már nem vezetett út. Platón az ideák világába vitte föl a valóságot, a természet jelenségei nem érdekelték. Arisztotelész számára viszont ez ellentmondásos és mesterséges rendszer volt, ezért ő az egész mindenség működését az élőlények mintájára valamilyen organizmusként

59 A *szinkretizmus* kifejezéssel a valláskeveredéseket szoktuk megjelölni. A humanizmus kezdte használni ezt a szót a különböző vallási irányok egyesítésére, tehát jó értelemben. Maga a kifejezés viszont ókori keletű. Plutarkhosz történetíró jegyezte fel a 2. században, hogy a krétaiak között állandó belső civakodás volt, s erre utal némileg a Biblia is, de az ellenséggel szemben mindig összefogtak. A *syn-kretizmus* görög kifejezés eredetileg „krétai összefogást” jelentett, s ez ment át az adott földrajzi, politikai egység valláskeveredésének jelölésére.

60 Vö. Révész Imre: *Az egyháztörténelem alapvonalai*, Városi Nyomda, Debrecen, 1936. 7.

működő „tárgynak” tekintette. A filozófia feladata nem volt más, mint keresni ennek a szervezetnek a működési elveit. Ő maga öt ilyen elvet sorolt föl. Ezek híresek! Filozófusunk úgy gondolta, hogy ha ezt az öt működési elvet megalkottuk, akkor eljuthatunk a mindent mozgásba hozó istenségig, az első mozdulatlan mozgatóig. Ő a világot örökké létezőnek vallotta, bizonyára azért, hogy ne kelljen megválaszolni az eredet problematikáját. Az általa létrehozott istenségnek nincs kapcsolata a világgal, csak mozgásba hozta azt. A *sztoa* számára ez sem volt kielégítő magyarázat, ők a kozmosz lelkéről álmodoztak és a világ működését úgy fogták föl, mintha mindenben benne volna a mozgásának oka. Az istenséget valósággal beleköltöztették a tárgyakba valamilyen panteisztikus elképzelés szerint. Ebből aztán egy olyan következtetést vontak le, hogy a világban vannak nagy, átfogó szabályok, törvényszerűségek, amelyek azt működtetik, az ember pedig ennek a már működő mindenségnek a része. Az a bölcs ember, aki belesimul, beleilleszkedik ezekbe a mindent átfogó törvényszerűségekbe és így várja türelmesen a sorsát. Alapjában véve mindhárom filozófiai elképzelés valamilyen formában egyfajta teocentrikus világszeme, és ráadásul eléggé monoteisztikus is.

Ha alaposan átgondoljuk, és Pál korát vesszük szemügyre, a kereszténységnek a hellén kultúrával három ponton volt találkozása: Platón, Arisztotelész és a *sztoa* filozófiája. Ezért is említettük a három fő filozófiatörténeti esetet. Mármost Platón az ideák világával nagyon eltávolodott a földi valóságtól, ráadásul az ideák ideájának istenével a filozófusok számára egy meglehetősen elérhetetlen messzeségben trónoló istenséget definiált. Arisztotelész viszont az istenséget a földi szférába helyezte, mert lényegében az emberi ész által kigondolt első mozdulatlan mozgató képében alkotta meg. A *sztoikusok* viszont még közelebb hozták az istenséget ehhez a világhoz, mert ők valósággal föl is oldották azt a világ dolgaiban a maguk panteisztikus módján. A közönséges görög polgár, vagy a nem filozófus gondolkodó számára is maradt egy lehetőség, hogy az Olimposzon lakozó istenek egymás közötti viszonyát, tárgyalásaikat, harcaikat, megállapodásaikat próbálták megfejteni, és ha valaki úgy vélte, hogy ez neki sikerült, akkor boldog embernek mondhatta magát. Ezzel azonban kimerült a görög vallási élet, legfeljebb az isteneik számát bővítették, csökkentették. Papjaik nem voltak, akik ennek a társadalmi jelenségnek gátat szabtak volna, vagy legalább szabályozták volna valamilyen mértékben.

Viszont a görög filozófusok istenfogalma mindenképpen az egyistenhit irányába mutatott. Ide kívánczik még, hogy a görögök egyik legnagyobb büszkesége, a matematika formába öntése már Kr. e. 300 táján készen volt Eukleidész *Elemek* című munkájával. Ezt tartották a gondolkodás csúcának és ezzel be is zárult a hellén gondolkodás jövőbe mutató lehetősége. Ennél magasabb szintre jutni nem lehetett. Ez volt az általános vélemény Pál korában.

De a palesztinai zsidó vallásos gondolkodás sem tudott a maga körös gondolkodásával vonzóvá válni, mert szinte túlszárnyalhatatlanul teocentrikussá vált, a külső szemlélő számára pedig ezoterikusan mono-teistává. Ebben a rendszerben is mindenre megvolt a felelet, hiszen Isten volt mindennek a szerzője, véghezvivője és magyarázata, így az ember itt is bezárta önmagát saját vallásába. A Földközi-tenger partvidékén széttelepült, úgynevezett diaszpóra zsidóság ellenben nyitottabbnak bizonyult, észrevétlenül is sok hellén hatást magukba szívtak, gyakorolták is a *prozelitizmust*⁶¹, de ez csak roppant elenyésző számú embert érintett.

A rómaiakat nem fogta meg sem a görögök fogalmi gondolkodása, sem a zsidók realista vallásossága. Ők a sok nép és számos vallás egy politikai rendszeren belüli összebékítésétől remélték a birodalomnak mint egésznek a harmonikus működését. Az individuumot, mint a független egyént nagy becsben tartották. Ez kedvezett a keresztyénség terjedésének.

Ezzel el is érkeztünk a Pál apostol korában meglévő szellemi élet vázlatos jellemzéséig. Úgy képzeljük el, hogy a rendkívüli tehetséggel megáldott Pál egy élénk kisvárosban, Tarsusban a tanulmányai során, majd később Jeruzsálemben is találkozhatott a hellén kultúra jellegzetes tételeivel. Minden bizonnyal magas szinten tisztában volt a Római Birodalom vallási és tudományos életével, tanításaival. Viszont az új szellemiséget képviselő keresztyén tanrendszer éppen az ő levelei által lett ismertté az ókor nagy szellemi-lelki kavalkádjában. Ez részben új életvitelt jelentett és új „tudományos” kihívást a hellén-római világban. Ennek köszönheti egyre erősödő hatását, mert bizony, ha nincs Pál apostol, a keresztyénség nem

61 Az volt a *prozelita* zsidó, aki áttért a zsidó vallásra. Ők voltak a „jövevények”, a „megérkezettek”, azok a pogányok, akik magukra vették a Tóra előírásait, körülméltettek, bemerítés és áldozás révén a zsidósághoz csatlakoztak. Ennek az aktusnak megvoltak a szigorú előírásai. Ez mindenestre jelez egyfajta nyitottságot a diaszpórában élő zsidóság részéről.

biztos, hogy elindulhatott volna történelmi küldetésének betöltése útján. Összefoglalva mindezeket, egy másik református filozófiai gondolkodót szólaltatunk meg, Halasy-Nagy Józsefet, aki remek összegzésével továbbvisz bennünket annak megértésében, hogy Pál apostol milyen vallási és tudományos korban élt és miként lehet elképzelni az ő nagyhatású intellektuális jelentőségét:

„Az egész hellén kosmos-on racionális törvények uralkodtak, melyek az embert is kérlelhetetlen kapcsokkal fogták körül. [...] A filozófia az emberből magából is egyszerű tárgyat csinált, akinek semmi lehetősége sem volt arra, hogy bárhol is áttörje a kozmosz kérlelhetetlen törvényeit. S a világfolyamat örök körforgás, reménytelenül elkövetkező új meg új vizszatérés képét mutatta. Az időnek nem volt semmi értelme, mert hiszen a történet az antik felfogás szerint vigasztalan örök ismétlődés. Eadem sunt omnia semper – zokogja Lucretius. S van-e célja, hogy ebben a vigasztalan világban él az ember? Van-e értelme az egyéni kezdeményezésnek, ha egyszer csak az történhetik, aminek szükségképpen történnie kell!? [...] Ezzel szemben az a tanítás, mely Jézus személyéhez fűződve indult el Galilea mezőiről, hogy meghódítsa a világot, egészen más képet rajzolt a világfolyamatról az elmékbe. Nem volt itt szó fogalmi bizonyításokról, s az ész törvényeiről. A világ újra tele lett isteni titkokkal, melyek azonban feltárultak az egyszerű szív hívó odaadása előtt. Az ember lett a világ központja, akit a hellén tudomány eltemetett a dolgok piramisa alá. A keresztyénség azt tanította, hogy ezen a világon minden az ember kedvéért történik, s a világfolyamat nem állandó ismétlődés, hanem fenséges dráma, melynek hőse az ember, Istennek ez a saját képére és hasonlatosságára teremtett kiválasztott teremtménye. A világ a semmiből lett, hogy a teremtő isteni akarat irányítása szerint fennálljon az utolsó ítéletig, mikor is az ember sorsa beleömlik az örökkévalóság tengerébe. Egészen más ez a világkép, mint az, amit a hellén tudomány tanított. [...] Itt már van értelme az időnek. [...] A fatalista antik világgal szemben a keresztyén ember képviseli az aktivitást, aki ezzel a cselekvő élettel már e földön, a mulandó létben az örök élet jogát akarja magának megszerezni. A keresztyénség az embert visszavezette önmagához, holott a hellén filozófia elterelte róla a figyelmet. [...] Az embert és Istent a szeretet köteléke fűz egybe, de én, aki szeretem Istent, nem leszek ezáltal vele azonossá, egygé, hanem személyes valóm még Istennel szemben is az egész örökkévalóságon át megőrzi a

maga lényegét. Az ember eszméjének tehát valami olyan csodás nagyságot adott a keresztyénség, amit a hellén tudomány meg se tudott közelíteni.”⁶²

Ezzel eljutottunk oda, hogy Pál tizenhárom levelének születési körülményeit jobban el tudjuk képzelni, tartalmát pedig mélyebben megérthetjük, az apostol üzeneteit pedig bele tudjuk helyezni a kor szellemi-lelki problémáiba, s mindezekén túl föl tudjuk fogni azok örök üzenetét, a keresztyén tanítás lényegét. Láthatjuk Pál hatalmas műveltségét, amellyel meg tudta szólítani a kisembereket, a rabszolgát éppúgy, mint az iparosokat, kézműveseket, vagy a tudására sokat adó görög polgárt, a római katonákat, a helytartókat és a királyt is. Zsidó honfitársairól sem szabad megfeledkeznünk. Iszonyatosan nagy műveltségre volt szüksége, és ezt ő maga sem értette, csak elfogadta, hogy Isten őt erre a küldetésre kiválasztotta még születése előtt. (Gal 1,15) Felkészültségét illetően Pál hatalmas szellemi kapacitással megáldott személy lehetett, gondolkodásának mélységét és magasságát tekintve pedig egy kivételes zseni, aki valóban isteni ajándékok továbbadására volt alkalmas. Ennyi tudást, ennyi hitet, ennyi fizikai erőt, ilyen lelkeséget, ilyen önismeretet, ekkora bátorságot, valamint ennyire mély odaszánást és borzasztó testi szenvedést csak egy olyan ember képes mutatni, illetve elviselni, akit Isten eleve elrendelt erre a szolgálatra. Vele kezdődött a keresztyén teológiai gondolkodás! Méltó volna őt nemcsak az ókor, hanem az egyetemes történelem legnagyobbjai közé sorolni.

A tizenhárom levél

Nincs még egy másik olyan személy a világon, aki a nem túlságosan nagy mennyiségű levélgyűjteményével oly gazdag lelki-szellemi-hitbeli örökséget hagyott volna az emberiségre, mint Pál apostol. Mondandója lényegét, illetve annak örök időkre szóló mély üzenetét: *a Krisztusról szóló evangéliumot* levelek formájában közölte a gyülekezetekkel és közvetlen munkatársaival. Az ókor nagy filozófusai „könyveket” írtak, mint például Platón

---

62 Halasy-Nagy József: *Az antik filozófia*. (Filozófiai műveltség Európában 1.) Danubia Kiadás, Budapest, 1934. 420–421. Az *eadem sunt omnia semper* híres mondást Lucretiustól így lehetne visszaadni magyarul: *mindig minden ugyanaz*. Tehát semmi nem változik! Vigasztalan világban élünk – gondolta Lucretius. S ekkor lépett színre a keresztyénség!

is, akinek szétszórta meglévő műveit Tiberius császár idején Thrasyillos rendezte 9 tetralógiába, így 36 művével szoktak számolni, beleértve a kisebb írásokat is. Arisztotelész fennmaradt kisebb-nagyobb műveit másképpen rendezték Sulla idején Rómában, Kr. e. 60–50 között. Neki inkább kifejtett összefüggéseket tartalmazó könyvei voltak, amelyeket a kisebb írásokkal, töredékekkel együtt négy kategóriába soroltak, úgymint: a logikai munkák, a természetfilozófia, a metafizika és a gyakorlati filozófiai művek. E két példát csupán összehasonlítás végett hoztuk ide.

A Pál apostol neve alatt ismert művek „levél” formában maradtak fenn. A kor irodalmának és történetének szakértői sokat vitáznak egymással: a páli leveleket műfaji szempontból hová sorolják? Abban megegyeznek, hogy a korabeli *görög-római* és *sémita* levelek mintájára készültek. Az ókori levélirodalom igen széles. Az Ószövetség is tele van különféle alkalakra írt levelekkel, de vannak olyan levelek is, amelyek az akkori diplomáciához tartozó műfajba sorolhatók. És még vannak egyéb műfajú levelek is, számosan. Az ókorból nagyon nagy számban maradtak fenn levél vagy levéljellegű írások. Az Újszövetség korából is gazdag levélirodalom maradt ránk. Mi a Bibliára szorítkozunk. Sok tudós vállalkozott ennek a műfajnak a megismerésére, így a feltáró irodalom a levelek tekintetében meglehetősen gazdag. A gondot az okozza, hogy a műfajokat vizsgáló szakemberek az ókorból ezerszámra fennmaradt „leveleket” két nagy csoportra osztották, elsősorban G. A. Deismann bibliatudós kategóriái szerint. Ő megkülönböztetett „leveleket” és „episztolákat”.⁶³ A levél kategóriába akkor sorolt egy írást, amikor egyik személy a másik személlyel közöl valamit akár hivatalosan, akár személyes stílusban. A másik csoportba az episztolák tartoztak, amelyek már művészi irodalmi műfajt képeztek. Az *episztolé* görög szó jelentése szintén *levél*. Ezek azonban nem személyes jellegűek, hanem a szélesebb nyilvánosságnak szólnak. Megvizsgálva az említett ókori gazdag levélanyagot, igen széles körű tudományos véleményáradat keletkezett. Mindmáig tartanak eme vizsgálatok, s újabb és újabb elemzések látnak napvilágot. Mi ennek örülünk, de ebbe a vitába nem akarunk beleszólni, főként azért, mert végeláthatatlannak tűnik. Mi csak Pál apostol leveleire összpontosítjuk a figyelmünket, és bennünket

63 Vö. Fitzmyer, Joseph A.: *Bevezetés az újszövetségi levelekhez*. In: Jeromos Bibliakommentár III. kötet, 45. rész, Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest, 2002. 295–300.

az érdekel elsősorban, hogy mit mondanak ezek a levelek a mindenkori embernek, illetve azoknak milyen lelki-szellemi hatása van az emberiség történetében. Ezért a Bibliában lévő 13 páli levelet sajátos műfajú írásoknak tekintjük, mégpedig *apostoli leveleknek*.⁶⁴ Ez ugyanis megengedi a személyes jelleget is és igényli a nyilvánosságot is, sőt az apostoli levél esetében mindkét műfaji jelleget hangsúlyosnak és szükségesnek tartjuk. A kettő komplementer viszonya biztosítja a levél különleges tartalmát, amely aztán hordozza azok isteni üzenetét és igazságát. Közösséghez szólnak, mert táplálják annak valamennyi tagját, ugyanakkor személyhez is szólnak, és ezzel gazdagítják a közösséget. A keresztyén üzenet ugyanis mindig személyre szóló, de ugyanakkor nyilvános magatartást eredményez, mivel az a gyülekezeteket táplálja. A gyülekezet tagjait valósággal fölemeli egy olyan magasabb szintre, amely már a Krisztus-esemény felől ítéli meg a közösség mibenlétét. Ez azt is jelenti, hogy egy olyan rendkívüli közösséget hoz létre, amelynek a tagjai közötti kötelék maga az evangélium ereje. Tehát nem az ember művészi teljesítménye, sem nem valamilyen bölcsesség hozza létre a közösséget, sem nem valamilyen eszme, hanem a Krisztus-test megvalósításának evangéliumi szándéka. A gyülekezeti közösségek tehát akkor válnak egyházzá, amikor azok a Krisztus-test rangjára emelkednek. A Krisztus-test erejéből pedig titokzatos módon táplálkozik a gyülekezet, sőt a létét ez biztosítja. Egy gyülekezetnek mint olyannak önmagában nincs létjogosultsága, a Krisztus-testen belül azonban igen. Ez az egyház titka és csodája. Mi ezt a többletet fogjuk meghallani a páli levelekből, ezért nevezzük őket apostoli leveleknek. Így gondolkodunk a Jakab, Péter, János és Júdás neve által fémjelzett többi levélről is, nemkülönben a Zsidókhoz írt levélről.

Pál tehát választott egy közlési formát, amely által a legjobban ki tudta fejteni magát, pontosabban ki tudta fejteni mindazt, amit a Krisztus titkából magasabb szinten megértett. Ez az, ami az ő bizonyágtételét fölemeli

64 Vö. Fitzmyer, Joseph A.: *Bevezetés az újszövetségi levelekhez*, 298. Itt egy olyan érdekes eset történt, hogy e sorok írója már korábban használta definitív jelleggel az „apostoli levél” kifejezést, s csak később derült ki, hogy Fitzmyer is így említi, de kissé más értelemben. Mi Pál leveleinek mint evangéliumi tartalmat hordozó, sajátos műfajú írásoknak adtuk ezt a meghatározást, Fitzmyer pedig az evangelizációs cél egyik alakítható formájára gondolt. Mi kimondottan a páli levelekből és a többi újszövetségi levélből kicsendülő isteni megszólítást tekintjük meghatározónak az „apostoli levél” definíciója kapcsán. Fitzmyer a maga módján megerősíti a mi műfajszerű meghatározási szándékunkat, bár a kettő között van némi szemléleti különbség.

egy magasabb spirituális szintre. Számos ilyen témát sorolhatunk föl az apostol leveleiben. Csupán a legfontosabbakat említve: a trinitás értelmezése, a megigazulás magyarázata, a teremtés krisztológikus felfogása, a mindenség egységes magyarázata, a keresztyén antropológia, a törvény értelme, az isteni szeretet és a keresztyén értékek, az egyház és a felsőség, az emberi méltóság, a házasság titka, az emberi és isteni szeretet viszonya. Pál eme tanítások sokaságát tárja a hívek elé, és elmondja, hogy ezeknek mi a lényege a Krisztus váltságmunkája felől nézve. Másképpen fogalmazva: fölemeli őket egy magasabb értelmi szintre, hogy erről a magasabb szintről visszafelé nézve a hitben járó ember megtalálja az evangélium értelmét, s ugyanakkor pedig belássa saját erőfeszítéséből származó gondolatainak érvényességi korlátait a krisztusi tanításhoz képest. Ismét másként kifejezve, Pál azt szeretné, hogy az ember a Krisztus előtti alázattal önmagát fölemelje az istenképűség vágyott és helyes állapotába. Az ember ugyanis a Krisztusban találhatja meg önmagát, mert „ő a láthatatlan Isten képmása” (Kol 1,15), s ez ad reménységet az ember számára az élethez, mert így ismeri föl saját helyzetét a teremtésben.

Pál apostol ezt fölismerte. Leveleiben ezt a szemléletet hallatlan mélységben és gazdagságban tárja a Krisztusban hívő gyülekezetek elé, ők pedig ezt megtanulták Páltól. Korának nyelvén szólva, ő ilyen teológiát művelt, még pontosabban a korabeli görög teológiát megtöltötte keresztyén tartalommal, azaz krisztianizálta, és mint kifejezést a továbbiakban „lefoglalta” a keresztyénség számára. A Krisztus-követők száma pedig minden képzeletet felülhaladó módon szaporodott. Az egész egyháztörténelem ezekről a hívő emberekről szól a mögöttünk lévő két évezredben. Azokról, akiknek Pál megmagyarázta a Krisztus-esemény értelmét. Hallatlan súlyos teológiai igazságokat fogalmazott meg. Ezeket levélbe foglalta és ránk hagyta. Pál leveleit így is lehet nézni. A biblikus tudósok sokat vitáznak Pál tizenhárom leveléről formai szempontból, de annak tartalmáról, illetve mászás súlyú tanításáról kevesebbet szólnak, ugyanis az inkább a mi területünkhöz, a keresztyén dogmatika világához tartozik. Mi pedig pontosan ezt szeretnénk föltárni. Mi elfogadjuk, ha Pál leveleit formai vagy műfaji tekintetben ők is „apostoli leveleknek” nevezik, de mi ezt kiegészítjük teológiai tartalommal és így válik egységes tudománnyá a keresztyén hittudomány.

Íme egy manapság leginkább mérvadó biblikus tudós megállapítása Pálról, illetve leveleiről: „Apostoli tanítását egyszerűen levél formájába öntötte. Pál gyakran vegyítette ezt a formát – olykor csiszolatlan módon – egyéb irodalmi kiegészítő formákkal: a korai kérügma töredékeivel (1Thessz 1,9–10; 1Kor 15,1–7; Róm 1,3–4; 4,25; 10,8–9), homíliákkal (Róm 1,18–32), buzdításokkal (Gal 5,19–24), ...), himnuszokkal (Fil 2,6–11; Róm 8,31–39; 1Kor 13,1–13), liturgikus fordulatokkal (1Kor 11,24–25; 12,3; 16,22), midrás-sal (Gal 4,21–31; 2Kor 3,4–18; Róm 4,1–24), »testimoniával« (azaz bizonyító ószövetségi szövegek láncolatával, Róm 3,10–18; 15,9–12), »diatribével«⁶⁵ (ókori értelemben, Róm 2,1–3,9). Számos esetben az ily módon összeötvözött anyag az egyháznak a születő hagyományából származott (1Kor 11,23; 15,3), de ezt Pál saját igehirdetése és tanítása átalakította (Róm 3,24–26). Végső soron tehát, jóllehet Pálnak a művei alapvetően »levelek«, részleteinek gondos vizsgálata gyakran tár fel egyéb homiletikai, retorikai vagy irodalmi szövegezést, amelyet értelmezésük során figyelembe kell venni.”⁶⁶

Ha alaposan megfontoljuk a dolgot, ezek a megjegyzések, felsorolások formai szempontból, illetve műfaji tekintetben igazak lehetnek, segíthetik azt az olvasót, aki a tizenhárom levelet mint ókori irodalmi alkotást vizsgálja. Ezeket mind érdemes kikeresni a Bibliában és immár más szemmel elolvasni, majd pedig elgondolkodni rajta: Pál vajon tényleg úgy gondolta-e, miként a kései utókor elemzi a szövegeit? E sorok írójának kissé más a véleménye, minthogy egyszerűen csak valami stílusvegyítésre gondoljunk, mert a bibliai szövegek mindenhol szebbek és személyesebbek lettek a stílusjegyek változatossága által, olykor pedig komolyságra intő hangsúlyt kaptak. De ez senkit ne befolyásoljon, mindenki maga döntse el, hogy Pál miért éppen így fogalmazott. Mi most más irányba megyünk: a keresztyén tartalomra, az evangéliumi üzenetre figyelünk, ezért a forma mögötti mondandóra összpontosítjuk a figyelmünket, s lehántva a magról minden külső burkot, a lényegét szeretnénk kihámozni a levelekben előttünk álló páli művekből.

Pál bármelyik levele ugyanis olyan komoly tanításokat tartalmaz, amelyek bármilyen történelmi korban mélyen elgondolkodtatják az embereket. Az ókorban is így volt. Régen is ez történhetett, mert ha csak

65 A *diatribé* görög szó egyszerű, közérthető stílusú párbeszédet jelentett, a sztoikusok kedvenc szokása volt.

66 Fitzmyer, Joseph A.: *Bevezetés az újszövetségi levelekhez*, 298.

egy levéltöredéket is őriztek Páltól, vagy annak másolatát, az már önmagában is nagy kincs volt egy gyülekezet számára. Tartalmát nagy figyelemmel hallgatták, üzenetének pedig mindig szívből örültek. Időben kissé visszább menve, a „sauli üldözések” előtti keresztyének, tehát a legelső Krisztus-követők nem véletlenül tértek meg és fogadták be a keresztyén tanításokat, ők azokat komolyan gondolták, megélték, mindennapjaikban alkalmazták. Mindezekhez jött Pál rendkívül okosan és szépen kifejtett, sokszor személyre szóló, de az értelem számára is elfogadható magyarázata, mely által valósággal rögzült a szívekben a Krisztusról szóló evangélium lényege. Ez van a páli levelekben! Ezért is képviseljük azt a véleményt, hogy a keresztyénség voltaképpen nem egy új vallás akart lenni a Római Birodalomban, hanem a korábbiakhoz képest merőben új felfogás, új életmód, új eszmeiség, új szemlélet, amely különbözik minden korábbi szellemi kihívástól. Szavakkal alig kifejezhető ez a különbség: egyfajta gyökeresen más életforma, új gondolkodásmód, életes tanítás, ígéretes mindennapok, boldogabb jövőt hirdető világgép volt ez a hitét komolyan kereső embernek. A világ tehát megváltozott, mert egy vadonatúj, eddig ismeretlen életforma, magatartás jött be a világba, amit a keresztyének körül élők csak kissé később vettek észre. A rómaiak is azt hitték és elintézték annyival, hogy egy kis zsidó vallási szektáról van szó. Pál apostol nagyon mélyen átgondolta az evangélium lényegét és csak akkor állt vele elő, amikor értelemmel földolgozta magában a hitélményét. Hogy mi az, amit mi keresünk, az pontosan ez, amit legjobban Páltól tanulhatunk meg.

Pál fönmaradt beszédei

Az apostolnak hat nagyobb összefüggő beszéde, illetve beszédtöredéke maradt fenn. Az újfordítású Biblia szövege szerint közöljük. Ezek a beszédek igen sok információt tartalmaznak Pál zsidó műveltségéről, az atyákkal kapcsolatos történelmi ismereteiről, majd pedig megtérésének körülményeiről, a Krisztus-esemény értelmezéséről, valamint korának hellén szellemi életéről. Valamennyi fönmaradt beszéde különböző hallgatóság előtt hangzott el és emberileg nézve különböző élethelyzetekben. Az első beszéd a diaszpórában élő zsidósághoz szól, a második Athénban hangzott el a filozófián művelődött görögök jelenlétében, a harmadik az általa nagyon szeretett efézusi keresztyén hívekhez intézett búcsúszavait

örökítette meg, a negyedik a jeruzsálemi zsidó honfitársak előtt elmondott megtéréstörténetet tárja elénk, az ötödik Félix helytartó előtti védőkezű szavait tartalmazza, a hatodik pedig az Agrippa király és Fesztusz helytartó előtt elmondott utolsó védőbeszédét tárja elénk. Ahol a Biblia az egyes beszédek elhangzásának körülményeit is megőrizte – tehát az előzményeket és az utána történeteket –, azokat is hozzávettük a szöveghez. Ezekből a beszédekből sok egyéb részletet megtudunk Pál életútjáról és személyiségéről is.

A PIZIDIAI ANTIÓKHIA ZSINAGÓGÁJÁBAN (ApCsel 13,13–43)

„Azután Pál és kísérői elhajóztak Páfoszból, és eljutottak a pamfíliai Pergébe; János azonban elvált tőlük, és visszatért Jeruzsálembe. Ők pedig továbbmentek Pergéből, és megérkeztek a pizidiai Antiókhiaiba. Itt szombaton elmentek a zsinagógába és leültek. A törvény és a próféták felolvasása után a zsinagóga előljárói odaküldtek hozzájuk, és azt üzenték nekik: Testvéreink, férfiak, ha van valami buzdító szavatok a néphez, szóljatok! Pál felállt, intett a kezével, és ezt mondta:

Izráelita férfiak és ti, istenfélők, halljátok! Ennek a népnek, Izráelnek Istene kiválasztotta atyáinkat, és nagyra tette a népet, amikor jövevények voltak Egyiptom földjén, és hatalmas karjával kivezette őket onnan. Azután közel negyven esztendőig hordozta őket a pusztában. És miután eltörölt hét népet Kánaán földjén, örökségül adta nekik azoknak a földjét. Mindez mintegy négyszázötven évig tartott. Ezután bírakat adott nekik egészen Sámuel prófétáig. Ekkor királyt kértek maguknak, Isten pedig Sault, Kís fiát, a Benjámin törzséből való férfit adta nekik negyven esztendőre. Amikor őt elvetette, Dávidot emelte királyukká, akiről bizonysgot is tett, és ezt mondta: Megtaláltam Dávidot, Isai fiát, a szívem szerint való férfit, aki teljesíti minden akaratomat. Az ő utódai közül tette Isten Izráel üdvözítőjévé Jézust, ígéret szerint, miután János előre meghirdette, még az ő eljövetele előtt, Izráel egész népének, hogy térjenek meg és keresztelkedjenek meg. Küldetése végén János így szólt: Én nem

az vagyok, akinek ti gondoltok engem. Hanem íme, utánam jön az, akinek a saruját sem vagyok méltó leoldani. Testvéreim, férfiak, Ábrahám nemzetségének fiai és a hozzátok csatlakozott istenfélők! Nekünk küldetett el ennek az üdvösségnek az igéje. De Jeruzsálem lakói és vezetői nem ismerték fel őt, és így betöltötték a próféták szavait, amelyeket minden szombaton felolvasnak, azáltal, hogy elítélték őt. Bár semmiféle halálos bűnt nem találtak benne, mégis azt követelték Pilátustól, hogy ölesse meg. Amikor véghezvitték mindazt, ami meg van írva róla, levették a fáról, és sírba tették. De Isten feltámasztotta őt a halálból, és ő több napon át megjelent azoknak, akik együtt mentek fel vele Galileából Jeruzsálembe, és akik most az ő tanúi a nép előtt. Mi is hirdetjük nektek, hogy azt az ígéretet, amelyet az atyáknak tett Isten, beteljesítette nekünk, az ő gyermekeiknek, amikor feltámasztotta Jézust. Ahogyan meg van írva a második zsoltárban is: »Fiam vagy te, ma nemzettelek téged.« Azt pedig, hogy feltámasztotta őt a halálból, és többé nem fog visszatérni az elmúlásba, így mondta meg: »Nektek váltom be a Dávidnak tett biztos, szent ígéreteket.« Ezért más helyen is így szól: »Nem engeded, hogy a te Szented elmúlást lásson.« Mert Dávid, miután a maga nemzedékében szolgált Isten akarata szerint, meghalt, és eltemették atyái mellé, tehát elmúlást látott. Akit azonban Isten feltámasztott, az nem látott elmúlást. Vegyétek tehát tudomásul, testvéreim, férfiak, hogy ő általa hirdetjük nektek a bűnök bocsánatát, és mindabból, amiből Mózes törvénye által nem igazulhattatok meg, ő általa mindenki megigazul, aki hisz. Vigyázzatok tehát, hogy be ne következzen az, amit megmondott az Úr a próféták által: »Lássátok meg, ti gúnyolódók, ámuljatok, és semmisüljete meg, mert olyasmit viszek véghez napjaitokban, amelyet el sem hinnétek, ha valaki elbeszélne nektek.«

Amikor pedig mentek kifelé, kérték őket, hogy a következő szombaton is beszéljenek nekik ezekről a dolgokról. Miután szétszlott a gyülekezet, sokan követték a zsidók és az istenfélő prozeliták közül Pált és Barnabást, akik szóltak hozzájuk, és biztatták őket, hogy maradjanak meg Isten kegyelmében.”

ATHÉNBAN AZ AREOPÁGOSZ SZIKLÁJÁNÁL
(ApCsel 17,16–34)

„Miközben Pál Athénban várta őket, háborgott a lelke, mert látta, hogy a város tele van bálványokkal. Nap mint nap vitázott a zsinagógában a zsidókkal és a hozzájuk csatlakozott istenfélőkkel, a főtéren pedig azokkal, akiket éppen ott talált. Néhány epikureus⁶⁷ és sztoikus filozófus is vitázott vele. Némelyek ezt kérdezték: Mit akarhat ez a fecsegő mondani? – mások ezt mondták: Úgy látszik, hogy idegen istenségek hirdetője – mivel Jézust és a feltámadást hirdette. Ekkor megfogták, az Areopágoszra vitték, és megkérdezték tőle: Megtudhatjuk-e, mi az az új tanítás, amelyet hirdetsz? Mert amint halljuk, idegen dolgokkal hozakodsz elő, szeretnénk tehát megérteni, hogy miről is van szó. Az athéniak és a bevándorolt idegenek ugyanis egyébbel sem töltötték az idejüket, mint azzal, hogy valami újdonságot mondjanak vagy halljanak. Pál ekkor kiállt az Areopágosz közepére, és így szólt:

Athéni férfiak, minden tekintetben nagyon vallásos embereknek látlak titeket, mert amikor bejártam és megtekintettem szentélyeiteket, találtam olyan oltárt is, amelyre ez volt felírva: AZ ISMERETLEN ISTENNEK. Akit tehát ti ismeretlenül tiszteltek, én azt hirdetem nektek. Az Isten, aki teremtette a világot és mindazt, ami benne van, aki mennynek és földnek Ura, nem lakik emberkéz alkotta templomokban, nem szorul emberi kéz szolgálatára, mintha hiányt szenvedne valamiből, hiszen ő ad mindenkinek életet, lehetetet és mindent. Az egész emberi nemzetséget egy vérből teremtette, hogy lakjon az egész föld színén, meghatározta elrendelt idejüket és lakóhelyük határait, hogy keressék az Istent, hátha kitapinthatják és megtalálhatják, hiszen nincs messzire egyiküinktől sem, mert őbenne élünk, mozgunk és vagyunk. Ahogy a ti költőitek közül is mondták némelyek: »Bizony,

67 Epikurosz (341–270) egy olyan filozófus volt, aki még Platón és Arisztotelész filozófiáján is túl akart tenni. Valójában azt kereste, hogyan válhat az ember boldoggá, s ezt a Szókratész előtti filozófusok gondolataiban találta meg, főleg Démokritosz atomokról szóló tanításában. Visszament tehát a természethez, hogy az ember megszabadulhasson a vallástól és a babonáktól. Kerülte azokat a filozófiákat, amelyek végkövetkeztetésként eljutottak valamilyen istenségig, ezért nem volt számára rokonszenves Platón és Arisztotelész. A görögök körében népszerű volt, mert könyebb volt őt megérteni, mint a nagy klasszikus gondolkodókat.

az ő nemzetsége vagyunk.« Mivel tehát az Isten nemzetsége vagyunk, nem szabad azt hinnünk, hogy aranyhoz vagy ezüsthöz vagy kőhöz, művészi alkotáshoz vagy emberi elképzeléshez hasonló az istenség. A tudatlanság időszakait ugyan elnézte Isten, de most azt hirdeti az embereknek, hogy mindenki mindenütt térjen meg. Azért rendelt egy napot, amelyen igazságos ítéletet mond majd az egész földkerekség fölött egy férfi által, akit erre kiválasztott, akiről bizonyítást adott mindenki előtt azáltal, hogy feltámasztotta a halálból.

Amikor a halottak feltámadásáról hallottak, egyesek gúnyolódtak, mások pedig azt mondták: Majd meghallgatunk erről máskor is. Pál ezután eltávozott közülük. Néhány férfi azonban csatlakozott hozzá, és hívővé lett: közöttük az areopágita Dionüsziosz is, egy Damarisz nevű asszony és velük együtt mások.”

AZ APOSTOL BÚCSÚJA AZ EFÉZUSI VÉNEKTŐL MILÉTOSZBAN (ApCsel 20,15b–31)

„Másnap befutottunk Számoszba, az ezt követő napon pedig elmentünk Milétoszba. Pál ugyanis már előzőleg úgy döntött, hogy Efézus mellett csak elhajózik, hogy ne kelljen időt töltenie Ázsiában. Sietett, hogy lehetőleg pünkösd napjára Jeruzsálembe érkezzen. Milétoszból azután elküldött Efézusba, és magához hívatta a gyülekezet véneit. Mikor azok megérkeztek hozzá, ezt mondta nekik:

Ti tudjátok, hogy az első naptól fogva, amelyen Ázsiába léptem, hogyan viselkedtem közöttetek az egész idő alatt: szolgáltam az Úrnak teljes alázatossággal, könnyek és megpróbáltatások között, amelyek a zsidók cselszövései miatt értek. Semmit sem hallgattam el abból, ami hasznos, hanem inkább hirdettem és tanítottam azt nektek nyilvánosan és házanként. Bizonyítást tettem zsidóknak is meg görögöknek is az Istenhez való megtérésről és a mi Urunkban, Jézusban való hitről. És most, íme, én a Lélektől kényszerítve megyek Jeruzsálembe. Hogy mi ér ott engem, nem tudom, csak azt, hogy a Szentlélek városról városra bizonyítást tesz, hogy fogság és nyomorúság vár rám. De

én mindezekkel nem gondolok, sőt még az életem sem drága, csakhogy elvégezhessem futásomat és azt a szolgálatot, amelyet az Úr Jézustól azért kaptam, hogy bizonytságot tegyek az Isten kegyelmének evangéliumáról. És most tudom, hogy közületek, akik között jártam, az Isten országát hirdetve, többé nem látja arcomat senki. Ezért bizonytságot teszek előttem a mai napon, hogy én mindenki véréből tiszta vagyok. Mert nem vonakodtam attól, hogy hirdessem nektek az Isten teljes akaratát. Viseljetek gondot tehát magatokra és az egész nyájra, amelynek őrizőivé tett titeket a Szentlélek, hogy legeltessétek az Isten egyházát, amelyet tulajdon vérével szerzett. Tudom, hogy távozásom után ragadozó farkasok jönnek közétek, akik nem kímélik a nyájat, sőt közületek is támadnak majd férfiak, akik hazugságokat beszélnek, hogy magukhoz vonzzák a tanítványokat. Vigyázzatok azért, és emlékezzetek arra, hogy három évig éjjel és nappal szüntelenül könnyek között intettelek mindnyájatokat. Most pedig Istenre bízlak titeket és kegyelme ígéjére, akinek van hatalma arra, hogy építsen és örökséget adjon a szentek közösségében. Senkinek ezüstjét, aranyát vagy ruháját nem kívántam, sőt ti jól tudjátok, hogy a magam szükségleteiről meg a velem levőkéről ezek a kezek gondoskodtak. Mindezekben megmutattam nektek, hogy milyen kemény munkával kell az erőtlenekekről gondoskodni, megemlékezve az Úr Jézus szavairól. Mert ő mondta: »Nagyobb boldogság adni, mint kapni.«

Miután ezeket elmondta, mindnyájukkal együtt térdre borulva imádkozott. Valamennyien nagy sírásra fakadtak, Pál nyakába borultak, és csókolgatták őt. Különösen azon a szaván szomorodtak el, hogy többé nem fogják őt viszontlátni. Azután kikísérték a hajóhoz.”

JERUZSÁLEMBEN BESZÉD A NÉPHEZ
(ApCsel 21,37; 39–40; 22,1–21)

„Amikor már éppen be akarták vinni Pált a várba, így szólt az ezredeshez: Szabad valamit mondanom neked? Az megkérdezte: Te tudsz görögül? [...] Pál így felelt: Én Tarzusból való zsidó vagyok, Kilikia nevezetes városának polgára. Arra kérlek, engedd meg, hogy szóljak a néphez. Miután ő megengedte,

Pál a lépcsőkön állva intett kezével a népnek, és amikor nagy csend lett, héber nyelven így kezdett beszélni:

Férfiak, testvérek és atyák, hallgassátok meg védekezésemet, amelyet most hozzátok intézek! Mikor hallották, hogy héber nyelven szól hozzájuk, még jobban elcsendesedtek. Aztán így folytatta: Én zsidó ember vagyok, a kilikiai Tarzuszban születtem, de ebben a városban növekedtem fel, Gamáliél lábainál kaptam nevelést az ősi törvény szigora szerint, Isten buzgó híve voltam, ahogyan ma ti mindnyájan. E tanítás követőit halálra üldöztem, megkötöztem, és börtönbe juttattam férfiakat és nőket is. Tanúm erre a főpap és a vének egész tanácsa, akiktől leveleket is kaptam a testvérekhez, és elmentem Damaszkuszba, hogy az ott lévőket is megkötözve hozzam Jeruzsálembe, hogy megkapják büntetésüket. Történt pedig, hogy amikor úton voltam, és Damaszkuszhoz közeledtem, déltájban hirtelen vakító fényesség sugárzott le rám az égből. A földre estem, és hangot hallottam, amely így szólt: Saul, Saul, miért üldözöl engem? Én pedig megkérdeztem: Ki vagy, Uram? És ő így szólt hozzám: Én vagyok a názáreti Jézus, akit te üldözöl. Akik velem voltak, a fényt ugyan látták, de a velem beszélő hangját nem hallották. Ezt kérdeztem akkor: Mit tegyek, Uram? Az Úr pedig azt felelte nekem: Kelj fel, menj Damaszkuszba, és ott megmondják neked mindazt, amit Isten elrendelt, hogy megtegyed. Mivel pedig annak a fényességnek a ragyogása miatt nem láttam, a velem lévők kézen fogva vezettek, úgy mentem be Damaszkuszba. Egy bizonyos Anániás pedig, aki törvény szerint élő kegyes férfi, aki mellett bizonyágot tesznek az ott lakó zsidók mind, eljött hozzám, elémm állt, és így szólt: Testvérem, Saul, láss! És én abban a pillanatban ismét láttam, és rátekintettem. Ő pedig ezt mondta nekem: Atyáink Istene választott ki téged, hogy megismerd az ő akaratát, meglásd az Igazat, és hangot hallj az ő ajkáról. Mert az ő tanúja leszel minden ember előtt arról, amiket láttál és hallottál. Most tehát miért késlekedsz? Kelj fel, keresztkeljed meg, mosd le bűneidet, segítségül híva az Úr nevét. Történt azután, hogy visszatértem Jeruzsálembe, és a templomban imádkoztam: révületbe estem, és láttam őt, aki ezt mondta nekem: Siess, és

menj ki hamar Jeruzsálemből, mert nem fogadják el a rólam való bizonyágtételeidet. Én így szóltam: Uram, ők tudják, hogy én voltam az, aki börtönbe vetettem és zsinagógáról zsinagógára járva megverettem a benned hívókat. Amikor pedig kiontották Istvánnak, a te vértanúdnak a vérét, magam is ott álltam, helyeseltem az ő megölését, és őriztem azoknak a ruháját, akik megölték. De ő azt mondta nekem: Eredj el, mert én messze küldelek téged, a népek közé.”

PÁL BESZÉDE FÉLIX ELŐTT CÉZÁREÁBAN
(ApCsel 24,10–21)

„Amikor a helytartó intett Pálnak, hogy beszélhet, ő így szólt:

Mivel tudom, hogy sok éve vagy már bírója ennek a népnek, nagyobb bizalommal védekezem a magam ügyében. Magad is meggyőződhetesz arról, hogy alig tizenkét napja jöttem fel Jeruzsálembe imádkozni. De nem láttak engem sem a templomban, sem a zsinagógákban, sem a városban bárkivel is vitatkozni vagy a nép között lázadást szítani. Azt sem tudják rám bizonyítani, amivel most vádolnak. De azt megvallom előtted, hogy én a szerint a tanítás szerint, amelyet ők eretnekségnek mondanak, úgy szolgálok atyáim Istenének, hogy hiszek mindabban, ami megfelel a törvénynek, és ami meg van írva a próféták könyvében. Nekem ugyanaz az Istenbe vetett reménységem, amit ők maguk is várnak, hogy lesz feltámadásuk mind az igazaknak, mind a gonoszoknak. Ezért magam is arra törekszem, hogy lelkiismeretem mindenkor tiszta legyen Isten és emberek előtt. Több év múltán eljöttem népemhez, hogy adományokat adjak, és áldozatokat mutassak be. A tisztulási fogadalom teljesítése közben talált rám a templomban néhány Ázsiából való zsidó, nem pedig csődületben vagy lázítás közben. Nekik kellett volna megjelenniük előtted, és vádolniuk engem, ha valami panaszuk van ellenem. Vagy mondják meg ezek maguk, találtak-e bennem valamilyen vétket, amikor a nagytanács előtt álltam. Ha csak azt a kijelentést nem, amelyet közöttük állva kiáltottam: A halottak feltámadása miatt vádolnak engem ma előttetek!”

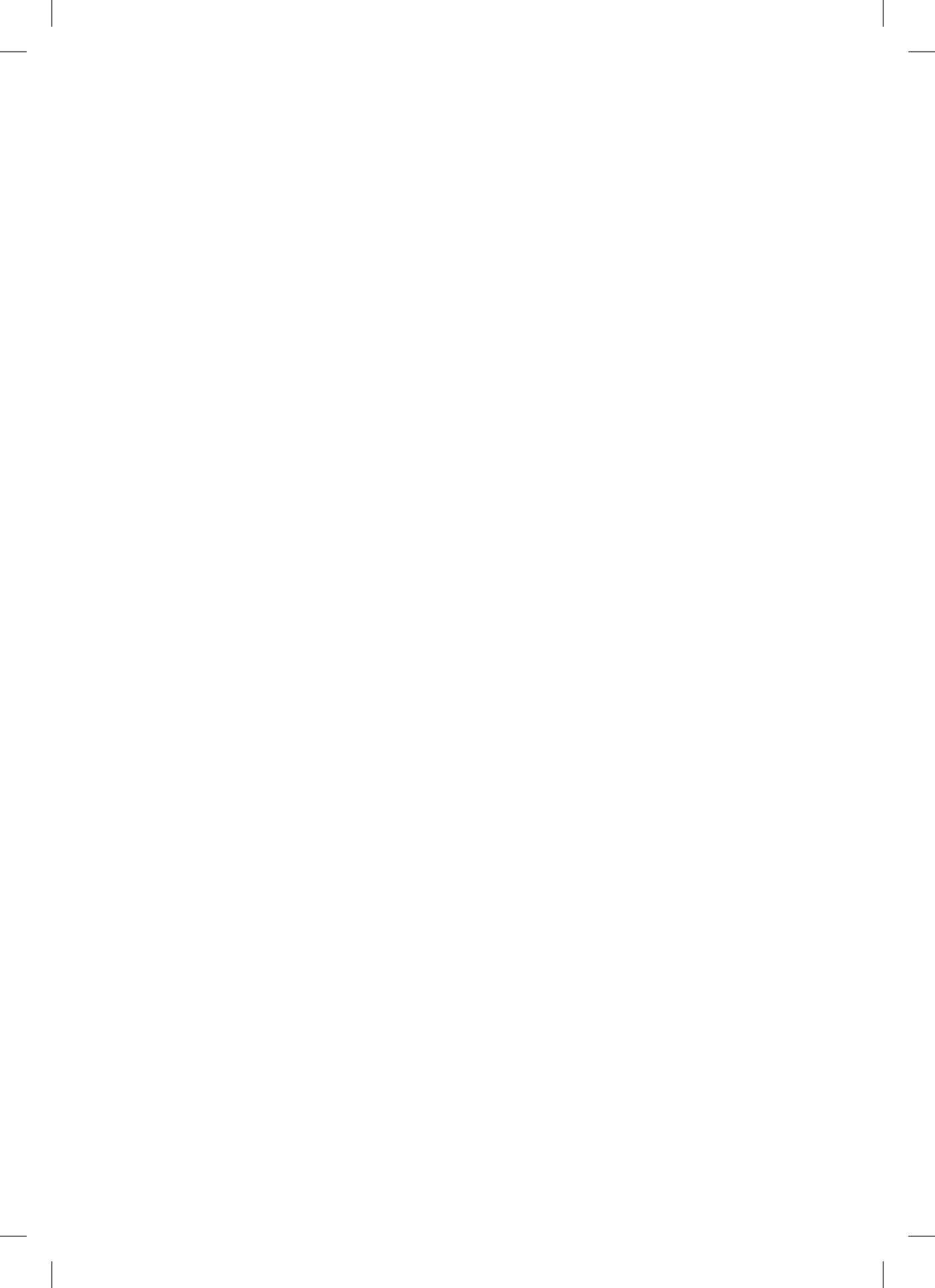
PÁL BESZÉDE AGRIPPA ÉS FESZTUSZ ELŐTT CÉZÁREÁBAN
(ApCsel 26,1–32)

„Agrippa erre így szólt Pálhoz: Megengedjük, hogy szólj a magad mentségére. Akkor Pál kinyújtotta a kezét, és védőbeszédet mondott:

Boldognak tartom magam, Agrippa király, hogy mindazok ellen, amikkel a zsidók vádolnak, ma előtted védekezhetem, mert te kiváló ismerője vagy a zsidók minden szokásának és vitás kérdéseinek. Kérlek azért, hallgass meg engem türelemmel. Életemet, amely kezdettől fogva népem között és Jeruzsálemben folyt, ifjúságomtól fogva ismerik a zsidók mindnyájan. Mivel ők kezdettől fogva ismernek, tanúsíthatják, ha akarják, hogy kegyességünk legszigorúbb irányzata szerint éltem mint farizeus. Most is a miatt a reménység miatt állok itt vád alatt, amelyet atyáinknak ígért Isten. Ennek a teljesülését reméli tizenkét törzsünk is, éjjel-nappal állhatatosan szolgálva Istennek. Ezért a reménységért vádolnak engem a zsidók, Agrippa király. Miért tartjátok hihetetlennek, hogy Isten halottakat támaszt fel? Egykor magam is úgy gondoltam, hogy mindent meg kell tennem a názáreti Jézus neve ellen. Meg is tettem ezt Jeruzsálemben, és a főpapoktól kapott felhatalmazás alapján a szentek közül sokat börtönbe vetettem. Amikor pedig halálra ítélték őket, én is ellenük szavaztam. A zsinagógákban mindenfelé gyakran büntetéssel kényszerítettem őket káromlásra, sőt ellenük való féktelen őrzöngésemben egészen az idegen városokig üldöztem őket. Egyszer éppen ilyen ügyben utaztam a főpapok felhatalmazásával és megbízásával Damaszkuszba. Dél tájban az úton láttam, ó, király, amint a mennyből a nap fényénél is ragyogóbb világosság sugároz körül engem és útítársaimat. Mikor pedig mindnyájan a földre estünk, egy hangot hallottam, amely így szólt hozzám héber nyelven: Saul, Saul, miért üldözöl engem? Nehéz neked az ösztöke ellen rugódoznod. Erre ezt kérdeztem: Ki vagy, Uram? Az Úr pedig így válaszolt: Én vagyok Jézus, akit te üldözöl. De kelj fel, és állj a lábadra, mert azért jelentem meg neked, hogy szolgálommá tegyelek, hogy tanúbizonyságot tegyél arról, amiket láttál, és arról, amit ezután fogok neked magamról kijelenteni. Megoltalmazlak

e néptől és a pogányoktól, akikhez küldelek. Azért küldelek el, hogy nyisd meg a szemüket, hogy a sötétségből a világosságra, és a Sátán hatalmából az Istenhez térjenek, hogy az énbennem való hit által megkapják bűneik bocsánatát, és örökséget nyerjenek azok között, akik megszenteltettek. Ezért, Agrippa király, nem voltam engedetlen a mennyei látomás iránt, hanem először Damaszkuszban és Jeruzsálemben, majd Júdea lakóinak és a pogányoknak hirdettem, hogy térjenek meg, forduljanak az Istenhez, és éljenek a megtéréshez méltóan. Ezért fogtak el engem a zsidók a templomban, és ezért akartak kivégezni. De mivel Isten mind e mai napig megsegített, itt állok, és bizonyosságot teszek kicsinyeknek és nagyoknak, és semmit sem mondok azon kívül, amit Mózes és a próféták megjövendöltek: a Krisztusnak szenvednie kell, és mint aki elsőnek támad fel a halottak közül, világosságot fog hirdetni népének és a pogányoknak.

Mikor pedig ezeket hozta fel védelmére, Fesztusz hangosan így kiáltott: Bolond vagy te, Pál! A sok tudomány örültségbe visz. Pál azonban így válaszolt: Nem vagyok bolond, nagyra becsült Fesztusz, hanem igaz és józan beszédet szólok. Mert tud ezekről a király, akihez bátran szólok, mert nem hiszem, hogy rejtve volna előtte ezek közül bármi is, hiszen nem valami zugban történt dolgok ezek. Hiszel-e Agrippa király a prófétáknak? Tudom, hogy hiszel. Agrippa így szólt Pálhoz: Majdnem ráveszel engem is, hogy keresztyénné legyek! Pál pedig így válaszolt: Kérem az Istentől, hogy előbb vagy utóbb nemcsak te, hanem azok is, akik ma hallgatnak engem, olyanná legyenek, amilyen én is vagyok e bilincsek nélkül. Ezután felállt a király, a helytartó, Bereniké, és felálltak a velük együtt ülők. Távozóban így beszélgettek egymás között: Semmi halálra vagy fogságra méltó dolgot nem tett ez az ember. Agrippa pedig ezt mondta Fesztusznak: Szabadon lehetne bocsátani ezt az embert, ha nem fellebbezett volna a császárhoz.”

II.

PÁL TEOLÓGIÁJA

TUDOMÁNYTÖRTÉNETI ÖSSZEGZÉS MÁS NÉZŐPONTBÓL

A keresztyénség kialakulása

János, Jakab és Péter apostolok

Pál apostol és az „európai csoda”

A zsidó vallásosság

A görög–római kultúra hatása

A keresztyén gondolkodás szerepe

A keresztyén időszemlélet kialakulása

A páli gondolatok szépsége

Az apostol Krisztus-hite

JHS

A TEOLÓGUS APOSTOL

Egy kis visszatekintés

Az eddigiekben Pál életét mutattuk be oly módon, hogy kísérletet tettünk az ő apostoli felkészülésének megismerésére, szellemi-lelki neveltetésének körülményeire, különös tekintettel ennek családi, társadalmi, tudományos és vallási vonatkozásaira. Most mindazt, amit eddig elmondtunk Pál „tanulmányi előképzéséről”, részben újból érinteni fogjuk, teológiájának tartalmi kifejtése érdekében. Ezt azért tesszük, mert e nélkül nem volna kellően érthető az a teológiai lényeg, amelyet az egész keresztyénség Páltól kapott ajándékba. Még hozzá örök időkre! Ugyanis Pál tanításából láthatjuk, hogy a keresztyén evangéliumra épülő gondolkodásnak nincs semmiféle eszmetörténeti előzménye az ókorban. Természetesen Pál ragyogó tudást szerzett az ószövetségi hitismeretek terén, de ez a kijelentéstörténethez tartozik, ezért ezt nem soroljuk az ókori eszmetörténethez. Viszont a korai keresztyénségnek igenis volt találkozása az ókor tudományával, még hozzá három ponton: Platón, Arisztotelész és a sztoa. Ezeket éppen a keresztyénség készítette szemléletváltásra, de tartalmi szempontból ezek a filozófiák nem voltak hatással a keresztyén tanításokra. Csupán eszközül szolgáltak a keresztyén gondolatvilág kifejtéséhez. Targyszerűen annyit lehet mondanunk, hogy a kezdet kezdetén a korabeli sztoikus filozófia a maga fogalomrendszerével és a kor a maga vallási monoteizmusával valósággal megágyazott a keresztyén tanítások befogadásának. Pál is kereste a kapcsolódási pontot, ez kitűnik az athéni beszédéből is, mi több a hellén hallgatósága is jónéven vette, amikor a költőket idézte. Hallgatták is a beszédét türelemmel. Amikor azonban Krisztus feltámadására utalt, már nem bírták tovább hallgatni, mert ez nem fért bele az ő gondolkodásuk kategóriáiba. A birodalmi vallások sem tudtak mit kezdeni a Krisztus-követőkkel, mert nekik is elfogadhatatlan volt az a tény, hogy a Teremtő maga jött el abba a világba, amelyet teremtett, sőt azt halálával és feltámadásával meg is váltotta. A zsidó vallásos emberben pedig mindez

megbotránkozást váltott ki. Pál azonban nem tekintett ezekre a dolgokra, hanem ment előre a maga elrendelt útján. Azt fogjuk megnézni, hová is helyezzük el ezt a hatalmas tudású és zseniális képességű apostolt a keresztyénség szellemi-lelki életében.

Rövid történeti fölvezetés

Az első tagolt részekben Pál neveltetésének történelmi körülményeit mutattuk be, majd megtérésének eseményét értelmeztük. Ezt követően a „népek apostolának” életútját jártuk be a három missziós út eseményeinek vázlatos ismertetésével. Végül láthattuk, miként kellett megküzdenie a saját zsidó honfitársaival Jeruzsálemben és Cézareában, ahonnan hajón elindították Róma felé. Sok kikötőben megálltak, átszálltak. Lukács és mások is Pállal együtt utaztak. A római út hajótörése utáni eseményekről kevés ismeret maradt fenn. Most következik az a fontos időszakasz, amelyben megismerhetjük Pál génuszát, mindazt, ami a damaszkuszi fordulat után az ő zseniális elméjében megfogalmazódott a Jézus Krisztusról szóló evangélium kifejtése kapcsán.

Jézus tanítványai révén, akik apostolokká léptek elő, már a 30-as években elkezdődött a keresztyén gyülekezetek létrejötte, széles körben való szaporodása. Ez Izrael területéről terjedt el minden irányba, mégpedig a „*tegyetek tanítvánnyá minden népet*” (Mt 28,19) világtávlatú céljával. Pünkösöd után a tanítványok révén az evangélium el is indult útjára minden égtáj felé. Ez azonban még nem volt nagy hatósugarú. Először Jeruzsálemben jött létre a Krisztus-követők gyülekezete, de a helyi zsidóság részéről tiltásokban, bebörtönzésekben és üldöztetésben volt részük. (ApCsel 4–5) István diakónus megkövezése után Jézus tanítványai különböző vidéki városokba menekültek, így ez a szétszórás az evangélium természetes terjedésének kedvezett. Számos helyen megindult a gyülekezetek szervezése. Ez egy olyan intellektuális tevékenység volt, amely nyilvános volt és az egész társadalom figyelmét felkeltette. Egyre többen csatlakoztak hozzájuk. Ennek a szellemi mozgásnak a történetéről nincs pontos ismeretünk. A bibliai tudósítás révén, valamint a korabeli történetek rövid utalásai alapján csupán annyit tudunk és látunk, hogy a komoly

üldöztetések ellenére a keresztyének száma egyre növekedett. Először Antióchiában nevezték őket „krisztusiaknak”,⁶⁸ azaz „Krisztus-hívőknek”, vagy „Krisztus-követőknek”.

A frissen alakuló gyülekezetek vezetői először az apostolok voltak, akik nemcsak egységbe fogták a közösséget, hanem igyekeztek összefoglalni mindazt, amit Krisztustól tanultak. Szorosabb értelemben őket tekinthetjük az első teológusoknak. Hozzájuk csatlakoztak olyan művelt keresztyének, akik már írni is tudtak, és műveltségük révén bizonyoság-tételként összegyűjtötték az általuk hallottakat. Kiemelkedő példa erre Lukács evangélista, aki görög orvos volt. Hogy ez tényleg a keresztyén teológia kezdeti lépéseinek tekinthető, arról az Apostolok Cselekedeteiről írt könyv számos részlete tanúskodik, de még inkább az Újszövetség huszonegy apostoli levele, valamint a nem túl régen fölfedezett és sok új ismeretet nyújtó jó néhány „korabeli” irat, mint például a Didaché, az apokrif Tamás-evangélium és a holt-tengeri tekercesek.⁶⁹ Mi csak annyit látunk, hogy feltűnően nagy gyorsasággal terjedt az evangélium szinte minden égtáj felé. Gondoljunk a híres etióp komornyik történetére, vagy a Tamás-keresztyénekre Indiában, Bertalan és Tádé apostolok missziójára az örmény keresztyén közösségekben, s mindezek betetőzéseként Pál apostol északnyugati irányú kis-ázsiai és európai térítői útjaira. Ezekről már jóval többet tudunk, de sok-sok részlet még itt is homályba vész. Látjuk viszont csodálkozva, hogy Pál valószínűleg csak 50 őszén vagy 51 tavaszán jött át először a Boszporuszon, Filippi felé vette az útját, ahol börtönbe vetették, mégis bő egy évtizeddel később Néró császár idejében már üldözték a keresztyéneket Rómában. Bizonyára még Pál Európába érkezése előtt

68 Vö. Szántó Konrád: *A katolikus egyház története, 1. kötet*. Ecclesia Kiadó, Budapest, 1987. 47.

69 A sok irat közül csak hármat említettünk meg. Az elsőt 1873-ban fedezték föl, a másodikat csak 1946-ban, a harmadikat az 1947-től kezdődő években. Ezeknek az említett iratoknak, illetve számos újonnan fölfedezett tekercesnek a keletkezési ideje még vitatott. Valamennyi irat sok-sok információt tartalmaz a Bibliával kapcsolatban. A holt-tengeri tekercesek fölötti vita az utóbbi fél évszázadban az egyik legérdekesebb tevékenysége volt a régészetnek és az ókortudománynak. Legújabbban a *National Geographic* folyóirat 2018. évi decemberi száma (66–91.) közölt egy 26 oldalas tanulmányt Robert Draper tollából, aki arra a következtetésre jutott, hogy még nagyon sok kutatható van a tekercesek körül. Az újszövetségi iratok eredeti példánya még töredékekben sem került elő. Ez a probléma az írásbeliséggel is összefügg.

megjelentek a keresztyének Rómában, még ha kis számban is.⁷⁰ Vajon mi lehet az oka ennek a gyors terjedésnek? Sok indokot lehetne felsorolni, de leginkább azt emelhetjük ki, hogy a Krisztus-követők által képviselt és hirdetett evangélium minden ember számára jelentett valamilyen biztató jövőt, vagy reménységet a sorskérdéseik megoldásában. Ugyanakkor a keresztyén tanítás annyira új volt és reménységgel teli az akkori szinkretista hellén világban, hogy hozzá fogható lelki-szellemi táplálékot szinte sehol nem találhattak.

Ha csupán gondolati szempontból nézzük a keresztyénséget, maga az ember az új szemlélet révén a középpontba került és történelemformáló tényezővé vált. Immár volt célja az életének, látott a maga és utódai számára egy ígéretesebb jövőt. Ez egyfajta szellemi pezsdüléssel is járt, amely annak a kornak nagyon vágyott álma volt. A keresztyén tanítás nem a görög filozófiában gyökerezett, mégis a maga egyszerűségével és újdonságával sokkal rokonszenvesebb volt a görögök már-már végtelenül bonyolult gondolati világánál. Azt fejtegetni és értelmezni állandóan, hogy a görög istenségek vajon miről tanácskoztak az Olimposzon, rendkívül unalmas és fárasztó szellemi időtöltés lehetett. Ezt váltotta föl a keresztyén tanítás frissessége. Ezt az intellektuális megújulást jelentő korszakot ma már az egyháztörténelem és az ókortudomány meglehetősen jó részletességgel feltárta. Mi most egy olyan részébe szeretnénk betekintést nyerni, amely a történeti leírások helyett kimondottan a keresztyén tanok kialakulása felé mutatja az irányt. Jelesül Pál apostol és a kortárs apostolok jelentőségének bemutatása által próbáljuk megérteni a dolgok menetét, illetve megtalálni és megismerni a mi tápláló gyökereinket is. Az tűnik a leginkább logikusnak, de illendőségből is az a helyes, ha Jézus közvetlen tanítványait vesszük előre és rámutatunk teológiai jelentőségükre. Csak János, Jakab és Péter apostolokat emeljük ki, s az ő munkásságuk révén mutatjuk be a krisztusi tanítások tanrendszerre formálódásának első jeleit. Ezt követően vizsgáljuk majd Pál tanításainak mélységeit.

---

⁷⁰ Akvila és Priscilla esete mutatja, hogy ők már Rómából menekültek. (ApCsel 18,1–4)

János, Jakab és Péter apostolok

János nevéhez kötődik a negyedik evangélium, valamint a három levél és a Jelenések könyve. Önmagunkat is állandóan emlékeztetnünk érdemes arra – ennek tudata legyen is ott a háttérben –, hogy abban a korszakban, amelyről most beszélünk, még nem volt meg a mai értelemben vett „kánon”. Az majd csak a 4. század legvégén alakul ki. Van azonban Ószövetség, illetve vannak ószövetségi könyvek, amelyek ismertek voltak a keresztyénség terjedésének indulásakor. Ezt úgy szoktuk összefoglalni, hogy Jézus Bibliája az Ószövetség volt, még ha nem is pontosan a ma használt Szentírás első 39 könyve. Hogy Jézus milyen ószövetségi könyveket ismert, nem tudjuk pontosan felsorolni, de nyilvánvaló, hogy János is azokat a könyveket ismerhette. János említett művei egy későbbi kánonalkotási folyamat eredményeként kerültek be a Bibliába és váltak kánonizált iratokká.⁷¹ Erről a folyamatról itt nem szólnak, most inkább János teológiai gondolkodása érdekel bennünket, hiszen a keresztyén teológiai gondolkodás kezdeti lépéseit igyekszünk megfigyelni. Ha a három ún. szinoptikus evangéliummal hasonlítjuk össze János evangéliumát, jelentős különbséget tapasztalunk. Máté, Márk és Lukács bizonyágtétele elsősorban a történeti hűségre összpontosít és nem magyaráz, vagy csak keveset, János viszont korának műveltségét is felhasználva igyekszik megértetni olvasójával a Krisztus-esemény értelmét. Azt próbálja lelki-szellemi síkon leírni, miként kell azt érteni, hogy Isten az egész teremtett világ sorsát a Jézus Krisztusban rendezte el. Lényegében már az evangélium kezdetekor is egy nagyon súlyos tétellel szembesülünk, amikor is a tudományos élet *logoszá*t krisztianizálja: „Kezdetben volt az Ige, és az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige. [...] És az Ige testté lett...” (Jn 1,1.14) Itt kezdődik a teológia. Lehetséges, hogy János ezt az evangéliumot idős korában írta le, az viszont biztosra vehető, hogy őt már korábban is nagyon mélyen foglalkoztatta a Krisztus-esemény megértése, ezért jól átgondolva, a korabeli tudományos nyelvezetet megismerve és műveltséget is szerevezve alkotta meg művét. Nyilvánvalóan érti, mit jelent a kor embere számára a *logosz*, amelyet úgy fogtak föl a *sztoa* korában, hogy az nem más, mint a világot átfogó, mindennek értelmet adó, mindent átható és mindennek fölött lévő nagy összefüggés, világtörvény. János erre mondja azt, hogy ez maga Jézus Krisztus, aki

71 A kánon kialakulásának történetét lásd Gaál Botond: *A keresztyén tanítás rendszere*, 127–136.

kezdetben Istennél volt. Szinte ugyanez a gondolat jelenik meg Pálnál, amikor azt fejti ki a kolossébeli gyülekezetnek, hogy „*ő előbb volt mindennél és minden őbenne áll fenn*” (Kol 1,17). Ez a Krisztus-értelmezés mélyen elgondolkodtatta az első keresztyéneket is. Ugyanilyen komoly és súlyos kérdés volt az *élet és világosság* összefüggése, amely már az ószövetségi korban is fölmerült. A 36. zsoltár hitvallása szerint: „*Uram! [...] Nálad van az élet forrása és a te világosságod által látunk világosságot.*” (Zsolt 36,10) János pedig még a kezdet kezdetén megmagyarázza, hogy ez Jézus Krisztusban válik érthetővé, mert ő a „*világ világossága*”, ugyanis „*benne élet volt és ez az élet volt az emberek világossága.*” (Jn 1,4) A *szeretet új parancsa* azt világítja meg, hogy mi az értelme a Jn 3,16-nak, miszerint „*úgy szerette Isten a világot, hogy az ő egyszülött Fiát adta érte...*” Ez a keresztyén tanítás szíve. Ha pedig a leveleit nézzük, folytatódik ez az értelmezésre törekvő gondolkodás. „*Az Isten szeretet*” (1Jn 4,8) kijelentéssel arra kapunk választ, kicsoda Isten az ő örök létében és miért jött el Jézus Krisztus ebbe a teremtettségbe. Még nem is beszéltünk arról a mély gondolkodásról, amely a szentháromsági megfogalmazásokban tárul elénk. Nem definiálja a trinitást, de gyakran említi együtt az Atya, a Fiú és a Szentlélek szentháromsági személyeket. Mindezt János úgy oldja meg, hogy nem szakad el a történeti-idővilágtól, miközben értelmezi az isteni üzenetet, amit ő személy szerint hallott is és látott is. Tehát leír számos történetet, valóságos Krisztus-eseményt, de ezeket beleszerkeszti mondandója logikus menetébe, sőt megfordítva is igaz, mert úgy is lehet szemlélni az ő leírását, hogy a tényekhez magyarázatot, értelmezést csatol. Ez már teológia, mert az adott kor nyelvén, az emberi értelem legmagasabb szintjén fejezi ki a kijelentés legnagyobb és legmélyebb titkait. Kétségtelenül János nemcsak szemtanú, hanem már teológus is, még hozzá olyan, aki „*látta az Urat*”, és ezt a mindenenek felülhaladó tapasztalatát tanúbizonyságként leírta. Így kétszeresen is indokoltnak bizonyul, hogy az ő evangéliumba foglalt bizonyágtételét a kijelentett igazságok sorába felvették. Jánost tehát nyugodtan sorolhatjuk a legelső teológusok közé, hiszen a Krisztus-esemény értelmét ő már magyarázza, logikusan elrendezi, és összefüggő beszédekben kifejti. Ezt tárják elénk a jánosi iratok a Bibliánkban. Életútját pontosan nem ismerjük, de egyértelműen látszik, hogy a hellén kultúrában nagyon komoly jártasságot szerzett, a görög nyelvet is ismerte, ugyanakkor pontosan ismerte a héber hagyományt, és meglepő részletességgel írta le azokat a történeteket, amelyek Jézus munkásságával kapcsolatosak.

Valószínűleg Jézus is felismerte képességeit, s személyében egy igen tehetséges fiataalt választott maga mellé a tizenkét tanítvány körébe, méghozzá egy olyat, aki később majd alkalmas lesz korának tudományát befogadni, átgondolni, értelmezni és mindent a Krisztus-esemény tükrében elrendezni. Bizton sorolhatjuk őt a legelső nagy teológusok közé.

Jakab és Péter levelei is komoly teológiai gondolkodásról tanúskodnak. Hogy ezek a levelek miként és hol születtek, vagy milyen céllal, ennek vizsgálatát rábízhatjuk a biblikus tudományok szakembereire. A szerzőség kérdését sem bolygatjuk, azt viszont nyomatékosan állítjuk, hogy a két szerző neve alatt fennmaradt levelek komoly teológiai tartalmat hordoznak. Sok esetben összecsengenek Pál apostol gondolataival, olykor pedig ahhoz képest kiegészítésül szolgálnak. Csupán kiragadott példaként érdemes említeni Jakabnál a hit és cselekedetek problémakörét (Jak 2,14–26), Péternél pedig a keresztyén gyülekezeti életszentség fontosságát, vagy a Krisztusban való kiválasztottság súlyos tételét (1Pt 1,20). A teljes Szentírást tekintve e levelekben sok-sok komplementer igazságot találunk, s így ezek mind rendkívül lényeges hozzájárulást jelentenek a keresztyén teológia kifejlődéséhez. Velük párhuzamosan a biztosabb görög nyelvtudás és a korabeli hellén műveltség birtokában *Pál apostol* még részletesebben és mélyebben fejti ki Krisztus titkát. Vele folytatjuk.

Pál és az „európai csoda”

A világtörténelem egyik legismertebb, de gondolati mélységében még korántsem kellőképpen értékelt fordulataról szeretnénk valami lényegeset mondani. A Krisztus halálát és feltámadását követő mintegy fél évszázadnyi időszakról van szó, amikor az apostolok, de leginkább Pál apostol munkássága révén megindult az evangélium hódítása „a föld végső határáig” (ApCsel 1,8), s ma úgy áll előttünk ez a világ, mint amelyet leginkább a keresztyén gondolkodás határozott meg. Mi már ebben a világban élünk. Alapjait a görög kultúrában találjuk, éltető gyökerei azonban gondolkodásmód tekintetében, valamint társadalmi-filozófiai-erkölcsi-gazdasági szempontból a zsidó és keresztyén hitvilágból táplálkoznak. A történészek világunknak ezt a magas szintű kultúráját „európai csodaként” emlegetik. Ez a „csoda” nem más, mint egy olyan civilizáció, amely a világ minden más

civilizációját, azok tudományművelését, kultúráját, gondolkodásmódját, erkölcsi életét, technikai vívmányait alapjaiban formáló és meghatározó tényező. Eredete a keresztyén gondolatvilág nélkül nem magyarázható. Korunk egyik neves történésze, Paul Kennedy eltűnődik azon, hogy ez a kérdés évszázadokon át foglalkoztatta a tudósokat és gondolkodókat.⁷² Úgy látja, hogy a gazdasági liberalizmus, a politikai és katonai pluralizmus, valamint a szellemi szabadság kombinációjának kölcsönhatása eredményezte az „európai csodát”. Érdekes érvelését a későbbi századokra nézve azzal folytatja, hogy „mivel ennek feltételei nem léteztek a Ming-kori Kínában, a Közel-Kelet és Ázsia muzulmán birodalmaiban, sem az eddig vizsgált társadalmakban, ez utóbbiak egyhelyben topogtak, míg Európa a világszintér középpontjába tört elő”. Végül is Kennedy erre az egyszerű következtetésre jut: „Európa legnagyobb előnye az volt, hogy kevesebb volt a hátránya, mint a többi civilizációnak.”⁷³ Ezen sokan eltűnődnek, még talán igazat is adnak neki. Ennyivel azonban mi nem érhetjük be, mutatunk ennél sokkal komolyabb és erősebb szempontot.

Érdemes ugyanis megvizsgálni ezt a kérdést a keresztyénség szempontjából is, hiszen – kialakulásának folyamatát tekintve – ennek az európai civilizációnak a határai bő másfél ezer esztendőn át szinte egybeestek a keresztyén világ határaival. A tény mélyen elgondolkodtató! Természetesen nem maga a keresztyénség alkotta meg ezt a magas civilizációt, de a keresztyénség által képviselt szemlélet emelte minden más kultúra fölé, és formálta olyanná, hogy hozzá egyetlen más nép vagy világtáj, vagy akár eszmerendszer, birodalom, történelmi-társadalmi alakulat sem fogható. Annak megítélése pedig dőre vállalkozásnak tűnik, hogy a történelem során miképpen alakult volna ennek a világnak az arculata a keresztyénség nélkül. Mi csak azt az örökséget találjuk magunk előtt, amely a Jézus Krisztusról szóló evangélium hirdetésével kezdődött. E folyamat elején ott áll a világtörténelem egyik legrokonszenvesebb alakja, aki hitével, tudásával, képességének minden ajándékaival életre-halálra fölvette a harcot egy megdönthetetlennek gondolt, emberileg nézve mérhetetlen hatalmú világbirodalommal, az Imperium Romanummal. Pál apostolról van szó, akinek a küldetése hasonlít Mózeséhez. Koruk tudományában mindketten

72 Kennedy, Paul: *A nagy hatalmak tündöklése és bukása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992. 15–16. A könyv szerzője itt említi az „európai csodát”.

73 Kennedy, Paul: *A nagy hatalmak tündöklése és bukása*, 28–29.

járatosak voltak, sőt magas felkészültségről tettek bizonyosságot. Látható módon ők másfelé indultak, illetve másféle sorsot szántak maguknak, de mégis „*hit által*” (Zsid 11) mindkettőjük a legnagyobb ígéretet kapta az Úrtól: „*Én veled leszek!*” (2Móz 3,12; ApCsel 18,10). Majd láthatjuk azt is, hogy az „*én veled leszek*” direkt ígéret Pálnál miként megy át a mindenél szilárdabb „*ha az Isten velünk, kicsoda ellenünk*” meggyőződésbe (Róm 8,31). Most erről a nagy fordulatról, szemléletváltásról és elindulásról fogunk szólni, közelebbről Pál apostol bizonyoságtételéről és harcáról az evangéliumért egy olyan világban, illetve szellemi környezetben, amely a maga tudományával, felfogásával, vallásosságával, mindent átfogó társadalmi szervezetségével, politikai hatalmával és gazdasági erejével legyőzhetetlennek és átalakíthatatlannak tűnt az emberi képzelet számára. Pál azonban az evangélium erejével mégis áttöri ezt az örök időkre masszívnak vélt akadályt. Nem fegyverrel, hanem az evangélium szerinti meggyőződéssel! Nem ideológiává meredt szellemiséggel, hanem a szeretet örömhírével! Azt fogjuk először megvizsgálni, milyen világot látott maga előtt Pál, majd pedig azt, hogy küzdelme során milyen igei üzenetet hagyott ránk örökségül.

Pál apostol küzdelme a birodalommal

Amikor Pál apostol színre lépett, szembe találta magát egy nagyon magas szintű hellén kultúrával, annak filozófiai és matematikai gondolkodásával, a zsidó vallásosság összes pozitív és negatív vonásaival, a római társadalmi-politikai államkerettel, valamint a kor kibogozhatatlan vallási szinkretizmusával.⁷⁴ Ebbe a közegbe vitte a Krisztusról szóló evangéliumot és ebben a korabeli milióban kellett eligazodnia, illetve mindezekkel szemben magát megvédenie úgy, hogy az evangélium csorbát ne szenvedjen. Az apostolok cselekedeteiről írott híradásokból és a Pál által írt levelekből az tűnik ki, hogy ő tisztában volt ezekkel a tényekkel, sőt nem érte váratlanul, hogy ilyen körülmények között kell bizonyosságot tennie a feltámadott, élő Krisztusról. Korinthusba indulásakor ezért mondja nagy elszántsággal, hogy úgy megy közéjük, mint aki nem tud egyébről, „*mint a Jézus Krisztusról, mégpedig mint megfeszítettről*” (1Kor 2,2). De bizony

⁷⁴ Ezeket a világtörténelmi tényeket a korábbi fejezetekben már elegendő részletességgel bemutattuk.

részéről mindez „félelem és erőtlenség” közepette ment végbe, mert ez korántsem „emberi bölcsesség” hirdetése volt, vagy „ékesszólás”, hanem „léleknek és erőnek a megmutatása” (1Kor 2,1–4). Másképpen kifejezve, *bizonyságtétel* egy nagyon nehéz helyzetben, mégpedig egy sorsdöntő időszakban, a világ mindenestől való átformálásának kezdetén.

Pál korában a hatalmas Római Birodalomnak többféle központja volt. Természetesen Róma volt a politikai központ, de Alexandria maradt sokáig a tudományok fellekvára, még azután is, hogy csodálatos könyvtárát, amely a becslések szerint közel *hétszázezer* tekercsből állott, Julius Caesar Kr. e. 47-ben hagyta leégni.⁷⁵ De az ifjak képzése és iskolázása szempontjából, nemkülönben a tudományos örökség miatt, központnak számított Athén is, hiszen minden előkelő római polgár oda küldte fiát tanulni.⁷⁶ Általában a szellemi élet tekintetében Hellász földje nagyon jó hírben állt a birodalom fénykorában is. Jó volt a közlekedés is, mind hajón, mind pedig szárazföldön.⁷⁷ Művelt emberek sokasága özönlött erre a vidékre, különösen Athénba. Tudjuk, hogy Pál útjai éppen a görög városokon keresztül vezettek, az athéni Areopágoszon elmondott beszéde pedig híressé vált (ApCsel 17,16–34). Athén mint szellemi központ az egész Római Birodalomban alighanem a legnagyobb hatással volt a tudományok fejlődésére, Alexandria pedig egyfajta csendes találkozóhelye volt az afrikai, ázsiai és európai földrészek tudósainak. Nem tudunk róla, hogy Pál járt volna Alexandriában, de nincs kizárva, hogy amikor Gamáliel iskolájában

75 Sain Márton: *Nincs királyi út!* Gondolat, Budapest, 1986. 238. 383. Sain Márton utal arra, hogy Omár kalifa 641-ben teljesen elégettette a megmaradt tekerceket, mondván: a könyvek tartalma vagy megegyezik a Koránnal, és akkor feleslegesek, vagy ellenkezik vele, akkor pedig károsak. Molnár János ószövetségi professzor (Komárom) szerint Omár kalifa sohasem járt Alexandriában, a könyvtárát pedig Amr b-al-Ász gyűjtatta fel 639-ben (Molnár János szóbeli közlése Sárospatakon, 2000 júliusában.) Úgy tűnik, az alexandriai könyvtár dolgában a történészek körében nincs egyetértés. Mi leginkább a következő mérvadó művet vettük alapul: Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete a kezdetektől 1990-ig*. Negyedik, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, 1998. 110. 137. Itt van leírva legbővebben az alexandriai könyvtár alapítása és pusztulása. Az imént idézett jellegzetes mondat Omár kalifa nevéhez kötődik Simonyi Károly szerint.

76 Vö. Varga Zsigmond: *A Római levél magyarázata*. Jubileumi Kommentár, Budapest, 1975. Ravasz László úgy látta, hogy Athén ekkor már nem volt olyan jelentős város. Ő „csöndes múzeum-városként” mutatja be, ahová inkább „csodalátóba” jöttek az akkor tehetős emberek. Vö. Ravasz László: *Pál Athénban*. Akadémiai Székválogató. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1928. 5.

77 Korinthus is fontos gazdasági és kereskedelmi központ volt ebben a korban.

tanult, mestere esetleg elküldte oda. Ezt azért említjük ilyen óvatosan, mert nem igazán tudjuk, honnan szerezte Pál rendkívül alapos hellén műveltségét. Remekül beszélt az akkori görög nyelvet és ismerte jól a filozófusok tudományát, szemléletét. Ráadásul Alexandriában egy igen erős zsidó közösség is élt, amely a kitűnő eszű, ígéretes fiatal farizeust, a rabbinak készülő ifjút „családias” támogatásban részesítette volna. A Római Birodalom tehát tudományos, gazdasági, politikai, katonai, jogi és szervezeti szinten kimondottan erős volt, s ebbe a hatalmas állam-erődbe behatolva kellett neki Jézustól kapott küldetését beteljesítenie. Bátran ment előre, nem fizikai erejével, hanem biztos hitével haladt elrendelt útján. Le is írta egyszer ezt a helyzetét és ilyen szépen fogalmazott az Istentől kapott bátorításról: „*Elég neked az én kegyelemem, mert az én erőm erőtlenség által ér célhoz!*” (2Kor 12,9)

Mi történt a damaszkuszi úton?

Ezt már tárgyaltuk, de most újból fölvetjük más szempontok szerint. A Debreceni Egyetemen⁷⁸ matematika–fizika szakos hallgatóként filozófiatörténetet is bőven tanultam, sőt e tárgy elméleti anyagából is sokat követeltek a vizsgákon. Én ezekben az években gyakran olvastam Pál leveleit, mert valamiképpen érdekesnek találtam, s az ő gondolatainak csodálása és fürkészése közben mindig fölvettem magamnak a kérdést: vajon az apostol mit ismert korának tudományából és mennyire mélyen ismerhette azt?⁷⁹ Egyáltalán: mi történt a damaszkuszi úton? Mindannyiszor arra a következtetésre jutottam és jutok ma is, hogy a keresztyén misszió e nagy apostolának rendkívül alapos felkészültsége és komoly rálátása lehetett a görög és zsidó kultúra számos területére. Sokkal mélyebb, mint gondolnánk! Ha csak a Róm 3–4 és 7–8 vagy a Kol 1 fejezetekre gondolunk, megállapíthatjuk, hogy minden bizonnyal ismerte a görög filozófiai gondolkodás lényegét, sőt annak részleteit is. Idézte máshol Epimenidészt (Kr. e. 600 körül), Kleantészt (Kr. e. 331–233) és Aratoszt (Kr. e. 315–240), akik jó pár száz évvel korábban éltek. De a már említett athéni beszédét is

78 Akkor Kossuth Lajos Tudományegyetem volt a neve, rövidítve: KLTE.

79 Ezt a kérdést abban az időben senkivel nem lehetett megbeszélni, mert nemigen értettek hozzá, de nem is volt ajánlatos Pál apostol jelentőségéről említést tenni abban a keresztyénséggel szemben ellenséges korszakban és egyetemi környezetben.

érdemes idehozni. Remekül ismerte és idézte is az Ószövetséget. Egyszer a római Fesztusz azt mondta neki jóindulattal, hogy „*a sok tudomány téged örületbe visz*” (ApCsel 26,24). Ha olvassuk a páli leveleket, és gondolatban mellé tesszük az ókori tudományt, úgy tűnik, mintha Pál műveltsége egészen kivételes magasságokba emelné őt a szemünkben. Ő maga is zsidó ember volt, Benjámin törzséből való és a híres Gamáliel „lábainál” tanult Jeruzsálemben. Tarsusi otthonukban is nagyon komoly iskolázottságra tett szert. (Gal 1,14) A farizeusi vallási kegyesség szerint nevelkedett. Mindig és mindenhol őszintén nyilatkozott a múltjáról: *„Izráel népéből, Benjámin törzséből származom, héber a héberek közül, törvény szempontjából farizeus, buzgóság szempontjából az egyház üldözője, a törvényben követelt igazság szempontjából feddhetetlen voltam. Ellenben azt, ami nekem nyereség volt, kárnak ítéltam Krisztusért. Sőt most is kárnak ítélek mindent Krisztus Jézus, az én Uram ismeretének páratlan nagyságáért.”* (Fil 3,5–8) Az evangélium értelemmel történő megfogalmazása és az evangéliumnak a korabeli legfontosabb tudományos, társadalmi és vallási élethez való viszonya tekintetében Pál apostol alakja Pharosz tornyaként magaslik ki a Római Birodalom szellemi tengerén. Ez Pál apostol! Történelmi jelentősége és szellemi hatása azonban nincs kellőképpen értékelve. Ezt általában az ókorral foglalkozó történészek sem veszik figyelembe súlyának megfelelően, minek következtében a profán történetírás részéről nem is igen születnek komoly magyarázatok a keresztyénség minden képzeletet felülmúló és gyors elterjedésére vonatkozóan. Kellő teológiai ismeret hiányában Pál apostol jelentőségét pedig messze alábecsülik.⁸⁰ Már a kezdet kezdetén elmulasztják a dolgok alapos vizsgálatát, s ezzel az előítéletek vagy a találgatások zsákutcájába kerülnek. Az egyetemes történettudomány számára ugyanis nagyon sok tanulsággal járna annak megvizsgálása, hogy korának nagy kérdéseire mit válaszolt Pál, mégpedig egy olyan időszakban, amikor az evangéliumot hozta Európába. Ez még a filozófiatörténet számára is komoly haszonnal járna. Mi bátran állíthatjuk, hogy Pál azért értette meg ilyen mélyen a Krisztusról szóló evangéliumot, mert nagyon alapos és mély tudást szerzett a zsidó vallásos gondolkodás lényegéről és bőven merített a görög–római műveltség kínálatából. Elméje hatalmas

80 Az a tapasztalatom is érdekes lehet, hogy egyetemi körökben Pál apostolt olykor egyszerűen besorolják a sztoikus filozófusok közé. Ráadásul ott is a jelentéktelen gondolkodók között említik. Valóban a sztoa korszakában élt, de ő teológus volt, nem pedig filozófus.

befogadóképességével elsajátította Gamálieltől a héber tanításokat, átgondolta azok legmélyebb mélységeit, ugyanakkor görög környezetétől megismerte korának hellén tudományát. Amikor ezzel készen volt, zseniális szellemi adottságai révén rájött arra, hogy az ószövetségi törvények, az ígéretek és a prófétai tanítások csak úgy nyerik el értelmüket, ha azt Krisztus váltságmunkája felől értelmezi, ugyanakkor a Krisztus-esemény úgy magyarázható hitelesen, ha figyelembe veszi azt a tényt, hogy a teremtő és megváltó Isten ennek a mindenségnek a történelmi sorsát a Krisztus Jézusban rendezte el. Pál teljes életműve erről szól. Bárhogyan is írták le a történetet, a damaszkuszi úton lényegében ez a teljes átértékelődés következett be (ApCsel 9), miszerint a gondolkodásnak egy magasabb szintjére érkezett, ahonnan nézve az addigi összes tudása, hite és gondolkodása elnyerte új értelmét, más összefüggést nyert és a helyére került. Szellemi és lelki életének előrehaladó járműve ekkor zökkent a helyes kerékvágásba. Gondolhatunk itt például a semmiből való teremtés értelmezésére, a kegyelemből hit által való megigazulás tételére, vagy a szentháromsági lét értelmére, a kegyelmi ajándékokra, az ún. keresztyén értékekre, a szeretet himnuszára és a keresztyén eszkatológiai szemléletre, amelyek alapvetően meghatározták a keresztyénség további sorsát. Ezek mind összefüggésben vannak Pál ószövetségi ismereteivel, de új értelmet nyernek a Krisztus-esemény tükrében. Ismét más szavakkal kifejezve, az a hatalmas tudás, amelyet fiatalon magába gyűjtött, a damaszkuszi út eseményei kapcsán vált összefüggő rendszerré, akkor rendeződött elméjében egységes egészé, illetve ott és akkor nyerte el értelmét, s találta meg helyét egy magasabb nézőpont szerinti gondolati rendszerben. A damaszkuszi úton csupán megvilágosodott a megoldás, fölvillant az igazság, és ez rabul ejtette Pált. Ebben a boldog rabságban töltött el éveket, amíg magában mindent elrendezett, átértékelte és az új igazság hatálya alatt mindennek megkereste a helyes érvényességét. A 20. és 21. század ezt nevezi modellváltásnak. Hogy ennek lényegét pontosabban értsük, újból fölidézzük a görög, a zsidó és a római szellemi élet legfontosabb elemeit, majd rátérünk Pál teológiai gondolkodásának tételes szakaszokban történő bemutatására. Előbb tegyünk egy kísérletet arra, mi minden fordulhatott meg Pál fejében eme külső hatások kapcsán. Korábban szoltunk már erről, de most újból megemlíjtük, csak más összefüggésben.

A görögök bölcsességet kerestek

Pál gyakran csak ennyit említ: „a görögök”, vagy „a világnak bölcsessége” (1Kor 2). Kérdés marad, pontosan kire vagy mire gondolt Pál. Mit és mennyit tudott róluk? Az ilyen általános kifejezések azt valószínűsítik, hogy a görögöket a maguk szellemi sokrétűségében szemlélte, együtt látva vallási, filozófiai és társadalmi teljesítményüket, még talán a kedvelt matematikai gondolkodásukat is. A vallásosság lényegileg is hozzátartozott a görögök szellemi életéhez. Isteneiknek tarka sokasága létezett, s ezek mind „gyakorlatias” életet éltek, más és más területekért voltak felelősek. Egymással tárgyaltak, hadakoztak és ennek eredményeként születtek a világra vonatkozó rendelkezéseik. Az istenek csupán a törvények megtestesítői voltak, nem pedig mindenható és örök hatalmú lények, akik egyszer s mindenkorra döntöttek volna a világ sorsáról. Ők az „égi viták”, jogharcok és szellemi ügyeskedések révén alakították a világot. Hitték pedig mindezeket a vallásos görögök. Csupán azt kellett megfejtene a művelt görög polgárnak, hogy miről is tárgyaltak az isteneik. Az volt a bölcsőbb, aki jobban kitalálta e vita tartalmát, azaz a szerintük vélt igazságot. Érdekes jelenség náluk, hogy filozófusaik nem papok voltak, viszont ők maguk akartak belelátni az isteni történésekbe, s ezért minden szellemi erőfeszítésük ezt a célt szolgálta. Nem a világ megváltoztatására törekedtek, hanem annak megértésére. Csak a nagy filozófusaik, amilyen Szókratész, Platón és Arisztotelész is volt, hitték, hogy ők az értelem útján el is jutottak az istenségig. Érdekes módon Pál korában már ez sem elégítette ki a görög szellemet. A sztoa ugyanis monista módon már annyira közel hozta az istent a világhoz, hogy panteista módon föl is oldotta abban. Megkezdődött a mitológikus homályban létező istenek tökéletességének kétségbevonása, s így már a monoteizmus lázas szükségérzete lett úrrá a közgondolkodáson. Érezték, hogy isteneik sora sem teljes. Valamiféle „ismeretlen istennek” is kellett még léteznie, akitől várnak valamit, ami hiányzik az életükből (ApCsel 17,23). Pál éppen ezt a helyzetet használta ki Athénban, s ebben a *kairoszban* tett bizonyosságot a teremtő és a Krisztusban megváltó Istenről. Ez az az Isten, aki sehogyan sem fért bele a görög gondolkodás kategóriáiba. Azért ismeretlen, mert az emberi értelem képtelen a kigondolására – vélhette Pál a görögök fejével. A görögök ugyanis létrehoztak egyfajta dualista világszemléletet, amely élesen megkülönböztette az érzékekkel tapasztalható világot és az ész által megalkotott, teoretikus mindenséget.

Ez utóbbit tekintették valóságosnak, sőt isteni tulajdonságokkal felruházottnak, a tapasztalati világot pedig méltatlannak tartották arra, hogy egy szabad görög polgár gondolatainak tárgyává tegye. Ettől a mélyen dualista szemlélettől a hellén gondolkodás többé nem tudott szabadulni.

Hasonlóan történt ez a görög matematika megalkotásakor is. Kénytelenek vagyunk erről is szólni, mert bizonyos gondolatok előkerülnek majd a keresztyén gondolkodás korszakában, főként közvetlenül a reformáció után. Logikai módszerük ugyanis annyira sikeres volt, hogy szerintük ennél tökéletesebb szellemi magasságot nem érhetett el senki. Elégedettségükben matematikai módszerüket és levezetett tételeik igazságát abszolúttá tették. Különösen is ezt tették a geometriával. Abszolút igaz voltában annyira nem kételkedtek, hogy azt más tudományterületek számára is mintának tekintették. Hosszú-hosszú időre ez volt a mérce! Ez fogalmazódott meg a 16. századi „*more geometrico*” kifejezésben, amit még Spinoza és Kant is elfogadott⁸¹ tudományművelési elvnek. Ez a görög matematika Kr. e. 300 körül már készen volt, áthatotta a gondolkodást, és axiomatikus szemléletével tartotta magát több mint kétezer esztendőn át. A legnagyobb görög matematikusokról viszont nincs olyan ismeretünk, hogy eredményeik kapcsán kérkedtek volna az istenség elérésével. A géométerek egy zárt gondolati rendszert, egy statikus, időtlen, történetietlen világot vontak maguk köré, s innen szemlélték a változhatatlannak tűnő mindenséget. A görög tudós vagy a művelt hellén polgár gondolkodása mindig a saját maga által létrehívott dualista gondolati rendszer kötöttségében rögzült, s ebből a hálóból nem tudott menekülni. Itt látszik világosan, hogy a görög vallási gondolkodásnak nincsenek jövő felé mutató

81 A *mos, moris* latin szó valaminek a módját jelenti, ami szerint valamit tesznek. A „*more geometrico*” kifejezést a *geometria módján*, a *geometria szerint* kifejezésekkel lehet visszaadni. Hogy pontosan mikortól használták ezt a tudományművelési mintát, ahhoz lásd Gaál Botond: *A zárt világ felnyitása*, 35–49. Valószínűleg a 17. században terjedt el, főleg Newton korától. Ebben mindenképpen szerepet játszott az a tény, hogy 1482-ben jelent meg latin nyelven Euklidész *Elemek* című műve, s ez indította útjára a *more geometrico* gondolatot már a reformáció idején. A könyv egyik legjobban érthető része a geometria axiomatikus felépítése, ez vált ismertté szélesebb körben. Az a lényege, hogy a görögök kiválasztottak tizenegy alapigazságot, amelyeket nem szükséges bizonyítani, ezeket elfogadták és ezekre építették föl az összes további állításukat a geometria területén. A természetjog is hasonló gondolatra épül, amikor az Amerikai Függetlenségi Nyilatkozatban olvassuk, hogy „*mi ezeket az igazságokat magától értetődőnek tartjuk*”. Mondhatnánk: Euklidész geometriájának mintájára. Spinoza az *Etikáját* szintén „*more geometrico*” írta, azaz axiomatikus felépítés szerint.

dimenziói, a világnak nincs különösebb célja, szinte áll egy helyben, nem változik, legfeljebb mozog. A görögök nem tulajdonítottak jelentőséget a történetiségnek. Ezt látta és értette Pál apostol is! Ezért hirdette az Areopágoszon, majd utána Korinthusban is a Krisztusról szóló evangéliumot, mint amely a történelem egy bizonyos pontjában végbement eseményhez kötődik ugyan, de mégis annak célja van az emberrel, sőt a teremtettség mindenségével is. Ez a görögök számára nem tűnt eléggé időfeletti, elvont igazságnak. Pál úgy fogalmaz, hogy ez a görögöknek „*bolondság*” volt (1Kor 1,18–25), ugyanis nem fért bele absztrakt világuk kategóriáiba. Pál azonban ezt másként látta!

A zsidó vallásosság Pál korában

Mind Athénban, mind pedig Korinthusban ott voltak a zsidók is. A Földközi-tenger mentén sok-sok zsidó kolónia élt. Gamálieel lábainál Pál alaposan megtanulta, így kitűnően értette a zsidó vallásos gondolkodás lényegét. Ábrahámnak, Izsáknak és Jákóbnak az Istene, akit „*az egek egei sem fogadhatnak be*” (2Kron 6,18), volt az egyetlen Úr, s az ő abszolút egy volta biztosította az alapot minden más tanítás számára. Létét úgy fogták föl, mint aki együtt lakozik népével, ugyanakkor mégis megmarad örökkévalónak és transzcendensnek. Ő volt az abszolút valóság, aki nélkül az embert és az őt körülvevő világot elképzelni sem lehetett. Felfogásuk szerint Jahve és az általa teremtett mindenség együtt alkotják a valóságot, az ember szerepe pedig abban áll, hogy a teremtő Isten akaratát elfogadja, megtanulja, értelmileg tovább munkálja és az élet gyakorlatába átülteti. „*Mert őbenne élünk, mozgunk és vagyunk...*” – helyezte Pál a panteista görög filozófusoknak ezt a megállapítását (ApCsel 17,28). De ez csak a *captatio benevolentiae* volt az athéni hallgatóságához. A zsidók itt inkább a 111. zsoltár 10. versét idézték volna: „*A bölcsesség kezdete az Úrnak félelme.*” Ez egyben arra is rámutat, hogy a hívő zsidó ember a körülötte végbemenő eseményeket, jelenségeket nem úgy szemlélte, mint amire az értelemnek kellene magyarázatot adni. Érdemes földélni a zsidó szellemi életről korábban mondottakat. Minden, ami történik, annak azért kell úgy végbemennie, mert Isten akarta úgy, illetve Isten akaratára szerint az úgy van jól. Pál korában ez a szemlélet már odáig fajult, hogy az emberi értelem igazságaként csak azt lehetett elfogadni, amit igazolni lehetett a múlt hagyományaiból, vagy hitelesíteni valamilyen isteni „jel” segítségével. Panaszkodik is Pál,

hogy „*a zsidók jelt kívánnak*” (1Kor 1,22). Végül is az eredeti törvényekből és a hozzájuk fűzött kiegészítésekből „axiómaszerű” tételek lettek, amelyeknek igazságához nem férhetett kétség, mert azok mind visszavezethetők voltak valamelyik isteni eredetű törvényre, vagy a szent történelmi múlt isteni jelekkel legitimált szabályaira. A zsidók ugyanis úgy gondolkodtak, hogy a történelmi múlt isteni tettei ma is abszolút érvényűek, ezért a mindennapi erkölcsiség általuk előírt szigorúságával lehet az Isten valóságát földi jelenlétté formálni. Nem figyeltek arra, hogy a mindenkori ember ehhez túlságosan bűnösnek és értelmileg végesnek bizonyul. Sőt, ezzel a zsidóság elveszítette korábbi nyitottságát, s létrehozott maga körül egy zárt, hagyományőrző, abszolút világot, amelyben az atyák Istene is elveszítette az eredeti, személyes, megszólító létminőségét. Vázlatosan bemutatva, egy ilyen szellemi környezetben élt és nevelkedett Pál, s ebből a zárt világból tört ki, amikor a damaszkuszi úton megfordult vele a világ és mindent átértékelte, amit korábban abszolút igazságként fogadott el. Másképpen fogalmazva, Pál számára az egész ószövetségi ismeretéről most vált világossá, hogy a Krisztus-esemény fényében az mennyit ér, mit is jelent, illetve mi a lényege Isten kijelentése felől nézve. Különösen is érthetővé válik ez, amikor a Római levélben a törvény és az evangélium viszonyáról tanít, ugyanis a törvény jó, nem szabad félretenni, hanem azt egy magasabb szinten kell érvényesíteni, mégpedig a szeretet krisztusi szabálya szerint.

A rómaiak gyakorlatias világa

A praktikus gondolkodású rómaiak számára sem a görög filozófia, sem az antik matematika, sem pedig a zsidó vallásosság nem jelentett olyan forrásokat, amelyekből sokat meríthettek volna. Őket más érdekelte. A római katonanép államférfiai és gondolkodói a történelem, az irodalom, a szobrászat, az építészet, a hadászat, az államvezetés és a jogtudomány művelése terén alkottak felbecsülhetetlen értékeket az európai művelődés számára. Miként korábban már megjegyeztük, vallási téren a rómaiak nem tűntek ki valamilyen biztos „istenhittel”. A birodalomban a vallási életet részben a császárkultusz, részben pedig egyfajta általános és kiismerhetetlen szinkretizmus jellemezte,⁸² miközben ezt a színes egyveleget

82 Ravasz László: *Pál Athénben*, 12–14.

kelet felől az egyre nagyobb népszerűségnek örvendő misztika özönlötte el. Mindenesetre azt látjuk, hogy a Földközi-tenger keleti medencéjében a Kr. e. 3. századtól kezdve egyre erősödik a szinkretizmus, és a Krisztus születése táján uralkodó teocentrikus gondolkodásból egyszer csak kialakult egyfajta masszív, öntudatlan monoteizmus.⁸³ Jellegtelen voltánál fogva azonban túlságosan sokirányú szabadságot kínált a vallási bizonytalanságban élő tömegeknek. Ebben a vallásilag légüres térben prédikált Pál, akinek bizonyágtétele tolmácsolásakor bárhol a Római Birodalomban arra kellett vigyáznia, nehogy félreértsék az evangéliumot, azaz ne „*hitető emberi beszédnek*” (1Kor 2,4) tűnjék, és ezáltal a prédikációja üressé váljék. Bárhová ment, a megfeszített Krisztust prédikálta, „*léleknek és erőnek megmutatásával*” (1Kor 2,4). Ezzel győzte le az Imperium Romanorumot, de ezt csak mi tudjuk, mert a teljes győzelmet ő már nyilvánvalóan nem érthette meg.

Pál teológiai gondolkodásának mélysége és magassága

A nagy teológus apostol teoretikus tevékenységének központi mondanivalóját sokféleképpen szokták megfogalmazni. Megannyi változatát olvashatjuk annak, hogy ki mit tart legfontosabbnak a páli életműből. Véleményem szerint ezt a kérdést maga Pál apostol válaszolta meg, amikor a keresztyének összességét, az egyházat és az azt alkotó gyülekezeteket úgy tekinti, mint amelyek az apostolok és próféták alapkövén épültek föl, de az építmény szegletköve, azaz a legfontosabb tartóeleme, mindig az élő Jézus Krisztus. (Ef 2,20) Ezért mindenekelőtt a Krisztusról szóló *bizonyágtételt* kell hangsúlyoznunk, amikor Páltól valamit meg akarunk tanulni. Azoknak a népeknek, társadalmaknak, amelyek római fennhatóság alatt éltek, ez teljesen új szemlélet volt abban a korban. Hogy az evangélium senkinek se legyen idegen, sőt inkább rokonszenvenné váljon, először értelmezni kellett a kornak két olyan *kulcskérdését*, amelyek mind a keresztyének, mind pedig a nem keresztyének számára ismertek voltak az első században: az *egyistenhitet* és a *világ semmiből való teremtését*. Akkor ez a két téma igencsak érdekelt az embereket. A keresztyéneket különösen is. Az akkor még nyiladozóban lévő keresztyén teológia képviselői számára is fontos volt, hogy mondjanak, tanítsanak valamit erről a két alapvető

83 Ravasz László: *Pál Athénben*, 14–20.

kérdéskörrel. A Szentírást olvasva nyilvánvalóan látszik, hogy Pál is szeretné érteni, magyarázni, hogy az atyák Istene, aki ezt a világot létrehívta, gondviselésében részesíti, s az ember számára ígéretet, kinyilatkoztatásokat tett, miként rendezi el annak sorsát a Jézus Krisztusban. Azt sohasem szabad elfelejteni, hogy Pál apostol mind a zsidóknak, mind pedig a pogányoknak hirdette az evangéliumot, s annak nagyon is tudatában volt, hogy az ő gondolkodás módjuknak megfelelően és felfogható formában kell hozzájuk szólni. Ezért nekünk is ilyen szemlélet szerint kell néznünk az ő apostoli működését, hatalmas szellemi-lelki életművét. De nézzük közelebbről azt a két korabeli kulcskérdést, amelyre Krisztus egyházát és annak teológiáját lehetséges volt fölépíteni a korszellem és a korabeli műveltség figyelembevételével.

Pál maga is látta, hogy abban a világban, amelyben ő élt, ott és akkor, a *viva vox evangelii* két feltétel teljesülése esetén nyerhet szabad folyást. Mindenekelőtt tisztázni kellett, mit jelent a keresztyénség nézőpontjából az *egyistenhit*, ezt követően pedig azt, hogyan is kell értelmezni a *világ teremtését*. Ez a kettő szorosan összefügg egymással. Ha jól megfigyeljük az apostol athéni beszédét, vagy a rómaiakhoz, a korinthusiakhoz és a kolossébeliekhez írt leveleit, akkor ezeket helyezi előtérbe abban a helyzetben, amikor az evangélium hirdetésével kilép a birodalom népeinek nyilvánossága elé. Tudja, hogy mit tart ezekről a világról, de nem ezekhez igazítja mondandóját. A héber hagyományból átveszi 1) a szigorú *egyistenhitet* és 2) a *semiből való teremtés* tanítását (1Móz 1,1; 2Makk 7,28), de ezeket korántsem a zsidó fölfogás szerint értelmezi, hanem egy magasabb, illetve egy általánosabb gondolati szinten, mégpedig Krisztus inkarnációja felől. 1) Az egy Istent úgy fogja föl, hogy Istennek az egysége, az *egy volta* továbbra is szigorúan megmarad a trinitásban, mert az ő hármasság egysége mindenek megelőző módon megvan, és ez a praeminens trinitárius egy Isten, aki az ő örök létében a teljesség, jelenti ki magát mint Atya, mint Fiú és mint Szentlélek! De mindhárom személyben úgy, mint aki külön-külön is isteni teljesség! „*Senki sem mondhatja Úrnak Jézust, csak a Szentlélek által!*” (1Kor 12,3) Az előző vers teszi világossá, hogy Pál itt Istennek a Lelkéről beszél. Sőt, így érthető Pálnak ez a kijelentése is: „*tetszett az Atyának, hogy őbenne lakozzék az egész teljesség!*”, tudniillik a Krisztusban (Kol 1,19; 2,9). Így a keresztyénség, elsősorban Pál teológiája révén, egy magasabb rendű egyistenhitet értelmzett a Szentháromságban, s ez fontos szerepet fog

játszani a későbbi Niceai, a Konstantinápolyi és a Kalcedoni Zsinatokon. 2) Ami pedig a mindenség eredetét illeti, a semmiből való teremtés gondolata a kor nyelvén hangzik el Páltól: „...és azokat, amelyek nincsenek, előszólítja mint meglévőket.” (Róm 4,17b).⁸⁴ Ha pedig a Kolosséi levélre gondolunk, akkor nyilvánvalóvá lesz, hogy a világnak semmiféle emanációelmélete vagy praeexistens léte nem jöhet számításba, mert „mindenek általa és őreá nézve teremtettek” (Kol 1,16). Megkoronázza ezzel: „és minden őbenne áll fenn.” (Kol 1,17) Tehát a világ teremtése is a Krisztus-esemény felől nyeri el értelmét.

Az egyistenhit és a semmiből való teremtés összefüggése

Itt érzékelhetjük azt a fontos tényt, hogy a monoteizmus és a teremtés kérdése miként függ össze. Ugyanis a szigorú keresztyén monoteizmus abba az irányba terelte a közgondolkodást is, hogy a mindenségnek nincs többféle magyarázata, csupán egyfajta és egységes. A természetet nem lehet többé annyiféleképpen értelmezni, ahány vallás, vagy ahány filozófus azt magyarázza az ő elmélete szerint. Ha pedig ehhez hozzávesszük azt az alaptételt, melyet a keresztyénség olyannyira hangsúlyozott, hogy a világot Isten a semmiből teremtette és eszerint a mindenségnek van egy külső létrehívója, fenntartója, gondviselő ereje, s ez teljesen szükségtelessé tette azt a hellén dualista felfogást, mely szerint az emberi ész által létrehozott istenségek irányítják a természet működését, még hozzá annyiféleképpen, ahány istenséget alkotott az emberi elme. A természet pedig eme istenségeknek engedelmessé válik, meglehetősen alárendelt helyzetben. Így kettévált a világ, az ember és a természet között egyfajta szakadék jött létre. A keresztyénség ezzel szemben azt tanította, hogy a semmiből való teremtéssel éppen az a teremtő Isten alkotta meg a működéshez szükséges törvényeket, amely azt létre is hozta, ugyanakkor pedig az embert is a maga értelmi képességével a teremtett mindenséghez sorolta. Következésképpen az emberi értelem szerepe nem az istenségek létrehívása, hanem a természet működésének leírása, szabályainak fölfedezése, törvényeinek megalkotása. Így aztán az emberi értelem által

⁸⁴ Itt a Károli-fordítást idéztük. Az új fordítású Biblia szerint Isten „*létrehívja a nemlétezőket*”. Ezt úgy is lehet érteni, hogy Isten nemlétezőket teremtett, ezért javítani szükséges, mert a „*nemlétezőt*” nem kell és nem is lehet létrehívni. Azt akarja a szöveg kifejezni, hogy „*léthe szólítja a nemlétezőt*”, vagy a „*nemlétezőnek létet ad*”.

létrehozott hellén dualizmusnak nem volt tovább létjogosultsága, s ezzel a keresztyén gondolkodás helyes kerékvágásba tette a tudományos fejlődés kisiklott kerekeit. Ez egyértelműen kivehető Pál apostol szemléletéből. Az említett két kulcskérdést a korabeli teológia épületének két tartópilléréként foghatjuk föl, tudva azt, hogy Pál a legfontosabb tartóelemnek magát Jézus Krisztust nevezte meg, mint szegletkövet. (Ef 2,20)

A két tartópillér fontosságát, tehát Pál igazát még megerősítjük néhány igei gondolattal. Az apostol e két alapvető tanítás tisztázásával nyilvánvalóvá tette mindenki előtt, hogy a keresztyén tanításoknak az Ószövetségben igenis van kijelentéstörténeti gyökerük, az antik kultúrában azonban nincs eszmetörténeti előzményük. Ezért írja a korinthusiaknak, hogy a Krisztusról szóló evangélium a zsidóknak botránkozás, a görögöknek pedig bolondság (1Kor 1,23). A zsidók azért botránkoztak meg, mert Jézus nem mutatta azokat a jeleket, illetve bizonyítékokat, amelyeket látni akartak annak bizonyosságául, hogy valóban ő a Krisztus, azaz a Messiás. A görögöket viszont az érdekelte, hogy vajon a keresztyén tanok megfelelnek-e gondolkodásmódjuknak, beleférnek-e a görög filozófia kategóriáiba, s ha igen, akkor készek voltak azokat megvizsgálni, ha nem, akkor azt „bolondságnak” ítélték.⁸⁵ Szelídebben fogalmazva: érthetetlennek és értelmetlennek tartották. Így is fogalmazhatunk: mivel a Krisztusról mondtak nem egyeznek az ész időtlen törvényszerűségeivel, ezért nem igazak – vonták le a következtetést a görögök. A hellén műveltségű római Fesztusz is ugyanígy gondolta: „*Bolond vagy te, Pál!*” (ApCsel 26,24) De Pál tanításai axiómáknak sem voltak alkalmasak, mert Krisztus nem az emberi elme szüleménye, hanem – amint hallották a bizonyágtételt – egy élő, történeti személyről volt szó, akiről azt mondták, hogy Isten feltámasztotta a halottak közül. (ApCsel 17,31) A zsidók tehát isteni evidenciákat akartak látni garanciaként, a görögök pedig a logika szabálya szerinti kritériumokat kértek, hogy a „Jó”, a „Szép” és az „Igaz” eszményei alapján ítélhessék meg a dolgot. Az a tét forgott itt kockán, hogy a Krisztus-esemény megfelel-e ezeknek az emberi kívánalmaknak vagy nem. Nem felelt meg! Frappánsan állapítja meg Czeglédy Sándor: „*A zsidók is és a görögök is szemlélni akarták az evangéliumot. Az előbbiek testi szemükkel, az utóbbiak az »ész szemével«.*”⁸⁶ A dolog mélyén az húzódott meg, hogy Krisztust és

85 Czeglédy Sándor: *Hit és történet*. Sylvester, Budapest, 1936. 18–35.

86 Czeglédy Sándor: *Hit és történet*, 33.

tanításait nem lehetett sem a zsidó gondolkodás módján maradék nélkül a történeti világ alkatrészévé tenni, sem pedig időtlen elméletté alakítani a görög szellemnek megfelelően. Tehát, egy Lessing által használt későbbi kifejezéssel élve, a Krisztus-esemény sem „az esetleges történeti igazságok” közé, sem pedig a „szükségyszerű észigazságok” közé nem volt besorolható.⁸⁷ De a tarka vallási képzetek, vagy a szinkretista vallási szabadoság panteonjában sem volt helye a keresztyénség által hitben elfogadott és hirdetett Istennek. Pál hallatlan tudását dicséri, amikor észreveszi az „ismeretlen istennek” feliratú oltárt, és azzal kezdi beszédét, hogy „akit ti nem ismerve tiszteltek, azt hirdetem nektek” (ApCsel 17,23).

Pál tehát nem alkudott meg, amikor az evangélium igazságáról volt szó. Akárhogyan is találta meg az utat a hallgatóihoz, az evangéliumból nem vett el semmit. Ő és szolgatársai a hitben azt hirdették, hogy az élő és örökkévalóan létező Isten, „akié egyedül a halhatatlanság, aki megközelíthetetlen világosságban lakozik” (1Tim 6,16), mindeneknek teremtője, ura és fenntartója. Mi több, ez az Isten a Jézus Krisztusban testet öltött, azaz olyanná lett, mint a teremtmény, s halálával és feltámadásával a mindenség és benne az ember léte is elnyerte értelmét. Amíg a görögöknél is és a zsidóknál is – habár másként – Isten olyan hűvös messzeségbe, illetve fölfoghatatlan magasságba került az emberi elgondolás szerint, hogy ez a távolság már-már elviselhetetlen és áthidalhatatlan szakadékot jelentett, addig a keresztyénség biblikus tanításában az Isten és az ember, illetve az Isten és a teremtett világ közötti kapcsolat úgy oldódik meg, hogy maga Isten osztja meg az ő létvalóságát az általa létrehívott mindenséggel a Jézus Krisztusban. Ez a Krisztus volt az isteni Ige, a *Logosz*, aki által és akire nézve mindenek teremtettek, s akiben mindenek elnyerték az idői létet, mely teljesen különbözik Isten örök lététől. A Krisztus-esemény titka ugyanakkor oly módon tisztázódik, hogy ő egyben a Szentháromság második személye. Itt kapcsolódik össze újból az *egyistenhit* és a *semmiből való teremtés tanítása*. Az itt megfogalmazottak már előleget jelentenek a későbbiek során kifejtendő részletekhez.

87 Idézi Czeglédy Sándor: *Hit és történet*, 67.

Pál „nemes harca” az evangélium igazságáért

Az evangélium hirdetése valóságos küzdelem volt Pál apostol számára. Ő „*nemes harcként*” említi (2Tim 4,7), amely nem más, mint bizonyoságtétel az evangéliumról és küzdelem az evangélium igazságáért! Tudta nagyon jól, nem üresítheti meg a Krisztusról szóló örömhírt azzal, hogy kedvez bárkinek is, aki a saját gondolkodása szerint akarja hallani azt. Az evangéliumot nem lehet és nem szabad a saját képünkre és hasonlóságunkra formálni. De azt sem tehetjük, hogy kivesszük belőle a tartalmát és eltekintünk a formától, vagy elfogadjuk a formát és félretesszük a tartalmát. Jézust Pál sem utolérhetetlen hősként vagy erkölcsi példaként állította az emberek elé. Ha az athéni beszédét figyeljük, csak addig lett zsidónak zsidóvá és „görögnek göröggé”⁸⁸, ameddig azt az evangélium szabadsága megengedte. Arról ugyanis szó sem lehetett, hogy a zsidók kedvéért Krisztus kereszthalálát pusztá történetté, jellé, evidenciává fokozza le, s ezáltal egy múltbeli eseményt a szent hagyomány módjára jelenné formáljon. Ezzel megüresítette volna Krisztus váltságsszerző halálát és feltámadását, sőt megtagadta volna az élő Krisztus Lélek általi szüntelen jelenlétét az övéivel. De számára az sem volt követhető út, hogy a Krisztus-eseményből kivonja mindazt a teoretikus, időtlen tartalmat, amit aztán a görög szellem is elraktározhatott volna a maga szellemi kincsei között, s így az evangéliumot mint az ókor egyik értékes gondolati szüleményét az utókor megőrizte volna valamilyen profán szellemi múzeumban. Pál tisztában volt azzal, hogy ha ez így történt volna, akkor az őt hallgatók nem Krisztusban hittek volna, hanem neki. Márpedig az evangélium hirdetése nem a híradás elhívése, sem nem az emberi szellem időtlen alkotása, még csak nem is valami vallási képzethez való igazodás, hanem az élő Krisztus élő igéjének hallása a hitben a Szentlélek megvilágosító kegyelme által. És itt elérkeztünk egy olyan ponthoz, amelyet később atyáink is oly sokszor hangsúlyoztak az egyház története során. Az élő Krisztussal ugyanis csak úgy lehet találkozásunk, ha Lelke által ő maga szólít meg bennünket. Ezért Páltól megtanulhatjuk, hogy az evangélium hirdetése sohasem csupán a történeti eseményekről szóló híradás ismételtetése, még kevésbé emberi

88 Az 1Kor 9,20 csak a „*zsidónak zsidóvá lettem*” kifejezést említi, de a 9,21-ben említett „*törvény nélkül valóknak törvény nélkülivé*” lettem kifejezés bizonyosan a görögökre is értendő. Ezért értelemszerűen sokan így folytatják az említett kifejezést: „*és görögnek göröggé*”. Nem kifogásolható!

bölcsességek és szellemes beszédek szószéki kirakata, hanem a hit hallása a Szentlélek bizonyágtevő ereje révén arról a Krisztusról, aki „*tegnap, ma és mindörökké ugyanaz*” (Zsid 13,8)! Úgy van ez, amint Ézsaiás is mondja, Pál pedig megismétli: „*Ki hitt a mi beszédünknek?*” (Ézs 53,1) „*Azért a hit hallásból van, a hallás pedig Isten ígéje által*” – válaszol rá az apostol (Róm 10,17; Gal 3,2).

Pál apostol azt hangsúlyozza, hogy – a keresztyén hit felől nézve – az ige hallását és elfogadását a Szentlélek Isten munkálja bennünk. Belepecsételi a szívünkbe azt, amit az olvasott vagy hallott ige által Isten mondani akar számunkra „itt és most”, az „akkor és ott” elhangzott üzenet által. Az örök ige így kapcsolja össze a múltat és a jelent. Ezzel a tudattal és hitbeli alázattal hallhatjuk ma is az élő Isten szavát a Szentírásból és az ige szolgájának szájából. Ezért nevezzük bizonyágtételnek az ige hirdetését, amint Pálé is az volt. Ezt maga Kálvin fejtette ki a legtisztábban, s ajándékozta meg az egyetemes egyházat a Szentírás magyarázatára vonatkozó *testimonium Spiritus Sancti internum*, azaz a *Szentlélek belső bizonyágtétele* elvével. Tehát nem valamilyen külső tekintély – legyen az egy filozófus vagy éppen az egyház tanítói hivatala, vagy akár az egyházi hierarchia jeles személye, még csak nem is az ész mindenható ereje, még kevésbé az emberi belső hang –, hanem a Szentlélek Isten teszi élő, közvetlen üzenetté számunkra az ígét, ha engedelmesen fogadjuk azt hitben. „*Omnis recta Dei cognitio ab obedientia nascitur*”, azaz „minden igazi istenismeret engedelme-ségből származik” – hagyta ránk Kálvin a Jn 7,17 magyarázata kapcsán. Ez a hitben való engedelme-ség lesz az ember számára a legnagyobb szabadság. Személyes hangnemre váltva, a Szentlélek munkája rajtam és bennem eredményezi számomra az igazi szabadságot, ami által azzá leszek, akivé Isten teremtett. „*Ahol az Úrnak Lelke, ott a szabadság*” – vonja le a végső következtetést Pál a 2Kor 3,17-ben.

Lényegében Pál apostol ebből indul ki, illetve ezzel a szemlélettel vagy inkább lelkeséggel kezdi kiépíteni egész teológiáját. Az említett két alappillérre hatalmas szellemi építményt húzott föl. A páli életmű rendkívül sokrétű, miként láttuk korábban, amikor is már felsoroltunk belőle néhány jellegzetes tételt. Aligha tudnánk a maga teljességében bemutatni, ezért csupán bizonyos részletek bővebb kiemelésével érzékeltetjük annak egységes egészét. Gondoljunk a hit által kegyelemből való megigazulásra,

a bűn „anatómiájára”, az ekkleziológiai⁸⁹ tanításokra, a szeretet himnuszára, a kegyelmi ajándékokra, Krisztus keresztyének és feltámadásának egyetemes érvényére, az eszkatológiai üzenetre, a keresztyén értékek felsorolására, a törvény és evangélium dialektikájára, a kegyelmi kiválasztás mázsás tételére és még megannyi fajsúlyos tanításra. Leveleiben Pál apostol nem a Krisztus-eseményt mondja el elbeszélő formában, hanem szüntelenül arra a kérdésre keresi a választ, hogy Isten kijelentésének mi az értelme Krisztus felől nézve. Egészen röviden: kicsoda Jézus Krisztus? Tiszta hitének és hatalmas szellemének minden erejét ennek a kérdésnek a tisztázására áldozta oda. Itt már ténylegesen is látjuk, hogy Pál apostol a keresztyén teológia kezdetének meghatározó alakja, alighanem a legnagyobb. Anélkül, hogy egyes tanításokat a többi fölé emelnénk, az egységes apostoli mű két részletét jobban megvilágítjuk, hogy aztán jobban értsük az egész művet.

A Római levél

Az elmondottak alapján először azt vehetjük észre, hogy Pál gazdag mondanivalójából miért került előtérbe Augustinusnál, Luthernél, Kálvinnál és Barthnál a Római levél üzenete. Ebben a levélben olyan dolgokat hallunk az apostoltól, amelyek nem csupán az egyház történetét alakították, hanem a teológiai gondolkodás révén szinte meghatározták az egész európai kultúrát, s ezáltal a világ sorsának alakulását. Gondoljunk csupán arra, hogy mit jelentett akkor és mit jelent ma a hit által kegyelemből való megigazulás tanítása a páli leírásban. A reformátorok a Római levél alapján egy új igei látásmódot fedeztek föl, amely tulajdonképpen nem is volt új, mert ott szunnyadt Pál írásában. Ez az „új tanítás” pedig nem volt más, minthogy a hívő emberi lélek szembekerült élő, mindenható, kegyelmes Istenével, akit éppen a vallásos intézmény, maga az egyház választott el tőle. Luther a régi gondolkodásmódjával kérdezte görcsösen: hogyan találja meg a kegyelmes Istent? De végre az evangélium szabadsága révén megvilágosodott előtte, hogy „Isten igazsága” nem az, amit az

89 A magyar református teológiai irodalomban az *ekkleziológia* szót olykor egy 'k'-val írják. Mivel a görögben *ekklészia* a szóforma az *ekkaleó* ige miatt, és a nemzetközi teológiai irodalomban is megmaradt ez az írásmód, pl. *ecclesiology* angolul, mi is az *ekkleziológia* formát használjuk. A magyarban viszont régtől fogva használatos az *eklézsia* forma, ezért ezt mi is így fogjuk írni.

ész, vagy a jogfilozófia emberi módon igazságnak ítél, hanem Isten igazsága az, ami által az igaz ember él Isten ajándékaképpen, tudniillik hit által kegyelemből.⁹⁰ Ez volt az új! Erre döbrent rá! Így lehet megérteni azt, amit Pál apostol mond a Róma 1,17-ben: „*Mert Istennek igazsága jelentetik ki abban hitből hitbe, miképpen meg van írva: »az igaz ember pedig hitből él.«*” Amiképpen ezért az evangéliumi igazságért Pál megharcolt, úgy a reformátoroknak is meg kellett harcolniuk, ugyanis a Szentírás tanítása szerint az ember üdvössége „*kegyelemből hit által*” történik, azaz Krisztuson kívül nincs szükség más közbenjáróra, s ezáltal az ember élete egy szabadon engedelmes, boldogan hitvalló, a Krisztussal való eleve elrendelt győzelem reményében cselekvő és szenvedő szeretet-élet: a hit élete!⁹¹ A hit általi megigazulás tanításában tehát Pál visszautal egy történeti tényre, Krisztus halálára és feltámadására, amely ténnyel a hívő ember valóságos kapcsolatban van, de nem az egyház exkluzív közvetítő szerepe révén, nem is valamilyen emlékezés kapcsán, vagy a történelmi Jézus-kutatás útján, hanem mindig a Szentlélek belső bizonyágtétele ajándékaként. Ezzel a szemlélettel lehet megérteni, miért sűríti bele a Római levélbe és magyarázza is a megigazulás, a Krisztusban való új élet, a törvény és evangélium, a bűn, Izrael és az egyház, a felsőség, a szeretet „törvénye” kérdésköröket. Ezeket később mi is kifejtjük tételesen.

Krisztus és a történeti időszemlélet

Az itt tisztázandó kérdésünk: Krisztus és az időszemlélet. A páli levelekben nemcsak a „*Krisztus keresztje*” kifejezéssel hangsúlyozott történetiség a fontos tényező, amelyet a Szentlélek Isten tesz számunkra jelenbeli valósággá és megszólítássá a hitben, hanem a múlt és a jelen mellett kifejezetten ott van a jövő dimenziója is. Amikor azt mondja Pál, hogy „*élek többé nem én, hanem él bennem a Krisztus*”, és az életemet „*az Isten Fiában való hitben élem*” (Gal 2,20), akkor oda kell gondolnunk azt is, amit máshol mond, hogy e kegyességben „*megvan a jelenvaló és jövő életnek ígérete*” (1Tim 4,8). Boldogan vallja, hogy „*nékem az élet Krisztus*” (Fil 1,21), de

90 Osterhaven, M. Eugene: *Az egyház hite*, 137.

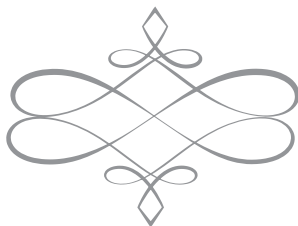
91 Révész Imre történész reformációval kapcsolatos kedves szavait használtuk itt szabadon. Megjegyezzük továbbá, hogy egy ilyen biblikus látás birtokában ítélnélhetjük meg az 1999. október 31-én Augsburgban aláírt katolikus–lutheránus közös nyilatkozatot is!

arra is figyelmeztet, hogy „*harcold meg a hit nemes harcát, ragadd meg az örök életet*” (1Tim 6,12) mint e harc jutalmát. Ez már a jövő! Pál világosan látja, hogy a keresztyén ember egyszerre két valóságos időben él. A modern fizika is ismer ilyen szemléletet, hiszen két viszonyítási rendszerből szemlélve ugyanahhoz az eseményhez két különböző időt is rendelhet, s ezek mindegyike valóságos. Ezt nehéz érteni, de igaz! Ilyen kettősségben szemlélheti az ember önmagát, mert még ebben a világban él, de ugyanakkor a Krisztusban eljövendő korszak már „visszafénylik” az ember jelenébe. „*Isten országa közöttetek van!*” – mondotta egyszer Jézus (Lk 17,21). Ha tehát Isten gondolatai felől nézzük az életünket, akkor úgy fejezhetnénk ki ezt a titkot, hogy Isten úgy tekint reánk, mint akik Krisztusban már elnyerték az örökéletet. „*Azt az életet pedig, amelyet e testben élek, az Isten Fiában való hitben élem, aki szeretett engem.*” (Gal 2,20) Még itt vagyok a teremtett világban, de a Krisztussal egy másik világnak is polgára lettem. Aki tehát református módon gondolkodik, létének értelmét nem csupán életének eseménytörténeti múltjából és nemcsak jelenéből ítéli meg, hanem a Krisztusban látható jövő felől is. Reá nézve is már valósággá lett az, amit Mózesre alkalmazva mond a Zsidókhöz írt levél 11. részének 27. verse: „*mintha látta volna a láthatatlant.*” Ezek a gondolatok még részletesebben fognak előbukkanni Pál eszkatológikus szemléletében.

Pál időértelmezése szerint a keresztyén embert – történeti léténél fogva – az örökhagyó atyák hite, illetve azok szakadatlan bizonyágtétele ugyan a múlthoz köti, amennyiben azok a Krisztusról szóló evangéliumra helyesen utaltak már századokkal korábban, de a hitével összekötött jelenbeli létét és minden alkotását viszont a Krisztus parúziája felől ítéli meg. Ezen a különböző korok filozófusai is eltűnődtek, sőt rácsodálkoztak arra, hogy a Krisztussal való létközösség a keresztyén ember számára milyen erős lehet. Szinte „birtokolja” az Istent, hiszen már a jövő felől is tud valamit mondani evangéliumként a benne hívő embernek! Mármost ebből Isten és az ember személyes, közvetlen viszonyára nézve nem az következik, hogy az ember az istenismerete révén, vagy hite által tökéletesen birtokolni fogja megváltó Istenét mint megismerésének tárgyát, hiszen ez csak a teremtett, rész szerinti véges valóságra lehet igaz. Ehelyett – a filozófus kifejezését kölcsönvéve – a hit által „egzisztenciális benne-lét a tárgyban”⁹² következik be. Ezt Pál sokkal szebben fejezte ki: „*életünk el van*

92 Gáspár Csaba László: *Metafizika és teológia*. Confessio 1984/2., 55.

rejtve a Krisztussal Istenben” (Kol 3,3). De ez korántsem azt fogja eredményezni, hogy túllépünk az idői korlátunkon, vagy kilépünk az időből, mint azt a modern metafizika is teszi,⁹³ hanem pontosan fordítva: Krisztusban maga Isten lép be a valóságos idői, történeti világunkba. Másképpen kifejezve: azzal, hogy egyszerre két idői valóságban élünk, nem lépünk át valamiféle változhatatlanság vagy időtlen igazság platóni birodalmába, hanem ellenkezőleg, igenis megmaradunk az idői, változható és változtatható világban, de mindig a mennyei világ állandó megelőlegezése közepette. Ez a világ olyan értelemben transzcendens, hogy a Krisztusban közölt szeretete által az inkarnációban Isten belerejti magát a történelembe, és a feltámadás révén pedig magába emeli a történelmet.⁹⁴ Pál szakadatlanul ennek az evangéliumi titoknak a bizonyosságát mondja el a gyülekezeteknek és az egész világnak, hogy tudniillik Isten szeretetének aktusa a Jézus Krisztusban egyben az ő létközlése is. Ugyanezt érezzük meg az apostol meleg hangú, személyes megnyilvánulásából is: „Élek többé nem én, hanem él bennem a Krisztus!” (Gal 2,20) Itt már Pál szemléletében egyértelműen összekapcsolódik a jelen a jövővel.

---

93 Vö. Cootsona, Gregory S.: *The Deep Fault Line in Religion about Science*. Science and Spirit Vol. 9. Issue 2., 1998. 20–23. Az időből való kilépés egyik fő képviselője éppen az eredetileg matematikus Whitehead filozófus lett a 20. században.

94 Vö. Gáspár Csaba László: *Metafizika és teológia*, 51.

III.

A KERESZTYÉNSÉG NAGY TÉTELEI A PÁLI TEOLÓGIÁBAN

A Szentháromság titka

Teremtés és élet

Megigazulás

A régi és az új törvény

Eleve elrendelés a Krisztusban

A Szeretet Himnusza

Új szemlélet a természetleírásban

Példamutató életvezetés

A keresztyén szabadság lényege

Nép, nemzet, felsőség

Emberi jogok: méltóság, egyenlőség, felelősség

Az apostoli jövőlátás

A SZENTHÁROMSÁG PÁLNÁL

Az egyház számadása a trinitásról

Érdemes előrevenni Hegel érdekes filozófiai gondolatát a keresztyénségről, illetve annak teológiai istentanáról. Ő észrevett valamit, amit csak később öntöttek definitív formába, de lényegében Pálnál már ott van a háttérben, csak ő természetes „teológiai tudásként” használta. A hegeli filozófia csúcsát jelentő ún. *triádában* az emberi elme legáltalánosabb szabályát vélhetjük fölfedezni, s ezért ő arra a következtetésre jutott, hogy minden létező besorolható eme rendszerbe. Maga az alkotója veszi észre, hogy a keresztyénség *trinitásra* épülő tanítása is beleilleszthető az ő kérlelhetetlenül szigorú kategorikus rendszerébe: a *tézis*, *antitézis* és *szintézis* triadikus formába. Ő maga fogalmazta meg ezt a besorolási szabályt és mindent e szerint értékelt.⁹⁵ Ha derűvel nézzük a dolgot, a Szentháromságról szóló tanítás révén filozófusunktól a „keresztyén vallás” még dicséretet is kapott. Lássuk, hogyan hangzik a hegeli érvelés:

„A keresztyén vallásban [...] isten mint szellem van kinyilatkoztatva: a szellem először is atya, hatalom, elvont általános, amely még be van burkolva, másodsor tárgy a maga számára, önmagának mása, magában kétéváló, a fiú. Ez a mása önmagának azonban éppúgy közvetlenül ő maga; tudja magát benne és szemléli magát benne – s éppen ez a magatudás és magaszemlélés harmadszor maga a szellem. Azaz az egész szellem, sem az egyik, sem a másik egymagában. [...] E szentháromságnál fogva áll a keresztyén vallás magasabban a többi vallásnál. Ha ezt nem tartalmazná, akkor lehetséges volna, hogy a gondolat más vallásokban többet találna.”⁹⁶

95 Erről a triádáról fennmaradt egy derűs történet. Hegel azt tanította, hogy ez a triadikus besorolás mindenre alkalmazandó, és a legszigorúbb szabályként adta elő. Egy figyelmes hallgatója az előadás végén megkérdezte tőle nyilvánosan, hogy mi van akkor, ha mégis vannak olyan tények, amelyek nem illenek bele ebbe a triádba. Hegel csak ennyit válaszolt: annál rosszabb azoknak a tényeknek! Ennyire hitt az elmélete általános érvényében!

96 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966. 39–40.

Ez a remekbe szabott szellemes filozófiai gondolat és a véletlenszerű egybeesés elkápráztatja a gondolkodókat, bennünket azonban nem. Ugyanis ez a triáda a teremtettségi dolgokra érvényes. Hivatkozva a korábbiakra, Pálnak van igaza, amikor előreteszi Krisztus feltámadásának tényét, amelynek egyenes következménye a szentháromsági istenértelmezés, mely szerint az Atya, a Fiú és a Szentlélek alkotja a trinitást, de nem úgy, mint Hegel elgondolta az ő rendszerébe való beleilleszthetőség miatt. Fölmerül mindjárt a kérdés, hogyan jött akkor létre a trinitás, amely – úgy tűnik – közel kétezer év távlatából nézve is eleget tesz az emberi gondolkodás legmagasabb szintű kritériumának.

Hogy jobban érthető legyen a trinitásról szóló bevezető gondolatunk, az időben kissé előremegyünk, majd pedig visszajövünk Pál korába. Az *unus est Deus in essentia, trinus in personis*, azaz *lényegét tekintve Isten egy, személyében három* alapvető keresztyén tanítást csak a 3. században fogalmazhatták meg tételesen, a 4. században már kristálytisza formájában készen volt a trinitástan. Ha viszont ez annyira lényeges volt, kérdezhetnénk: miért nem korábban? Más volt az a kor. Nem mindent foglaltak írásba, sokszor csak fejben őrizték, és abban a korban az emlékezetre bízott ismeretek is hallatlan közbecsnek örvendtek. Ezek természetszerűen vagy „hallgatólagosan” voltak ott a keresztyén emberek tudásában. Ilyen volt a keresztyénség számos formálódóban lévő tantétele is. A legjobb példa erre maga a *trinitás*. Az, hogy az örökké létező Isten úgy jelentette ki magát mint Atya, mint Fiú és mint Szentlélek, általánosan elfogadott hittapasztalat volt az őskeresztyének számára. Ezt éppen a kanonizált újszövetségi könyvek bizonyítják. A három személyt, vagy csak kettőt együtt nagyon sokszor említi a Szentírás. Ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a Bibliában volna egy összefüggő, egységes és kimerítő tanítás a trinitásról, de ez nem is volt feladata a bibliai íróknak. Pálnak sem! Az idők során azonban – ami várható is volt – nyilvánvalóan merült fel a kérdés, hogyan kell ezt érteni, miként lehet erről számot adni, amikor például a zsidók triteizmussal vádolták az egész keresztyénséget. Lehet, hogy már Pál is érzékelt ebből valamit. Szükséges volt tehát megfogalmazni a trinitás lényegét. Az apostolok is arra kérték a híveket, hogy *„mindenkor legyenek készek számot adni a hitükről”*. (1Pt 3,15)

Az isteni teljesség Krisztusban

Igazából a legelső komoly számadás a Szentháromságról a Bibliában, amely a trinitás kiindulópontját jelentheti, Pál apostoltól származik. A kolossébeli gyülekezetnek írja tanításként, hogy mindent Krisztus által értünk meg, s ennek a szép és gazdag gondolatsornak van egy ilyen rövid mondata: „*Mert tetszett az Atyának, hogy az egész teljesség őbenne lakozék!*” (Kol 1,19) Majd valamivel később a szöveg még inkább világossá teszi, hogy az isteni teljességről van itt szó, mert a Kol 2,9 versben ezt olvasuk Krisztussal kapcsolatban: „*Mert őbenne lakozik az Istenségnek egész teljessége test szerint!*” Akárhogyan is nézzük, ezzel kezdődik a trinitásról szóló bibliai tanítás. Pál ugyanis itt már magyaráz, nekünk pedig tovább kell gondolnunk ezeket az igéket. Meg kell próbálnunk érteni, hogyan gondolta Pál, hogy az „isteni teljesség” Krisztusban lakozott.

Újból előre kell egy kissé mennünk az időben, majd pedig onnan visszafelé nézve próbáljuk Pál jelentőségét bemutatni. A keresztyén trinitás-gondolat lényege az, hogy Isten három megkülönböztethető személy formájában, de egymástól el nem választható lényege egységében jelentette ki magát. A „személy” és a „lényeg” szó máris utal arra, hogy az ember a maga fogalmi készletével nem tudja pontosan kifejezni a trinitás titkát. Tudományos szempontból az Athanasziosz nevével fémjelzett régi hitvallás a legjobb, mert a leginkább precíz formát ez tükrözi. Nyelviileg is világos fogalmazású! Egyértelműen mutatja azonban, hogy a 4. század táján sem lehetett, de most sem lehetséges a tantételnek tökéletesen megfelelő nyelvezetet találni. Az viszont eléggé világosan látszik, hogy itt egy legszigorúbb értelemben vett monoteizmusról van szó. Ezt azért hangsúlyozzuk, mert a teológiai magyarázatok még a 20. században is hordoztak egy olyan szemléletbeli mellékízt, mintha a Szentháromság valamiképpen „részelemekből” volna összeépítve: az Atyából, a Fiúból és a Szentlélekből. Leginkább látszik ez az igen gyakran használt és magyarázott kifejezés, az ún. *szentháromsági perichorézis* esetében, amely az egyes személyek egymásba való átjárását, áthatását próbálja értelmezni. Valamennyi teológus roppant nagy hangsúlyt helyezett ennek a magyarázatára, s hatalmas erőfeszítéseik sokszor úgy tűnnek fel, mint az emberi szellem bravúros teljesítményei egy állítás belátására. Mi nem ezt az „alulról fölfelé” vezető irányt követjük, nem a „részekről” haladunk az „egészig”. Sokkal

egyszerűbb, sőt hitelesebb is, ha a bibliai kijelentésből indulunk ki és azt értelmezzük. Visszamegyünk Pálhoz. A maga teljes összefüggésében nézve, a bibliai megnyilatkozások – főként Pál apostol esetében – azt a titkot szándékoznak bemutatni, hogy Isten mindeneket megelőzően *Egy* Isten, azaz *praeeminens* módon van meg Isten hármas egysége, mégpedig a maga teljességében. Másképpen kifejezve, a keresztyénség eredendően úgy fogta föl Istent, mint aki az ő örök létében *praeeminens* módon, azaz *mindeneket megelőzően* rendelkezik egy abszolút „hármassággal” vagy hármas egységgel, s csak ilyenén értelmezett mivoltában jelentette ki magát a Szentháromság teljességeként. Ebben a dologban viszont éppen az a különös, hogy ugyanaz a szentháromsági teljesség jelentetik ki külön az Atyában, külön a Fiúban és külön a Szentlélekben. Csak így lehet megérteni, illetve csak így van értelme annak a kétszer is előforduló bibliai kijelentésnek, hogy Krisztusban „lakozott az Istenségnek egész teljessége” (Kol 1,19 és a már korábban idézett Kol 2,9).⁹⁷

A matematikusoktól kölcsönzött analógia

Itt már nagyon komoly és nehéz titkok közelében járunk. Szavakkal és gondolatokkal bajos kifejezni azt, amit hiszünk. Ilyenkor szoktunk analógiát kölcsönözni más tudományterületről, hogy némileg értelmileg is megnyugtató közelségbe kerüljünk e titkoknak. A matematikusoktól kérünk most segítséget, akik a 19. század vége óta a halmazelmélet révén ezt meg is tudják tenni. Nézzük újból az egész problémakört.

Mi eleve abból indulunk ki, hogy mindeneket megelőzően létezik a Szentháromság *Egy* Isten az ő örök létében. Ez tehát különbözik attól a megközelítési módtól, miszerint a Bibliában előttünk vannak a szentháromsági személyek, tehát az Atya, a Fiú és a Szentlélek, s csak annyi a feladatunk, hogy minél tökéletesebb magyarázatot adjunk ezek egy-voltára, egylényegűségére, egységére. Láttuk, ezzel már az első századokban is sokan próbálkoztak, tiszteletre méltó módon. Úgy tűnik azonban, hogy a trinitás magyarázata azért nehéz, sőt akadozik is, mert mindenki azzal

⁹⁷ A két idézet Páltól egybehangzó gondolat. Mindkét helyen a teljességet említi a *pan to pléróma* görög kifejezéssel. A Kol 1,19 szerint: „Mert tetszett az Atyának, hogy Őbenne lakozzék az egész teljesség!” E szöveg környezetéből látszik, hogy az „egész teljesség” kifejezés itt is Krisztusra mint isteni személyre vonatkozik. A Kol 2,9: „Mert Őbenne lakozik az istenségnek egész teljessége testileg!” Ezt is Krisztusra vonatkoztatja Pál.

próbálkozik, hogy a három isteni személyt valamiképpen egybeszerkeszse, összekovácsolja az értelem és a nyelvezet bravúrával. Mi most egy másik úton-módon indulunk el és a matematika területéről veszünk egy analógiát, mégpedig egy valóságos tény, egy érdekes igazságot. Ez némi magyarázatot kíván. A végtelen halmazokkal már a 19. század vége táján sokat foglalkoztak és meglepő eredményre jutottak.⁹⁸ Ennek csak a lényegét említhetjük meg, azt is egyszerűsítve. Megéri végigkövetni. A matematikusok arra jöttek rá, hogy a végtelen halmazok nem egyformák, különböznek a számosságukban. Vannak olyanok, amelyek „kisebbek” vagy „nagyobbak” a másikonál. Ennélfogva másként viselkednek, mint a többi. Például vannak olyan végtelen halmazok, amelyeknek végtelen sok olyan „kisebb” részhalmaza van, amelyik ugyanolyan „nagyágú”, azaz ugyanolyan számosságú végtelen, mint az a halmaz, amelyből különválasztottuk. Ezt már kissé nehéz felfognunk, de próbáljuk elfogadni, mert így van: a teljes halmaz részhalmaza ugyanazokkal a tulajdonságokkal rendelkezik, mint az alaphalmaz egésze, azaz ugyanolyan végtelen, ugyanúgy teljes. Ezeket abszolút végtelen halmaznak szokták nevezni.⁹⁹ Ezt az új szemléletet a matematikában Georg Cantor (1845–1918) vezette be a modern halmazelmélet megalkotásával. Istenfélő ember volt, a „Teremtő dicsőségéről” beszélt és fölhívta a hittudósok figyelmét arra, hogy a végtelen halmazokra vonatkozó „felismerés igen értékes lehetne a teológusok számára, segédeszköze lehetne az általuk képviselt ügy (a vallás) támogatásának”.¹⁰⁰ Mi most élünk ezzel a javaslattal és kölcsönvesszük a végtelenekre vonatkozó gondolatot, és mindjárt vissza is térünk a trinitás három isteni személyéhez, akik mindhárman rendelkeznek az isteni teljességgel, végtelenséggel és tökéletességgel. A Szentírás a teljesség szót használja.

98 Georg Cantor (1845–1918) a modern halmazelmélet megalkotásával jó előre meghatározta a matematika jövőbeli fejlődését. Hitét összefüggésbe hozta tudományos felfedezéseivel. Sajnos a keresztyén gondolkodás eddig erről nem vett tudomást, mi viszont egy súlyos teológiai kérdésként hívjuk segítségül a halmazelméletet, mely valóban segítséget jelent a szemléletben. Vö. Gaál Botond: *Az ész igazsága és a világ valósága*, 141–146.

99 Csupán egy példával illusztráljuk a mondottakat. Ha a számegegyenest tekintjük, a 0 és 1 közötti valós számok ugyanannyian vannak, mint az egész számegegyenesen található valós számok. A két halmaz közül az egyik „kisebbnek” látszik, mert részhalmaza a „nagyobb”-nak. Azonban matematikai értelemben ugyanolyan végtelen mindkettő, mert a számosságuk egyenlő. A matematikus számára ez nem jelent gondolati problémát.

100 Gaál Botond: *Az ész igazsága és a világ valósága*, 142. Georg Cantor gondolatai rendkívül értékesek a matematikusok számára. Akiket részletesebben érdekel az ő jelentősége, itt találja meg: Gaál Botond: *Az ész igazsága és a világ valósága*, 140–143.

Azzal kell tehát kezdenünk, hogy *mindeneket megelőzően, praeeminens módon van a Szentháromság Egy Isten, s ő jelenti ki magát mint isteni teljesség az Atyában, mint isteni teljesség a Fiúban és mint isteni teljesség a Szentlélekben*. Ha ez a szemlélet segíthet bennünket, akkor erre kitűnően illik a már említett matematikai abszolút végtelen halmazokra vonatkozó analógia, illetve tulajdonság, mely szerint az abszolút végtelen halmazból leválasztott részhalmaz ugyanúgy végtelen, mint az eredeti halmaz, amely nem csorbul, hanem megmarad eredeti állapotában. Ennek megfelelően az *egy isteni teljesség* benne lehet a Fiúban úgy, hogy a Fiú is rendelkezik az isteni teljességgel és hasonlóan a másik két személy esetében is, ugyanakkor nem csorbul a szentháromsági létben élő *Egy Isten teljessége* sem. Ezért mondhatta Jézus: *„Én az Atyában vagyok és az Atya is énbennem van.”* (Jn 14,11) Akárhogyan is nézzük, Pál volt az első, aki ezt megértette és megmagyarázta a Kol 1,19-ben és a Kol 2,9-ben. Talán ez villant föl előtte a damaszkuszi úton és ez megváltoztatta és helyére tette minden korábbi ismeretét.

A szentháromságtan jelentősége

Ez a monoteizmusnak egy magasabb szintű értelmezése, amely alapján véve megvolt a keresztyén gondolkodásban, mert a Bibliában ennek számos nyomát találjuk, de nem született egy olyan magyarázat, amely plasztikusan világosabbá tette volna ezt az isteni titkot. Íme, a matematikai halmazelméletet eszközül használva sokkal fölfoghatóbb kép tárul elénk a trinitás titkáról. Hangsúlyozzuk, hogy ez csupán analógia, de sokkal közelebb visz bennünket a bibliai kijelentéshez, mert nem nyelvi bravúrral, nem a szavak szellemes kifejező erejével, még kevésbé az emberi értelem erőfeszítése révén próbáljuk összekovácsolni a trinitást, hanem a *praeeminens módon létező Szentháromság Egy Istenből* indulunk ki, amit viszont a Biblia egyértelműen tár elénk. Ezt azért hoztuk ide, mert lényegében a trinitástan megfogalmazásával egy olyan alaptétel került a keresztyén tanítás élére, amely ténylegesen is biztosította a keresztyén gondolkodás koherenciáját, ugyanakkor a „fölfelé” nyitottságát is. Az értelem tehát egy magasabb szintre lépett a Krisztus-értelmezésben, s ezáltal az egyistenhit megmaradt a Szentháromságban. A „fölfelé” nyitottság pedig abban van, hogy a trinitárius istenértelmezés nemcsak általában a valóságokhoz képest, hanem a zsidó monoteizmushoz képest is egy gondolati modellváltást jelentett a keresztyén teológiában, s általa sokkal inkább érthetőbbé vált a Szentírásban adott kijelentés sok-sok üzenete, mely által

kifejlődhetett egy hatalmas teológiai gondolati rendszer: *a keresztyén egyház tudománya*. Annak tisztázására viszont a Biblia nem tesz kísérletet, hogy miképpen kell érteni a praeminens módon meglévő isteni teljességet a Szentháromságon belül megkülönböztethető Atyában, a Fiúban és a Szentlélekben. A teremtett mindenségben érvényesülő gondviselő szeretetben lehet ezt fölfedeznünk. Ez már túl van az emberi felfoghatóság határán, Isten ilyen értelemben „*absconditus*”. (Ézs 45,15)

Hangsúlyozottan szeretnénk viszont rámutatni arra, hogy ez a nagyon szigorúan, elviekben is megalapozott szentháromsági monoteizmus lett az alapja az európai tudományfejlődésnek. Eszerint a teremtett mindenségnek nem lehet többféle magyarázata, miként az a politeista vallásokban gyakran előfordul, hanem csak egyféle módon, az emberi értelem teremtettségi mivoltából adódó alkotóképessége szerint szabad és lehet azt fölfogni, művelni és az ember javára fordítani. Így ez tökéletesen egybevág a teremtett mindenségre vonatkozó isteni paranccsal: „*hogy művelje és őrizze azt!*” (1Móz 2,15) A Szentháromság lényegéből fakadó egyistenhit tehát nemcsak a természet rendjét határozza meg, hanem a mindenséggel együtt teremtett ember helyét is kijelöli azon belül.

Elérkeztünk egy olyan pontig, amikor már az emberi értelem segítségével sem mehetünk tovább. Megérthettünk valamit abból a nagy titokból, amelyet a Szentháromság hordoz. Ide Pál apostol révén jutottunk el, mert lényegében ő indította el Krisztus-értelmezésével azt a gondolatot és vitt el bennünket a titkok mélységének világába, ahol már valamit megsejthettünk abból, miként lehetséges, hogy az Egy Isten akár az Atya, akár a Fiú, akár a Szentlélek létformájában jelenti ki magát, valamennyi létformájában hordozhatja az isteni teljességet, miközben az abszolút hármasesységben élő Isten is megmarad teljességnek az ő örök létében.¹⁰¹ Helyesen teszik tehát református lelkészeink, amikor az istentiszteleti invokációban a segítséget attól az Úrtól kérik, aki Atya, Fiú és Szentlélek, teljes Szentháromság, egy örök Isten.

---

101 Ez a mély gondolat segít megérteni és elfogadni az ún. *extra calvinisticum* igazságát is, amely az inkarnáció református értelmezésével van kapcsolatban. Részletesen kifejtve lásd Gaál Botond: *A keresztyén tanítás rendszere*, 605–609.

AZ ÉLETRE HANGOLT VILÁGEGYETEM

Időbeli kezdet és a Krisztusban való teremtés

Ez egy hatalmas téma, egyszerűsíteniünk kell. Csak a mondandónk vázlatát tudjuk itt leírni, azt is csak röviden.¹⁰² Amikor a teremtett mindenségről és az életről esik szó, a mai kor emberét nagyon felvillanyozza a téma, hiszen az utóbbi néhány évtizedben keresztyén természettudósok és teológusok százai foglalkoztak ezzel a kérdéskörrel. Úgy tűnik, manapság is sokak érdeklődését kelti föl ez az interdiszciplináris terület. Egyszerűen azért, mert mind a keresztyén hittudomány, mind pedig az egzakt tudományok és a tudományelmélet hatalmas lépéseket tett előre, s egymást gyakran segítve haladtak a fejlődésük útján. Ebből a közös munkálkodásból hallatlanul sok és érdekes eredmény született. Világunknak e modern ismerettárát szeretnénk mi is haszonnal alkalmazni. Élünk is az ajándékba kapott lehetőségekkel és mindjárt az elején két dologra csodálkozhatunk rá éppen az életre hangolt világegyetem kapcsán.

a) Először is arra, hogy a 20. század egyik leginkább döbbenetes „felfedezése” volt, hogy ennek a világnak van *időbeli kezdete*. A tudományos világ is, de még inkább az ideológusok szinte elcsendesedtek az 1980-as évektől kezdve. Korábban harcos és magabiztos indulattal hirdették az ellenkezőjét. Az egyházi tanítást mélyen lenézték. De hát Arisztotelész szerint is a világ örökké létezik – mert így nem kellett megválaszolnia az eredet kérdését.

b) Ugyanakkor mint hívő emberek ilyenkor mi is rácsodálkozhatunk Pál apostol Krisztus-himnuszának erre a mondatára: *„Ő a láthatatlan Isten képmása, minden teremtménynél előbb született. Mert őbenne teremtetett minden az égen és a földön, a láthatók és láthatatlanok, akár királyi székek, akár uralmak, akár fejedelemségek, akár hatalmasságok, minden őáltala és őérette*

102 A téma bővebb kifejtését találja az olvasó Gaál Botond: *A keresztyén tanítás rendszere*. TTRE, Debrecen, 2022. 460–491.

teremtett. És ő előbb volt mindennél, és minden őbenne áll fenn.” (Kol 1,15–17) Pál érzékelt és meglátott valamit hitének szemével, s reánk hagyta szép üzenetét, hogy keressük a választ erre a kérdésre, mit jelent az, hogy „*minden őbenne áll fenn*”, azaz Krisztusban.

Hogy el ne vesszünk a mérhetetlenül széles ismeretek világában, a továbbiakban csak négy kérdésre szeretnénk választ keresni:

1. Hogyan van az, hogy amikor a világ méretére gondolunk, ez a mindenség egy óriási „ürességnek tűnik” és mi mégis itt vagyunk?
2. Hogyan jött létre az univerzum és milyen céllal? Milyen a formája? Mi erre a tudomány válasza?
3. Mennyi a valószínűsége annak, hogy most mi egyáltalán élünk?
4. Mi egy keresztyén teológus válasza arra a kérdésre: vajon a világ-egyetem tényleg az életre van hangolva?

Kitágult a tér

Ez a világmindenség szinte „üres”, mégis itt vagyunk ebben a szép világban. De mit akarunk ezzel érzékeltetni? Ha az érzékelhető mindenségre gondolunk, akkor rácsodálkozunk annak fölfoghatatlan méretére, és ha megpróbáljuk elképzelni azt a teret, amelyben ez a mindenség elhelyezkedik, szinte kimondhatatlanul nagy. Csak hatványszámokkal tudnánk érzékeltetni. Ha csak a mi átlagos méretű, lencséhez vagy diszkoszhoz hasonlítható galaktikánkra gondolunk, annak mérete is impozáns: a vastagsága közepén ezer fényév, az átmérője pedig százezer fényév. Ha a kisebbik méretét, az ezer fényévet akarjuk érzékeltetni, akkor ezt a kicsiny távolságot úgy kell elképzelni, hogy István király idejében a széléről elindult egy fénysugár és még csak most ért át a másik oldalra. Pedig ez a galaktika csak egy piciny pontja a világmindenségnek. Ma már egy milliárdnál is több csillagrendszer látnak a Föld körül keringő óriás teleszkópok. Ha pedig gondolatban egyenletesen szétszórjuk, a térben „kisimítjuk” a látható anyagot, akkor a tér majdnem üres. Jelenlegi tudásunk szerint 0,21 atom van egy köbméternyi térben. Másképpen szólva, öt köbméternyi térbe jutna egy atom.¹⁰³ De az egy atomocska is hogyan néz ki belülről: *csupa üresség*. Ugyanis a méreteket

---

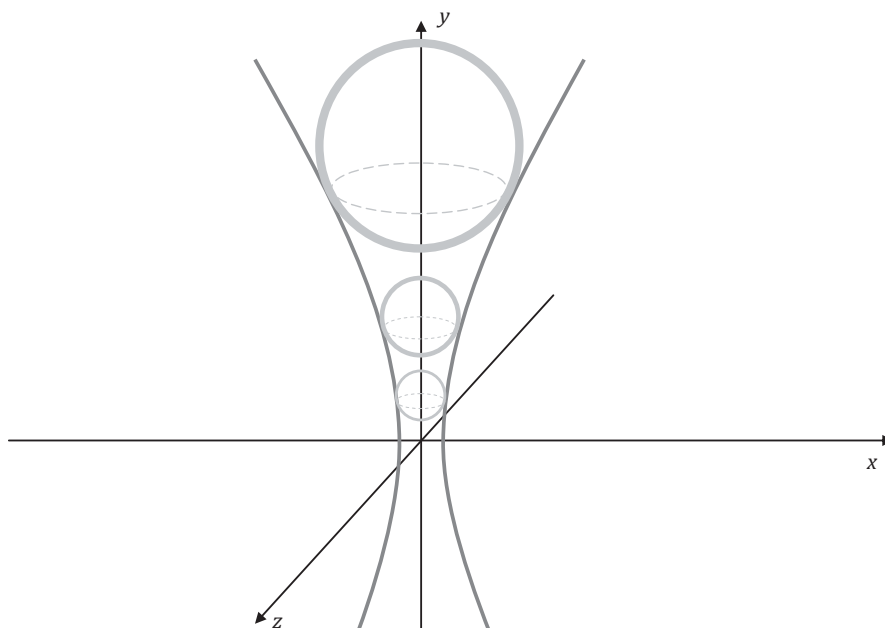
103 A debreceni ATOMKI munkatársaitól 2023-ban vett adat.

tekintve mintha a mag egy borsószem volna a futballpálya közepén és messze-messze keringenek körülötte az elektronok. Ha az elektronokat gondolatban futballjátékosoknak képzeljük, akkor az atomban lévő távolságokat a borsószemhez viszonyítva így lehetne megbecsülni: az első héjon a csatársor, a másodikon a fedezetek, a harmadikon a védelem, a negyediken a kapus. Közben nincs semmi, csak üresség. Mintha ez a világ teljesen üres volna. Mi mégis itt vagyunk ebben a gyönyörű világban. Mert ennek a világnak vannak törvényei, mely szerint a különböző erőhatások révén az atomok összetömörülnek egyes pontokban: ilyen a mi *Napunk* és *Földünk* és az összes többi égitest, s ebből lesz a mi gyönyörű világunk.

Univerzummodellek

A tudósok először azon törték a fejüket, milyen lehet a formája az univerzumnak. Ez az 1920-as évek elején történt. Már megvolt az általános relativitáselmélet, de még nem derült ki, hogy a világegyetem tágul. Elindult a modellek gyártása annak alakjára vonatkozóan. Az ilyen „univerzummodellek” készítését maga Einstein kezdte el még az 1920-as évek első felében. Az általános relativitáselméletre építve és figyelembe véve az akkor belátható világegyetem tömegét, számításai alapján számára egy gömbi világegyetem rajzolódott ki, amely szerinte véges, de határtalan. Ez lényegében egy statikus modell. Einstein nyugvó univerzumot feltételezett, még nem számolt a világegyetem tágulásával. Nem sokkal később, amikor az 1920-as évek végén kiderült a tágulás, úgy 1930 táján Willem de Sitter fizikus más kezdeti feltételekkel kidolgozott egy ún. hiperbolikus univerzummodellt. Kiindulási feltétele igencsak érdekes. Oly nagy a mindenség, hogy a benne lévő égitestek csak a térben bolyongó kis részecskének tekinthetők, így gyakorlatilag az univerzumot lehet üresnek tekinteni. Szerinte a térbeli koordinátarendszerben kell elképzelni egy hiperbolafelületet, úgy „tölcsérszerűen”, amelynek egy bizonyos részében érintőlegesen helyezkedik el a gömbi világegyetem és az a hiperbola felületének mentén tágul egyre gyorsabban. (A képen ennek síkbeli metszetét látjuk.) Ez már sokkal jobban tükrözte a valós helyzetet, így ez a modell vált leginkább elfogadottá.¹⁰⁴

104 Mindkét modell hallatlanul nehéz matematikai ismereteket igényel, mert először el kell jutni legalább az Einstein-féle téregyenletek megértéséig, amelyek a tenzoralképrára épülnek. Vö. Gaál Botond: *Univerzummodellek*. Diplomamunka a KLTE matematika-fizika szakján 1970-ben.

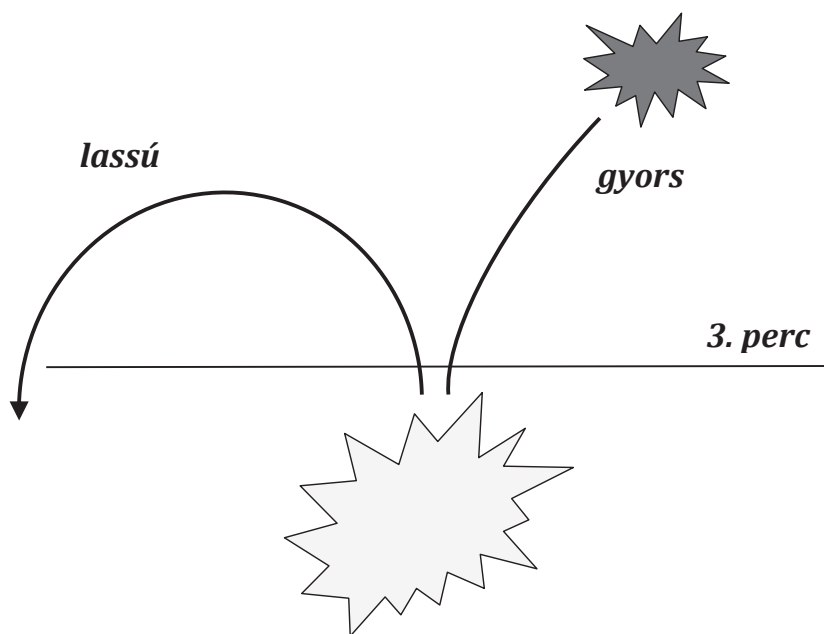

*Hiperbolikus univerzummodell
Az ábrát készítette: Gaál Gerzson Miklós*

Az antropikus kozmológiai elvek

Most már van tehát táguló világegyetemünk. Ha tágul, akkor annak el kellett indulnia valahonnan. Itt jött be a képbe az az elképzelés, miszerint a világegyetem egy végtelen sűrűségű, végtelen energiájú kicsiny pontból indult el útjára. Ez a tudományos modell az *ősrobbanás* nevet kapta. Egyelőre még nincs jobb elmélet! A Big Bang elgondolás szerint a tágulás nem lehet se túl gyors, se túl lassú, mert vagy „szétfő” a mindenség, vagy pedig a gravitáció visszahúzza önmagába, és már nem is létezik. (Ezt jelképezi az *ősrobbanás* vázlatképe.) Ennek a következménye lett ez az óriási világegyetem, amelyben véletlenszerűen jöhetett létre, formálódhatott, alakulhatott ki a Föld. Ez pedig olyan, hogy létrejöhetett benne az élet, az ember, a világot felfogó értelem. Tehát olyanná vált, ami optimális az élet számára! Gondoljuk meg, testünk anyagi felépítéséhez sok-sok elemre volt szükség, *meghatározott arányban*: hidrogén, oxigén, nitrogén,

szén, foszfor, kalcium, vas, higany, magnézium, cink, réz, szelén, mangán, króm, molibdén, hogy csak néhányat említsünk. Például egy olyan égítést, amelynek harmada mangán, másik harmada réz, a harmadik pedig foszfor, ott nem lehet élet. A Föld pedig éppen olyan arányban tartalmazza az egyes elemeket, hogy ebből ténylegesen létrejöhetett az élet. A fizikusok ekkor már sejtették, s egyre inkább meggyőződésükké vált, hogy ez a világ olyan, azaz úgy jött létre, hogy létrejöhessen benne az élet, az ember. Máshol ilyet egyelőre nem tapasztaltak, legalábbis 14 fényév távolságig nem. Mivel az élet csúcán az ember áll, a görög *antroposz* szó kapcsán ezt a fizikai helyzetet, tényt, állapotot elnevezték *antropikus kozmológiai elvnek!*¹⁰⁵

Ősrobbanás

Az ábrát készítette: Gaál Gerzson Miklós

105 Voltak próbálkozások az 1980-as években, hogyan fordítsák le magyarra az *antropikus* szót. Néhányan „embertani elvként” fordították. E sorok írója javasolta, hogy nem célszerű ezt magyarítani, maradjon meg *antropikus kozmológiai elvnek*. Egyelőre így maradt!

Nem sok idő telt el és a fizikusok az ismert törvények alapján tovább számolgattak, s megállapították, hogy az ősrobbanásos modell szerint már az első három perc végén eldőlt a világ sorsa. Ugyanis arra a következtetésre jutottak, hogy a harmadik perc végére már kialakultak az atomot alkotó részecskék, a proton, a neutron és az elektron, így a hidrogén után létrejöttek a legfontosabb elemek is, amelyek aztán szétszóródtak, szétrepültek az óriás térben. Ezekből keletkeztek a csillagrendszerek és azok alkatelemei. Így jött létre a mi Földünk is. Ez az a folyamat, amely valamivel több, mint 13 milliárd évvel ezelőtt indult útjára. A részletek leírása a kozmológia körébe tartozik, amely ma már igen széles tudományterületté vált. Az ősrobbanás mint a világ keletkezésének modellje egyelőre a leginkább elfogadott és tudományosan is sokoldalúan bizonyított elmélet. Általa nagyon szép és vonzó csillagászati részletekre derült fény. Időközben maga az ősrobbanás mint modell is sokat változott, fejlődött, kiegészült, de a lényege megmaradt. E kozmológiai fáradozás folyamán a fürge agyú fiatal kutatók tovább vallatták a természetet, illetve annak törvényeit. Megfigyelték, hogy vannak ám fizikai állandók is, amelyek semmilyen körülmények között nem változnak az időben.¹⁰⁶ Ők is csodák! Aztán okos kérdéseket fogalmaztak meg. Mi történne akkor, ha valamelyiket egy picit is megváltoztatnánk? Nagyon nagy baj! Mert akkor már nem léteznénk. Ha viszont ez így van, akkor a *világ létrejöttének kell, hogy legyen célja, mert hiszen mi emberek itt vagyunk*. Ez a cél bizonytalán az élet! Ez pedig egy sokkal erősebb indok az élet létrejöttével. Sőt, egyáltalán a lét számára is. Ezt nevezték el *erős antropikus kozmológiai elvnek*. A már korábban megfogalmazott elv ekkor kapta a *gyenge antropikus kozmológiai elv* nevet. A fizikusoknak egyre inkább meggyőződésévé vált a 20. század végén, hogy igenis van a világnak időbeli kezdete, létrejöttének célja pedig az élet, benne az ember a maga értelmével. Ezt a keresztyénség mindvégig úgy fogalmazta meg, hogy volt teremtés és annak célja pedig a Teremtőt dicsérő ember! Az ősrobbanás szerint az élet hozzátartozik a mindenség keletkezéséhez, a keresztyén tanítás szerint pedig a teremtés az étellel együtt nyeri el létének értelmét. A két gondolat egymást erősíti!

106 Harmincnál több ilyen fizikai állandót szoktak említeni. A legismertebbek a newtoni gravitációs állandó, a Planck-állandó, a fénysebesség vákuumban, a proton és elektron tömege, valamint ezek töltése, stb.

Egy kis matematikai segítség az antropikus elvekhez

Ez az erős antropikus elv nagyon elgondolkodtató. Már a harmadik fő kérdésnél járunk. Kérdezzük is: mi a valószínűsége annak, hogy egyáltalán létrejöhetett a világ? Hogy ez a világ létrejött és megmaradt stabilnak, az már az első három percben eldőlt. A matematikus szeret valószínűségben gondolkodni, hiszen történevről van szó. Kérdezi is: mi volt a valószínűsége annak, hogy az ősrobbanás után a mindenség sem nem robbant szét, sem nem esett vissza önmagába a gravitáció révén, hanem a kettő között mégis megmaradt egy optimális tágulási állapotban, s ennek köszönhetően mi most itt vagyunk és élünk? Ezt a kérdést úgy kell feltenni, hogy az első három percnél milyen keskeny volt az a kis rés a túl lassú és a túl gyors „pálya” között. Magyarul: mi a valószínűsége annak, hogy mi most egyáltalán élünk? Fiatal magyar matematikusok és elméleti fizikusok készítették egy gondolati kísérletet, melyhez egy 3 m hosszú vonalzó és egy játékgolyó szükséges. Az érvényes fizikai törvények szerint akarunk válaszolni a kérdésre: milyen kicsi ez a rés? Ha egy 3 méteres vonalzót élével fölfelé fordítva leteszünk a vízszintes asztalra és annak egyik végén a játékgolyót meg akarjuk állítani, már ez is nagyon kicsiny valószínűséget produkál. Ezt a kicsiny valószínűséget egy 0 és 1 közötti szám fejezi ki, amelyet tizedes számjegyekkel lehet fölírni: 0,0000000...1... Nagyon sok nulla számjegy következik a tizedesvessző után, talán több száz vagy több ezer. De ha továbbmegyünk és arra gondolunk, hogy ezt a golyót még végig is gurítjuk a háromméteres vonalzó élén, akkor már elképzelhetetlenül kicsiny számot kapunk a valószínűségre, mert a 0,0000000... számban csak nagyon távol találjuk az első értékes jegyet, talán több száz kilométeres lesz a nullák sora. Pedig ennek a végiggurulásnak bizony a fizika szerint van reális lehetősége, így van valószínűsége is. Csak ez a szám roppant kicsiny, szinte ki sem tudjuk mondani! De létezik. Viszont a gondolati kísérlet alapján ezt az eredményt kapjuk: *ennyi a valószínűsége annak, hogy mi most itt egyáltalán vagyunk és élünk.* Döbbenetes! Ezért vállalták föl a fizikusok az ősrobbanásból adódó erős antropikus elv helyes következtetését: a mindenség azért jött létre, hogy benne az élet is megjelenjen! Az ember révén pedig megjelenjen a mindenséget fölfogó értelem.

Keresztyén szemmel a teremtésről

A negyedik kérdésre próbálunk választ keresni! A világegyetem tényleg az életre van hangolva? Amikor azt olvassuk, hogy „*kezdetben teremtette Isten a mennyet és a földet*” (1Móz 1,1), a *kezdetben* szó azt jelenti, hogy előtte nem volt semmi, sem tér, sem idő, sem anyag, sem emberi értelem. Ezt nem lehet másként leírni, mert nincs mihez viszonyítani. Más szavakkal fogalmazva, a dolog természetéből következik, hogy nem lehet a teremtés elé visszamenni. A bibliai teremtéstörténet az akkori ember képvilágát és világképét, illetve nyelvezetét tükrözi, s ezért nem lehet szó szerint értelmezni,¹⁰⁷ mert annak a leírásnak csupán az a lényegi mondanivalója, hogy a világnak van Teremtője. Sőt maga Isten is jelen van benne már a kezdetektől, a Lelke formájában. A héberben Istennek a neve, Jahve, a létigével kapcsolatos, azt jelenti, hogy *az élő, aki él*. Tehát azt jelzi az ószövetségi leírás, hogy a teremtett mindenségben lesz élet. Lett is. Ha összegezni akarjuk: a bibliai teremtés nem önmagáért való értelmetlen tett, a világ nem önmagát magyarázza, hanem annak *van Teremtője, alkotója, akinek terve van vele, ezért kell hozzá az ÉLET*. Az ószövetségi teremtéstörténet szüntelenül az életre mutat. A keresztyénség ezt vitte tovább és magyarázta is a teremtés értelmét. Pál apostol emelte ezt a legmagasabb szintre, amikor a Kolosséi levélben azt mondja, hogy minden Jézus Krisztusban nyeri el értelmét, mert *mindenek őbenne, őáltala és őreá nézve teremtettek és ő előbb volt mindennél és minden őbenne áll fenn*. (Kol 1,16–17) Ez azt is jelenti, hogy ennek *a világnak van rendje*, amely a Teremtő Istentől származik, őfelőle érthető meg, mert a Krisztusban maga Isten jött el abba a világba, amelyet teremtett. – És itt kapcsolódik hozzánk a 20. század nagy természettudományi fölfedezése, miszerint a világnak van kezdete és kifejlődése. Pontosabban szólva, az anyag fejlődése a kezdetektől halad egy olyan irányba, amely befogadja és lehetővé teszi az életet. Bár ez a 20. századi

107 Ez a keresztyénség körében sokfelé erős vita tárgya lett, ugyanis a magukat fundamentalista szemléletűnek valló hívek körében csak a szó szerinti leírás az egyetlen elfogadható értelmezés a teremtésről. Ha ezt elfogadnánk, akkor számos furcsa dolog is úgy kellene elhinnünk, miként az le van írva, például a növények nincsenek az élővilághoz sorolva, vagy a Föld oszlopokon nyugszik (Zsolt 75,4; 104,5; Jób 9,6; 1Sám 2,8). Ugyancsak furcsaság Kain és Ábel történetében, hogy Kain megöli Ábelt, majd elmenekül és vesz magának feleséget valamilyen más nép köréből. Ádám és Éva gyermekein kívül is voltak már emberek. Ezeknek a leírásoknak a lényegét szabad csak kiolvasni: a Szentírás írói hittel nézték a világot!

„ősrobbanás” csupán egy modell, de ma az egyetlen elfogadott tudományos elmélet a világ keletkezéséről, amelyet az érvényes fizikai törvények alapján alkottak meg. A maga *antropikus* elveivel a modell igazát juttatja kifejezésre.

Miért jött létre az élet? Miért jött létre a világ?

Hogy a mindenség miért olyan, amilyen, arra nem tudunk válaszolni. Mond azonban valami lényegeset erre a nehéz kérdésre a tudomány, amikor megfordítva a dolgok logikai menetét, azt válaszolja: *azért és úgy jött létre a mindenség, hogy abban létrejöhessen az élet, s az ember révén a mindenséget fölfogó értelem.* Sokan törik a fejüket azon, hogy létezhet-e olyan világ, amelyben nincs élet. Valószínűleg a kérdés túl nehéz. Ugyanis minden arra mutat, hogy ez a világ nem létezhetne az élet nélkül. Azért lett ez a mindenség kimondhatatlanul óriási, hogy a véletlenség szabályai szerint megjelenhessen benne a Föld, az élet hordozója. A tudomány csupán ennyit mondhat. Mi ennél többet fogunk állítani, amikor majd ismét idézzük Pál apostolt. Egyelőre az inkarnáció történeti ténye alapján mondjuk, hogy a lét velejárója az élet. Azért, mert a mindenség Teremtője vette magára a teremtettségi létet, s ebből tudjuk, hogy volt teremtés, amiből pedig az következik, hogy a mindenségnek valóban van teremtője. Jézus Krisztus történelmi létét nem lehet letagadni, s ha valljuk istenségét, aki lehozta az életet,¹⁰⁸ akkor már értjük is, miért nem tudunk többet az élet mivoltáról. Mivel azonban Krisztus ember formában jelent meg, teremtettségi állapotában, ebből következően a teremtett mindenség az emberrel együtt az, ami. Tehát Krisztus miatt! Ezért mondhatta Pál, hogy *mindenek óréá nézve teremtettek!* (Kol 1,16) Ezt még nem láthatta az Ószövetség embere, de a keresztyén kultúra sem kereste az élet létrejöttének miértjére a választ. Azért jutott el oda, hogy a felvilágosodás idején, sőt a 19. századon át egészen a 20. század első feléig meglehetősen éles vitákat folytattak az élet eredetéről. Igen nagy táborra lett azoknak, akik az élet létrejöttének okát a teremtett mindenségben keresték, sokan még mindig így látják. Ők azt vallják, hogy a világ örök, azaz önmaga az oka a létrejöttének, önmagát magyarázza, önmagának elégséges, s ezért keresik azt a módot, hogy az

---

108 A református énekeskönyv 316. énekének 4. verse mondja így: „Már lehozta az életet, mely Istennél volt készített.” (Az új énekeskönyvben ez a 406. ének.)

élettelen létezőből miként áll elő az élő. Itt tévesen sokan a darwini modellre gondolnak, pedig az egészen másról szól, és nem mond semmit az élet keletkezéséről. Volt idő, amikor Darwint az egyház is támadta – mi ne tegyük. A darwinizmus egy tudományos modell, amelynél jelenleg nincs jobb, de kritizálni, javítani, módosítani csak a tudománynak van joga.

Már régen kész volt a 20. század tudományának két nagy területe, a kvantumfizika és a relativitáselmélet, amelyeknek segítségével a kis és nagy méretek világát magyarázni lehetett. Tényleg csodálni lehet az emberi elmének azt a mélységét és magasságát, amellyel beletekintett a világ szépségébe, annak harmonikus rendjébe. Az embert azonban nyugtalanította az, hogy még mindig alig tudunk valamit az élet keletkezéséről. A *miért* kérdés és a *hogyan* kérdés is még nyitva maradt. A tanulság kedvéért érdemes említenünk egy különös esetet. A világhírű fizikus, Nobel-díjas Schrödinger 1944-ben egy előadás-sorozatot tartott az életről Dublinban. Ő ugyan beszélt az élet fizikai-kémiai folyamatairól, de mint kitűnő matematikai tudással rendelkező fizikus éppen a természet törvényeinek fölfedezése okán rávilágított a világban meglévő rendezettségre. Amikor azonban az élet eredetéről akart mondani valamit, szinte megtorpant. Az életet „példa nélkül álló” rendezettségnek mondta. Az étellel kapcsolatban egyenesen „nem-fizikai” összefüggésekről, illetve „fizika-fölötti törvényekről” beszélt.¹⁰⁹ Végül arra a megállapításra jutott, hogy az élet keletkezését nem lehet leegyszerűsíteni egy olyan folyamatra, amely a „rendezetlenségből állít elő rendet”, hanem olyan az, amely a „rendből állít elő rendet”.¹¹⁰ Egy fizikus nagyszerű megnyilatkozása ez, mely sokat segít a gondolkodó embernek. Ugyanis eszerint a tudomány számára az élet ugyan egy óriási titok, de hatalmas érték! Ugyanakkor a hívő embert is arra indítja, hogy értelmével keresse azt az utat-módot, amelyen járva sajátos, de segítők szemléletet kölcsönözhet a tudományoknak az ajándékba kapott élet megbecsülésével. Mindenesetre ez már azt fogalmaztatja meg velünk, hogy a Biblia korhoz kötött képvilágához, nyelvezetéhez, szemléletéhez képest is más irányban kell keresnünk az életről és annak a teremtett mindenséggel való kapcsolatáról szóló ismereteinket. Szeretnénk az atyák hitét őrizni, de Páltól tanulva, csak egy magasabb szinten kívánjuk

109 Schrödinger, Erwin: Mi az élet? In: Schrödinger, E.: *Válogatott tanulmányok*. Gondolat, Budapest, 1970. 206.

110 Schrödinger, Erwin: *Mi az élet?*, 205.

azt megtenni, hiszen tőle ezt a tanítást fogadtuk el a Krisztus Jézus szolgálatára nézve: „Minden őáltala és őérette teremtetett és minden őbenne áll fenn!” (Kol 1,17) Ebben van az élet kulcsa is. Pontosabban szólva, Krisztusban van az életünk eredete és célja. Amikor Pál úgy fejezi ki magát, hogy „minden a Krisztusban áll fenn”, akkor ezzel arra az isteni rendre utal, amelyből származhat az élet. Miként Schrödinger is rátalált erre az igazságra: az élet lényege, eredete abban van, hogy a „rendből áll elő a rend”! Tehát Istentől származik, mint a legnagyobb ajándék az ember számára. Ez a fajta rend azért jelent páratlan csodát az emberi értelem számára, és azért nehéz ennek a titoknak a közelébe kerülni, mert a lényege Krisztus inkarnációjában rejlik.

Végül is mi az élet? Honnan ered?

Úgy tűnik, arra a kérdésre sem kaptunk választ, hogy az élet miért olyan, amilyen. Az említett példák valami titkot sejtetnek, amelyet az emberi értelem nem tud fölnyitni. A tudósok által minduntalan fölvetett, az élettel kapcsolatos *miért és hogyan* kérdés nagyon nehéz szellemi tájakra visz el bennünket. A „hogyan” kérdésre az ember nagyon komoly válaszokat tud adni, mert értelmével a természet törvényeiből már sokat megfejtett. A „miért” kérdésre az értelem alig tud válaszolni. Az élet eredetét sem bírja megfejtetni. Az ember megpróbálhatja ugyan definiálni az életet, magyarázni annak eredetét, de miként láttuk, olyan nehézségek tornyosulnak eléje, melynek folytán arra a következtetésre jut, hogy lehetetlen. Százával próbálkoztak már, hogy valami értelmeset mondjanak róla, mondtak is, de tökéletes meghatározást nem sikerült fogalmazni. Az életet ugyanis nem lehet definiálni. A legrégebbi biblikus időkben úgy fogalmaztak, hogy az ember *életnek leheletét* kapta Istentől. (1Móz 2,7) Később már Dávid korában egyszerűen és a vallástétel alázatával mondták el immár három évezrede a 36. zsoltárban: „Uram, nálad van az élet forrása, a Te világgosságot által látunk világgosságot!” (Zsolt 36,10) A zsoltáros lényegében már akkor jelezte, hogy olyan nagy titokról van szó, amelyet értelemmel aligha lehet megközelíteni. Pontosán azért, mert mi is élünk és az életünk az értelmünkkel együtt a teremtés összetartozó csodája. Érezte ezt János apostol is, amikor a Krisztus Jézus titkát akarta a világ elé tárni és úgy fogalmazott, hogy „Ő kezdetben az Istennél volt [...] benne élet volt és ez az

*élet volt az emberek világossága.” (Jn 1,2.4) Az ő megjelenésével maga a Teremtő jött el ebbe a világba, s pontosan ezáltal értjük meg, hogy valóban volt teremtés, hogy a világnak ténylegesen van Teremtője, s ezért maga az élet jött el benne és általa. Az élet tehát olyan csodálatos és titokzatos ajándék, amely Istentől származik. Másképpen szólva: mindazok között, amit Istentől kaptunk, legértékesebb és legnagyobb ajándék az élet! Ez bele van plántálva ennek a világnak a rendjébe mint isteni ajándék. *Mi ebben benne vagyunk, hiszen itt élünk, értelmünkkel ehhez a teremtett léthez tartozunk, s ezért nem tudjuk definiálni azt, ami fölött nincs hatalmunk.* Pál úgy fogalmaz: *„Minden a Krisztusban áll fenn!”* (Kol 1,17) Általa van a világnak *rendje!* A világ, s benne az ember tehát nem önmagát magyarázó entitás, azaz létrejöttének okát nem képes megfejtteni, mert akinek a léte birtokolja az életet, az Istennél van, az örök Ige, maga Jézus Krisztus. Ezt vallja a keresztyénség! A híres agykutatónk, Freund Tamás biológusprofesszor is, a mély hitű keresztyén ember, összekapcsolja az univerzumot az élettel, és az emberi agyat annyira utolérhetetlen bonyolultságú és szervezettségű élő anyagnak látja, hogy azt semmi nem haladhatja túl, mert nincs a világon semmi olyan, amiből vagy aminek alapján létrejöhetett volna, ezért könyvének ezt a címet adta: *Az agy a Teremtő műve!* Alapjában véve ő is azt fejezi ki, más szavakkal és más gondolattal, hogy ez az univerzum magában hordozza az élet lehetőségét és szükségességét. Az ÉLET tehát az értelmünkkel nem meghatározható valóságként megjelent a világmindenségben mint annak létéhez tartozó csoda. Ezért lett e fejezetünk főcíme: *Az életre hangolt világegyetem.**

A MEGIGAZULÁS ÉS PÁL

Pál egységbe köti az Ó- és Újszövetséget

Vannak gondolatok, amelyek nagyon egyszerűnek tűnnek, mégis szinte megrengették Európát. Ilyen a *megigazulás* kérdésköre is, amely keresztyén életünk elevenjére tapint. Még a 21. században is. Nem csupán azért, mert ez a reformátoroknak is és a korabeli katolikus teológusoknak is komoly fejtörést okozó bibliai tanítás volt, amely mind a hitélet, mind pedig a teológiai gondolkodás szempontjából megkerülhetetlennek bizonyult, hanem azért, mert mai tudományművelési igényeink szerint is ez az egyik leginkább titkokat rejtő tétele a keresztyénségnek. Ma látjuk igazán, hogy a megigazulás problematikája a legnagyobb szellemi modellváltások körébe sorolható, mely igényli – többek között – a tudományos gondolkodás törvényszerűségeinek ismeretét is. Ami pedig e téma felszínre bukkanását illeti, az egész kérdéskör ismét csak Pál apostolhoz kapcsolódik. A Római levélben előtűnik az ő hatalmas és mély tudása az ószövetségi próféták tanításairól. Habakuk prófétát idézi, amikor ezt írja a római gyülekezetnek: *„Mert nem szégyellem a Krisztus evangéliumát, hiszen Isten hatalma az minden hívőnek üdvösségére, először a zsidóknak, majd pedig a görögöknek is. Mert abban Isten a maga igazságát nyilatkoztatja ki hitből hitbe, amint meg van írva: »Az igaz ember pedig hitből él.«”* (Róm 1,16–17)¹¹¹ Remekül összeköti ószövetségi tudását a Krisztusban nyert bizonyossággal, s e gondolat által egy hatalmas tanítás alapjait rakta le. Ilyet csak az tud megtenni, akinek olyan gazdag és széles tudása van az atyák hitigazságairól, mint Pálnak. Talán még inkább igaz ez, ha egy olyan látáshoz hasonlítjuk,

111 A bibliafordítások nyilvánvalóan nem egyformán adják vissza a görögül fennmaradt szöveget. Természetesen az igei lényeg ugyanaz. Az ennek az idézetnek az első sorában szereplő Krisztus név nem szerepel a görög szövegben, de látszik a szöveggörnyezetből, hogy oda kell gondolni. Ezért másokhoz hasonlóan mi is beírtuk. A jelenleg hivatalos fordítástól itt mi is eltértünk és jobbára a Ravasz László által készített újszövetségi fordítást vettük figyelembe. Azért, mert ezt tartottuk kifejezőbbnek és magyarosabbnak.

amellyel egyedüli módon csak ő rendelkezett abban a korban. Vajon található-nánk-e egy másik olyan tudós személyt az akkori zsidóság körében, mint amilyen biztos tudással és intuitív látással Pál rendelkezett? Valószínűleg nem! Szinte összekapcsolja az Ószövetség jövőbe mutató legmélyebb gondolatait a későbbi Krisztus-esemény jelentőségével. Úgy tűnik, nemigen volt hozzáfogható elme abban a korban, aki rámutatott volna a megigazulás előizére az Ószövetségben és annak Krisztusban való értelmezésére az Újszövetség gondolatkörében. *A hit által történő megigazulás* tanítása valóságosan is összeköti a két Szövetséget, szinte egygé kovácsolja azokat, s így áll össze a hatvanhat könyvből álló Bibliánk. Habakuk Pál által idézett mondata: „*Az igaz ember pedig hite által él!*”, központi szerepet kapott a keresztyénség további fejlődésében. Ahhoz viszont a tarsusi farizeus zseni hatalmas tudása és éleslátása kellett, hogy ez az ige belekerüljön a Krisztusban magasabb szinten értelmezett evangélium szellemi-lelki örökségébe. Ezt a Habakuktól vett látást egyszerűen így szokták idézni: „*Az igaz ember hitből él!*” Érdemes rá emlékezni, mert csak csodálattal nézhetünk vissza a történelem folyására, mely szerint ez a rövidke állítás milyen gyökeresen változtatta meg a népek, nemzetek történelmi sorsát, és új vonásokat rajzolt Európa szellemi-lelki arculatára. Mi is felrajzoljuk röviden ezeket a vonásokat!

Teológiai gondolkodás a középkor leszálló szakaszában

A középkori teológia több száz éven keresztül lényegében nem volt más, mint Augustinus teológiájának ismételtetése. Az első európai egyetemek 11. és 12. századi megjelenésétől kezdve pedig már két szálon futott a középkori gondolkodás. A 13. század elején létrehozott Domonkos-rend ugyanis behozta Arisztotelészt, a másik frissen alakult rend, a ferencesek pedig kitartottak Augustinus mellett, s ettől kezdve az augustinusi gondolatokra épülő és az arisztotelészi filozófiát magába építő teológia között folyt a harc. Egyrészt megmaradt állandó problémának az egyház szolgáltatta kegyelem gyakorlata és elmélete, másrészt ezzel párhuzamosan egyre inkább szükségesnek látszott, hogy a hovatovább diffúzzá váló egyházi tanítást is az ész segítségével rendszerbe szedjék. Időközben a kegyelemről szóló tanítás az érdekekhez vezetett, még hozzá igen széles körű teológiai és praktikus élethez kötődő indoklással, ugyanakkor Arisztotelész

logikája és jogfilozófiája révén kiépült a teológiában az „Isten igazságosságának”, a *iustitia Dei*-nek egyfajta racionális értelmezése: „megadni azt, amire jogosult valaki”.¹¹² Ez viszont jól illett a sákramentális kegyelemközlés gyakorlati pezsdüléséhez, az érdemekkel való összekapcsoláshoz, melyből gyorsan kifejlődött az érdemek szerinti megigazulás tana.¹¹³ A megigazulás tana pedig mindinkább oda fejlődött, hogy a kegyelem nem is elegendő hozzá, még ha az egyház révén kapja is a hívő, hanem valamiféle jogosultság alapján lehet azt kiérdemelni. Ebből alakult ki az a furcsa tanítás, mely szerint Krisztus ugyan valóban kiérdemelte számunkra az üdvösséget, s mivel ez a kegyelembe helyezésünk immár készen van, azt csak ki kell érdemelni jócselekedetekkel. Ez vezetett aztán az *indulgentia* kifejlődéséhez is, mely szerint az üdvösség immár megvásárolhatóvá vált. Ez valójában az egyház számára kompromisszumos megoldás volt, nem mindenki értett vele egyet. Luthert Wittenbergben rendkívül fölzaklatta az a látvány, hogy cégéres bűnözők vidáman lobogtatták az egyháztól frissen vásárolt bűnbocsátó cédulákat. De hogy mennyire komoly kérdés volt a megigazulás abban a korban, az is mutatja, hogy a nem sokkal később, már a reformáció elterjedése idején összehívott tridenti zsinat (1545–1563) is igen részletesen foglalkozott e témakörrel. Az Isten igazságát még ekkor is úgy fogták föl, mint valami folyamatosan és folyamatában növelhető állapotot, azaz, hogy a hívek „Isten és az egyház parancsainak megtartása által, a hit és a cselekedetek együttműködése következtében növekednek abban az igazságban, amelyet elnyertek a Krisztus kegyelme által, és így még tovább haladnak a megigazulásban”.¹¹⁴ Az viszont, hogy „Isten igazsága” növekednék, nem biblikus tanítás, ezért rosszul hangzik a *Sola Scriptura* reformátori elv mindenkori híveinek. Nyilvánvalóan látszik, hogy a katolikus teológia már ekkor egybeolvasztotta a kegyelem és a megigazulás tényét, majd pedig a megigazulást és a megszentelődést. A mai hivatalos dogmatikai tanítás Előd István fogalmazása szerint ez: „Elvileg a kegyelem nem azonos a megigazultsággal, gyakorlatilag azonban azonosnak tekinthetjük a kétféle állapotot.”¹¹⁵ Ezt követően aztán Előd István a skolasztikus filozófia fogalmi rendszerével igyekszik megértetni a kegyelem és

112 McGrath, Alister E.: *Bevezetés a keresztyén teológiába*. Osiris, Budapest, 1995. 65.

113 Ennek részletesebb kifejtését lásd Gaál Botond: *A keresztyén tanítás rendszere*, 377–391.

114 Osterhaven, M. Eugene: *Az egyház hite*, 135.

115 Előd István: *Katolikus dogmatika*. Második bővített kiadás. Szent István Társulat, Budapest, 1983. 397–398.

megigazulás teológiai lényegét. A reformátorokat ugyanakkor elmarasztalja azért, mert félretették a filozófiát: „Biztos, hogy Luther igehirdetésének elsődleges célja megegyezik a trentói zsinat céljával: annak hangsúlyozása, hogy a megigazulás egyáltalán nem az ember érdeme, hanem Isten irgalmának teljesen ingyenes ajándéka. Ezt a gondolatot a trientiek tudományos alaposággal, a skolasztika félreérthetetlen szakkifejezéssel fogalmazták meg, a reformátorok pedig a népszónokok egyoldalúan eltúlzó stílusában.” E sértően lekezelő stílushoz nem fűzünk megjegyzést. Azt viszont a tudományosság nevében kifogásolhatjuk, hogy a teológiai tartalom igazságát éppen a filozófiai kategóriák és fogalmak segítségével igyekeznek igazolni, pláne „a skolasztika félreérthetetlen szakkifejezéssel”, amelyek számos esetben inkább elhomályosították a bibliai igazság lényegét. Szerintünk eszközként szabad használni a filozófiát is, de nem szabad szem elől téveszteni a *kata physin* elvet, azaz minden tudományt a saját természetének megfelelően kell művelni. A teológiát nem szabad a filozófia szabályai alá rendelni. Itt értjük meg Luther nagyon kemény elhatárolódását Aquinóitól és Arisztotelésztől, amikor Tamást hibáztatja: „Ő a felelős azért, hogy most Arisztotelész, minden jámborság rombolója, uralkodik.”¹¹⁶ Kálvin is határozottan félretette Arisztotelészt a teológiában, Aquinói Tamást pedig „agyafúrt gondolkodásúnak” mondta.¹¹⁷ Luther már bizonyos akkor ennyire neheztelt Arisztotelészre, amikor rájött arra, mit akart Pál apostol kifejezni az „*Isten igazsága jelentetik ki abban hitből hitbe*” bibliai kifejezéssel. Amikor az erfurti kolostor tornyában éppen a megigazulás kérdésével birkózott, e lelki gyötrődés eredményeképpen vilant föl előtte annak értelme, amit Pál apostol a Római levélben ír a hit által kegyelemből való megigazulás hatalmas erejű tényéről. Hogy ez miként történt, abból értjük meg a reformátori tanítás lényegét is. Szinte egyetlen más tanítás esetében sem volt olyan egyetértés a reformátorok körében, mint a megigazulás kérdésében. Ők maguk is világosan látták, hogy az egyház tanainak reformációs folyamatában első helyen kell említeni a

116 Idézi Bolyki János: *A természettudományok és a teológia II.* Theologiai Szemle 1975/2., 74.

117 Vö. Kálvin János: *Institutio Religionis Christianae.* Genf, 1559. Magyarul: *A keresztyén vallás rendszere.* Ford.: Ceglédi Sándor és Rábold Gusztáv, Református Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1909–1910. III. 22. 9. (Ez a Ceglédi Sándor azonos Czeglédy Sándorral (1883–1944), aki előbb Ceglédire változtatta nevét, majd visszavette az eredeti névalakot.)

megigazulás tanát. Ez a reformátorok számára is *articulus stantis et cadentis ecclesiae* volt, azaz olyan alaptétel, amelyen áll vagy bukik az egyház egész tanrendszere.¹¹⁸

Ami a dolog történeti vonatkozásait illeti, már a 4. és 5. században gondot jelentett e bibliai tanítás értelmezése. Augustinus is súlyos gondolatokat fogalmazott meg a megigazulással kapcsolatban. Az üdvösség megmagyarázásához volt erre szükség. Az ember üdvösségét a keresztyénség úgy értelmezte és értelmezi ma is, mint amit a megszabadítás, a gyógyítás, a védelem, a bajból való kimentés szavakkal lehet visszaadni, majd pedig ennek következményeként az ember valamilyen győzelmes életet él, békében honol és boldogsággal beteljesedik Isten közelségében. A kérdés az volt: hogyan lehet ezt elérni? Augustinus azt tanította, hogy az ember bűnös, így nincs meg benne az üdvösség eléréséhez a képesség. Még magát a törvényt sem tudja megtartani önjelétől, ezért Isten kegyelmére szorul. Ez a kegyelemről szóló tanítás aztán olyannyira beépült az egyház szentségekről szóló tanításába, hogy azt kizárólag csak bizonyos szertartások közvetíthették a hívek számára.¹¹⁹ Amint említettük, a korabeli fölfogás szerint a bűnös embert az teszi Isten előtt igazzá, ha az egyház folyamatosan árasztja bele az isteni kegyelmet, amely a keresztség, a bűnbánat és az úrvacsora szertartásai által rendbe teszi az ember kapcsolatát Istennel. Mindehhez járult még az, hogy ezt a fölfogást átszötte az érdemeiről szóló akkori bonyolult tanrendszer, miszerint a jó cselekedet annak teljesítőjét feljogosítja Isten ígérete szerint a tőle való jutalomra. Ez lehetővé tette, hogy a bűnös ember az érdemei révén megvalósítsa az üdvösségét. Látszik nagyon, ekkor már időben is és tartalomban is mennyire messze vagyunk Páltól, de így értjük meg az ő megkerülhetetlen jelentőségét a megigazulás tekintetében.

118 Vö. Borsi Attila: Kálvin és a posztmodernitás. In: Fekete Károly – Kustár Zoltán – Kovács Ábrahám (szerk.): *Átjárható határok. Ünnepi kötet Dr. Gaál Botond professzor 65. születésnapjára*. (Acta Theologica Debrecinensis, 2.) DRHE, Debrecen, 2011, 298–299. A szerző Luther megfogalmazását is idézi.

119 Vö. Borsi Attila: *Kálvin és a posztmodernitás*, 299.

A reformátorok megigazulástana

A reformátoroknak ez a hivatalos egyházi tanítás nem tetszett, mert a Biblia nem beszél az üdvösségnek az ember általi ilyen folyamatos véghezviteléről, hanem Isten egyszeri „bírói” aktusáról, mely szerint az érdemet Krisztusnak tulajdonítva az embert kegyelméből igaznak nyilvánítja. Amikor Luther Márton az „Isten igazságáról” olvasott Pál apostol leveleiben és még nagyon sok helyen a Szentírásban,¹²⁰ mélyen elgondolkodott rajta és nem értette, hogyan lehet Istent igazságosnak mondani, amikor az egyház azt tanítja róla, hogy a bűnöst a törvény szerint még meg is bünteti. Ez csak a filozófiai logikában lehetséges. Sehogyan sem tudta ugyanis elfogadni és felfogni, hogy ő maga minél jobban igyekezett eleget tenni Isten törvényének és minden egyéb egyházi előírásnak, annál inkább érezte igyekezetének elégtelen voltát. A törvény minduntalan úgy jelent meg előtte, mint *„Isten mennyköve, amellyel a nyilvános bűnösöket és a hamis szenteket együvé csapja, és senkinek nem ad igazat, hanem mindenestől félelembe és kétségbeesésbe kergeti őket”* – mondja magáról a Schmalkaldeni Tételek írásakor (II. 436). Márpedig mintaszerzetes lévén igyekezett feddhetetlenül élni, mégis érezte, hogy ő maga ugyanakkor nyomorult bűnös a törvény szerint, s Isten éppen ezt a szegény bűnöst még meg is bünteti. Lelkiismerete feldúlt volt emiatt, szinte dühöngött Isten igazságtalansága miatt. Haragudott „az igazságos Istenre”! Újból és újból olvasta Pál apostolnak a Római levelében foglalt mondatát: *„Mert nem szégyellem a Krisztus evangéliumát; Istennek hatalma az minden hívőnek üdvösségére, zsidónak először, de azután görögnek is. Isten igazsága jelentetik ki abban hitből hitbe, miképpen meg van írva: az igaz ember pedig hitből él.”* (Róm 1,16–17; Hab 2,4) Egyszer csak gondolatban magasabb szintre ugrott, mert megvilágosodott valami előtte: „Itt kezdtem megérteni, hogy az Isten igazsága az, ami által az igaz ember él Isten ajándékaképpen, tudniillik hit által. És ez az értelme: Isten igazsága kijelentetik az evangéliumban, vagyis az passzív¹²¹ igazságosság, amellyel a könyörületes Isten

120 Isten igazságáról vagy igazságosságáról a Szentírásban számtalan helyen olvashatunk, Mózesről a zoltárokon és prófétákon át el egészen az Újszövetség szinte valamennyi könyvéig mindenütt említést tesz róla az Írás. A bibliai helyeket nem soroljuk föl. Mi most elsősorban azokra az igei gondolatokra összpontosítjuk figyelmünket, amikor a megigazulás kérdéséről van szó, azaz amikor az embernek Isten előtt kell megállnia az „igazság öltözetében”, miként ezt Ezékiel fogalmazza így. Már csak azért is, mert Pál remekül ismerte az Ószövetséget.

121 Ez szó szerinti fordítás. Nem találtunk jobb megoldást. Azt jelenti, hogy az embert a cselekedetei vagy emberi igyekezete nélkül könyörületből igazítja meg Isten.

megigazít bennünket hit által, ahogy meg van írva: »aki hit által igaz, az él«. Itt úgy éreztem, hogy teljesen újra születtem és nyitott kapukon át beléptem a paradicsomba.”¹²² Ekkor értette meg azt is, hogy Isten az ő kegyelméből a benne igazán hívő embert felöltözteti az ő igazságával, amint erről Ezékiel is beszél (Ez 16,10), azaz, noha még bűnös, de Krisztus érdeméért Isten igaz embernek fogadja el. Ahogyan Luther ezt kifejezte, az ember *simul iustus et peccator*, egyszerre igaz és bűnös. Ha nagyon lényegre törőek akarunk lenni: *ennél a pillanatnál kezdődött a reformáció!*¹²³ Ez egészen más irányt jelentett a korábbi egyházi tanításhoz képest, s nem csodálkozhatunk azon, hogy 1999-ben a Lutheránus Világszövetség és a Vatikán által Augsburgban kiadott Közös Nyilatkozat témája szintén a megigazulás volt. Mindkét fél érezte, hogy több évszázados elintézetlen dolguk van egymással.

Megtörténik a szellemi modellváltás

Itt vagyunk immár a reformáció szellemi modellváltásánál. Ezt a régi-ek a reformáció „*ősélményének*” nevezték, mert azt akarták kifejezni, hogy valami gyökeresen újról van szó. A 20. században a tudományelmélet legnagyobb alakja, Polányi Mihály kapcsán ismertük meg ennek a lényegét, ugyanis a korábbi elképzelésekkel szemben a tudományokban igazából nem az emberi logika, vagy egyéb teljesítmény révén jutunk egy magasabb összefüggés, általánosabb tudományos igazság birtokába. Tehát nem valamilyen induktív lépések útján érjük el ezt az általánosabb igazságot, hanem pontosan fordítva, mert éppen az a magasabb rendű igazság, vagy magasabb összefüggés már „létezik”, megelőzött bennünket és az vonzza magához az intellektusunk tevékenységét. Így működik az emberi elme, ez nyújt szemléletet számunkra ahhoz a titokhoz is, amit *ősélménynek* vagy *szellemi modellváltásnak* nevezünk a reformációban. De mindig az a lényeg, hogy bárminek az igazsága, bármilyen ténynek az érvényessége mindig a felsőbb szintű igazság felől dönthető el és sohasem fordítva.¹²⁴ Ez a mi

122 Vö. Osterhaven M. Eugene: *Az egyház hite*, 137. Osterhaven Luther összes műveire hivatkozva közli.

123 Tudjuk, hogy a reformáció rendkívül bonyolult történeti, társadalmi, egyházi folyamat, s nem egy pillanat műve, mégis a lényegére Luther Márton döbbsent rá. Az európai történelem talán ezért köti a reformációt 1517. október 31. napjához, Luther 95 tételének a wittenbergi vártemplom kapujára történt kifüggesztéséhez.

124 Az egzakt tudományok területéről származik ez a szemlélet. A Newton-féle fizika érvénye az Einstein által kidolgozott relativitáselmélet felől határozható meg.

esetünkben azt fogja jelenteni, hogy a Krisztus-esemény határozza meg mindazt, amit mi hitben elfogadunk, nem pedig az emberileg megalkotott dogmák. Így volt ezzel Pál apostol is! Ugyanis a Krisztus-esemény révén már elhangzott az „elvégeztetett” kijelentés, ami azt jelenti egyben, hogy Krisztus elégtétele már megtörtént és egyszerismind előttünk van a jövőben. Tehát egyszerre két időben élünk, mert Krisztus megváltása a jövőből már visszasugárzik a jelenbe. Ezt a szemléletet éppen a természettudományok relativisztikus időszemlélete segít megérteni.¹²⁵

Hit által igazulunk meg

Pál ezt a kettős időszemléletet ismerte föl, amikor a Római levélben üzent a gyülekezet tagjainak. Ő már a jövő felől nézte a dolgokat és onnan visszafelé tekint a jelenbe, amikor azt mondja, hogy Ábrahám hite nem pusztán egy kisebb népre, törzsre vonatkozó titokzatos tény, hanem annak kihatása van a teremtett mindenségre. (Róm 4,23–25) A Szentírás többfelé jelzi, hogy ő tekinthető mind a zsidók, mind pedig a pogányok atyjának. (Ézs 51,2; Róm 4,11–12; Gal 3,7) Lényegében Istennek az emberrel való kapcsolatában Ábráhámmal elkezdődik az üdvtörténet ökonómiája. De ez még csak a múlt! Viszont ami Ábrahám hitével elkezdődött a világ történetében, arra visszhangként ez a válasz érkezik több mint másfélezer évvel később: *„Krisztusban tehát nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok Krisztus Jézusban. Ha pedig Krisztuséi vagytok, akkor Ábrahám utódai vagytok, és ígéret szerint örökösök.”* (Gal 3,28–29) Ezzel ugyanis Pál meg akarja magyarázni a nagy titkot, amelyet a Római levél negyedik részében fejtett ki. Emlékezteti a híveket az 1Móz 15,6-ban található ígéretre: *„Hitt pedig Ábrahám és ez a hit tulajdonított neki igazságul!”* (Róm 4,3) A reformáció nagy tétele, a kegyelemből való megigazulás ősmintája ez a pátriárkáról szóló üzenet. A *„tulajdonított neki igazságul”* kifejezés azt jelenti, hogy Isten előtt ezzel a sziklaszilárd hitével tud igaz emberként megállni, nem pedig a cselekedetei révén, nem emberi teljesítmény és hőstett által. Ezt emeli ki Pál a *„hit által kegyelemből”* elnyert üdvösség tanításakor, de ezzel nem fejeződött be a tanítás. Ugyanis itt jön be nagy hangsúllyal Jakab kiegészítő állítása is: *„Testvéreim, mit használ, ha valaki azt mondja, hogy van hite, de*

125 A relativitás elmélete szerint egyazon eseményhez két valóságos idő is rendelhető.

cselekedetei nincsenek? Vajon üdvözítheti-e őt az ilyen hit? Ha egy férfi- vagy nőtestvérünknek nincs ruhája, és nincs meg a mindennapi kenyere, valaki pedig ezt mondja nekik közületek: Menjete el békességgel, melegedjete meg, és lakjatek jól, de nem adjátok meg nekik, amire a testnek szüksége van, mit használ az? Ugyanígy a hit is, ha cselekedetei nincsenek, halott önmagában.” (Jak 2,14–17) Valóban, az az élő hit, amely tettekkkel is megmutatja az ő valóságát. A mindennapi élet szempontjából Pál és Jakab tanítása a hit szerepéről komplementer viszonyban vannak, egymást kiegészítik és egymást igazolják. Ez azt jelenti, hogy külön-külön is igaz a két tétel és együtt is igaz, ezért van komplementer kapcsolatban a két állítás.

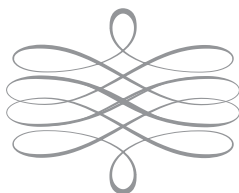
A megigazulás és a keresztyén életszemlélet

Az egy nemzedékkel később élt Kálvin Luthert óriásnak tartotta. A már meglévő reformációs szellemi áramlatba kapcsolódott be. Műveltségével és éles elméjével ismét végiggondolta, majd rendszerezte az új tanokat, s ennek során még újabbakkal gazdagította a teológiát. Híressé vált művében, az *Institutio Religionis Christianae* című négykötetes könyvében¹²⁶ tekintélyes részeket szánt a megigazulás tanának. Gondolatai teljes mértékben összhangban voltak Lutherrel, azonban a teológiai részleteket illetően inkább Philipp Melanchthon munkáihoz hasonlít. A megigazulást elsősorban krisztológiai szempontból mélyítette el. Nála még hangsúlyosabbá vált és mélyebb értelmet nyert az, hogy Krisztus felől nézve az ember *egyedül kegyelemből hit által* nyerhet üdvösséget.¹²⁷ *Sola gratia, sola fide!* A későbbi kor ezeket a kifejezéseket is a reformáció alapelvévé emelte. Amikor pedig Pál apostol Krisztust helyezte a középpontba és a Krisztusban való „részesedést” emelte ki, akkor Kálvin magától értetődően továbblépett, és szorosan összekapcsolta a megigazulást a megszentelődéssel. E teológiai kifejezések azt jelentik, hogy a hívő ember a Szentírás alapján megérti

126 Kálvinnak az *Institutio Religionis Christianae* című műve először 1536-ban jelent meg, majd fokozatosan bővítette, míg 1559-ben készült el a legteljesebb változata. Magyarul először Szenci Molnár Albert fordításában 1624-ben adták ki, majd 1909–1910-ben jelent meg újabb fordításban Ceglédi (Czeglédy) Sándor és Rábold Gusztáv már említett munkájaként, *A keresztyén vallás rendszere* címmel. A latin címet mások így fordítják: Tanítás a keresztyén vallásra. E sorok írója az előbbi tartja kifejezőbbnek.

127 Vö. Borsi Attila: *Kálvin és a posztmodernitás*, 300.

Isten szándékát az emberrel (megigazulás), s ennek következtében az életét Istennek tetsző módon alakítja, folytatja (megszentelődés).¹²⁸ Amíg tehát Luther saját korának akadémikus környezetében megívta a harcot a skolasztikus teológiával, addig Kálvinra maradt annak alaposabb elvi kidolgozása, hogyan válik a teológiai hitismeret az egyházi életet és az egész népet vagy európai társadalmat megmozgató belső tényezővé. Ez utóbbi akkor tűnik föl a maga valóságában, amikor Kálvinnak az egész emberi életet átalakító tevékenységéről hallunk, például a puritanizmusban, a mindennapi munkaerkölcseben, a gazdagságpezsdítésben vagy a szabadságküzdelmekben. Ezeket szokták összefoglalni az ún. *kálvinista aktivitás* kifejezéssel. A megigazulás tana úgyszólván az egész életre kiterjedő *modellváltást* jelentett, mégpedig nemcsak az egyházi tanrendszeren belül, hanem népek, nemzetek aktív társadalmi életében és az egyének mindennapi tevékenységében is.

---

128 Vö. Borsi Attila: *Kálvin és a posztmodernitás*, 301.

A RÉGI ÉS AZ ÚJ TÖRVÉNY PÁLNAÁL

Eligazodás a törvények fajtái között

Ebben az óriási témában először megpróbálunk eligazodni. Azt követően kiválasztjuk azt a területet, amely számunkra Pállal kapcsolatban a leginkább időszerű. A Biblia száz meg száz helyen említi a törvényt és mindig különbséget tesz arra vonatkozóan, hogy az adott esetben mire vonatkozik. Ezt a nagy halmazt elég pontosan háromféle törvényfajtaára lehet osztani. 1) Legegyszerűbbek a természet működésére vonatkozó törvények, amelyek állandóak, mindig minden ugyanúgy megy végbe a természetben. Ez az az ún. állandóan ható erő, amelynek szabályos működési rendje van, s amelybe csak a Teremtőnek van szabadsága és hatalma beavatkozni. Például: Jézus lecsendesíti a tengert. 2) Van aztán az ember belső lelkiismereti világát szabályozó törvényfajta, amely a cselekvést irányítja, ellenőrzi és megítéli. Ez az a terület, amelyen a törvény örökösége tapasztalható a jó és a rossz megítélésében. Hogy mennyire szükség van az ilyen törvényre, azt Pál a Róm 1,20–32 versekben ecseteli az ember sokszínű gyarlóságával együtt. De ebbe a csoportba sorolhatjuk azokat a törvényeket is, amelyek az ember lelkiismeretében működnek. Mint például amiket Pál a Római levél 7. részében fejt ki bővebben, ugyanis ez képezi a lelkiismerettel kapcsolatos törvényi esetek csúcsát. Mi főként ezzel fogunk foglalkozni. 3) A harmadik csoportba tartozó törvények oly sokan vannak, hogy el is nevezték őket tételes vagy társadalomszabályozó törvényeknek. Az Ószövetségből nyilvánvalóan a Tízparancsolatot említjük, az Újszövetségből pedig a Jézus által reánk hagyott szeretetszabályt, amely ezerféleképpen olvasható a Szentírásban. Ez elvezet majd a lelki törvények kérdéséhez is, amikor már az embernek mint új teremtésnek nincs is szüksége tételes törvényi szabályozásra. Ugyancsak itt látszik az, hogy a szolgaságából szabadult, pusztában bolyongó, hazáját kereső zsidó népet Mózes erős kézzel, de valójában a Tízparancsolattal mint törvénnyel szervezte, formálta egységes néppé, nemzetté.

Ettől kezdve nagyon sok időnek kell eltelnie, hogy aztán ebből a népből származzon a világ Megváltója, aki új törvénnyel ajándékozza meg a földkerekséget, a szeretet és szabadság törvényével. Damaszkusz előtt Pál ezt nagyon világosan megértette, ugyanis a Törvény jelentőségével rajta kívül az egész ószövetségi nép körében senki nem volt tisztában olyan szellemi szinten, mint Pál, ugyanakkor Damaszkusz után senki nem értelmezte olyan magas szellemi-lelki szinten a Krisztus-eseményt, mint ő. Ez bizonyos területeken alapjában határozta meg egész Európa, majd pedig a világ jelentős részének szemléletét. Mi most a második kategóriában említett belső, lelkiismereti törvénnyel fogunk ezek közül foglalkozni, elsősorban a Róm 7–8 részek alapján.

Mit mond az antropológia az emberről?

Hogy közelebb kerüljünk Pál mély gondolataihoz, a 20. századi antropológiai, pszichológiai, genetikai és agykutatási eredményeket feltétlenül érdemes összefoglalóan megemlíteni.¹²⁹ Általános megfigyelés szerint az ember gondolkodásának, világszemléletének, érzelmvilágának jegyeit az öröklött adottságai, a magzati korban és kisgyermekként szüleitől vagy másoktól kapott minták határozzák meg. Az idegrendszer és az agy rengeteget fejlődik a tanulás és nevelés révén, s mindezekhez hozzájön a személyes tapasztalatok sokasága. Ez hosszú éveken át tart, egészen a felnőtté válásig. Így együtt minden beépül az ember tudati és tudatalatti¹³⁰ világába, és nagyjából 25 éves korban kialakul egy eléggé megszilárdult, önálló, egyedi tulajdonságokkal rendelkező személyiség.

129 Ezt az egész kérdéskört Végh Lászlóval közösen próbáltuk föltárni, értelmezni, az egyetemi oktatásban is használhatóvá tenni. Kialakítottunk egy összefoglaló véleményt a többféle diszciplína eredményeinek összevetése alapján. Ezt Végh László a Debreceni Egyetem természettudományi hallgatóinak tartott előadásában használta föl, én magam pedig a Református Hittudományi Egyetem hallgatóinak speciálkollégiumán adtam elő, gyakran a rendes tananyag előadásakor is használtam. Itt mindkettőnk előadásának sűrített változata olvasható. Végh László elméleti fizikus, akivel baráti viszonyban dolgoztunk együtt évtizedeken át. Ő 2023 szeptemberében elhunyt.

130 Az ember „tudatos és tudatalatti” világának ismeretét feltételezzük, illetve javasoljuk Freud és Jung munkásságának tanulmányozását. Itt segíthet Polányi Mihály „hallgatolagos tudásra” (tacit knowledge) vonatkozó elmélete is. Ezeknek nagy irodalma van, ezért nem emelünk ki konkrétan műveket.

A magzathból gyermek lett, a gyermekből pedig ifjú, aki felnőtté vált. Mármost ezt a „kész állapotot” vagy „kialakult egyéniséget” úgy lehet észrevenni bárkinek a személyiségén, hogy ilyenkor az ember elméje azokat a dolgokat, amelyek nem felelnek meg az ő szemléletének, egyszerűen figyelmen kívül hagyja, vagy esetleg tagadja, tévesnek minősíti, átmenetinek tartja, nem veszi komolyan. Ez rendben is volna, de a dolgok nem így működnek, mert az ember kénytelen felismerni, hogy a világ más, mint amilyennek eddig ő tartotta. Ilyenkor nehéz helyzetbe kerül. A már kialakult és örökölt, sőt rögzült gondolkodásmódot ugyanis nagyon nehéz megváltoztatni. Az agykutatók ilyenkor az agy „áthuzalozásáról” beszélnek. De ez hallatlanul nehéz dolog és sok gyötrődéssel jár. Nem is biztos, hogy sikerül. Rengeteg időt igényel, és sok vesződséggel jár. Hatalmas a kétely: megéri-e az áthuzalozás? Ekkor kezdünk megérteni valamit abból, hogy mit élnek át a hitre jutásig elérkezett embertársaink, vagy a kétkedő életükből megtérő felebarátaink.

Az agyműködés mikéntje segít megérteni ezt az egyébként érthetetlennek tűnő jelenséget, jelesül azt, hogy az ember a kialakult tudati világa szerint akarna valamit kezdeni az életével, és bár e szándéka véghezvitelének nincs racionális akadálya, mégsem tudja azt megtenni, mert láthatóan nem tud úgy viselkedni, miként azt szeretné. Személyes hangnemre váltva, teljesen érthetetlen, hogy bizonyos dolgok megtételére képtelen vagyok, holott ennek nincs semmi külső akadálya, nincs látható oka. Tudatos énem ugyanis hiába akar valamit, ha a tudatalatti világom nem kínál föl olyan lehetőséget, amely szerint én helyesen dönthetnék. A tudatos énem mindig csak abból a kínálatból választhat, amit a tudattalan énem elém tár lehetőségként, ezért cselekszem azt, amivel nem értek egyet és nem is tartok helyesnek. Ez zajlik az emberben, és ezt még önmaga számára is nehéz érteni. Ez gyötrődéshez vezet, mert nagyon nehéz felfogni, hogy amit az ember értelemmel is belát, érzelmileg is jónak tart, azzal nem sokra megy. Úgy érzi, mintha volna benne valami erősebb akarat a lelke mélyén, amely őt minduntalan más irányba tereli. Pál apostol is gyötrődött ezzel a problémával és ezt le is írta: *„Tudjuk ugyanis, hogy a törvény lelki, én pedig testi vagyok: a bűn rabszolgája. Hiszen amit teszek, azt nem is értem, mert nem azt cselekszem, amit akarok, hanem azt teszem, amit gyűlölök.”* (Róm 7,14–15) De ez nem hagyja az apostolt nyugodni

és továbbmegy a dolgok logikája mentén: „*Mert tudom, hogy én bennem, vagyis a testemben nem lakik jó, hiszen az akarat megvolna bennem a jóra, de nem tudom véghezvinni azt. Hiszen nem azt teszem, amit akarok: a jót, hanem azt cselekszem, amit nem akarok: a rosszat.*” (Róm 7,18–19) Fogjuk látni, hogy Pál ezt az emberben lakozó másféle belső irányító erőt a bűnben látja. Nyilvánvalóan korának nyelvén szól korának az emberéhez, aki annak a kornak a műveltségi szintjén érti meg az evangélium üzenetét. Ezt mindjárt részletesebben bemutatjuk.

Visszatérve még pár pillanatra a profán tudományok említett gondolatmenetéhez, lényegében a tudósok azt figyelték meg, hogy az emberben lakozó tudatos én és a tudatalatti én egymással „beszélgetnek”, sőt érvelnek. A tudattalan sokszor erősebb, mások szerint egyértelműen ő az esélyesebb. Néha erőszakos is. Legtöbbször ő győz. Ugyanis mindig igyekszik a saját jónak tartott megoldásait elfogadtatni a tudatossal, azaz meggyőzni arról, hogy nem is olyan nagy baj az, ha most neki enged. Ez a belső ember harca, amelyben legtöbbször a tudatalatti győz, a tudatos rész pedig, amely az emberből látszik a tettei révén, csak gyötrődik és tehetetlenségében kesereg. Azért emészti a bánat, mert valójában ő elbukott, s ráadásul ez sorozatban így történik. Ilyenkor keserűen állapítja meg magáról, hogy mindezért a bensejében rögzült eredeti, tudatalatti világszemlélete a felelős, mert ennek jelentősebb részét igazából örökölte, tehát nem is nagyon tehet róla. A szülei és felmenői révén vált ilyené, hiszen a tőlük öröklött minták ívódtak bele a tudatalatti világába, s ehhez a környezete is asszisztált, ezért vált ilyené. Nem bújhat ki a bőréből, állapítja meg a közmondás. Aztán rájön arra is, hogy bizonyos mértékig a szülei sem tehetnek olyan nagyon ezekről az öröklött mintákról, mert ők is úgy kapták a saját szüleiktől, azok pedig a korábbi felmenőktől. Így mindenki azt állapíthatja meg magáról, hogy ő csak egy láncszem a sorozatban, s ha van egy rossz tulajdonság benne, az már megvolt réges-régen is és ő maga is tovább fogja adni ezt a fogyatkozást az utána következő nemzedékek sorának. Ez bizony nem valami biztató tény az ember jövőjére nézve. Kérdezheti bárki: ez lenne a végső következtetés?

Pál fölszabadítja az embert

Pál világosan látta, hogy a bűn az emberi lét állandó velejárója. Ezt próbálta megfogalmazni a törvény összefüggésében. A Római levelet figyelve, előbb az ószövetségi Tóráról beszél és annak pozitív szerepéről, majd, amikor a bűn természetét felismeri, akkor észreveszi annak törvényszerű működését, hogy tudniillik a törvény alól nincs kivétel. Gondolatának indításakor a törvényt jónak mondja, mert itt még csak a Tízparancsolatra gondol, de elérkezik egy olyan helyzethez, amikor már a bűnnel kapcsolatban mondja, hogy *„azt a törvényt találom magamban...”*. (Róm 7,21) A Római levél 7. része erről szól. Már a Róm 5,12 versből is az csendül ki, hogy a bűn egyetemes, mert *„ember által jött be a világba a bűn és [...] ez minden emberre elhatott”*, de még ebből sem tudjuk kiolvasni az eredendő vagy áteredő bűnre vonatkozó bibliai bizonyítékot. Bibliai szempontból az eredendő bűn nem bizonyítható, de amint láttuk a profán tudományok analóg megállapításából, ellene is nehéz felhozni érveket. Nem szerencsés ez az „eredendő” vagy „áteredő” kifejezés. Agyonmagyarázott bizonygatások és ellenérvek sorakoznak előttünk. Viszont Pál sokkal egyszerűbben és érthetőbben közelít hozzá, amikor a törvény és a bűn viszonyát elemzi. Ő ismerte mindazt a bűnlistát, amit mi felsorolhatnánk¹³¹ konkrétan a Bibliából, de ezeket mind összegezve látja maga előtt, mint az emberben valamilyen törvényszerűen működő erőt. Lényegében a bűn egyetemes mivoltát állapítja meg és eljut odáig, hogy van bennünk valamiféle gátló erő a „jó”-val szemben. A törvényből indul ki, azt jónak és szükségesnek tartja. Innen jön aztán az a gondolata, miszerint a bennünk működő titokzatos visszahúzó erőt is törvényszerű valóságnak ismeri fel, ezt is „törvénynek” nevezi. Pál itt is átvált személyes hangnemre. Ha megtartom a törvényt, mert hiszen ebből tudom, mi a jó, és mégis azt látom magamról, hogy nem helyesen cselekszem, akkor van bennem egyfajta belső törvényszerűség, amely gúzsba köt és ennek erejénél fogva cselekszem azt, ami nem jó. Ez a törvényszerűség a bűn törvénye. *„Azt a törvényt találom tehát magamban, hogy – miközben a jót akarom tenni – csak a rosszra van lehetőségem. Mert gyönyörködöm Isten törvényében a belső ember szerint, de tagjaimban egy másik törvényt látok, amely harcol az értelmem törvénye ellen, és foglyul ejt a bűn tagjaimban lévő törvényével.”* (Róm 7,21–23) Pál korában

131 Vö. Gaál Botond: *A keresztyén tanítás rendszere*, 555–557.

a sztoikusok révén az emberek számára ismert volt az a fajta gondolkodás, mely szerint egy nagy átfogó világtörvény uralkodik a mindenség felett, a *logosz*. Ez tartja össze a világot. Pál most különös helyzetben hívja segítségül ezt a szemléletet, és azt igyekszik megmagyarázni, hogy mi az, ami az embert gúzsba köti, s emiatt – hiába tudja, hogy mi a jó és helyes – nem képes azt megtenni, sőt így fakad ki: „*Hiszen amit teszek, azt nem is értem, mert nem azt cselekszem, amit akarok, hanem azt teszem, amit gyűlölök.*” (Róm 7,15) Az ember tehát foglya lett valaminek, s ez nem enged a szorításából, ráadásul kényszeríti arra, hogy a lelkiismeretével szemben a jó helyett a rosszat válassza. Ezt Pál az emberben lakozó „bűn törvényének” nevezi, mert „*ha azt teszem, amit nem akarok, akkor már nem én teszem, hanem a bennem lakó bűn.*” (Róm 7,20) Így lesz az apostol a „bűn rabszolgája”. (Róm 7,14) Szeretne ebből a szolgaságból szabadulni és vergődésében így kiált föl: „*Ó, én nyomorult ember! Kicsoda szabadít meg engem a halálnak e testéből?*” (Róm 7,24) S ekkor megnyugszik a lelke, mert rájön, hogy van egy annál hatalmasabb „törvény”, mint amely őt fogva tartja, s ezt az örömet ilyen szépen fejezi ki: „*Nincsen immár semmi kárhoztatásuk azoknak, akik a Krisztus Jézusban vannak – akik nem test szerint járnak, hanem Lélek szerint –, mert a Jézus Krisztusban való élet lelki törvénye megszabadított téged a bűn és halál törvényétől.*” (Róm 8,1–2) Pál ezzel a mondatával megmagyarázza, hogy igazából akkor értjük meg a bűn lényegét és egyetemes hatását, ha tudunk a Krisztusban való élet lelki törvényéről is, amely fölötté van a bűn törvényének. Nincs tehát többé szolgaság, hanem igenis van teljes szabadság, mert a Krisztusban való bűnbocsánat nem más, mint a kegyelemből való szabadulás új törvénye. Ezt magyarázza Pál, hogy tudniillik nincs többé semmilyen kárhoztató ítélet azokra nézve, akik a Krisztusban való élet lelki törvénye szerint élnek. Méghozzá kegyelemből, hit által! Lényegében ez a krisztusi szeretettörvényeknek egy más összefüggésben történő bemutatása.

ELEVE ELRENDELÉS A KRISZTUSBAN

Pál eredendő kiválasztottsága

Ha abból indulunk ki, hogy milyen mély és megrázó, mégis lélekemelő és magasztos gondolatok vannak Pál apostol tizenhárom levelében, akkor nem csodálkozunk azokon, akik kérdezik: vajon Pál honnan ismerte ennyire a Krisztus-esemény lényegét? Elég volt ehhez Damaszkusznál megtérni? Ismét mások pedig azt nem értik, hogy a damaszkuszi úton való megtérés miként eredményezte azt, hogy egy Krisztus-gyűlölő, elvakult farizeus, a keresztyéneket kegyetlenül üldöző gonosz ember lélekben hirtelen fordulatot vesz, s a különös jelenségek közepette lezajlott megtérése után szinte „másnap” már a teljes keresztyén hitismeret birtokában van és hirdeti az evangéliumot. A kérdés teljesen jogos! E miatt kételyeiket már sokan megfogalmazták. Én pedig személyes válaszomat igyekszem megfogalmazni a legjobb tudásom és legmélyebb hitem alapján. Megértem a kérdezőket, mert nem könnyű itt a válasz. Ők Pálnak valamiféle „személy-cseréjére”, vagy „személyiség-cseréjére” gondolhatnak, s ehhez hasonló furcsa dolgokon törnek a fejüket. Igazuk van! Mert a leírásokból nehezen lehet valamilyen értelmes és hihető magyarázatot kihámozni. Magam is sokat gondolkodtam ezen. Mi történhetett ott Pállal a damaszkuszi úton? Azon töprengtem a hívő ember alázatával, hogy vajon én elég vagyok-e az ott törtétek megfejtéséhez? Sokat gyötrődtem rajta. Már-már kezdtem feladni a megfejtés reményét, amikor azt kérdeztem magamtól: vajon helyes úton-módon keresem-e a megoldást? Egyik pillanatban elkezdtem másképpen közelíteni a damaszkuszi jelenethez. Megpróbáltam keresni és meglátni benne Isten cselekvését, azaz Isten gondolatai felől kezdtem szemlélni a történeteket, és valamilyen mélyebb értelmet kihámozni az esemény leírásaiból. Minduntalan olyasmit igyekeztem találni benne, ami az értelmemnek is fölfogható isteni válasz az én kereső szándékomra. Egy világos pillanatban aztán döbbsen vettem észre, hogy ajándékként ott volt

előttem az „igazgyöngy”, amelynek csillogásától nem tudtam szabadulni. Pál ugyanis használ egy kifejezést, amely odavillant a lényegre: „*anyám méhétől fogva*”! Ez ráadásul ószövetségi gondolat, amely mutatja a fiatal Pál hallatlanul mély tudását, ugyanis ezt maga mondja el a Galatákhoz írt levélben: „*Amikor úgy tetszett Istennek, aki engem anyám méhétől fogva kiválasztott és elhívott az ő kegyelme által, hogy kinyilatkoztassa az ő Fiát bennem avégből, hogy én hirdessem őt a pogányok között...*” (Gal 1,15–16) Az „*anyám méhétől fogva kiválasztott*” gondolat a Jer 1,5 és Ézs 49,1 versekben található.¹³² Ebből a bizonyágtételből is látszik, mennyire mélyen és szilárdan hitte Pál az ő kiválasztottságát, eleve elrendeltségét arra a szolgálatra, amelyet éppen végez. Milyen szépen előjött az ószövetségi sziklaszilárd hite! Ezt aztán másképpen is megfogalmazta, mint például a Római levél 9. részének 16. versében: „*Ezért tehát nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené!*” Más fordításokban így adják vissza az értelmét: „*Nem attól függ, aki akarja, sem nem attól, aki fut, hanem a könyörülő Istentől!*” És íme, itt vagyunk a témánk kellős közepében, maga Pál vezetett bennünket ide. Ő maga nyugtatja meg ezzel a kétkedő kérdések feltevőit. Korábban ugyanis többszörösen is megvilágítottuk Pál kivételes szellemi képességeit és rámutattunk arra, hogy zsenialitása milyen jellegű gondolkodásban nyilvánulhat meg. Mi most éppen ezt a *különlegest* feltételeztük a damaszkuszi történetben is, amelynek alapján igenis valóságosnak és lehetségesnek tartjuk a teljes lelki-szellemi fordulatot Pál esetében. Ez azonban még nem magyarázza meg kellőképpen, miként jutott ennyire hirtelen ilyen hatalmas, világformáló szellemi erő birtokába, holott feltételezésünk szerint ő volt korának egyik legnagyobb ószövetségi tudósa. Alighanem a legnagyobb! Emberileg nézve ez szinte lehetetlen. És hát nekünk is be kell látnunk, hogy bizony jogos a fentebb fölített kérdés és igazuk van azoknak, akik ezt fölítették, vagy ma is fölteszik. Viszont erre az utóbbi kételyre elég egyszerűen meg tudunk válaszolni. Valószínűleg a damaszkuszi úton történt csodaesemény meglehetősen jól eltereli mindenkinek a figyelmét arról a jelentéktelennek tűnő tényről, hogy ezt követően Pál először négy évre Arábiába ment (Gal 1,17), majd onnan visszajött Damaszkuszba. Ott három esztendőt töltött (Gal 1,18), majd pedig rövid időre Jeruzsálemben találjuk. (Gal 1,17) Ezt követően hosszabb időre haza

132 Jer 1,4–5: „*Így szólt hozzám az ÚR igéje: Mielőtt megformáltalak az anyaméhben, már ismertelek, és mielőtt a világra jöttél, megszenteltelek, népek prófétájává tettelek.*” Ézs 49,1: „*Már az anyaméhben elhívott engem az ÚR, születésemtől fogva emlegeti nevemet.*”

ment Tarsusba, ahol tizennégy évet is eltöltött.¹³³ Nincs semmilyen leírásunk arról, mivel töltötte ezeken a helyeken az idejét. Aki a 20. században tudományokkal foglalkozott behatóan, az már sejtheti – legalábbis mi így gondoljuk –, hogy ekkor történhetett a teljes átértékelődés „teológiai” gondolkodásában. Az értelme „helyre tette” az addigi hatalmas tudását, ő pedig lélekben elnyugodott, mert immár érezte, hogy Isten a mindenség sorsát a Jézus Krisztusban rendezte el. Csupán annyit tudunk biztosan, hogy Tarsusból Barnabás hívásának engedve vállalta az élethosszig tartó szolgálatot a Krisztus ügyéért. Valószínűleg Barnabás sem sejthette, mekkora lelki-szellemi gazdagsággal feltöltődött emberhez fordult bizalommal. Csak az útjuk során tapasztalhatta meg ezt a hatalmas erőt és kivételesen gazdag belső lelkeséget. Mivel tölthette hát az idejét Pál a damaszkuszi csoda utáni években? Nagyon közel járhatunk az igazsághoz, amikor azt feltételezzük, hogy sorra vette tudása legjavát és ennek alapján az atyák hitét, azaz az őket megszólító élő Úr kijelentését egybevetette a Krisztusban adott teljes kijelentéssel. Mégpedig azzal a kijelentéssel, amelyet ő Jánostól szó szerint ugyan nem hallhatott, de szívében bizonyosan elfogadott: *„Úgy szerette Isten a világot, hogy az ő egyszülött Fiát adta érte, hogy aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen!”* (Jn 3,16) Csupán egy gondolat erejéig mai képzelőerőnkkel nézzük meg, hogyan is történhetett ez Pál esetében.

Aki ismeri az ószövetségi tudomány kiterjedt voltát és mérhetetlen mélységeit, az látja, milyen szellemi erőre volt szüksége Pálnak és milyen sok időre, hogy mindent a krisztusi evangélium mérlegére tegyen és átértelmezze egész addigi tudományát. Az orvostudomány itt olyan kifejezést használna, hogy az agy teljes „áthuzalozása” történt az emberi lélek felügyelete alatt. Pálnak nagyon biztos tudása lehetett az ószövetségi ismeretek terén. Ezt onnan lehet látni, hogy amikor nála az ószövetségi kijelentéseknek a Krisztus-esemény felőli értelmezését találjuk, nagyon gyakran meg is említi az eseményt, amelyet „átértelmez”, tulajdonképpen megkeresi annak az újszövetségi értelmét. Erre igen jó példát fogunk látni Ézsau és Jákob történetének értelmezésekor. Nagyon sok helyen találjuk azt is,

133 Hogy Tarsusban tényleg pontosan 14 évet töltött-e Pál, nem tudjuk. Az ókori ember az emlékezete szerint számolta az éveket, és azt lehet tapasztalni, hogy az évek számlálása nem mindig pontos. Jézus korát sem tudjuk pontosan, csak következtetései vannak a bibliatudósoknak. Lukács is csak becsléssel állapította meg működésének kezdetét és a korát: az evangélista mintegy harmincévesnek gondolta Jézust. (Lk 3,23)

amikor Pál a Krisztus-esemény tükrében magyaráz valamit az újszövetségi népnek, s ilyenkor rámutat annak ószövetségi gyökereire is. A következőkben ez különösen is látszani fog. Teljes elemzést itt nyilván nem végezhetünk annak hossza miatt. Vissza kell térnünk főtémánkhoz. Maradunk az eleve elrendelés nehéz témakörénél, s ezen a vonalon haladunk tovább.

Az eleve elrendelés súlyos ténye

Pál föl vállalja ezt a nehéz tételt. Induljunk ki abból, hogy a bibliai bizonyosságok alapján az eleve elrendelés az egész világra érvényes tanítás szeretne lenni, amely felöleli és átfogja a mindenséget. Pál apostol is küzdött ezzel a nagy-nagy kérdéssel és így tudta szavakba foglalni: *„Őbenne van – az ő vére által – a mi megváltásunk, bűneink bocsánata is; kegyelmének gazdagsága szerint, amelyet kiárasztott ránk teljes bölcsességgel és értelemmel. Mert úgy tetszett neki, hogy megismertesse velünk az ő akaratának titkát, amelyet kijelentett őbenne az idők teljességének arról a rendjéről, hogy Krisztusban egybefoglal mindeneket, azt is, ami a mennyben, és azt is, ami a földön van.”* (Ef 1,7–10) Akárhogyan is nézzük ezeket a sorokat, itt az apostol ugyanarról beszél, mint amit mi kiindulásnak szántunk, hogy tudniillik a mindenség sorsa a Jézus Krisztusban rendeződik el. Ez a könnyűnek tűnő gondolat egyre inkább foglalkoztatja Pált, és más szavakkal, más összefüggésbe állítva ismét megnyilatkozik e témakörben, mert őt belülről szorítja ez a még nem tökéletesen megválaszolt kérdés. A Rómaiakhoz írt levelében így fogalmaz: *„Mert a teremtett világ sóvárogva várja Isten fiainak megjelenését. A teremtett világ ugyanis a hiábavalóságnak vettetett alá, nem önként, hanem annak akaratából, aki alávetette, mégpedig azzal a reménységgel, hogy a teremtett világ maga is meg fog szabadulni a romlandóság szolgaságából Isten gyermekeinek dicsőséges szabadságára.”* (Róm 8,19–21) Ezt nem könnyű érteni, mert Pál a korabeli szemlélet szerint magyaráz. Mivel az ember elrontotta a helyzetét Isten előtt, ezzel belerántotta a mindenséget is a mulandóság, a romlandóság és így a „hiábavalóság” állapotába. Ez azonban nem lehet a mindenség végső helyzete, mert van reménység. Ezt hangsúlyozza az apostol. Az akkori családok öröklési rendjéhez hasonlítja Pál a mindenség sorsát. Miként az atyától örökölnék a fiai életre szóló dolgokat, mégpedig az elsőszülöttel együtt, úgy a hívek is mint Isten fiai az ő egyszülött Fián keresztül fognak örökölni dicsőséget. A dicsőség

szó itt nagyon lényeges és konkrét dolgokat jelent, nevezetesen, hogy átalakulnak, nemesebbé és Isten örömhordozójává válnak ebben a pusztulás jeleit mutató, romlandó, tökéletlen világban.¹³⁴ Ez a világ is szükségképpen átalakul, nem tartozik többé a rossz kategóriájába, nem uralkodik rajta a pusztulás vagy a romlandóság, hanem a teremtett rend is újjászületik, reménységre számíthat, lesz értelme a létének. Ez az igeszakasz tehát az egész teremtett világnak valamilyen új állapotát helyezi kilátásba, valami pozitív fordulatot fog jelenteni a mindenség sorsában, de csak a Fiú által. Tehát a Krisztus Jézusban nyeri el létének rendeltetését, azaz „*megszabadul a szolgaságból Isten gyermekeinek dicsőséges szabadságára*”.¹³⁵ Itt már összekapcsolódik a teremtett természeti világ és az ember, s ebből látszik, hogy Isten eleve elrendelése szerint a mindenség sorsával együtt az ember sorsa is rendeződik a Krisztus áldozata révén. Tehát a hangsúly most már a mindenségről egyre inkább áttevéődik az emberre. Csakhamar kiderül az is, hogy az eleve elrendelés témaköre az emberrel kapcsolatban sokkal bővebben tárja elénk a bibliai bizonyágtételeket mind az Ószövetségben, mind pedig az Újszövetségben. Az az általános tételünk, miszerint Isten a mindenség sorsát a Jézus Krisztusban rendezte el, most kezdi felölelni az ember üdvösségének területét, ez pedig tovább szűkül a kiválasztás és elvettetés témakörére. Egy példát említve: annak megértése, hogy Isten miért szerette jobban Jákóbot, mint Ézsaut, magyarázatot kíván. (Róm 9,13) Nyilvánvalóan csak a teljes Írás összefüggésében szabad értelmezni, miért mondja Mózes, hogy a „*nagyobbik szolgál a kisebbiknek*”. (1Móz 25,23) Pál pedig a Róm 9,13-ban ezt még tovább élesíti Malakiás szavaival: „*Jákóbot szerettem, Ézsaut pedig gyűlöltem*.” (Mal 1,2–3a) Ez már olyan nehéznek tűnő kijelentés, hogy nem érti az ember, miért is van ez benne a Bibliában. Ennek a mélyén Isten váltságterve van, s ez az ember révén csúcsonylik ki a kiválasztás és elvettetés problematikájában. Hogy a kiválasztás és elvettetés kérdésköréből megértsünk valamit, végig kell gondolnunk az eleve elrendelés bibliai tanításának egészét. Egy nagyon nehéz történettel kezdjük.

134 A tökéletlen világ a korabeli sztoikus filozófia szemlélete volt.

135 Ezt az igét számos alkalommal hallhattuk a legációba való kiküldés istentiszteletén, vagy a lekipászoroknak készülő ifjak buzdításakor abban az értelemben, hogy a gyülekezetek sóvárogva várják az ifjakat a lekipásztori szolgálatra. Jó szándékú hasonlításaként vagy nyelvi fordulatként elfogadható, Pál azonban itt másról beszél.

Ézsau és Jákób története

Idéztük már a széles körben ismert mondatot: „*Jákóbot szerettem, Ézsaut pedig gyűlöltem.*” (Mal 1,2–3; Róm 9,13) Ez a Biblia egyik leginkább érthetetlen, sőt „meghökkenítő” mondata. Pál apostol Malakiástól vette át, tehát mind az Ószövetségben, mind pedig az Újszövetségben megtalálható. Mit akar ez jelenteni? Csak valószínűsíteni lehet, hogy az apostol valamit nagyon a lelkükre akar kötni a római híveknek. Lehet, hogy ők ezt jobban értették akkor, mint mi most. Olyat mond, aminek az értelmét nehezen fogjuk fel. Ezért nézzük meg, mivel folytatja Pál: „*Mit mondjunk tehát? Igazságtalan az Isten? Szó sincs róla! Hiszen így szól Mózeshez: »Könyörülök, akin könyörülök, és irgalmazok, akinek irgalmazok.« Ezért tehát nem azé, aki akarja, sem nem azé, aki fut, hanem a könyörülő Istené. Mert így szól az Írás a fáraóhoz: »Éppen azért emeltelek trónra, hogy megmutassam rajtad hatalmammat, és hogy hirdessék nevemet az egész földön.« Ezért tehát akin akar, megkönyörül, akit pedig akar, megkeményít.*” (Róm 9,14–18) Itt már az isteni szuverenitás legmélyebb és legkeményebb kinyilvánításáról van szó. Visszatérve a Róm 9,13 vershez, Pál nagyon ismerte a héber nyelv sokrétű kifejezőerejét. Mi már ennyire nem tudjuk ezt érzékelni. Valóban Ézsau esetében a *száné* héber szó szerepel, amelynek első jelentése: *gyűlölet*. Viszont a héberben az érzelmeket kifejező igék tartalmaznak egy olyan jelentést is, amely tettekben megnyilvánuló magatartásra utal. A *gyűlölni* szó például párhuzamosan jelenti az *elutasítani* vagy *küzdeni ellene* szavakat is. Amikor ennek az igének a nőnemű *qal passzív participiumát* találjuk például a „gyűlölt” nő formájában, akkor itt nem a tényleges gyűlöletet kell rajta érteni, hanem azt, hogy másodrangú, kevésbé szeretett valakiről van szó. Ugyanezt a szót használták a kevésbé szeretett feleség esetében is. Magyarul lehetne mondani „kevesbé kedvelt” feleségnek is. Mármost ennek van egy jogi oldala is, amikor egy személyt valaki kevésbé kedvel. A Mal 1,3 versben szereplő „gyűlölt” szót ezért analóg módon így is lehet értelmezni: Ézsaut kevésbé kedveltem, tehát „nem választottam”, Jákóbot kedveltem, ezért „választottam”.¹³⁶

Valójában mi van a dolog mélyén? Ez már a dogmatika területére esik. Ézsau volt az elsőszülött, így Izrael családjogi rendje szerint övé lett volna

136 E sorok írója már réges-régen konzultált erről a bibliai versről Kustár Zoltán debreceni ószövetséges professzorral, a mérvadó hebraistával. Ő nézett utána ennek a nyelvi problémának, a fenti szövegben a megbeszélés összefoglalása található.

az elsőbbség Jákóbbal szemben. Ezt Isten az ő szuverén döntésével, illetve szabad választásával félreteszi, hiszen reá nem vonatkoznak emberi szabályok. Az idősebb fog szolgálni a fiatalabbnak – jelzi már Mózes is. (1Móz 25,23) A választott nép tagjainak tudomásul kell vennie, hogy Isten gondolatai felől nézve másként néz ki minden. (Ézs 55,8) Az ő szuverén döntése értelmében Jákób lesz az, aki az elsőszülötti jogot betölti, tehát ez lesz a rend, mert Isten így rendelkezett. Nincs további magyarázat. Pál azt kérdezi, „*igazságtalan-e Isten?*” (Róm 9,14) A válasza egyértelmű *nem*. Mózesnek is tudtára adta, hogy ő a kegyelmét azzal közli, aki felé a jótetszése fordul. „*Könyörülök, akin könyörülök!*” (Róm 9,15; 2Móz 9,16) Tehát Istennél más a rend, és ennek a rendnek a racionalitását az ember nem éri föl. Miért?

Azért, mert Isten üdvözítő ökonómiájában a rend Jézus Krisztusban válik érthetővé és általa lesz valósággá. Ezt az ember még nem érti, de meg fogja tapasztalni. Itt érzékeljük jól, hogy Isten transzcendens racionalitása nem közelíthető meg az immanens földi, emberi racionalitással. Ez utóbbi föl sem éri az előbbit. Egymáshoz nem hasonlíthatóak. „*Bizony, a ti gondolataitok nem az én gondolataim, és a ti útjaitok nem az én útjaim – így szól az Úr. Mert amennyivel magasabb az ég a földnél, annyival magasabbak útjaim a ti útjaitoknál, és gondolataim a ti gondolataitoknál.*” (Ézs 55,8–9) Pál is kérdezi: „*Ki ismerte az Úr értelmét?*” (Róm 11,34) Ennek a transzcendens racionalitásnak lesz egy választott útja, amely eredendően eldöntött és a Jézus Krisztus inkarnációjával kezdődő váltságmű révén válik majd láthatóvá, és így az értelem számára bizonyos mértékig hozzáférhetővé. Ennek a mindenségnek a sorsát Isten valóban a Jézus Krisztusban fogja elrendezni, de ezt még sem Ézsau, sem pedig Jákób nem érti. Nem is értheti! Az egy tál lencse története csupán valami emberi szabály, hogy a két testvér immanens racionalitását kielégítse, de itt nem erről van szó. Hanem lesz olyan megoldás, amely a mindenségnek, azaz „*az egész népnek öröme lesz*”. (Lk 2,10) Nem kell tehát hibáztatni Jákóbot és Ézsaut, mert ők is csak eszközök Jézus Krisztus megváltói útjának előkészítésében, amely csak az idők teljességében fog majd bekövetkezni. Ez lesz az Isten transzcendens racionalitásának a választott útja, amely nála már készen lévő tervként megvolt a világ teremtése előtt. Az Ézsau–Jákób esetet tehát nem ők formálják elfogadható igazsággá a lencse-történettel, hanem Jézus Krisztus fogja hitelesíteni az ő megváltói áldozatával. Ennek az emberi

ésszel kigondolt botrányos Ézsau-Jákób történetnek csupán ennyi a létjogosultsága és hitelessége. A dolog emberi oldalát nézve rendben lévőnek tűnik és a történet is elnyugszik, mert Ézsau az egy tál lencsét megkapta Jákóbtól, s így az akkori családi rend világában, az immanens racionalitás szerint jogszerű az ügy – állapíthatjuk meg mi most. Mi viszont nem akarunk itt leragadni. A történetnek van egy magasabb szintű értelmezése is.

Az eleve elrendelés – a kegyelmi kiválasztás felől értelmezve

Szeretnénk megnyugtató választ találni. Szellemi-lelki igényünk jobbra vágjuk. Nem adjuk föl, valahol a Golgotán, majd pedig az üres sír környékén keressük a megoldást. Ez az egy tál lencse történet elég sovány vigasznak tűnik. Elképzelhető, hogy a vágyott igazság magaslatait más oldalról kellene megközelítenünk. A bibliai ikerpár, Ézsau és Jákób nem éppen kellemes történetének az értelme még jobban megvilágosodik, ha ismét átgondoljuk az eddig mondottakat, s más módon rendezzük el magunkban az egész történetet. Elfogadjuk bibliai nyelvészeink értelmezési javaslatait, de azt csak az ember képességeihez kötött tudós magyarázatként tudjuk a magunkévá tenni, mert lennie kell egy azon túlmenő, annál magasabb szintű magyarázatnak, amely az alacsonyabb szinten lévő ismeretet ugyan nem tekinti érvénytelennek, hanem azt a helyén kezeli, ugyanakkor elfogadható irányba tereli és magasabb szintre emeli az értelmi próbálkozásunkat. Természetesen a nyitottság irányába. És itt jön be a képbe az, amiért Kálvint dicsértük, hogy tudniillik az eleve elrendelés magyarázatakor minduntalan eljut a Krisztusban való értelmezésig. Tovább viszont nem ment a magyarázattal, s ez pedig lehangoltá tett bennünket, mert onnantól már lényegében reánk bízta annak értelmezését. Barth is így érezte és ezért kutatott tovább, amikor a kálvini magyarázathoz képest egy fokkal magasabb szintre lépett, majd rájött, hogy az egész predestinációs problémakört a *kegyelmi kiválasztás* felől lehet pontosabban értelmezni. Mi pedig visszamentünk a Szentíráshoz és újból szorgalmasan előszámláltuk az eleve elrendeléssel kapcsolatos igei kijelentéseket, majd ezeket sorrendbe állítottuk, és most úgy próbálunk ebből következtetéseket levonni, illetve a problémakör helyes értelmezésére rálelni, hogy figyelembe vesszük a tudós teológusok eddigi értékelhető gondolatait, s a bibliai kijelentés vonalán maradván megfogalmazzuk az általunk leginkább elfogadható magyarázatot.

A Krisztusban való kiválasztottság értelme

A keresztyén teológián belül minden emberi magyarázattal akkor lehet baj, ha önmagából akar kiindulni, s ilyenkor a logika bezárhatja a gondolatmenetet egy zárt világba, amit feltétlenül el akarunk kerülni. Magyarán szólva, mi emberek önkéntelenül is a saját emberi oldalunkról nézzük a dolgokat, mert mi magunk is az értelmünkkel együtt a teremtett mindenséghez tartozunk. Ha viszont hitben szemléljük a kiválasztás isteni jótéteményét, és tudomásul vesszük alázattal, hogy Isten transzcendens racionalitásának világába a magunk erejéből betekinteni nem vagyunk képesek, mégis kegyelemből a kijelentés által felfoghatunk valamit, akkor előbbre fogunk jutni a predestináció megértésében is. Nem tudjuk, ki írta a Péter neve alatt fennmaradt két levelet, de az 1Pt 1,20-ban azt olvassuk, hogy nem minket, tehát nem az embert választotta ki először Isten, hanem mindeneket megelőzően Jézus Krisztust. Azt viszont már Pál apostol teszi hozzá, miszerint ez az ő örök végzése szerint történt így, hogy majd benne, azaz Krisztusban kiválasszon magának bennünket is. A már többször idézett Efézusi levelében Pál azt írja, hogy *„kiválasztott minket magának őbenne már a világ teremtése előtt.”* (Ef 1,4) Ez a kiválasztás tehát Pál szerint a Jézus Krisztusban történt. A Római levélből értjük meg ezt, amikor az embernek a Krisztusban kiválasztott helyzetéről beszél az apostol és ezt mondja: *„hogy ő legyen az elsőszülött a sok testvér között.”* (Róm 8,29) Ez nyomban helyre teszi és megnyugtatóan elrendezi az Ézsau–Jákób elsőbbségi egy tál lencsés történetet. Ők meg voltak győződve, hogy Isten és ember előtt tisztázták a dolgot. A világ sorsa azonban nem az emberi végzéseken nyugszik, nem is a szigorú vallási hagyományok rendjén, miként azt Izrael akkor is és később is mélységesen hitte. Az „elsőszülött” ugyanis sem nem Ézsau, sem nem Jákób lesz, hanem Krisztus. Nem mi vagyunk tehát először a kiválasztottak, hanem az Úr Krisztus. Mert ő volt az, aki tökéletesen engedelmeskedett az Atyának, s ezáltal ő az Isten *„dicsőségének visszatükröződése”* (Zsid 1,3), azaz igazi képmása. Ami bennünk az eredeti képmásból még menthető, ami még megmaradhat, az nem más, mint a Krisztusban visszanyert emberségünk az ő kegyelmi választása szerint. Ez az a pont, amikor Kálvin megállt és rádöbbsent a nagy titokra: *„Krisztus tehát a tükör!”* Ennek kapcsán jött rá Barth is, hogy az eleve elrendelés igéi nem önmagukban álló tanítások, hanem a kegyelemből való kiválasztásra vonatkoznak. Ez volt az ő bibliai megfigyelése. Ez a kegyelemből való

választás pedig érvényes minden emberre. Ugyanis az lett a rend, hogy Krisztus a bűnös ember helyére lépett, ő lett az „elsőszülött” és ennek folytán az isteni kegyelem megváltoztatott mindent, mert mindenkire érvényessé vált. Nincs tehát többé Ézsau–Jákób vita, mert ezt Krisztus megszüntette. Váltságművével betöltötte a mindenséget és megadta az értelmét Isten eleve elrendelésének is. Aki idáig eljutott és érteni akar valamit a predestinációból, ennél a pontnál már csak személyesen állhat Isten elé, mert a tükörben nem másnak az ábrázatát látja, hanem a magáét. Nem másról kell tehát először véleményt formálnunk, hogy üdvözl-e vagy sem, hanem magunkról. De mégis hogyan van ez az én személyemre szólóan? Miben segít a tükör-metafora? Még mélyebbre megyünk, és onnan hozzuk felszínre az igazságot.

Továbbra is a bibliai szemlélet legmélyebb mélységeit kutatjuk. A jobb érthetőség kedvéért a személyes módot választjuk. Tegyük is föl a kérdést magunkról: vajon Isten előtt én személy szerint elvetett ember vagyok-e? A válasz: igen! Tovább kérdezzük: én személy szerint ki vagyok-e választva? A válasz: igen! Mert ha Krisztus a tükör, akkor ott a nagypénteki eseményben, a kereszten magamat látom. Az az én igazi helyzetem a bűneim miatt, én vagyok az, akinek ott kellene szenvednie. Én vagyok az a silány ember¹³⁷, aki hiába keresem az értelmem segítségével az üdvösségre vonatkozó megoldást, nem jutok többre, mint hogy én is fölkiáltok Pállal: „Ó, én nyomorult ember! Kicsoda szabadít meg engem a halálnak e testéből?” Pál nyomban válaszol is rá: „Isten, a mi Urunk Jézus Krisztus által!” (Róm 7,24–25) Az ember igazi helyzete tehát az, ami ott a kereszten történik. Szabad legyen itt Mel Gibson *Passió* című híres, döbbenetes filmjére hivatkozni, amelyben a rendező azt akarta bemutatni, hogy milyen nagy volt az a szenvedés, amelyet Krisztus szenvedett helyettünk. Szinte látjuk, hogy ott vagyunk a kereszten mindnyájan, odaszegezve az adóslevelünkkel. Van tehát elvettetés? Van! Úgy, hogy Krisztus ezt vállalta értünk. De nem ez a végső helyzetem. „Hálát adok Istennek” – mondja tovább Pál. Nem az a végső szó, ami a kereszten történik, hanem az, ami a harmadik napon megy végbe. Krisztus feltámadott, s erről beszél boldogan Péter apostol is

137 Sántha Kálmán (1903–1956) a Debreceni Egyetem Ideg- és Elmeorvosklinikájának professzora volt, akit a kommunista hatalom meghurcolt és korán meghalt. Tőle származik az a megállapítás, hogy „az emberek nem rosszak, hanem silányak”. Ezt a felesége, dr. Majerszky Klára közölte a Debreceni Universitas emlékülésének nyilvánosságá előtt. E sorok írója személyesen is jelen volt az emlékülésen 1996-ban.

az első pünkösdkor. Először tehát Isten eleve kiválasztotta Krisztust, hogy engem is kiválasszon őbenne, hogy „*az ő drága vérén*” szerzett áldozata által én is Isten előtt új életet nyerhessek. Ki vagyok tehát választva? Igen! Mégpedig az Úr Krisztusban, kegyelemből. Ez viszont egyetemes érvényű eleve elrendelése Istennek, mert Krisztus érdeme mindenkit egyformán megillet.

A kegyelmi kiválasztás csak Krisztusban értelmezhető

A Szentírásban olvashattuk Izrael kiválasztását, aztán az egyház kiválasztását és az egyes emberek kiválasztását. Idáig jutottunk. E hármascsoportosításnak azonban csak akkor van értelme, ha értjük azt is, hogy ezek miképpen vannak egymással kölcsönös összefüggésben. Mi biztosítja ezek korrelációját? Az, hogy a háromféle kiválasztásnak, azaz mindhárom isteni aktusnak csak Jézus Krisztusra nézve van értelme. Ugyanis mind a hármat Krisztus hitelesíti, ő teszi egyedül valóságossá. Krisztus váltságműve biztosítja a szoros köteléket közöttük. Vegyük sorra őket. Először IZRAEL kiválasztását figyeltük meg. Pusztán szeretetből történt (5Móz 7,7–8), ezt a szeretetet pedig Isten a Jézus Krisztusban mutatta meg a legtökéletesebben. Izraelnek ő a megígért Messiása. Az ószövetségi ígéretek mind Krisztusban teljesedtek be, miként Pál ezt tudtára adja a korinthusi gyülekezetnek. *„Mert Istennek minden ígéretére őbenne van az igen, és ezért általa mondunk áment Isten dicsőségére.”* (2Kor 1,20) Pált nagyon foglalkoztatja ez a kérdés, és maga is keresi a nagy titok nyitját Izraelre nézve: vajon Isten elvetette-e őket? Ezt írja: *„Nem szeretném, testvéreim, ha önmagatokat bölcseknek tartva nem vennétek tudomásul azt a titkot, hogy a megkeményedés Izraelnek csak egy részét érte, amíg a népek teljes számában be nem jutnak, és így üdvözülni fog az egész Izrael, amint meg van írva: »Eljön Sionból a Megváltó, eltávolítja a hitetlenséget Jákób házából, és én ezt a szövetségemet adom nekik, amikor eltörlöm bűneiket.«”* (Róm 11,25–27) Végül is mi a helyzete Izraelnek? Súlyosabb kérdést föltéve: Isten elvetette-e választott népét? Erre a kérdésre adja meg a választ Pál: *„Nem vetette el Isten az ő népét, amelyet magának eleve kiválasztott.”* (Róm 11,2) Hasonló kijelentés olvasható a Zsolt 94,14 versben: *„Nem taszítja el népét az Úr, nem hagyja el örökségét.”* Kétségtelenül igaz, hogy a zsidók jelentős része Krisztust nem fogadta el Messiásnak, egy kisebb része azonban igen.

Izrael elvetése tehát nem lehet végleges és nem teljes. Ez később meg fog oldódni az egyház révén. Pál missziója idején már voltak Krisztust követő zsidók, akiket ezekkel a szavakkal illetett: „*most is van maradék a kegyelmi kiválasztás szerint.*” (Róm 11,5) És itt elérkeztünk az EGYHÁZ kiválasztásának tényéhez. Ez következik azokból a korábban mondott szavakból, amikor is az apostol beszél a Jézus Krisztusban való élet lelki törvényéről, és maga bontja ki – szinte egy egész fejezeten át – a „*test szerinti Izrael elvettetését*”, majd nyomban előtérbe kerül nála a „*lélek szerinti Izrael elhívása*”. (Róm 8) Ez utóbbi lesz az egyház, azaz Krisztus teste, amelybe a pogány népek is beletartoznak, és ez fogja szolgálni a megkeményedés vagy megátalkodottság állapotába került zsidóság üdvösségét. Krisztusban tehát Izrael és az egyház kiválasztása így megnyugtató módon rendeződik, de ugyanígy elnyugszik az EGYÉN kiválasztásának kérdése is, mert miként láttuk, nincs többé értelme a logikailag feloldhatatlan Ézsau–Jákób botránnyról beszélni, mert ez a vita eldőlt, értelmét veszítette, ugyanis az elsősülött sem nem Ézsau, sem nem Jákób, hanem Jézus Krisztus. *Isten először őt választotta ki és csak őbenne és őáltala történik meg a mi kiválasztásunk is kegyelemből.* Ez mondatja velünk azt az örömhírt, hogy végigtekintve az eleve elrendelés témakörébe tartozó bibliai bizonyágtételeken, a Szentírásban nem találunk egyetemes elvettetést, de annál inkább van egyetemes kiválasztás, miként azt láttuk az Ef 1,4, a Róm 8,29 és az 1Pt 1,20 bizonyágtételekben.¹³⁸ Végső tanulság és válaszuk a kiválasztás és elvettetés nehéz kérdésében, hogy a Krisztus keresztségében ismerhető meg az elvettetés lényege, sőt még az „alászállt a poklokra” kifejezés értelme is, ugyanakkor éppen az ő feltámadásában látható meg az ember új helyzete, hogy tudniillik Isten kiválasztott bennünket és magához vont az új életre. Ez lehet az útmutató az egész témakör alapos továbbgondolásához.

138 A kárhozatra való elrendelés konkrétan talán csak Júdás esetében van említve a Jn 17,12-ben.

A SZERETET LÉNYEGE KRISZTUSI NÉZŐPONTBÓL

Az isteni és emberi szeretet közötti különbség

Amikor Pál létrehozott egy-egy gyülekezetet, azt a közösséget ezerféleképpen tanította. Oly sok jó tanácsot adott annak érdekében, hogy az a közösség megmaradhasson, s ennek a megmaradásnak pedig mindig az volt a titka, hogy a tagok Krisztus tanácsa szerint éljék mind az egyéni, mind a közösségi életüket. Ez volt a záloga a keresztyénség megmaradásának is. Hogy aztán konkrétan az egyes élethelyzetekben miként kell élniük a gyülekezeti tagoknak, arra nézve is kapnak Páltól számos tanácsot. Ha például az I. Korinthusi levelet nézzük, hallatlan sok „atyai” tanítást tapasztalunk az apostol részéről. Nézzünk is néhányat: mit jelent házasságban élni, az egész közösséget összetartani, mit jelent egymásnak szolgálni, hogyan kell élni az úrvacsora közösségformáló erejével, miként kell az egyes kegyelmi ajándékokat haszonnal forgatni a gyülekezeti közösség számára, s ezek mind olyan dolgok, amelyeknek ereje és titka a Krisztus-közösségben élők magatartásában rejlik. A keresztyének nyilvános magatartásán ez mind meglátszott. Tehát egyfajta új szemlélet volt kialakulóban az apostol munkája kapcsán. A Krisztus-hit ereje képezte azt a köteléket, amely egybetartja, összeköti őket, forgolódásaikat vonzóvá teszi, közös életüknek célt ad, s mindenki számára reménységet sugároz a jövő felé és példaként szolgál a környező társadalom számára. Így lehetne röviden összefoglalni mindazt, amit Pál a korinthusiak és persze a máshol létrehozott gyülekezetek lelkére köt. Mi több, az apostoli levélben megfogalmazott szép gondolatok a mindenkori keresztyénség számára is örök értékek. De mindezekon a tanításokon felül van még más is, van még több is, van még nagyobb is, ami az apostol lelkéből fölbuzog, és el akarja nekünk mondani egy gyönyörű gondolatsorban, egy csodásan himnikus költeményben, egy mély lelkiséggel áthatott üzenetben. E szép szavakkal reánk hagyott szellemi kincs, ez az őszinte Krisztus-vallomás a szeretetről

szól, amelynél szebbet eddig még nem fogalmaztak. Ez az egyetemes örökség a SZERETET HIMNUSZA nevet kapta. Íme:

„Ha emberek vagy angyalok nyelvén szólok is, szeretet pedig nincs bennem, olyanná lettem, mint a zengő érc vagy a pengő cimbalom. És ha prófétálni is tudok, ha minden titkot ismerek is, és minden bölcsességnek birtokában vagyok, és ha teljes hitem van is, úgyhogy hegyeket mozdíthatok el, szeretet pedig nincs bennem: semmi vagyok. És ha szétsztom az egész vagyonomat, és testem tűzhalálra szánom, szeretet pedig nincs bennem: semmi hasznom abból. A szeretet türelmes, jóságos; a szeretet nem irigykedik, a szeretet nem kérkedik, nem fuvalkodik fel. Nem viselkedik bántóan, nem keresi a maga hasznát, nem gerjed haragra, nem rója fel a rosszat. Nem örül a hamisságnak, de együtt örül az igazsággal. Mindent elfedez, mindent hisz, mindent remél, mindent eltűr. A szeretet soha el nem múlik. De legyen bár prófétálás: el fog töröltetni; legyen nyelveken szólás: meg fog szűnni; legyen ismeret: el fog töröltetni. Mert töredékes az ismeretünk, és töredékes a prófétálásunk. Amikor pedig eljön a tökéletes, eltöröltetik a töredékes. Amikor gyermek voltam, úgy szóltam, mint gyermek, úgy gondolkodtam, mint gyermek, úgy értettem, mint gyermek; amikor pedig férfivá lettem, elhagytam a gyermeki dolgokat. Mert most tükör által homályosan látunk, akkor pedig színről színre; most töredékes az ismeretem, akkor pedig úgy fogok ismerni, ahogyan engem is megismert Isten. Most azért megmarad a hit, a remény, a szeretet, e három; ezek közül pedig a legnagyobb a szeretet.” (1Kor 13,1–13)

Az egész szakasz nagy része arról szól, hogy bennünket, a teremtettségi mivoltú embereket a Jézus Krisztusban mire tanított a mi mennyei Atyánk, aki az ő örök létében Isten teljességét bírja, s akiben a mi életünk el van rejtve a Krisztussal (Kol 3,3), s akitől származik a tökéletes szeretet, illetve a szeretet teljessége. Azért legnagyobb a szeretet, mert az maga Isten lényege! (1Jn 4,16) Ez az Isten van mindenek fölött, aki e töredékes ismerettel rendelkező világot elvezeti a tökéletes ismeret világába.

Hogy ne csupán a Biblia és teológia világában maradvá érezzük az 1Kor 13 szépségét és az arra válaszoló emberi jószágot, érdemes egy másik területre is rátévedni a gondolatainkkal. Egy igazi példáját fogjuk látni annak, hogy a 19. század legnagyobb természettudósa, a mélyen hívő James Clerk Maxwell (1830–1879) a Szeretet Himnusza révén milyen komoly következtetésekre jut. Az ő példáján keresztül érezhetjük át, milyen gondolatok és érzések vezethették Pál apostolt, amikor ezt a szép himnuszt

megfogalmazta a korinthusi hívek számára. Maxwell mélyen elgondolkodott azon, mit jelent az, hogy *„emberek vagy angyalok nyelvén szólok”* és ez össze van kötve a *„szeretet”* érzésével. Az apostol gyönyörű szavakkal írja le, vagy mondja el a szeretet lényegét, mígnem eljut Isten szeretetéig, amely a legnagyobb. Maxwell erre rácsodálkozott! Úgy fogta föl, hogy Isten szeretete utolérhetetlenül tökéletes, ezért a legnagyobb. Nagyon szerettem olvasni ezt a himnuszt és ez mélységes hatást tett az egész énjére, s ezáltal a tudományos gondolkodására is. De gyakran olvasta János evangélista szavait is: *„Az Isten szeretet; és aki a szeretetben marad, az Istenben marad, és az Isten is őbenne.”* (1Jn 4,16) Aztán elgondolkodtatta ez az ige is: *„Szeretteim, szeressük egymást, mert a szeretet Istentől van, és aki szeret, az Istentől született, és ismeri Istent; aki pedig nem szeret, az nem ismerte meg Istent, mert az Isten szeretet. Abban nyilvánult meg Isten irántunk való szeretete, hogy egyszülött Fiát küldte el Isten a világba, hogy éljünk őáltala.”* (1Jn 4,7–9) Ez pedig azt jelenti, hogy Isten a maga lényegét, valóságát, igazságát Jézus Krisztus személyében mutatta meg az embernek, sőt maga Krisztus volt a szeretet. Ezért, ha mi Krisztusban vagyunk és Krisztus is mi bennünk, *„ez azt eredményezi, hogy ez a szeretet meglesz bennünk mint ama tökéletes természetű szeretetnek a része”*.¹³⁹ Így gondolta végig Maxwell és ebből a tudományos gondolkodás természetére nézve még más megállapításokat is tett. Tanítványai csodálattal hallgatták!

Följegyezték egyik egyetemi előadását, amelyből összefoglalva hozunk ide néhány egyszerű és nagyszerű gondolatot. Olvasva az 1Kor 13 fejezetet: a mi szeretetünk mindig rész szerint való, azaz nem teljes, de a Jézus Krisztusban kinyilvánított isteni szeretet tökéletes. A mi emberi szeretetünk mindig csak rész szerint való lehet a Krisztus szeretetéhez képest, mert Krisztus az Istennel való tökéletes szeretetviszonyból, illetve szeretetegységéből jött hozzánk. Mi emberek – miként Maxwell is tette – legfeljebb csak kérhetjük Istent Pál apostollal együtt: *„adja meg néktek az ő dicsőségének gazdagsága szerint, hogy hatalmasan megerősödjék bennetek a belső ember az ő Lelke által; hogy Krisztus lakozzék a szívetekben a hit által, és a szeretetben alapot vévén és meggyökerezvén képesek legyetek megismerni minden szentekkel együtt, mi a szélessége, hosszúsága, mélyége és magassága a Krisztus minden ismeretet felülhaladó szeretetének,*

¹³⁹ Campbell, Lewis – Garnett, William: *The Life of James Clerk Maxwell*. Johnson Reprint Corporation, New York and London, 1969. 338.

és beteljesedjete az Istennek egész teljességével.” (Ef 3,16–19) Annyit érzékelünk az életrajzából és megnyilvánulásából, hogy Maxwell nagyon vágyott erre a „teljességre”, sokat emlegette, de tudta azt is, hogy az embernek ez az állapota e földi életben soha nem érhető el, mindazonáltal tökéletlensége ellenére az ember mégis az a „hely” ezen a világon, „ahol”, illetve pontosabban „akiben” Krisztus tökéletes és teljes áldozata révén az *örök és az idői, a végtelen és a véges, a mennyei és a földi, az isteni és az emberi találkoznak*, úgyszólván áthatják egymást. Ilyennek van teremtve. A mi szeretetünk önmagában mindig rész szerint való, ezért ilyen állapotában Krisztus „tökéletes természete”, azaz *tökéletes szeretete* csak fogyatékos része az isteni szeretet tökéletességének. Maxwell így értette Pálnak azt a végső következtetését, miszerint még a hiten és reménységen túl is „legnagyobb a szeretet”, mert azt maga Krisztus emeli isteni magaslatra. Ő tehát a szeretet értelmezése révén ráérezett arra, hogy a mi teremtettségi világunk fölött mindig van egy tökéletes valóság, amely a Jézus Krisztusban testesült meg, s ehhez kell viszonyítani minden földi gondolatainkat, életünk minden lelki-szellemi tetteit. Onnan felülről nyeri ugyanis el az értelmét, a felsőbb szintről megítélve állapítható meg egy alacsonyabb szinten lévő igazság érvényességi köre. Az ész igazsága mindig relatív egy nálánál magasabb szintű igazsághoz képest. Ha tudjuk valaminek az érvényességi határát, az csakis így válhat valóságos tényezővé a földi világunkban.¹⁴⁰ Ezt ő maga fogalmazta így: „From the whole to the parts!” Ami azt teszi, hogy mindig „az egésztől a részek felé” haladva kell gondolkodnunk, mert ez a helyes út. Így nyeri el minden a maga értelmét és igazságát. E bibliai gondolatot ő annyira igaznak és általános érvényűnek tartotta, hogy átvitte a tudomány területére is. Ekkor alkotta meg az elektromágneses térelméletet. Ezek az eredetileg páli szemlélet szerinti gondolatok nagyon érdekes és fontos területre visznek el bennünket a teremtett világ megismerésében.

140 A tudományok területén leginkább érzékelhető példa erre a Newton-féle gravitációs elmélet és az Einstein által kidolgozott általános relativitáselmélet közötti viszony. Newton elméletének érvényességi körét az általános relativitáselmélet szabja meg.

ÚJ SZEMLÉLET A TERMÉSZETLEÍRÁSBAN

Új valóság fölfedezése

Hogy érzékelhető legyen, milyen területen járunk most és mennyire fontos ez az új szemlélet, röviden bemutatjuk a lényegét. A híres kísérleti fizikus, a mély hitű Michael Faraday vette észre először elektromos kísérletei kapcsán, hogy van egy furcsa jelenség, amelyet ő nem értett, de lép-ten-nyomon tapasztalt. Az elektromos áram változásakor mágneses hatásokot tapasztalt. Ő nem foglalkozott a természeti jelenségek matematikai leírásával, ezért elmondta a tapasztalatait másoknak, később James Clerk Maxwellnek is. A német fizikusok, akik egyben remek matematikusok is voltak, indítatva érezték magukat, hogy megmagyarázzák az új jelenséget a matematika segítségével. Egy komoly elméletet gyártottak a newtoni fizika törvényei alapján. Az egész világ elfogadta, csupán egy valaki nem. Ő volt Maxwell, aki úgy gondolkodott, hogy itt valami magasabb rendű jelenségről van szó, amit nem lehet alacsonyabb szintről megközelíteni. Feltételezte ugyanis, hogy amit Faraday tapasztalt, az nem más, mint az elektromágneses erőter. Ezért kitűnő matematikai tudásával másképpen írta le a jelenséget, az ún. parciális differenciálegyenletek segítségével. Így az időbeli változásokat is figyelembe tudta venni. Kiderült, hogy Maxwell új szemlélete az elektromágneses erőter felfedezéséhez vezetett, s ezzel egy addig nem ismert új valóság létezésére derült fény. Csak ekkor döbben rá a világ, hogy bizony akkor létezhet gravitációs tér is. Ebből viszont az is következett, hogy a németek elmélete a tudománytörténet múzeumaiba került. Maxwell viszont fölfedezett egy addig nem is sejtett, új valóságot. Csupán az ő szeretetről alkotott keresztyén gondolkodása alapján. Az „egésztől a részek felé” haladó új szemlélet megváltoztatta a kor természettudományos gondolkodását. S itt bizony emlékeznünk kell arra, hogy Pál apostol *Szeretet Himnuszából* indultunk ki.¹⁴¹

141 E témakör részletesebb bemutatását lásd Gaál Botond: *Az ész igazsága és a világ valósága*, 126–132. Valamint még részletesebben Gaál Botond: *The Faith of a Scientist – James Clerk Maxwell*. The István Hatvani Theological Research Centre, Debrecen Reformed Theological University, Debrecen, 2003.

A mi tudásunk és a valóság

Pál arra hívta föl a figyelmünket, hogy mind az ismeret tekintetében, mind pedig a szeretet gyakorlásában mi emberek csak a „rész szerinti” világban élünk, azaz sem a szeretetünk, sem az ismeretünk nem azonos a tökéletes valósággal. Az emberi ész mindig új igazságokat fedezhet föl, de ez csupán egy lépés előre az abszolút igazság felé, amit mi most valóságnak nevezünk. Ezt a tökéletes igazságot, azaz a valóságot soha nem fogjuk elérni. Ez viszont elgondolkoztatja az alkotásra képes összes elmét, hogy tudniillik ők egy olyan valóság felé haladnak az ismeretben, amely tőlük függetlenül létezik, az értelem pedig arra való, hogy kutatással mindig előbbre lépjen egy végtelen folyamat jövőbe mutató állomásai felé. Az ember tehát sem birtokosa, sem alkotója nem lehet ennek a végtelenben elérhető valóságnak.

Újból Maxwellt hozzuk példának és az ő gondolatai által próbáljuk ezt jobban megérteni. Őt elvileg két nagy kérdés foglalkoztatta: az isteni szeretet tökéletessége és Isten teremtett világának Krisztusban való egy-sége. Három nagy téma köré rendezte gondolatait: 1) Krisztus munkája bennünk, 2) a mi egyesülésünk Krisztussal és 3) Krisztus hatalma minden dolog felett. Ezek az ő kifejezései, amelyek lépten-nyomon olvashatóak az írásaiban. Szerinte az ember nem passzív elfogadója Isten ajándékainak, hanem aktív munkálója az ő akarata megismerésének. Az embernek a teremtésben kapott funkcionális szerepe, az Isten képére és hasonlatosságára való teremtettsége őt kitüntetett helyzetben mutatja be, mint aki rendkívüli szereppel bír a Teremtő és teremtmény közötti kapcsolatban. Ezt Maxwell így fejezi ki: „Az embernek olyannak kell lennie, hogy a természet Isten által munkált előhaladásának megtestesítője legyen és mutasson rá a végtelennek a végessel való egyesülésére.”¹⁴² Ez itt nem filozófiai játszadozás a gondolatokkal, amelyekbe aztán mi belevisszük a magunk önkényes keresztyén értelmezését, hanem annak a kifejezése a viktoriánus kor akadémikus stílusában, hogy egyedül az ember képes fölfogni a végeket, mivel csak ő tud az isteni végtelenségről. Ez azonban – Maxwell szerint is – csak Krisztus felől érthető meg és fogható föl, úgy, ahogyan ő maga is idézte Pál apostolt: „*Krisztus lakozzék a szívetekben a hit által, és a szeretetben alapot vévén és meggyökerezvén képesek legyetek megismerni*

142 Vö. Gaál Botond: *The Faith of a Scientist – James Clerk Maxwell*, 38.

minden szentekkel együtt, mi a szélessége, hosszúsága, mélysége és magassága a Krisztus minden ismeretet felülhaladó szeretetének, és beteljesedjete az Istennek egész teljességével.” (Ef 3,17–19) Az embernek és a természetnek, mint Isten teremtett világának a viszonyát is Krisztus hatalma vagy ereje felől lehet megközelíteni, miként Pál is ebben a szellemben tanította a gyülekezet tagjait: „...*hogy szívük felbátorodjék összeforrvá szeretetben, és eljussanak a teljes megértés egész gazdagságára: Isten titkának, Krisztusnak ismeretére, akiben van a bölcsesség és ismeret minden kincse elrejtve.*” (Kol 2,2–3) Maxwell nagyon szerette olvasni Pál leveleit és gyakran tartott rendkívüli előadást is, amikor is előtárta hitbeli meggyőződését. Az imént idézett evangéliumi gondolatot így fejtette ki fiatal hallgatói előtt egyik előadásában: „Ha az értelmünk segítségével bárminek a fizikai jelentőségére rájövünk [...], minden jártasságunk és ismeretünk, amit megszerzünk magunknak, egy tökéletes és teljes bölcsességet fog körülövezni, amikor a tudománynak minden egyes eleme, a hatásokat megjelenítő anyagtól kezdve az értelemig, amely azokat fölfogja, egy olyan kölcsönös viszonyt alkotnak, amelyben ők részei egy nagy egésznek.”¹⁴³ Egy másik előadásában pedig rámutat arra, hogy ez a bölcsesség, amely nála a teljességet jelenti, nem a mi tulajdonunk. Nyilvánvalóan ő itt a teremtő, gondviselő és megváltó Istenre gondolt.

A világ egysége és rendje

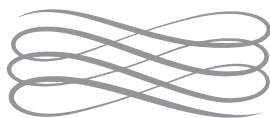
Az eddigiek alapján nagyon határozottan előtűnik, hogy Clerk Maxwell a gondolatait, azaz tudományos szemléletét, ismereteit és egyáltalán a mindennapi létét is, tehát mindent *az egész és a rész viszonyában* fogott föl, s számára – keresztyén biblikus meggyőződéséből fakadóan – elsődleges valóság volt az isteni teljesség, amely, illetve aki a Jézus Krisztusban ismerhető föl. Ezt azért hangsúlyozzuk ennyire, mert a világ akkori legnagyobb természettudósának ez a szemlélete az isteni szeretet mély átgondolása kapcsán alakult ki, különösen is a SZERETET HIMNUSZÁNAK volt ebben elsődleges szerepe. Maxwellnek viszont éppen erre a szemléletre épülő tudományos munkássága volt meghatározó jellegű az utána következő nemzedékek életében. Ezt azonban ő már nem érte meg, negyvenkilenc

¹⁴³ Harman, P. M. (ed.): *The Scientific Letters and Papers of James Clerk Maxwell, Vol. I.* Cambridge University Press, Cambridge, 1991. 673.

éves korában, 1879-ben meghalt. Ugyanebben az évben született Albert Einstein. Őt már az 1900-as századforduló táján foglalkoztatta az a kérdés, hogy ha Maxwell fölfedezte az elektromágneses erőter valóságát, akkor a gravitációs erőter esetében is szükséges valamilyen matematikával leírt elmélet. Miként Maxwell a parciális differenciálegyenletekkel ragadta meg az általa fölfedezett új valóságot, az elektromágneses erőteret, Einstein is a matematikával leírt gravitációs térelmélet megalkotására gondolt. Amikor ehhez hozzáfekedett, nagy dilemma tornyosult eléje. Azt kérdezte magában: vajon a Newton-féle gravitációs elmélet írja-e le egzakt módon a természet jelenségeit, vagy inkább a Maxwell-féle parciális differenciálegyenletek képezik az elektromágneses erőter egzakt leírását? A kétféle erőter, tehát a gravitációs és az elektromágneses erőter annyira két különböző valóság, hogy nem lehet őket közös matematikai apparátussal megragadni. Einstein komoly választás előtt állt. Ekkor történt az ő zseniális döntése: a Maxwell-egyenleteket választotta. Tehát azt a szemléletet, amelyet ez az elmélet képvisel. A természetleírás szempontjából ez az egzakt mód! Így sikerült neki a tenzoregyenletek segítségével létrehozni az általános relativitáselméletet, amely meglepően jól írja le a gravitációs erőter jelenségeit a teljes mindenség világában. Ez már 1915-ben megszületett, de alig volt olyan tudós azokban az években, aki pontosan értette volna az elmélet lényegét. Lassan-lassan ismerték föl a tudományos értékét, mert csak lépésről lépésre jöttek a bizonyítékok, amelyek aztán igazolták az einsteini gondolat érvényességét. Ma már nincs efelől kétség, mert nélküle aligha lehetne megmozdulni a nagy méretek világában, csupán annyi a szépséghibája az utána következő évtizedeknek, hogy állandó „lelkiismeret-furdalása” támadt a tudós társadalom korabeli szereplőinek, amiért ezt az elméletet soha nem ismerték el Nobel-díjjal. Ez bizony a tudománytörténet nagy „zökkenője” a folyamatos fejlődés útján. Ha most ebbe alaposan belegondolunk, illetve gondolatban megpróbálunk visszamenni az eredethez, akkor bizony azt látjuk magunk előtt, hogy Maxwell a SZERETET HIMNUSZÁT alapul véve alakította ki az ő tudományos szemléletét, majd e szemlélet alapján létrehozta az elektromágneses térelméletet, amelyet később Einstein a természetleírás egzakt formájának ismert föl, s ebből a szemléletből aztán létrejött a fizika történetének egyik legnagyobb teljesítménye, a gravitációs erőter jelenségeit megmagyarázó relativitáselmélet. Napnál világosabban látszik Pál apostol döntő jelentősége, miszerint ő a Krisztusban valósággá lett isteni szeretet

utolérhetetlen magyarázatával ténylegesen megihlette a közel kétezer évvel későbbi lángelméket is.

Egy nagyon érdekes és tanulságos történet erejéig visszamegyünk a 19. századba. 1876. november 21-én George Ellicott, Gloucester és Bristol anglikán püspöke egy udvarias, érdeklődő levelet írt Maxwellnek. A püspök ugyanis figyelte a tudományos fejlődést, s levelében többféle dolgot kérdezett tőle. Volt ebben szó az atomok jellemzőiről, a fény és a Nap teremtéséről, a világ egységéről és rendjéről, mindezek felől érdeklődött az akkoriban már világhírű fizikustól. Maxwell már másnap válaszolt neki és először néhány dolgot leírt a fizika egyszerű nyelvén, amikor azonban a világ rendjéről és egységéről kellett volna írnia, akkor legjobbnak találta, ha a teológiában jártas püspöknek nem a fizika segítségével ad magyarázatot, hanem nyomban Pál Kolosséi levele 1. részének elolvasását javasolta, s ehhez még kiegészítésnek a 8. zsoltárt és a Zsidókhöz írt levél 2,6–9 verseket. Különösen is kiemelte a Kol 1,16–17 verseket: *„Mert benne teremtetett minden a mennyen és a földön, a láthatók és a láthatatlanok, akár trónusok, akár uralmak, akár fejedelemségek, akár hatalmasságok: minden általa és reá nézve teremtetett. Ő előbb volt mindennél, és minden őbenne áll fenn.”* Ez viszont nagyon érdekes válasz, ugyanis a világ legnagyobb tudósa azt üzentte a jó teológus hírében álló püspöknek, hogy a mindenség egységének és rendjének magyarázatát Jézus Krisztusban találja meg.¹⁴⁴ Ugyanis az ő felfogása szerint Krisztus praeegzisztenciája abszolút egzisztenciát jelent, azaz, hogy minden létnek ő a forrása és így ő a végső eredete és teremtő alanya az univerzumnak. Lényegében Maxwell magyarázata arra a Pál apostol által megfogalmazott rövid mondatra épül: *„Mert tetszett az Atyának, hogy őbenne lakozzék az egész teljesség!”* (Kol 1,19) Itt értjük meg Pálnak azt a nagy horderejű gondolatát is: *„Minden őbenne áll fenn!”* (Kol 1,17) Azaz Jézus Krisztusban!

144 Vö. Gaál, Botond: *The Faith of a Scientist – James Clerk Maxwell*, 24.

PÉLDAMUTATÓ ÉLETVÉZETÉS

Gyakorlati tanácsok

Az ember különleges helyet foglal el a teremtett mindenségben. Mind a szellemét tekintve, mind pedig a szeretet gyakorlását illetően ehhez az őt körülvevő világhoz tartozik, térben is és időben is. Röviden úgy fogalmaztunk, hogy az ember lényegét a *teremtmény és személy* komplementer kettősségben tudjuk fölfogni. Külön-külön is és együtt is igaz. Különleges tulajdonságokkal felruházott teremtmény, aki képes választ adni a Teremtőjének. Ezt közelebb hozva az értelmünkhöz, az ember egyrészt a természet összes törvényei, szabályai szerint vizsgálható, tehát hozzátartozik a teremtett valósághoz, ugyanakkor személy voltánál fogva képes arra, hogy fölfogja, megértse Teremtője üzenetét és arra engedelmes választ adjon. Pál ezt ragyogóan leírta a Róm 7–8 részekben, és hitte is, hogy Isten az embert olyan tulajdonságokkal ruházta fel, miszerint ő képes a neki szóló gyakorlati és lelki tanácsokat megérteni, fölfogni és aszerint rendezni az életét. A keresztyénné vált híveknek éppen ezért tud üzeni oly szép és meleg szavakkal, hogy miként rendezzék a mindennapi dolgaikat és az egymáshoz való viszonyukat. Elég csak a Szeretet Himnuszára gondolnunk. Vagy amit a korinthusiaknak üzent: *„Minden dolgokat szeretetben menjen végbe!”* (1Kor 16,14) Főként a szeretet gyakorlására vonatkozó tanácsaiban találjuk őt nagyon bölcsnek és mély Krisztus-követőnek. Az ember ugyanis egy bizonyos társadalomban él. De nem mindegy, hogyan. A keresztyén ember számára különösen is érzékeny terület, miként mutat jó példát az embertársai előtt. Maga Jézus is figyelmeztette erre a tanítványait. Pál apostol pedig kimondottan nagy hangsúlyt helyezett a társadalmi életben belüli békesség és példás magatartásra. (Róm 12,18) Ezt szeretnénk itt bemutatni, az élet különböző területein.

A keresztyén értékek sokfélesége

Azokat a bibliai megnyilatkozásokat, amelyek az említett jézusi új tanításokat, sőt ezt az egész új szemléletet konkretizálva néven nevezik, *keresztyén értékeknek* szokás nevezni. Az ezeket föltáró sok-sok bibliai hely közül csupán néhányat emelünk ki, a többi megismerését rábízuk az Olvasóra. Beszéljenek tehát a Szentírás igéi, amelyekhez aligha szükséges magyarázatot fűzni. Olyan bibliai idézeteket fogunk olvasni Pál apostoltól, amelyek mindegyike az ún. *keresztyén értékeket* tárja elénk más-más formában és különböző oldalról megközelítve. Mindezek a gyakorlati keresztyén élet szempontjából rendkívüli módon formálták a fiatal keresztyén gyülekezetek tagjainak életmódját, szemléletét, világképét, közösségi életét, s ez határozta meg az egész európai magatartásformát mindenhol a kontinensen.

Negatív oldalról nézve

- Előre vesszük a Római levél apostoli intelmeit, amelyekből csupán kiragadunk néhány sort:

„A szeretet ne legyen képmutató. Iszonyodjatok a gonosztól, ragaszkodjatok a jóhoz, a testvérszeretetben legyetek egymás iránt gyengédek, a tiszteletadásban egymást megelőzők, a szolgálatkészségben fáradhatatlanok, a lélekben buzgók: az Úrnak szolgáljatok. A reménységben örvendeztetek, a nyomorúságban legyetek kitartók, az imádkozásban állhatatosak. A szentekkel¹⁴⁵ vállaljatok közösséget szükségükben, gyakoroljátok a vendégszeretetet. Áldjátok azokat, akik üldöznek titeket; áldjátok és ne átkozzátok. Örüljétek az örülőkkel, sírjátok a sírókkal. Egymással egyetértésben legyetek, ne legyetek nagyratörők, hanem az alázatosakhoz tartsátok magatokat. Ne legyetek bölcsek önmagatok szerint. Ne fizessetek senkinek rosszal a rosszért. Arra legyen gondotok, ami minden ember szemében jó. Ha lehetséges, amennyire tőletek telik, éljétek minden emberrel békeségben. [...] Ne győzzön le téged a rossz, hanem te győzd le a rosszat a jóval.” (Róm 12,9–21)

145 A „szentek” kifejezést nem a mai megszokott értelemben, tehát például a római egyház által szentté avatott személyekre kell érteni, hanem úgy, amint azt Pál apostol is értette. Pál hétszer említi ezt a szót és a keresztyén gyülekezet tagjait nevezi szenteknek.

- Már korábban is idéztünk belőle, de most a teljes szövegkörnyezetben olvashatjuk Pál apostolnak a törvény betöltésére vonatkozó lényegi értelmezését:

„Senkinek se tartozzatok semmivel, csak azzal, hogy egymást szeressétek; mert aki a másikat szereti, betöltötte a törvényt. Mert ez a parancsolat: »ne paráználkodj, ne ölj, ne lopj, ne kívánd a másét«, és bármi más parancsolat ebben az igében foglalható össze: »Szeresd felebarátodat, mint magadat!« A szeretet nem tesz rosszat a felebarátnak. A szeretet tehát a törvény betöltése.” (Róm 13,8–10)

- Pál azokhoz is szól, akik még nem találtak rá a Krisztus-követő élet értékeire, vagy esetleg már elhagyták azokat. Sőt, beszél olyanokról is, akiknek „eltompult az erkölcsi érzékük” és mindenféle tisztátalanságra adták a fejüket. Azt mondja a gyülekezet tagjainak, hogy ti nem így tanultátok a Krisztus-követő élet értelmét. Kéri a keresztyéneket, hogy általában is hagyják el a régi életmódot és öltözzék fel az új embert. Ezt az Efézusi levelében találjuk:

„Ezt mondom azért és lelketekre kötöm az Úrban: többé nem élhettek úgy, ahogyan a pogányok élnek hiábavaló gondolkodásuk szerint. Az ő elméjükre sötétség borult, és elidegenedtek az Istennek tetsző élettől, mert megmaradtak tudatlanságukban, és megkeményedett a szívük. Mivel erkölcsi érzékük eltompult, bujálkodásra adták magukat, mindenféle tisztátalanságot művelve mohóságukban. Ti azonban nem így tanultátok Krisztust; ha valóban úgy hallottatok róla, és kaptatok felőle tanítást, ahogyan az megvalósult Jézusban: vessétek le a régi élet szerint való óembert, aki csalárd és gonosz kívánságok miatt megromlott; újuljatok meg lelketekben és elmétekben, öltöszétek fel az új embert, aki Isten tetszése szerint valóságos igazságban és szentségben teremtett. Ezért tehát vessétek le a hazugságot, és mondjátok igazat, mindenki a felebarátjának, mivelhogy tagjai vagyunk egymásnak. [...] Semmiféle bomlasztó beszéd ne hagyja el a szátokat, hanem csak akkor szóljatok, ha az jó a szükséges építésre, hogy áldást hozzon azokra, akik hallják. [...] Minden keserűség, indulat, harag, kiabálás és istenkáromlás legyen távol tőletek minden gonosszággal együtt. Viszont legyetek egymáshoz jóságosak, irgalmasak, bocsátsatok meg egymásnak, ahogyan Isten is megbocsátott nektek Krisztusban. (Ef 4,17–25.29.30–32)

- Vannak az apostoli tanításban ennél keményebb mondatok is, amelyek a természetellenes nemi életre vonatkoznak. Nem mehetünk el ezek mellett szó nélkül, különösen is korunkban, amikor ezekben a kérdésekben az egyházaknak világos beszéddel kell a nyilvánosság elé állniuk. Pál ugyanis határozottan kárhoztatja azokat, akik – felborítva a teremtési rendet – a férfi és nő közötti természetes nemi élettől eltérő szexuális életet élnek, beleértve a homoszexualitást is. Az apostol ezt máshol „tisztátalanságnak” és „bűnös szenvedélynek” nevezi (Kol 3,5). Gamáriel lábainál megtanulta jól a Mózes által hozott szigorú tisztasági rendelkezéseket, mely szerint *„ha valaki férfival hál úgy, ahogyan asszonnyal szoktak hálni, mivel utálatosságot követtek el mindketten, halállal lakoljanak!”* (3Móz 20,13) Ezt nem feledve, Pál is kemény véleményt fogalmaz meg, amikor a római gyülekezet tagjait tanítja, negatív példát hozva fel azokra az emberekre, akik az Isten dicsőségét felcserélték a mulandó földi dolgok tiszteletére. Ekkor iktatja közbe az alábbiakat:

„Ezért kiszolgáltatta őket Isten gyalázatos szenvedélyeiknek: mert asszonyaik felcserélték a természetes érintkezést a természetellenessel, ugyanúgy a férfiak is elhagyták a női nemi természetes érintkezést, és egymás iránt ébredt vágy bennük: férfiak férfiakkal fajtalanzkodnak, de el is veszik tévelygésük méltó büntetését önmagukban.” (Róm 1,26–27)

Pozitív oldalról nézve

- Nagyon szép szavakkal ír viszont Pál a filippibeli gyülekezet tagjainak és felsorol jó néhány olyan dolgot, amelyek a keresztyén ember erényes tulajdonságait jelenítik meg és egyenesen következnek az evangélium tanításából. Itt ezért említheti a „tisztességes” és „tisztá” szavakat mint pozitív példákat, amelyek követésre méltóak, ráadásul ezeket nagyon szép himnikus gondolati környezetbe helyezi:

„Semmiért se aggódjatok, hanem imádságban és könyörgésben mindenkor hálaadással tárjátok fel kéréseiteket Isten előtt; és Isten békesége, mely minden értelmet meghalad, meg fogja őrizni szíveteket és gondolataitokat Krisztus Jézusban. Egyébként pedig, testvéreim, ami igaz, ami tisztességes,

ami igazságos, ami tiszta, ami szeretetre méltó, ami jó hírű, ha valami nemes és dicséretes, azt vegyétek figyelembe! Amit tanultatok és átvettetek, hallottatok és láttatok is tőlem, azt tegyétek, és veletek lesz a békesség Istene.” (Fil 4,6–9)

- Egy olyan gyülekezethez is van üzenete az apostolnak, amelyben különböző nemzetiségű emberek alkotják a közösséget, amelyben nem lehet tökéletesen alkalmazni a zsidó Törvényeket, de a szeretet törvényét igen. Itt látszik igazából, hogy a keresztyénség mennyire másként gondolkodik a Törvény által szigorúan szabályozott életű zsidó közösséghez képest. Azt mondja nekik: *„Itt már nincs többé görög és zsidó, körülmetélt és körülmetéletlen, barbár, szkíta, rabszolga vagy szabad, hanem minden és mindenekben a Krisztus.”* (Kol 3,11) A továbbiakban aztán meleg hangon szól hozzájuk arról, miként rendezzék az egymás közötti kapcsolataikat:

„Mint Istennek szent és szeretett választottai, öltsetek magatokra könyörületes szívet, jóságot, alázatot, szelídséget, türelmet. Viseljétek el egymást, és bocsássatok meg egymásnak, ha valakinek panasza volna valaki ellen: ahogyan az Úr is megbocsátott nektek, úgy tegyetek ti is. Mindezek fölé pedig öltsetek fel a szeretetet, mert az tökéletesen összefog mindent. És Krisztus békessége uralkodjék a szívetekben, hiszen erre vagytok elhívva az egy testben. És legyetek háládatosak. Krisztus beszéde lakjék bennetek gazdagon úgy, hogy tanítsátok egymást teljes bölcsességgel, és intsétek egymást zsoltárokkal, dicséretekkel, lelki énekekkel; hálaadással énekeljétek szívetekben Istennek.” (Kol 3,12–16)

- Az pedig, ahogyan Pál meleg hangon szól a keresztyén családi közösségről, a maga korában egészen újszerű volt, ugyanakkor időszzerű üzenetet hordoz a mi korunkban is. Azt semmiképpen nem várhatjuk el, hogy a családról mint bármely társadalom alapsejtjéről részletes értekezést nyújtson az apostol. Viszont alapvető dolgokat leír a szülők és gyermekek szeretetkapcsolatáról, sőt még a családhoz tartozó szolgák vagy rabszolgák magatartásáról is. Ezt a kor meg is kívánta. Itt tehát nem a keresztyén házasság lényegének kifejtéséről van szó, mert azt máshol már megtette (Ef 5,31–33), az

viszont természetes élethelyzet itt is, hogy a házasságot egy férfi és egy nő alkotja, s így jön létre a család. Ha valahol ez nem így van, az nem természetes, illetve egyenesen természetellenes, ezért az valami más fogalmi meghatározás alá esik.¹⁴⁶ Pál az imént említett lelki közösség, vagy szeretetközösség általános szabálya után említi nyomban a családra vonatkozó keresztyén tanítását:

„Ti asszonyok, engedelmeskedjétek a férjeteknek, ahogyan illik az Úrban. Ti férfiak, szeressétek feleségeket és ne legyetek hozzájuk mogorvák. Ti gyermekek, fogadjatok szót szüleiteknek mindenben, mert ez kedves az Úr előtt. Ti atyák, ne bánjatok keményen gyermekeitekkel, nehogy bántortalanokká váljanak. Ti szolgák, engedelmeskedjétek mindenben test szerint való uratoknak, nem színből szolgálva, mint akik embereknek akarnak tetszeni, hanem jó szívvel, az Úr félelmében. Bármit tesztek, szívesen cselekedjétek, mint akik az Úrnak és nem embereknek szolgálatában álltok. Hiszen tudjátok, hogy ti az Úrtól veszitek az örökség jutalmát: ti az Úr Krisztus szolgálatában álltok, s aki vétkezik, vétkének büntetését tőle veszi, és nála nincs személyválogatás.” (Kol 3,18–25)

- Amit keresztyén értékeknek szoktunk nevezni, azok feltétlenül a Krisztusban nyert új életből fakadnak, de minduntalan előjön az a gondolat is, hogy bizony ezt az új életszemléletet az új törvény, a szeretet krisztusi szabálya alakította ki, amely a régi Törvénnyel szemben másképpen rendezi az ember sorsát. A szeretet szabályát is lehet törvénynek nevezni, de ez már új törvény a Krisztus Jézus parancsa szerint, azaz a lényegét illetően lelki. Azért lelki, mert azt a Krisztus Lelke munkálja az emberben, így több, mint amit az ember tudna kialakítani a saját gondolatai szerint, miként ezt az apostol kifejti a Római levélben. A galáciabeli gyülekezetnek írt levelében Pál a keresztyén értékeket már egyenesen a Lélek gyümölcsének nevezi. De vajon mit mond arra nézve, hogy az új szabályok, az új értékek nem nevezhetők-e szintén valamilyen „törvénynek”?

146 Korunkban ezt sokan nem fogadják el, sőt vitatják, mert ők maguk akarják meghatározni a család lényegét. Ám tegyék, de ne nevezzék családnak azt, ami eredendően nem az. Helyette keressenek a „természetellenes jelenség” számára valamilyen másik fogalmat. Mi azt valljuk, s ezt bibliai alapon tesszük hittel, hogy a házasságot Isten szerezte.

Ezeket egyáltalán bele lehet-e foglalni valamilyen törvényi keretbe, vagy gondolati rendszerbe? Az apostol szerint nem, mert itt már elérkeztünk ahhoz a ponthoz, amelynél magának a keresztyén embernek kell döntenie az evangéliumi szabadság szerint. Itt már a szívbe írt törvényről van szó, amelyet a régi próféták olyannyira hangsúlyoztak, s lám Pál itt egy egészen új emberképet tár elénk, és ez az új típusú ember nem más, mint a mindenki számára példamutató életet élő keresztyén ember.

„Intelek titeket: a Lélek szerint éljétek, és a test kívánságát ne teljesítsétek. Mert a test kívánsága a Lélek ellen tör, a Léleké pedig a test ellen, ezek viaskodnak egymással, hogy ne azt tegyétek, amit szeretnétek. Ha pedig a Lélek vezet titeket, nem vagytok a törvény uralma alatt. A test cselekedetei azonban nyilvánvalók, mégpedig ezek: házasságtörés, paráznaság, tisztátalanság, bujálkodás, bálványimádás, varázslás, ellenségeskedés, viszálykodás, féltékenység, harag, önzés, széthúzás, pártoskodás, irigység, gyilkosság, részegeskedés, tobzódás és ezekhez hasonlók. Ezekről előre megmondom nektek, amint már korábban is mondtam: akik ilyeneket cselekszenek, nem öröklik Isten országát. A Lélek gyümölcse pedig: szeretet, öröm, békesség, türelem, szíveség, jóság, hűség, szelídség, önmegtartóztatás. Az ilyenek ellen nincs törvény.” (Gal 5,16–23)

- Arra nézve, hogy ezeket miként lehet megélni a mindennapokban, olyan társadalmi, közösségi életben, amely körülvette az újonnan létrejött gyülekezeteket, Pál további tanácsokat is adott, szinte kiemeríthetetlen mennyiségben. Lényegében a következő fejezetnek is ez lesz a témája, még inkább konkrét területeken, illetve közvetlen élethelyzetekben. Ezt a fejezetet Pál jó tanácsaival zárjuk le a Gal 5,24–26 versekkel:

„Akik pedig Krisztus Jézuséi, a testet megfeszítették szenvedélyeivel és kívánságaival együtt. Ha a Lélek által élünk, akkor élünk is a Lélek szerint. Ne legyünk becsvágyók, egymást ingerlők, egymásra irigykedők.”

NÉP, NEMZET, FELSŐSÉG

Bevezető gondolatok

A keresztyénség mai felfogása a *nép, nemzet és felsőség* kérdéséről csak részben esik egybe a politikai történelem értelmezésével. Olykor merőben különbözik. Ráadásul – ami a régmúltat illeti – az egyház sem mindig követte az apostoli korszak egészen jó és elfogadható szemléletét eme összetett kérdéskör tekintetében. A profán világ természetesen másként definiál ezekben a kérdésekben. Valamennyien a saját belkörü szempontjaik szerinti értelmezést vélik jónak. Ami ezeket a meghatározásokat illeti, a nép és nemzet esetében a történészek között sincs egyetértés, a politikai élet is másféle felfogást követ, ezért a teológia számára onnan sok segítséget nem várhatunk. Tanácsosabb a magunk lábára állni és elgondolkodni azon, miként tudnánk a magunk számára megfogalmazni a nép, nemzet és felsőség valóságokat a mi biblikus keresztyén szempontjaink szerint.

Először rögzítsünk le néhány gondolatot a népre és nemzetre vonatkozóan. A keresztyén értelmezés valamivel egyértelműbb a körülvevő világ felfogásához képest, de a kétezer esztendő történet során a teológusok esetében is születtek eltérések. Ezen nem csodálkozhatunk, mert legtöbbször maga a Biblia sem tesz különbséget nép és nemzet között. Azt érezzük, hogy ennek ellenére van azért némi különbözőség, de azt nem tudjuk fölállalni, hogy ezeket mind figyelembe vesszük. E problémakört rábízunk a biblikus tudományok művelőire. Viszont a rendszeres teológián belül mi okvetlenül kénytelenek vagyunk saját magunk meghatározni a nép és nemzet fogalmát, mert csak világos fogalmisággal leszünk képesek érvelni, vagy kellőképpen kifejtteni a teológiai véleményünket.

„Választott nép: szent nemzet vagytok!”

Mivel a „választott nép” fogalma egyértelműen Izraelre vonatkozik, s ezt a kifejezést ugyan minősítetten kezeljük, mindazonáltal az ószövetségi korra vonatkozó esetekben jobbra mi mégis a nép fogalmát fogjuk használni, az újszövetségi időkben viszont, beleértve az egyháztörténelem korszakát is, jobbra a nemzet fogalma fog előtérbe kerülni. Így célszerű eljárni, mert ha az ószövetségi idők kijelentéstörténetét nézzük, akkor egyértelműen népekről van szó, amelyek közül Isten kiválaszt¹⁴⁷ magának egyet, Izraelt és rábízta erre a kis népre az ő üdvözítő tervét. Nem azért, mert ők lettek volna a legkiválóbbak a népek sorában, hanem azért, mert szeretete feléjük fordult. (5Móz 7,7–8) Aztán Mózes által lett törvényük, s ez a nép a törvénytisztelete miatt olyanná fejlődött, hogy igazi néppé formálódott, nem sokkal később állammá alakult és a többi nép között is tekintélyt vívott ki magának. Az újszövetségi időkben ez a küldetés kibővült és az evangélium révén minden nép számára jótéteménnyé vált. Maga Pál apostol is úgy fejezi ki magát, hogy *„Krisztus Jézusban nem számít sem a körülméltetés, sem a körülméletlenség, csak a szeretet által munkálkodó hit.”* (Gal 5,6) Ezt Pál azért mondja, mert korábban már részletesebben kifejtette: *„Krisztusban tehát nincs zsidó, sem görög, nincs szolga, sem szabad, nincs férfi, sem nő, mert ti mindnyájan egyek vagytok Krisztus Jézusban. Ha pedig Krisztuséi vagytok, akkor Ábrahám utódai vagytok, és ígéret szerint örökösök.”* (Gal, 3,28–29) A bibliai *koiné* szinte nem tesz különbséget a *genosz*, az *ethnosz* és a *laosz* között,¹⁴⁸ miként látszik ez a Péter apostolnak tulajdonított levélben is: *„Ti azonban választott nemzetség, királyi papság, szent nemzet vagytok, Isten tulajdonba vett népe, hogy hirdessétek nagy tetteit annak, aki a sötétségből az ő csodálatos világosságára hívott el titeket; akik egykor nem az ő népe voltatok, most pedig Isten népe vagytok, akik számára nem volt irgalom, most pedig irgalomra találtatok.”* (1Pt 2,9–10)

147 Zsidó vallástudósok nem mindig szeretik, ha a „kiválaszt” szót használjuk, ők inkább az „alkotott, létrehozott” szavakat használják és javasolják. Ebben van némi igazuk, ha a mai értelemben vett vallástörténeti értelemben vesszük a „választ” szót. Mi ezt értjük, de ragaszkodunk a „kiválaszt” szóhoz, mert így van benne a Bibliában, s ezt az „isteni választást” mi úgy értjük, hogy Isten gondviselő és alkotó szeretetében hordozta az atyákat, a törzseket, az egész népet, s így formálta őket „választott néppé”. Számunkra tehát Izrael és a „választott nép” szinonim valóságok.

148 Vö. Varga Zsigmond J.: *Újszövetségi görög–magyar szótár*. Ref. Zsinati Iroda, Budapest, 1992.

A magyarban is bajosan teszünk különbséget a nép és nemzet között. Talán nem járunk messze az igazságtól, ha azt mondjuk, hogy az embereknek egy nagy közösségét akkor nevezzük *népnek*, ha azok képesek törvényt szabni maguknak, hogy ezáltal állammá szerveződjenek. A nemzetre ugyanezt lehet elmondani, de annak fogalmába már beletartozik a közösségi kultúra is, amely egy nép eredetére és történelmére is utalhat. Nagyon ritkán teszünk ilyen különbséget.¹⁴⁹

Az apostol parainézise a Római levélben

Mindezeket azért bocsátottuk előre, mert szeretnénk jobban érteni Pálnak a Római levelében írt *parainetikus* részeit, különös tekintettel a 12–14. fejezetekre. Az előző tizenegy fejezetben az apostol hatalmas tételket tárt elénk, úgymond, elméletileg megalapozta a tudásunkat olyan nehéz tételekről, mint például a megigazulás, a bűn és kegyelem, az antropológia, az eleve elrendelés, az új élet Krisztusban, a törvény és evangélium, s ezeket magunk is igyekeztünk megérteni Pál tanítására figyelve. A lényeg mindig az volt, hogy Krisztus váltságműve teljesen átalakítja, helyére teszi, értelemmel is felfoghatóvá teszi az *Opus salutis* isteni munkáját. Nem véletlen, hogy nagy reformátoraink, Luther és Kálvin is, Augustinusra figyelve, a Római levelet különösen is előtérbe helyezték, amikor főbb tételeiket igyekeztek megfogalmazni. Így volt ezzel az újreformátori teológia legnagyobb alakja, Barth Károly is.

Mármost a Római levél 13. fejezetének első hét versében foglaltak is egy olyan szakaszt jelentettek, amelynek alapján sokan a *felsőség* témakörében valamilyen rendkívüli tanításra gondoltak. Pál apostolnak a társadalmi be rendezkedésre vonatkozó tanítását látták benne, vagy valamilyen államelmélet szempontjából lényeges gondolatot, amelynek üzenetéből sokat tanulhat a mindenkori keresztyénség. Ha az eddigieket jól megfigyeltük, Pál sohasem valamilyen elméleti alapokat kínál a különböző szellemi területek számára. Ezekben az igei versekben sem ilyenről van szó. Ő a Krisztusban

149 Íróink, költőink sem választották szét élesen a nép és nemzet fogalmát, például Vörösmarty Mihály szinte egynek veszi a kettőt: „A sírt, hol nemzet sülyyed el, népek veszik körül” (Szózat), Kölcsey a „megbűnhődte már e nép” kifejezést használja a Himnuszban. Petőfi viszont Nemzeti dal címmel írt csodaszép verset, de ismervé az ő felfogását, mindig a „nép nevében” beszélt.

való élet lelki törvényére próbálja minden egyes tanításában fölhívni a figyelmet. Itt is! A 12., 13. és 14. rész valóban olyan, mint valami *parainézis*¹⁵⁰ a római gyülekezet valamennyi tagjának. Tehát személyre szólóan is üzen az apostol bizonyos erkölcsi kérdésekben, a mindennapi élet érintkezési területein pedig jó szándékú intelmeket küld az újonnan alakult gyülekezetnek. Ilyen jellegű tanításokat igen gyakran találunk az Újszövetségben. Az említett három fejezet is ilyen. A 12. rész első két verséből máris megtudjuk, mit szeretne az apostol a római hívek lelkére kötni: „*Kérlek azért titeket, testvéreim, az Isten irgalmasságára, hogy okos istentiszteletként szánjátok oda magatokat élő, szent, Istennek tetsző áldozatul, és ne igazodjatok e világhoz, hanem változzatok meg értelmetek megújulásával, hogy megítélhessétek, mi az Isten akarata, mi az, ami jó, ami neki tetsző és tökéletes.*” Egyértelműen azt kéri Pál, hogy az értelem megújulásával változtassanak a felfogásukon. Ezt nevezi ő „okos istentiszteletnek.” Az ezután következő versekben nagyon szép gondolatokkal beszél a kegyelmi ajándékokról, amelyeket úgy kell használni a keresztyén gyülekezetben, hogy azok egymás megsegítését szolgálják, miképpen a test tagjai is harmonikusan együttműködnek. Majd meleg szavakat használva kéri a gyülekezet tagjait, hogy szentül éljenek szeretetben. A rosszért rosszal senkinek ne fizessenek és minden emberrel békességben éljenek. Elmagyarázza kissé később a 13. fejezetben, hogy a törvény betöltése a szeretet. Majd arra kéri a gyülekezet tagjait, hogy valamennyien öltözzék fel az Úr Jézus Krisztust, s ennek mikéntjét sorolja föl egészen a 14. fejezet végéig. Igazából ezek az apostoli jó tanácsok mindahányan az egyéni keresztyén életre és becsületre vonatkoznak. Pál gyakran kitér még az egymás közötti „atyafiságos” kapcsolatra is, miként erre hoztunk is egy-két példát néhány sorral feljebb. A gyülekezetet ezek a lelki szálak tartották egybe.

A parainetikus szöveg különös betétje: a felsőség

Van egy nem túl hosszú „betét” a parainetikus szöveg közepén, a Róm 13,1–7-ben, amely híressé vált arról, hogy Pál ebben a hét versszakban a gyülekezet külső társadalmi kapcsolatait érinti, tanácsolja, szabályozza. Ez a *felsőséghez* való viszonyként vált ismertté. Összefoglalóan arról szól, hogy a felettes hatalmaknak engedelmeskedni kell, sőt meg kell adni nekik a tiszteletet. Idézzük:

150 A görög *paraineo* szóból származik, jelentése *szólni valakihez*, inteni a helyes életvitelre, s tanítani a bölcs életre.

„Minden lélek engedelmeskedjék a felettes hatalmaknak, mert nincs hatalom mástól, mint Istentől, ami hatalom pedig van, Istentől rendeltetett. Aki tehát nem engedelmeskedik a hatalomnak, az Isten rendelkezésével fordul szembe; akik pedig szembefordulnak vele, azok maguknak köszönhetik ítéletüket. Mert nem a jó cselekedet miatt kell félni az előljáróktól, hanem a rossz miatt. Azt akarod, hogy ne kelljen félned a hatalomtól? Tedd a jót, és dicséretet kapsz tőle, mert Isten szolgálja ő neked a jó elősegítésére. Ha azonban a rosszat teszed, akkor félj, mert nem ok nélkül viseli a kardot, hiszen ő Isten szolgálja, aki az ő haragját hajtja végre azon, aki a rosszat teszi. Ezért tehát engedelmeskedni kell nemcsak a harag miatt, hanem a lelkiismeret miatt is. Hiszen adót is azért fizettek, mert ők Isten szolgálói, akik éppen ebben a szolgálatban fáradoznak. Adjátok meg mindenkinek, amivel tartoztok: akinek az adóval, annak az adót, akinek a vámmal, annak a vámot, akinek a félelemmel, annak a félelmet, akinek pedig a tisztelettel, annak a tiszteletet.”
(Róm 13,1-7)

Miről is van szó ebben a szakaszban? Semmiképpen nem arról, hogy mindenféle zsarnoki politikai rendszerre a keresztyéneknek igent kellene mondaniuk. Tehát nem szabad ebből valamilyen politikai elvet csinálni, még kevésbé szabad valamilyen hatalmasságokat legitimáló elméletet kiolvasni. De akkor miért mondja Pál ezeket a tanácsokat? Igazából Pál egy korképet fest az akkori politikai hatalomról, illetve arról a külső társadalmi környezetről, amelyben maguk a keresztyének éltek. Amely biztosította számukra is a békét és a jó rendet! Ugyanakkor azt is hangsúlyozza, hogy őket a helyes keresztyén szemlélettel kell elfogadni és Isten kezének áldó vagy sújtó eszközét kell meglátni a korabeli hatalomban. Még közelebbről, a Krisztusban hívő ember szemüvegén keresztül kell a fejedelmek és hatalmasságok szerepét meglátni. Mint ahogyan minden a Krisztus hatalma alá tartozik, ezt a külső tényezőt is ily módon kell elfogadni, szemlélni.

A Pax Romana Pál korában

Ha képzeletben megpróbálunk Pál korába visszamenni, akkor egy aránylag békés korszakot láthatunk. A megelőző korszakok sok-sok harca és békétlensége után Augustus császár uralkodásával köszöntött be egy hosszabb, talán 100–150 éves időszak, amikor a Római Birodalomban

eléggé stabil béke és rend volt. Ezt szokták *Pax Romana* időszaknak nevezni, tehát „Róma békéje” elég jól megvalósult. A kifejezés maga Augustus jelmondata volt. Pál ezt meg is tapasztalta hosszú missziói útjain. A birodalom fegyveres felkészültsége, tehát az államhatalom katonai ereje rendet és békét eredményezett. Volt tehát perspektíva, cél, remény a keresztyénség számára. Minden polgár ebben a szellemi-lelki miliőben élt, még hozzá egészen szabadon. A birodalom szemmel láthatón virágzott. Hivatalos nyelvként ekkor mind a latin, mind pedig a görög elfogadott volt. Számptalan nép, népcsoport vagy nemzet élt egyazon birodalmi keretek között, és élvezte a római fennhatóságot. A vallásgyakorlat is helyel-közzel szabad volt. Pál apostol tehát egy elfogadható, jól működő és jól szervezett birodalmi hatalom keretei között élt. A frissen alakult keresztyén gyülekezetek fejlődésében joggal reménykedhetett. Amit a Róm 13,1–7-ben leír, erre vonatkozik. Viszont Pál fogalmazásából is látszik, hogy ő nem egy adott történelmi helyzetben akart tanácsot adni, hanem a keresztyének arcukat, fölfogását, magatartását akarta segítőkészen formálni. Van ebben a hét versben olyan gondolat is, amelyet más helyzetekben, később is bölcs tanácsként fogadhat el a keresztyénség. A kereskedelmi és hadi utak is ki voltak építve egészen jól, tehát Pálnak és kíséretének nem valamilyen őserdei dzsungelen keresztül kellett közlekedniük. Ezzel természetesen nem a „kánaáni” állapotokat akarjuk odaképzelné. Nyilvánvalóan ismerjük a történetet, hogy ez nem volt folyamatosan ilyen ideális, mert aztán hamar jöttek a keresztyénüldözések is. Pál nem érte már meg azokat a borzalmas időköt, amikor a Pax Romana már nem volt érvényben. Tertullianus nyugati egyházatya, aki 160 és 220 között élhetett, így jellemezte a helyzetet: „*Si Tiberis ascendit in moenia, si Nilus non ascendit in arva, si coelum stetit, si terra movit, si fames, si lues, statim: »Christianos ad leonem« acclamatur.*” Magyarul így lehetne visszaadni a borzalmas helyzetet: „Ha a Tiberis előnti a városfalakat, ha a Nílus nem önti el a szántóföldeket, ha az ég megáll, ha a föld mozog, ha éhínség van, ha járvány pusztít, rögtön azt kiáltják: »A keresztyéneket odavetni az oroszlánok elé!«”

Ebből is látszik, Pál korában még teljesen jogos volt a római keresztyének számára küldött parainézise. Miként említettük, a Római levél 12–14. fejezetekben írtak közepe táján, a Róm 13,1–7 versekben találjuk azt a rövid szakaszt, amelyben a fennálló hatalomhoz való viszonyulásuk tekintetében ad tanácsokat. A sok kedves üzenet között találjuk ezt a különös

témájú, eléggé konkrét szövegrészt, amely a gyülekezetnek a külső társadalmi élethez, illetve a szervezett állami keretek között élő néphez való viszonyát említi. Hiányolhatnánk is, ha nem volna ilyen külső kapcsolatokra vonatkozó parainetikus tanácsadás, a gyülekezet ugyanis nem egy önmagába befelé forduló láthatatlan közösség, hanem igenis nyilvános, látható szolgálatot végző, példaadó hívek serege. Pál csak annyit akar mondani nekik, hogy ezt a kifelé mutató szolgálatot is a Krisztusban nyert lelki ajándékok szerint kell szemlélni, illetve megoldani. De ebből keresztyén államelméleti gondolatokat kiolvasni dőre vállalkozásnak tűnik. Szemléljük ezt a szakaszt reálisan! Nézzük meg a helyét a Római levélben. Vajon miért tehette oda Pál ezt a rövid szakaszt? Nyilvánvalóan azért, mert ezt a problémát is a Krisztus indulatával kell kezelni, mármint az engedelmességet, az adó és vám megfizetését, vagy a tartozások rendezését. Amikor és ahol a keresztyének így élik az életüket, illetve ilyen új életformára kötelezik el magukat, ilyen szemléletet képviselnek egymás között és a világ felé is, akkor lesz megmaradásuk bármely nép és nemzet körében. Mi több, akkor lehet majd viselniük a keresztyén nevet illőképpen, mert ők így válhatnak *Krisztus-követőkké*, a *Christianus* megjelölés méltó hordozóivá.

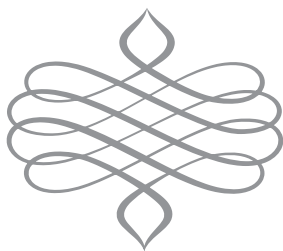
A mindenkori teremtési rend

A *nép, nemzet* szükségképpen rendelkezik *felsőséggel*, mert így biztosítható a rend. A rend viszont akkor maradhat meg, ha a népet, nemzetet alkotó tagok kultúrájának, életformájának, lelkiismeretének, akaratának, szemléletének és hitének fennmaradása és fejlődése feltételeit, beleértve a külső támadás elleni védelmet és a belső békességet is, a felsőség tökéletesen biztosítja és meg is valósítja. Pál azon tűnődik el, mikor alakul ki ilyen helyzet? Akkor, amikor a hívek „átalakulnak elméjük megújulásával” a Krisztus Jézus mintájára, s ezáltal „felismerik, mi Istennek a jó, kedves és tökéletes akarata”. (Róm 12,2) Tehát Pál a felsőség problémakörének említésekor nem ragad le az államhatalom fegyveres erejénél, vagy egy rögzült igazságtalan társadalmi rendszer bírálatánál, hanem főntebb viszi az egész ügyet egy magasabb lelki-szellemi szintre, amelynek kívánt magasságát elérve, biztosabb garanciája lehet egy nép, nemzet fennmaradásának. Aki ugyanis a nép, nemzet, felsőség rendjét, mint az emberiség történelmi létének fennmaradását biztosítja, Pál szerint Jézus Krisztus Atyja, akit *Deus*

Ordinator néven ismerhet meg a világ. Ő az, aki az inkarnáció révén érvényesíti mindenek feletti hatalmát, s ezért mondhatta Jézus Krisztus, hogy „*nekem adatott minden hatalom!*” Pál úgy fejezi ki ugyanezt, hogy „*minden a Jézus Krisztusban áll fenn*”. (Kol 1,17) Ez a legbiztosabb ereje és feltétele a nép, nemzet, felsőség kötelékének: a rendnek! Az természetes, hogy Pált a nép, nemzet kérdése komolyan foglalkoztatja, hiszen ő érti a Noéval kötött szövetség lényegét, hogy tudniillik „*mostantól fogva, amíg a föld áll, nem szűnik meg a vetés és az aratás, a hideg és a meleg, a nyár és a tél, a nappal és az éjszaka.*” A biblikus gondolkodásban ettől kezdve kerül előtérbe, hogy Isten kialakítja a teremtett világ rendjét.

Régebben a keresztyén teológia ezzel sokat foglalkozott – jogosan! –, mert a teológiai gondolkodást is mint tudományművelést ezáltal fegyelmezettebbé tette. E sorok írója érti a matematika és fizika tudományos nyelvezetét, s onnan nézve is jogosnak találja ezt a fajta fegyelmezett, rendszerezett gondolkodást. Csupán metaforikusan gondolkodunk! Tehát ami a rendek kérdéskörét illeti, a természettörvényeket figyelve, vannak ún. fizikai állandók, amelyek soha nem változnak, ezért tudják biztosítani a mindenség rendjét. A számuk jelenleg harminc körül van. Mármost teljesen jogos, ha analóg módon ennek mintájára fölvetjük az ún. teremtettségi rendek kérdését. Ez a gondolat eredendően a Bibliából származik, az ószövetségi ismeretek hozzák magukkal és az újszövetségi területen ezek úgyszólván megtermékenyülnek. Pál is ismerte ezt a kérdéskört. Ezért foglalkoztatta őt a népek rendje, s ez többször is előjön nála. Ide tartozik az a gondolata is, melyet a galatáknak üzen: „*Krisztusban nincs sem zsidó, sem görög...*” (Gal 3,28) Ez azért foglalkoztatja őt, mert azt akarja érteni, miként lehet minden ember „*Ábrahám utóda, az ígéret szerinti örökös*”. (Gal 3,29) Mi már tudjuk az ő válaszát, de előbb említsük meg, hogy ő ezt a kérdést Athénban is elmondta az igazi görög embereknek az Areopágosznál, amikor rátért arra, hogy ő milyen Istent hirdet nekik az ismeretlen isten „helyén”: „*Az egész emberi nemzetséget egy vérből teremtette, hogy lakjon az egész föld színén, meghatározta elrendelt idejüket és lakóhelyük határait, hogy keressék az Istent, hátha kitapinthatják és megtalálhatják, hiszen nincs messzire egyiküinktől sem, mert őbenne élünk, mozgunk és vagyunk. Ahogy a ti költőitek közül is mondták némelyek: »Bizony, az ő nemzetsége vagyunk.«*” (ApCsel 17,26–28) Pál tehát arról beszél a görögöknek, hogy a népek rendjét maga a Teremtő szabta meg: kijelölte a helyüket és idejüket.

Ekkor döbben rá, hogy a teremtési rendek alapja nem lehet más, mint Jézus Krisztus. Ugyanis a teremtési rendekben megmutató isteni fenntartó kegyelmet minduntalan összeköti a megváltó kegyelemmel, minthogy azok a Krisztusban összetartoznak. Ő hangsúlyozta és értelmezte először, amit aztán le is írt a kolossébeli híveknek, hogy *„mindenek őbenne és őáltalla teremtettek, ő előbb volt mindennél, és minden őbenne áll fenn”*. (Kol 1,17) Amikor ezt a kérdést magában megnyugtatóan elrendezte, következett annak tisztázása, miként kell a népek és nemzetek rendjét értelmezni. Ha mindenek a Krisztusra nézve teremtettek *„az égen és a földön, a láthatók és láthatatlanok, akár királyi székek, akár uralmak, akár fejedelemségek, akár hatalmasságok”* (Kol 1,16), akkor egyértelművé válik a dolog, mert Krisztus személyére vonatkoztatva szükséges a rendet is értelmezni. Ez pedig azt jelenti, hogy Isten az emberiséget először népekben differenciálta, majd nemzetekké integrálta. Ez ma is zajlik! Vagyis a keresztyénség révén az egyes népek körében kialakult kultúra, természetszemlélet, világnézet olyan tényezővé vált, amely elszakíthatatlan kötelék-ké tette az egymás között kialakult szeretetviszonyt a Krisztus Jézusban. Hogy ez a rend létrejöheszen, ahhoz szükséges a nép, nemzet és felsőség ilyen szoros, egymástól elválaszthatatlan értelmezése, fölfogása, kapcsolata és egymást átjáró keresztyén szemlélete. Itt bizony a Krisztusban megvalósított kötelékről van szó. Ezért tartja Pál a szeretetet mindenek fölött a legnagyobbaknak! (1Kor 13,13)

EMBERI MÉLTÓSÁG, EGYENLŐSÉG ÉS FELELŐSSÉG

Rövid történeti bevezetés

A címben jelzett témánk az *emberi jogok* általános témaköréhez tartozik, ennek pedig az eredete egészen Platón és Arisztotelész vitájára vezethető vissza. Ők korántsem úgy értelmezték az emberi jogokat, mint manapság szokás, ezért csak nagyon röviden említünk meg egy-két tény a jogtörténetből. E két nagy alak vitájából rajzolódik ki az ún. természetjog problematikája, amely a teremtettségi mivoltunkból, vagy az emberi értelem révén, vagy valamilyen isteni kijelentés kapcsán kikövetkeztethető természetes jogállapotot jelent. Ezt később Aquinói Tamás dolgozta ki részletesebben az „isteni természetjog” bevezetésével. A középkor csúcsa volt ez, mely hosszú századokra meghatározta a jogi közgondolkodást. A jogtudomány is fejlődött. A *ius civile* területén időközben történtek más természetű gyakorlati dolgok is, mint például az angliai Magna Charta 1215-ben, majd a magyar Arany Bulla 1222-ben, amelyek inkább gyakorlati megvalósításai voltak a középkori állam–egyház jogviszonyának. Tehát sem az ókor szellemisége, sem pedig az elméleti „természetjog” nem tükröződik bennük.

Az emberi jogok kérdése csak jóval később került az érdeklődés homlokterébe. Még ha fogalmilag nem is, de tartalmi szempontból igen, az 1776-ban Thomas Jefferson által fogalmazott Amerikai Függetlenségi Nyilatkozatban jelent meg artikuláltan a történelem folyamán először. Az Egyesült Államoknak ma is ez az alkotmánya. A református puritánok hatása számos helyen föllelhető benne. Egyik szépen fogalmazott mondata így hangzik: „Önmagától értetődő, hogy minden ember egyenlőnek teremtett és hogy mindenkit a Teremtője bizonyos elidegeníthetetlen jogokkal áldott meg.” Különösen is „az élethez, a szabadsághoz és a boldogság kereséséhez” való jogokkal. Ez egyébként nagyon közel áll a biblikus

szemlélethez. Nem sokkal később, 1789-ben a franciák elfogadták az Emberi és Polgári Jogok Deklarációját, amely még részletesebb felsorolást tartalmaz az emberi és polgári jogokról. Ezt csupán azért említjük meg, mert az „emberi jogok” kifejezést mint fogalmat ettől kezdve használja az emberiség. A 19. század folyamán aztán a jogalkotás terén is felgyorsultak az események, mégis azt az érdekes észrevételt tehetjük, hogy az emberi jogok fogalmának meghatározására egyáltalán nem törekedtek. Még a 20. században is egyfajta relatív fogalomként használták, amely mindig mindennel összefügg, s amelyet leginkább valamilyen természetes létezőnek, illetve az emberi lét természetes velejárójának tekintettek. Emiatt nem definiálták.¹⁵¹ E sorok írójának gondolkodásába ez nehezen fér bele, ezért javasolt egy definíciót már réges-régen:¹⁵² „Az emberi jogok az individuumra mint egyedülálló létre vonatkoznak, és nem azokat a jogokat jelölik, amelyek egy személyre mint a közösség egyik tagjára vonatkoznak, hanem azokat, amelyek a közösséggel szemben vagy közösségen felül az embert szabad lelkiismerete szerint megilletik. Ilyenek az élethez, a szabadsághoz és a boldogság kereséséhez való jog, amelyek függetlenül a közösségtől önmagukban is megállnak.” Ez a meghatározás látszik leginkább olyanak, amelyik a jogtörténet kétezer esztendejének szemléletét leginkább tükrözi. Mi most a Szentírás felé vesszük az irányt és teológiai szempontból igyekszünk valami hasznosat mondani az emberi jogok számunkra legfontosabb válfajaival kapcsolatban, úgymint *az emberi méltóság, az emberi egyenlőség és az emberi felelősség*. Ugyanis bibliai szempontból más árnyalata van az emberi jogok kérdéskörének, ezért nem is fogjuk kifejteni az egészet, Pál apostol szemléletét, tanácsait, tanításait, vagy éppen a gyülekezeteknek szóló rendelkezéseit fogjuk inkább vizsgálni.

Az emberi jogok bibliai nézőpontból

Régebben az emberi jogokat még keresztyén értelemben is csak az ember-ember viszonyra értelmezték, Másképpen szólva, úgy gondolkodtak, hogy az embernek jogviszonya csak a másik emberrel lehet. Ma már

151 Az emberi jogokkal kapcsolatos történeti és elméleti teológiai témakör kifejtése megtalálható Gaál Botond: *A teológia és az emberi jogok*. Theologiai Szemle 1990/2. sz., 71–76.

152 Vö. Gaál Botond: *A teológia és az emberi jogok*, 73.

sokkal tágabban gondolkodik a keresztyénség is, és arra is figyelmeztet, hogy a természetnek is van joga, mert a természetnek is van „szombatja”, tehát az embernek nincs joga a természet mértéktelen kihasználására. Ezt megőrző szóval az ökológiában a teremtett mindenség kizsákmányolásának is szokták nevezni.¹⁵³

Hogy ezt jobban értsük, visszamegyünk a teremtéstörténethez és megnézzük, miként értelmezi azt korunk művelt keresztyén embere. Abból a korábban már hangsúlyozott megállapításból indulunk ki, hogy az ember Isten teremtménye, mégpedig olyan, amelyik egyben személy is. Teremtmény volta szerint az emberi test éppen olyan fizikai-kémiai-biológiai törvények szerint működik, mint az anyagi világ, másrészt pedig személy voltánál fogva ennél több is, mert olyan szellemi-lelki tevékenységre képes, amelyre az anyagi világ többi része képtelen. Az ember tehát nem csupán egy törvények által determinált lény, hanem nagyfokú szabadsággal megáldott teremtmény. Ha pedig ez így van, akkor az emberi jogok teológiai szempontból nem csupán az emberi természet alapvető szabadságából származnak, hanem tágabb értelmezéssel a Bibliában elénk tárt kijelentett igazságok szerint működnek. Ezek röviden a következők: 1) Az embert mint férfit és nőt Isten teremtette, akivel Jézus Krisztusban közösséget vállalt, s így mint Isten képének hordozóját *méltósággal* ruházott fel. Röviden: az ember Isten képmása! 2) Isten az embert megszólíthatóvá teremtette és képessé tette arra, hogy teremtett világának sáfára legyen, ezért értékekkel ruházta fel. Az, hogy Isten az embert „*dicsőséggel és tisztességgel koronázta meg*” és hogy „*úrrá tette kezeinek munkáin*” (Zsolt 8,6–7), minden emberre *egyenlő mértékben* vonatkozik. 3) Mindezekkel együtt az ember Isten előtti *felelősséget* kapott önmagáért, másokért és a teremtett mindenségért. Ezért hangzik a „*művelje és őrizze azt*” (1Móz 2, 15) kifejezés az ember feladatáért. Ez a felelősség őt elkötelezi a ráruházott jogainak érvényesítésére, és ha szükséges, még azzal a közösséggel vagy állammal szemben is, amelynek ő maga tagja.

Amint látható, mi most visszamentünk az eredeti állapothoz, melynél korábbra már képtelenség gondolni. Nyilvánvalóan látszik, hogy az emberi jogokkal kapcsolatos mondandóink három fontos kulcsfogalom köré csoportosíthatóak: a *méltóság*, az *egyenlőség* és a *felelősség*. Már előre jelezzük, hogy az általunk mondottak biztonnal segíthetik a jogi gondolkodást,

153 Vö. Gaál Botond: *A „szombat” időszerű üzenete*. Debreceni Szemle 2022/4., 418–425.

de e három kulcsfogalommal kapcsolatos megállapításaink nem okvetlenül kényszeríthetők bele a történelem folyamán kialakult jogtudomány kategóriáiba. Ugyanis a keresztyén szemlélet és a profán jogtudományi szemlélet között nem feltétlenül kell pontos átfedésnek lennie: megállapításaink önmagukban is megállják a helyüket.

Az emberi méltóság

Először azt volna jó tisztáznunk, mit is értünk *emberi méltóság* alatt. Definiálni szeretnénk egy olyan dolgot, amely minduntalan kivonja magát a meghatározási szándékunk alól. Ugyanis az emberi méltóság esetében nemigen lehet egy zárt definíciót fogalmazni, valószínűleg nem is szükséges, mert egyfajta viszonyfogalomról van szó, amely nem az emberi értelem fogalmi terméke, hanem a teremtett lét velejárója.¹⁵⁴ Már a Biblia írói is érezték ezt és látták, hogy csak az Istenhez való viszonyként lehet megtalálni az értelmét. Ezért fogalmaztak úgy, hogy az ember istenképűsége valami nagyon nagy „*dicsőséggel és tisztességgel való megkoronázást*” jelent a 8. zsoltár írója szerint. Tehát egy Istentől kapott olyan ajándékként fogható föl az emberi méltóság, amely nem önmagában értelmezhető, hanem Isten szerezte számunkra, külön a férfi és női létvalóságban, ezzel együtt a házasság kötelékében, a közösségi élet alapjában, aztán ebből származóan még sok mindenben a nemre, fajra, hovatartozásra tekintet nélkül. Az istenképűséget nem lehet mérni, jellemezni, értelemmel viszonyítani, mert csak a Teremtőhöz való kapcsolatunkban válik valóságos tényezővé. Rendkívül figyelemre méltó, hogy az említett amerikai és francia alkotmány létrehozói is, pedig az utóbbiak közül a legtöbben deisták voltak, szinte ösztönszerűen ráéreztek erre a gondolati problémára és egy olyan „legfelső lényre” utaltak, akitől végső soron az emberi jogokat származtatták. A keresztyénség hitéhez viszont alapvetően hozzátartozik az

154 A matematikában is vannak esetek, amikor nem szükséges bizonyos dolgokat definiálni. Példaként említjük meg, hogy az euklideszi geometriában annyira pontosak akartak lenni egyes matematikusok, hogy még az alapfogalmakat is definiálni akarták. Például pontosan meg akarták határozni, hogy mi a pont, vagy mi az egyenes. Ezeket nem szoktuk definiálni, mert nem is igen lehetséges. Akik megpróbálkoztak ezek definiálásával, azoktól ilyen derűt keltő definíciók születtek: *a pont az, aminek semmi része, vagy az egyenes kiterjedés nélküli hosszúság!* Fölösleges fáradozás! A méltóság fogalma ugyan más területre esik, de ennek definiálásával sem érdemes tölteni az időt.

a tény, hogy az emberi jogokat valóban Istentől származtatja, de nem csupán az értelem segítségével, hanem a történelmi idő teljessége folyamán Jézus Krisztusban megjelent szeretete és megváltása révén. Ez biztosítja az ember számára az ő saját méltóságát: meghatározza az ember helyét a mindenségben és megajándékozza az embert a Teremtőjével való kapcsolat megélésére. Ha tehát Krisztus felől értelmezzük az emberi méltóságunkat, akkor csak arra az ígére kell és lehet hivatkoznunk, amelyet maga Jézus mondott az őt követőknek: *„Amennyiben megcselekedtétek eggyel is a legkisebb atyámfiai közül, velem cselekedtétek meg!”* (Mt 25,40) Tehát az emberi méltóság a keresztyén emberi lét velejárója, amely az élet gyakorlata során mutatkozik meg, az ember sajátjaként és létének minőségeként. Ha így fogjuk föl az emberi méltóságot, akkor elegendő csak a Szentírásban eléink adott ígérekre figyelni. Valamennyi idevágó igeszakaszt képtelenség felsorolni, csupán Páltól idézünk két jellemző szakaszt:

„A szeretet ne legyen képmutató. Iszonyodjatok a gonosztól, ragaszkodjatok a jóhoz, a testvérszeretetben legyetek egymás iránt gyengédek, a tiszteletadásban egymást megelőzők, a szolgálatkészségben fáradhatatlanok, a Lélekben buzgók: az Úrnak szolgáljatok. A reménységben örvendeztetek, a nyomorúságban legyetek kitartók, az imádkozásban állhatatosak. A szentekkel vállaljatok közösséget szükségükben, gyakoroljátok a vendégszeretetet. Áldjátok azokat, akik üldöznek titeket; áldjátok és ne átkozzatok. Örüljétek az örülőkkel, sírjátok a sírókkal. Egymással egyetértésben legyetek, ne legyetek nagyratörők, hanem az alázatosakhoz tartsátok magatokat. Ne legyetek bölcsök önmagatok szerint. Ne fizessetek senkinek rosszal a rosszért. A tisztességre legyen gondotok minden ember előtt. Ha lehetséges, amennyire tőletek telik, éljétek minden emberrel békességben. Ne álljatok bosszút önmagatokért, szeretteim, hanem adjatok helyet az ő haragjának, mert meg van írva: »Enyém a bosszúállás, én megfizetek« – így szól az Úr. Sőt »ha éhezik ellenséged, adj ennie, ha szomjazik, adj innia; mert ha ezt teszed, paraszat gyűjtesz a fejére«. Ne győzzön le téged a rossz, hanem te győzd le a jóval a rosszat.” (Róm 12,9–21)

„Mondom tehát, és tanúsítom az Úr nevében, hogy többé nem élhettek úgy, ahogyan a pogányok élnek hiábavaló gondolkodásuk szerint. Az ő elméjükre sötétség borult, és elidegenedtek az Istennek tetsző élettől, mert megmaradtak tudatlanságukban, és megkeményedett a szívük. Mivel erkölcsi érzékük eltompult, bujálkodásra adták magukat, mindenféle tisztátalanságot művelve

mohóságukban. Ti azonban nem így tanultátok Krisztust; ha valóban úgy halottatok róla, és kaptatok felőle tanítást, ahogyan az igaz Jézusban: vessétek le a régi élet szerint való ömbert, aki csalárd és gonosz kívánságok miatt megromlott; újuljatok meg lelketekben és elmétekben, öltsetek fel az új embert, aki Isten tetszése szerint valóságos igazságban és szentségben teremtett. Ezért tehát vessétek le a hazugságot, és mondjatok igazat, mindenki a felebarátjának, mivelhogy tagjai vagyunk egymásnak. Haragudhattok, de ne vétkezzetek: a nap ne menjen le haragotokkal, helyet se adjatok az ördögnek. A tolvaj többé ne lopjon, hanem inkább dolgozzék, és saját keze munkájával szerezzé meg a javakat, hogy legyen mit adnia a szűkölködőknek. Semmiféle bomlasztó beszéd ne hagyja el a szátokat, hanem csak akkor szóljatok, ha az jó a szükséges építésre, hogy áldást hozzon azokra, akik hallják. És ne szomorítsátok meg Isten Szentlelkét, aki az ő pecsétje rajtatok a megváltás napjára. Minden keserűség, indulat, harag, kiabálás és istenkáromlás legyen távol tőletek minden gonosszággal együtt. Viszont legyetek egymáshoz jóságosak, irgalmasak, bocsássatok meg egymásnak, ahogyan Isten is megbocsátott nektek Krisztusban.” (Ef 4,17–32)

Ennél szebben megfogalmazni, ráutalni, körülírni, sugározni és testvériesen kérni a méltóság megvalósítását aligha lehet. Pál szívvel és lélekkel írta le ezeket a sorokat, amelyek az ő szeretettől áthatott lelkéből fakadtak. Ő azonnal hozzátenné, hogy a Krisztus Jézus indulatával tette és ennek jegyében kérte híveit, hogy *öltsetek fel magukra az új embert*. Ő nem új vallást javasolt, nem valamiféle „újhitű” gyülekezetet akart alapítani, hanem a hívek szemléletét, magatartásmódját, világképét, életfelfogását, gondolkodását akarta a Krisztus Jézus képére és hasonlatosságára formálni. Ebből lehet megtudni, mi lehetett az az eredeti isteni képmás az emberen, tudniillik ez az új élet a Krisztusban mutatja meg az igazit, s nyújtja oda az ő ajándékát, az igazi emberi méltóságot.

Az emberi egyenlőség

Az emberiség egyik legnagyobb tragédiája abban volt, hogy a történelem folyamán az emberi jogok nem mindig jelentettek egyenlő jogokat. A teremtő Isten eredeti jó ajándékát az emberi önzés megromtotta. A világ története a jog szempontjából az elfajult esetek története, amely „az én

jogom” és a „te jogod”, az egyén és a közösség közötti örök konfliktust tárja elénk. Ez az emberi gyarlóság műve. Végeláthatatlan folyamat!

Ha a Biblián tájékozódunk, már az Ószövetségben is számos zűrzavaros állapotban kellett rendet teremteni. Elég, ha csak Mózeset idézzük, aki ezt mondta a népnek: *„Bíráitoknak pedig ezt parancsoltam abban az időben: Hallgassátok meg testvéreiteket, és igazságosan ítélkezzetek mindenkinek az ügyében, akár testvérével, akár jövevényvel van dolga. Ne legyetek személyválogatók az ítélkezésben, a kicsit éppúgy hallgassátok meg, mint a nagyot! Embertől ne tartsatok, mert az ítélet Istené. Ami pedig nektek túl nehéz, azt társjátok elém, és én majd meghallgatom. Így parancsoltam meg nektek abban az időben mindazt, amit tennetek kell.”* (5Móz 1,16–17) Mózes azt is hangsúlyozza, hogy mindezt azért kell így véghez vinni, mert *„az Úr nem személyválogató”*. (5Móz 10,17) Kifejezetten utal a szegényekre, az özvegyekre, az árvákra és a szükségben lévőkre. Az ószövetségi ítélkezésnek ezt a részét Pál kiválóan ismerte. Az újszövetségi tanulság szerint a tanítványok ugyanígy hallották és tanulták Jézustól is. (ApCsel 10,34) Még az ő ellenfelei is tudták róla. (Mk 12,14) Pál is alaposan átgondolta ezeket és ilyen értelemben nyilatkozott, nem is egyszer. *„Mert nincs Isten előtt személyválogatás!”* (Róm 2,11) Abban a rabszolgatársadalomban Pál keményen odaszól az uraknak is: *„Ti pedig, urak, ugyanígy bánjatok velük, hagyjátok a fenyegetést, mivel tudjátok, hogy él a mennyekben az Úr, aki nekik is, nektek is Uratok, és aki nem személyválogató.”* (Ef 6,9) Pál a mindennapi életben is fontosnak tartja az igazságosságot és egyenlőséget. *„Aki pedig igazságtalanul cselekszik, azt kapja vissza, amit tett, mert nincsen személyválogatás.”* (Kol 3,25)

Amint ebből a vázlatos bemutatásból is láthatjuk, a bibliai nézőpont szerint egyértelmű, hogy az *emberi egyenlőség* mint olyan nem a teremtettségi mivoltú immanens racionalitásunk terméke, hanem Isten ajándéka. Mózesnél is, Jézusnál is és Pálnál is. Azért beszélhetünk emberi egyenlőségről, mert Isten két módon is megajándékozta az embert: a teremtésben és Jézus Krisztusban! Midőn már életet ajándékozott neki, „úrrá tette” kezeinek munkáin, sáfárságra hívta el, a Krisztusban pedig kegyelemből igazságot tulajdonított neki és új élettel ajándékozta meg. Az emberi egyenlőség alapja és garanciája tehát Istennél van, akitől az származik, és sohasem a mi különböző adottságaink, képességeink szerint kell értelmezni, hanem Istennek a mindenkire egyenlően érvényes szeretete felől.

Ha a tudós Pálra gondolunk, akkor ez egybecseng a mózesi rendelkezésekkel is. Nem azért kell igazságosan és személyválogatás nélkül bírászkodni, mert Mózes így rendelkezett, vagy hogy ezzel humanitárius cselekedeteinket igazoljuk az emberi tetszészvilág előtt, hanem azért, mert „az ítélet Istené”. Az ember egyenlősége tehát Istennél kezdődik, mégpedig az ő teremtmő igéjével, s ezt végérvényes adottságként a Jézus Krisztusban való új teremtésben ajándékozta és erősítette meg, kivétel nélkül minden ember számára. Ez összhangban van az emberi méltósággal is!

Az emberi felelősség

A Biblia valójában összekapcsolja az emberi jogokat és az emberi felelősséget. Olyannyira összetartozónak veszi a kettőt, hogy egyenesen a mi felelősségünknek tartja mások jogának biztosítását. Ez a szemlélet benne van Jézus Krisztus személyében és művében, amit aztán Pál így fogalmaz meg: *„Az az indulat legyen bennetek, amely Krisztus Jézusban is megvolt: aki Isten formájában lévén nem tekintette zsákmánynak, hogy egyenlő Istennel, hanem megüresítette önmagát, szolgai formát vett fel, emberekhez hasonlóvá lett, és emberként élt; megalázta magát, és engedelmes volt mindhalálig, mégpedig a kereszthalálig.”* (Fil 2,5–7) Itt már arról van szó, hogy azok a jogok, amelyeket Krisztus szerzett meg számunkra, az Isten előtti igazság és szentség jogai. Ez a földi életünkre nézve zsinórmérték. Ezért mondja Pál, hogy *„ne nézze ki-kí a maga hasznát, hanem mindenki a másokét is. Annak okáért az az indulat legyen bennetek, amely a Krisztus Jézusban is megvolt.”* (Fil 2,4–5) Pálnak mint apostolnak sokféle joga volt, de nem mindegyikkel élt. Sőt, az 1Kor 9-ben felsoroltak egyikével sem. Lemondott ezekről és *„magát mindenki szolgájává tette”* (1Kor 9,19), csakhogy ezzel az embertársait szolgálja hivatása körében: az evangélium hirdetésében. Jézus sem a jogszolgáltatás révén szerezte meg nekünk az Isten előtti igazságot, hanem az Atya iránti szeretet engedelmességével. A szeretet ezért a legnagyobb (1Kor 13,13), mert megelőz mindent, többek között az igazságot, és az emberi ész igazságára épülő jogot is.

A profán jogalkotás a keresztyén szabadságnak ezt a fokát soha nem tudta és nem is fogja tudni érzékelni. Pál apostol úgy fogalmaz, hogy *„a szeretet nem keresi a maga hasznát, nem gerjed haragra, nem rója fel a gonoszt;*

nem örül a hamisságnak, de együtt örül az igazsággal!” (1Kor 13,5–7) Tehát mindent a szeretet hatálya alá lehet rendelni, hogy Isten is igaznak fogadjon el bennünket a Jézus Krisztusban. Ebbe a szemléletbe nemcsak az egymás iránti békesség, türelem, megbocsátás, jóság, nagylelkűség tartozik bele, hanem a teremtett mindenség iránti gondoskodás, féltés, őrzés és művelés is. Azért, mert ezt a felelősséget Isten bízta az emberre, az ő képmására!

A KERESZTYÉN SZABADSÁG LÉNYEGE

A törvénytől a keresztyén szabadságig

Hogyan értelmezhető a keresztyén szabadság? Eredendően volt egy vallási eredetű Törvény, amely Isten népét, a választott népet összetartotta, egybekovácsolta, rendet biztosított közösségi élete számára. Tudjuk, ez volt a híres Tízparancsolat! A gyakorlati élet azonban a bő ezer év alatt megannyi kiegészítést tett szükségessé, s e fáradozás révén a törvényi előírások még inkább bővültek a századok során, úgyannyira, hogy a hívő zsidó ember szinte bezárta magát ebbe a maga alkotta bonyolult világba. De a vallásos zsidó ember azt is hitte, hogy ezek a törvények a kiegészítésekkel együtt mind Istentől származnak, ezért halálosan pontosan meg kellett azokat tartania. A valóság azonban mást mutatott, mert – gyarló emberek lévén – a szigorú előírásokat Jézus korában már nem tartották meg a maguk teljességében, vagy pedig már nem is igen lehetett azokat betartani a rendkívül bonyolulttá vált történelmi-társadalmi helyzetük miatt. Pál figyelmezteti is őket, hogy ilyenkor az Isten ellen vétkeznek, mert éppen azokat a törvényeket hágják át, amelyeket isteni eredetűnek hisznek (Róm 1–2). Rengeteg olyan elem került ugyanis ebbe a törvényrendszerbe, amelyet maguk sem tudtak pontosan értelmezni, vagy újabb és újabb szabályokkal kellett kiegészíteni. Jézus valójában ezt a helyzetet tette rendbe, s formálta egyszerűvé a kettősen egy parancsolat megfogalmazásával: *Szeresd az Urat és szeresd felebarátodat!*¹⁵⁵ Aki ezt cselekszi, az betöltötte a törvényt, azaz eleget tett annak. Jézus tehát kiszabadítja a hívő embert a törvény rabságából, s egyúttal felszabadítja őt arra, hogy a szeretet új törvényét alkalmazva a Lélek szabadságával élje a mindennapi életét. Itt lehet immár érezkelni azt, hogy a keresztyén szabadság egyszerre jelenti a régi törvények zártságából való megszabadulást és az új

155 A Mt 22 és a Lk 10 részekben található esemény lényege ilyen rövid.

törvények nyitottságára való felszabadulást, mely a krisztusi szeretetszabály szerinti életet jelenti. Akkor van baj, ha ezt a szabadságot az ember rosszul értelmezi, vagy ha az e szabadságból adódó lehetőségekkel rosszul élve átlépi a teremtettségi rend határait. Ez már elvezet az ember erkölcsi felelősségének kérdéséhez, sőt még azon túlra is, amikor az embernek a természethez való viszonyában már rendellenes szabadosság tapasztalható. Ez már éppen a mi korunkat jellemzi leginkább.¹⁵⁶

Maga Jézus tanítja, hogy ha az ember megismeri őt, azaz a „tanítványává” lesz, akkor megismeri a Krisztusban való lét igazságát. Ekkor hangzik el az a nagyon súlyos tanítása, mely szerint „*az igazság szabadokká tesz titeket!*” (Jn 8,32) A keresztyén szabadság tehát egy hallatlanul felszabadult életet jelent, de amint láttuk, nem korlátlan szabadosságot. Nem azt jelenti, hogy most már én mondom meg, mi a jó és mi a rossz, tehát azt cselekszem, amit én személy szerint akarok, hanem ennek a szabadságnak a lényegét a szeretet szabálya és az abból fakadó keresztyén értékek szerint kell értelmeznem. Mi több, amikor ezt a szabadságot alkalmazom is, az egész életemet immár a Lélek szabadságának törvénye alá rendelem, mert mindent a jó cselekvésére és az Isten dicsóságára kaptam ajándékként. Ezért a Krisztus érdeméért engedelmesen cselekszem hálából. Ez a lényeg! A keresztyén szabadság tehát egyszerre lehetőség és felelősség a szeretet törvényének betöltésére, egyben a teremtett mindenség őrzésére, benne az ember szolgálatára.

Végül is *a keresztyén szabadság az emberben szüntelenül zajló dinamikus lelki-szellemi folyamat, melynek során az ember megszabadul a törvény zártságából, felszabadul a szeretetben való élet nyitottságára és a szabad akarat szerinti döntésre, egyszersmind elkötelezi magát felelősen és engedelmesen a keresztyén értékek szerinti életre.* Az egész dinamikus folyamatot Krisztus ereje fogja át, miként tanítja Pál apostol: „*Élek ugyan, de nem én, hanem él bennem a Krisztus! És azt az életet, amelyet most a testben élek, az Isten Fiában való hitben élem, aki szeretett engem és önmagát adta érettem.*” (Gal 2,20)

156 Ilyen tekintetben leginkább kirívó példákat az erkölcsi élet területén, a család átértelmezése révén, vagy a természet adta lehetőségek korlátainak átlépése kapcsán említhetünk. A Föld kincseinek, energiaforrásainak gátlástalan kihasználása, bizonyos genetikai kísérletek, az ózonpajzs megrongálása, az atomenergia pusztításra használása, a föld termőképességének végletekig történő kihasználása stb.

A Lélek szabadsága

Amint látható, maga Pál is érzi, hogy használnia kell a törvény szót, de már egészen más értelemben. Sőt, azt mondja, hogy a keresztyén értékeket, illetve a keresztyén életszemléletet ugyan meg lehet szavakkal ragadni, valamiképpen ki lehet fejezni, vagy le lehet írni, de nem lehet tételesen „törvénybe” foglalni, mert ezek már lelki dolgok. (Gal 5,23) A Törvénynek is megvolt és megvan a jelentősége, de a régi értelmezésen már túlléptünk, azt meghaladó eredményre jutottunk a szeretet „új törvénye” által. A szeretet mindent elfedez, mindent felülír. Mindezek ellenére ez az „új törvény” nem jelenti azt, hogy az embert újból valami zárt világba helyeztük volna bele, azaz belezártuk volna a saját maga alkotta világába, sőt ellenkezőleg, a szeretet törvénye annyira a Lélek ereje szerint működik, hogy a régi Törvényhez képest sokkal nagyobb szabadságot eredményez az ember számára. Tehát – személyes hangnemre váltva – nem a törvény előírásaihoz görcsösen ragaszkodva cselekszem, mert akkor lényegében egy zárt világba kerülve csak emberi teljesítménnyel akarom megoldani az életem problémáit, s ilyenkor legtöbbször nem találok a kiutat, hanem a Krisztusban nyert szeretetszabályt alkalmazva a Lélek szabadsága szerint igyekszem dönteni, s ilyenkor egy nyitott világot találok magam előtt és magam körül. Tehát itt már „felnőttté” váltam, „szabaddá” lettem, nekem kell döntenem, nekem kell alkalmaznom szabad lelkiismerettel a szeretetből fakadó szabályokat. Másként fogalmazva, személy szerint nekem kell megvalósítanom a keresztyén értékeket, nem pedig állandóan a törvény betűit figyelmem, s annak pontosan eleget téve boldognak és megelégedettnek gondolni magamat. Ennél többről van szó, mert ha szükséges, akkor a szeretet szabálya szerint még a törvényen túl is, vagy azon felül is a jót, az igazat, a szépet, a hűséget, a szelídséget, a béketűrést, a becsületet kell választanom. *„A betű megöl, a Lélek pedig megelevenít!”* (2Kor 3,6) Ezt az apostol máshol is és másként is kihangsúlyozza: *„Álljatok meg hát abban a szabadságban, amelyre Krisztus felszabadított és ne tőrjétek, hogy megint szolgaság igájába fogjanak titeket.”* (Gal 5,1) Nem a Törvény által vagy a Törvény foglyaként kell tehát keresnem az Isten előtti igaz voltomat, hanem a Lélek szabadságával keresni a krisztusi szeretetparancs gyakorlati megvalósítását, mert *„Krisztus Jézusban sem a körülmételkedés nem számít, sem a körülméletlenség, hanem csak a szeretetben munkálkodó hit!”* (Gal 5,6) Aztán így folytatja az apostol: *„Szabadságra vagytok elhívva atyámfiái, de ne legyen ez a szabadság ürügy a test számára, hanem szeretettel szolgáljatok egymásnak.”* (Gal 5,13)

AZ APOSTOL JÖVŐKÉPE

A Krisztusban elkészített jövő

Pálnak megadatott a prófétálás kegyelmi ajándéka. (Róm 12,6) Nem az ószövetségi prófétálás sokféle gyakorlatára gondolunk itt, hanem a Krisztusban új emberré vált apostol jövőlátására. Egészen pontosan egy olyan csodálatos szellemi-lelki képességekkel megáldott emberre, aki rendkívül pontos tudással rendelkezett ősei hitvilágáról, majd pedig egy váratlan fordulat után az addigi hitismeretét gyökeresen átértékelve, azok pontos érvényét megtalálva, Krisztus váltságművében találta meg a teremtett mindenség létének célját és értelmét. Igen komoly emlékező-, befogadó- és logikai képességgel rendelkezett. Olyan intellektuális képességgel, amely a történelemben párját ritkítja. Ez kivételesen ritka. Amikor a korinthusiaknak ír Isten titkos bölcsességéről, Ézsaiás próféta szófordulatait használja a 64,3 versből: *„Amint meg van írva: Amit szem nem látott, fül nem hallott, embernek szíve meg sem sejtett, azt készítette el Isten az őt szeretőknak.”* (1Kor 2,9) Ez egy prófécia, de már a Krisztusban hívő ember szemléletével. Ugyanis, ami Pált illeti, prófétaként belelát a jövőbe, de nem szellemi képességével, hanem Krisztus-hitével. Bennünket most pontosan ez a jövőlátás érdekel. De hogyan kell ezt elképzelni Pál esetében? Ezt szeretnénk röviden megvizsgálni, bemutatni. Ugyanis ő már mindent alaposan átértékelte és Krisztus felől nézve látja az ember jövőjét.

Jézus visszajövetelének ígérete

Jézus még a kereszthalála előtt háromszor is említi a tanítványainak, hogy ő vissza fog térni. János apostol írta le ezt legbővebben. Ezek mind elgondolkoztatták az első keresztyéneket, és hittek is abban, hogy Krisztus bizonyosan jelen van az övéivel, sőt vannak ígéretei a visszajöveteléről. Hol és mikor? Mi módon? Ezek lehettek a személyes kérdéseik. Valamiképpen a

jövő felé forduló keresztyén emberek ábrázata rajzolódik ki előttünk, akik meggyőződéssel vallották, hogy Krisztus hamar vissza fog jönni, talán még az ő életükben. János evangéliumában ezt olvassuk: *„Ne nyugtalanodjék a ti szívetek: higgyetek Istenben, és higgyetek énbennem! Az én Atyám házában sok hajlék van; ha nem így volna, vajon mondtam volna-e nektek, hogy elmegyek helyet készíteni számotokra? És ha majd elmentem, és helyet készítettem nektek, ismét eljövök, és magamhoz veszek titeket, hogy ahol én vagyok, ti is ott legyetek.”* (Jn 14,1–3) Ezt követően Jézus a tanítványoknak még kétszer említi, hogy vissza fog jönni. *„Nem hagylak titeket árván, eljövök hozzátok.”* (Jn 14,18). Nem sokkal utána pedig „teológiai” vigasztaló szavakat is fűz hozzá: *„Hallottátok, hogy én megmondtam nektek: elmegyek, és visszajövök hozzátok. Ha szeretnétek engem, örülnétek, hogy elmegyek az Atyához, mert az Atya nagyobb nálam.”* (Jn 14,28) Nagyon nehéz volt ezt érteni, pontosan mit is jelent, de volt benne egy jövőben bekövetkező ígéret: ő az Atyához megy és vissza fog jönni. Ezeket Pál is így tudta, sőt Jézus beszélt is hozzá a damaszkuszi úti látomásakor, de bizonyára az első keresztyén gyülekezetek tagjaitól is hallotta ezeket a jézusi ígéreteket. János leírását Pál még nem ismerhette, mert az később készült, mint az ő levelei.

Pál tanítása az utolsó időkről

Ha az eddigi fejezeteket megfigyeltük, a páli teológiával kapcsolatos összes fáradozásunknak volt egy jövő felé mutató iránya. Először visszamentünk a kezdetekhez, utána azonban a tételes kifejtések során mindig volt egy jövőbe néző kitekintésünk, amely soha nem hagyta tökéletesen lezárni az adott témakört vagy fejezetet. Valami mindig nyitva maradt – így érezhettük. Az egyes fejezetek tematikus megértése szinte kínálta a továbblépés lehetőségét, és erősen ösztökélt bennünket a rákövetkező tételünkben foglalt tárgyalására, belátására. Szinte vonzott bennünket az, amit még nem ismertünk. Lépésről lépésre haladtunk tehát a jövő felé. Most azonban már elérkeztünk egy olyan ponthoz, mégpedig a kijelentés utolsó szakaszához, amikor is szembe találjuk magunkat a végidőkre vonatkozó bibliai bizonyágtételekkel. Nagyon sok ilyen van, valamennyinek a felsorolása szinte lehetetlen, mert túlhaladja az általános emberi tűrés-határt, ezért összefoglalóan és csak a legfontosabbakat kiemelve tudjuk majd tárgyalni ezt a sokrétű bibliai örökséget. Az imént idézett szentírási

helyek összekapcsolják Krisztus mennybemenetelét és az ő világ végén történő visszajövetelét. Ezen nem csodálkozunk, mert bár a hellén kulturális hatás sem volt elhanyagolható, mégis ezek a leírások abban a korban születtek, amikor a zsidó apokaliptika éppen virágzott. Ennek az volt a lényege, hogy egyfajta katasztrófális jelenségekkel kísért világvéget gondoltak el, melynek közepette valamilyen „csodálatos” személy megjelenik és rendet tesz. A keresztyének nem voltak ettől annyira megijedve, de azért némi bizonytalanság lehetett bennük. Ez tükröződik Pál szavaiból is, amikor nagyon türelmesen bátorítja a Kolossében élő gyülekezetet: *„Ha tehát feltámadtatok Krisztussal, azokat keressétek, amik odafent vannak, ahol Krisztus van, aki Isten jobbán ül. Az odafennvalókkal törődjétek, ne a földiekkel! Mert meghaltatok, és a ti életetek el van rejtve Krisztussal együtt Istenben. Mikor Krisztus, a mi életünk megjelenik, akkor vele együtt ti is megjelentek dicsőségben.”* (Kol 3,1–4) Ez hatalmas biztatást jelenthetett számukra, de mondhatnánk úgy is, hogy az élethez való bátorsággal ruházta fel őket. Ők bizton várták az Úr visszajövetelét még az ő életük idején. A keresztyének tudomásul vették azt is, hogy Krisztus mennyei tartózkodása az egyetemes üdvtörténet átmeneti korszaka, mert ő vissza fog jönni. (Jn 14,3) Az ő feladatuk csak a Krisztus-várás méltó teljesítése mindaddig, amíg a végső rend helyre nem áll. (1Thessz 1,10) Amikor ez megtörténik, akkor fog leszállni az égből (1Thessz 4,16; 2Thessz 1,7), mégpedig a fellegeken át fog érkezni, miként annak idején eltávozott a körükből. (Jel 1,7) A Szentírásban olvasható bizonyágtételeknek ez a lényege és üzenete Krisztus visszajöveteléről, a második adventről. Pál még az elhunytak felől is megnyugtatta a híveket. A Krisztus visszajövetelével kapcsolatos bibliai természeti leírások a korabeli apokaliptikának csak valamilyen enyhébb változatai, miként az 1Thessz 4,13–18 versek tanúskodnak erről: *„Nem szeretnénk, testvéreink, ha tudatlanok lennétek az elhunytak felől, és szomorkodnátok, mint a többiek, akiknek nincs reménységük. Mert ha hiszünk, hogy Jézus meghalt és feltámadt, az is bizonyos, hogy Isten az elhunytakat is előhossa Jézus által, vele együtt. Azt pedig az Úr igéjével mondjuk nektek, hogy mi, akik élünk, és megmaradunk az Úr eljöveteléig, nem fogjuk megelőzni az elhunytakat. Mert amint felhangzik a riadó hangja, a főangyal szava és az Isten harsonája, maga az Úr fog alászállni a mennyből, és először feltámadnak a Krisztusban elhunytak, azután mi, akik élünk, és megmaradunk, velük együtt elragadtatunk felhőkön az Úr fogadására a levegőbe, és így mindenkor az Úrral leszünk. Vigasztaljátok tehát egymást ezekkel az*

igékkel! Ezek bizony hiteles szavak és hiteles gondolatok, mert maga Pál is Krisztus közeli visszajövetelében hitt. Itt van tehát előttünk az *apostoli jövőlátás*, miként a fejezetünk címében is fogalmaztunk.

Ezt a szemléletet, tehát a *végző időkre* vonatkozó bibliai tanításokat szokták hagyományosan az *eszkatológia* címszó alá besorolni. Maga az *eszkhatosz* szó gyakorta szerepel a Bibliában a *szélső, utolsó, végző, legkésőbbi, legutolsó* jelentéssel. Többször szerepel időhatározóként, mint helyhatározóként. A semlegesnemű többes számú alakját is megtaláljuk a Mt 12,45, a Lk 11,26 és a 2Pt 2,20 versekben a *ta eszkhata* formában, amely ezeken a helyeken a „legvégző állapotot” jelenti. Ebből származhat az *eszkatológia* szó, a keresztyén gondolkodás utolsó időkre vonatkozó tudományága. Mivel a mi világkorszakunkat is utolsó állapotnak tekinti a Biblia, s ebből a helyzetből néz előre a végző időszakra, Krisztus visszajövetelére, ezért az eszkatológiát mindig csak a Krisztus-eseménnyel összefüggésben szabad művelni. Tehát az eszkatológia nem valamilyen önálló futurisztikus eszmevilág diszciplínája, hanem Jézus Krisztus váltságművének a legkésőbbi szakaszára vonatkozó teológiai diszciplína. A keresztyén teológia közelebbről a *végző dolgokról* szóló tanításként határozza meg az eszkatológiát, úgy, mint a halál, feltámadás, mennybemenetel, Krisztus visszajövele, Isten országa, utolsó ítélet, örökélet szavakkal jellemezhető végző állapot Szentírásra épülő leírását. A kifejezés maga találó, olyannyira, hogy manapság ezt a kifejezést kölcsönzi a modern természettudomány, amikor a „fizikai eszkatológia” új ága van kifejlődőben mintegy negyedszázada. Ők a természet törvényei alapján szeretnének valami lényegeset mondani a mindenség jövőjére vonatkozóan.

A halottak feltámadásáról

„*Ott legyenek velem, ahol én vagyok!*” Krisztus főpapi imádságából (Jn 17,24) idéztük ezt a sort, mellyel jelezni szeretnénk, hogy bár röviden bemutattuk a keresztyén eszkatológia általában elfogadott teológiai lényegét, helyét és tanítását az utolsó időkre vonatkozóan, részleteibe azonban itt nem megyünk bele.¹⁵⁷ Most Pál apostol eszkatológiai gondolkodását

¹⁵⁷ Az eszkatológia iránt érdeklődők tematikusan kifejtve találják ezt a témát: Gaál Bontond: *A keresztyén tanítás rendszere*, 845–894.

fogjuk újból előtérbe helyezni. A bibliai beszámolók szerint Pált nagyon foglalkoztatták az általa létrehozott gyülekezetek ügyes-bajos dolgai, mégis azt figyelhetjük meg, hogy *„tekintetét mindig a hegyekre emelte”* (Zsolt 121), azaz szüntelenül kémlelte a jövőt, gondolataiból soha nem hiányzott a Krisztussal való majdani együttlét öröme. Ez volt az ő eszkatológiai látása, öröme, vágya, tanítása, reménysége. Amikor majd eljön az ideje, *„azután mindenkor ővele leszünk”* – tanította híveit az utolsó idők eseményeiről. Itt Krisztusról van szó! Számos helyen találjuk Pál leveleiben, hogy vágyakozik a Krisztussal való együttlétre, illetve azon gondolkodik el, mi lesz az ember sorsa a halál után. Ő a feltámadás bizonyosságából indul ki: *„Ha pedig Krisztusról azt hirdetjük, hogy feltámadt a halottak közül, hogyan mondhatják közületek némelyek, hogy nem támadnak fel a halottak? Hiszen ha nem támadnak fel a halottak, akkor Krisztus sem támadt fel. Ha pedig Krisztus nem támadt fel, akkor hiábavaló a mi igehirdetésünk, de hiábavaló a ti hitetek is. Sőt Isten hamis tanúinak is bizonyulunk, mert akkor Istennel szemben arról tanúskodtunk, hogy feltámasztotta Krisztust, akit azonban nem támasztott fel, ha csakugyan nem támadnak fel a halottak. Mert ha a halottak nem támadnak fel, Krisztus sem támadt fel. Ha pedig Krisztus nem támadt fel, semmit sem ér a ti hitetek, még bűneitekben vagytok. Sőt akkor azok is elvesztek, akik Krisztusban hunytak el. Ha csak ebben az életben reménykedünk Krisztusban, minden embernél nyomorultabbak vagyunk. Ámde Krisztus feltámadt a halottak közül, és az elhunytak első zsongéje lett.”* (1Kor 15,12–20)

Ezek után nem sokkal Pál az 1Kor 15-ben egy tekintélyes szakaszt szentel ennek magyarázatára a búzaszem elvetése és kikelése példáján.

„De megkérdezhetné valaki: hogyan támadnak fel a halottak? Milyen testben jelennek meg? Esztelen! Amit elvetsz, nem kel életre, míg előbb meg nem hal, és amikor vetsz, nem a leendő testet veted el, hanem csak a magot, talán búzáét vagy valami másét. De Isten olyan testet ad annak, amelyet elhatározott, mégpedig minden egyes magnak a neki megfelelő testet. [...] Vannak mennyei testek, és vannak földi testek [...]. Így van a halottak feltámadása is. Elvettetik romlandóságban, feltámasztatik romolhatatlanságban; elvettetik gyalázatban, feltámasztatik dicsőségben; elvettetik erőtlenségben, feltámasztatik erőben. [...] Az első ember a föld porából való, a második ember mennyből való. Amilyen a földből való, olyanok a földiek is, és amilyen a mennyből való, olyanok a mennyiek is. És amint viseltük a földinek a képét,

úgy fogjuk viselni a mennyeinek a képét is. [...] Íme, titkot mondok nektek: nem fogunk ugyan mindnyájan meghalni, de mindnyájan el fogunk változni. Hirtelen egy szempillantás alatt, az utolsó harsonaszóra; mert meg fog szólalni a harsona, és a halottak feltámadnak romolhatatlanságban, mi pedig elváltozunk. Mert e romlandó testnek romolhatatlanságba kell öltöznie, és e halandónak halhatatlanságba. [...] Amikor pedig ez a romlandó romolhatatlanságba öltözik, és ez a halandó halhatatlanságba öltözik, akkor teljesül be, ami meg van írva: »Teljes a diadal a halál fölött! Halál, hol a te diadalod? Halál, hol a te fullánkod?« A halál fullánkja a bűn, a bűn ereje pedig a törvény. De hála legyen Istennek, aki a diadalt adja nekünk a mi Urunk Jézus Krisztus által! Ezért, szeretett testvéreim, legyetek szilárdak, rendíthetetlenek, buzgólkodjatok mindenkor az Úr munkájában, hiszen tudjátok, hogy fáradozásotok nem hiábavaló az Úrban.» (1Kor 15,35–58)

Ehhez kapcsolódva jegyezzük meg, hogy Pál a thesszalonikai híveknek is ír Krisztus visszajöveteléről és fogadásáról, valamint az elhunytak sorsáról nagyon szép irodalmi megfogalmazásban, amit a korabeli apokaliptika kapcsán fentebb már idéztünk. Az 1Thessz 4,13–18 szakasz egy nagyon érdekes és írói fantáziával is szépen „tarkított” leírása a *parúzia* bekövetkezésének. Képzeletünk először a körülményeken akad meg, de mindjárt arra kell irányítanunk a figyelmünket, hogy igazából bárhogyan is történnek a dolgok, mindenkor Krisztussal leszünk. Szinte már itt halljuk a Róm 8,38–39 versekben másként megfogalmazottak bizonyosságát: *„Mert meg vagyok győződve, hogy sem halál, sem élet, sem angyalok, sem fejedelmek, sem jelenvalók, sem eljövendők, sem hatalmak, sem magasság, sem mélység, sem semmiféle más teremtmény nem választhat el minket Isten szeretetétől, amely megjelent Krisztus Jézusban, a mi Urunkban!”*

A Krisztusban kapott biztos jövő

Pál máskor is meleg szavakkal ecseteli az Úrral való együttléte örömét, amely hűen kifejezi az ő eszkatológiai szemléletét. Korábban is többször idéztük őt, de bőven van még mit tanulnunk a mi keresztyén reménységünkről. Ha az ő jövőlátásáról, azaz a Krisztusban való nagyon forró reménységéről akarunk valamit mondani, nem kell mást tennünk, minthogy az eddig idézett páli szövegeket kiegészítve, magyarázat nélkül az alábbiakban is őt olvassuk sorban egymás után:

„Mert nekem az élet Krisztus, és a meghalás nyereség.” (Fil 1,21)

„Vágyódom elköltözni és Krisztussal lenni, mert ez sokkal jobb mindennél.”
(Fil 1,23)

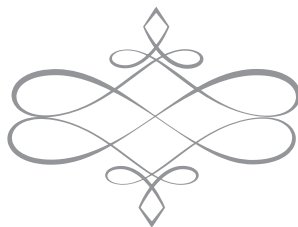
„Mert én meghaltam a törvény által a törvénynek, hogy Istennek éljek. Krisztussal együtt keresztre vagyok feszítve: többé tehát nem én élek, hanem Krisztus él bennem; azt az életet pedig, amelyet most testben élek, az Isten Fiában való hitben élem, aki szeretett engem, és önmagát adta értem.”
(Gal 2,19–20)

„Ama nemes harcot megharcoltam, futásomat elvégeztem, a hitet megtartottam, végül eltételezt nekem az igazság koronája, amelyet megad nekem az Úr, az igaz bíró ama napon; de nemcsak nekem, hanem mindazoknak is, akik várva várják az ő megjelenését.” (2Tim 4,7–8)

„Tudjuk pedig, hogy ha földi sátorunk összeomlik, van Istentől készített hajlékunk, nem kézzel csinált, hanem örökkévaló mennyei házuk. [...] Amíg e testben lakunk, távol lakunk az Úrtól [...] de inkább szeretnénk kiköltözni e testből és hazaköltözni az Úrhoz! Mert mindnyájunknak meg kell jelennünk a Krisztus ítélőszéke előtt, hogy ki-ki elvegye a jutalmát annak, amit e testben cselekedett, jót vagy rosszat!” (2Kor 5,1–10 válogatott versei)

„Nekünk a mennyben van polgárjogunk, ahonnan az Úr Jézus Krisztust is várjuk üdvözítőül.” (Fil 3,20)

„Meg is szabadít engem az Úr minden gonosztól, és bevisz az ő mennyei országába. Övé a dicsőség örökkön-örökké. Ámen.” (2Tim 4,18)

IV.

A VELÜNK ÉLŐ PÁL ÉS AZ Ő TÖRTÉNELEMFORMÁLÓ SZEREPE

Gyakori liturgiai elemek

Az úrvacsora

Az Istentől ihletett Írás

Házasság, család

Krisztus teste: az egyház

A vallástól a keresztyén hitig vezető út

A misszió atyja

Epilógus

PÁLTÓL VETT ÁLLANDÓ ELEMEEK A LITURGIÁBAN ÉS AZ EGYHÁZI GYAKORLATBAN

Pál nemcsak a keresztyén hívek gondolkodásában és hitéletében hagyott maradandó nyomokat, hanem hatással volt az 1. század folyamán már kialakulóban lévő istentiszteletük liturgiájára is. Annak számos lényegi eleme is jobbra tőle származik. A reformátorok különösen is figyeltek erre, és beépítették az ő kifejezéseit, mondatait a reformált istentisztelet liturgiájába. Ha a mai istentiszteleteinket nézzük, azokon Pál lelkeségével úgyszólván ténylegesen jelen van. Talán ő az az apostol, akitől a keresztyén hívek a legtöbb bibliai szófordulatot tanulták és vették át, mi több, a köznyelvben használják is. Alig van olyan ember, aki a Szeretet Himnuszának valamelyik sorát ne tudná idézni. Az apostol szinte bármilyen élethelyzetben bárkit meg tud szólítani, mert amit üzen a levelei által, az az emberi szívhez szól. Mivel Pál valósággal velünk él, érdemesnek tartjuk, hogy a vele kapcsolatos vagy tőle származó legismertebb mondatokat, gondolatokat fölidézzük. Ezekre korábban nem tértünk ki részletesen, de a Pálról készített szellemi-lelki portréból ezek nem hiányozhatnak.

Az úrvacsora szereztetési igéje

„Mert én az Úrtól vettem, amit át is adtam nektek, hogy az Úr Jézus azon az éjszakán, amelyen elárultatott, vette a kenyeret, és hálát adva megtörite, és ezt mondotta: »Vegyétek, egyétek, ez az én testem, amely tiérettetek megtöretik, ezt cselekedjétek az én emlékezetemre.« Hasonlóképpen vette a poharat is, miután vacsoráltak, és ezt mondta: »E pohár amaz új szövetség az én vérem által, ezt cselekedjétek, valamennyiszer isszátok az én emlékezetemre.« Mert valamennyiszer eszitek e kenyeret, és isszátok e poharat, az Úr halálát hirdessétek, amíg eljön.»

Nagyon sajnálatos ténynek érezzük, hogy éppen az úrvacsora szerzetési igéinek értelmezése kapcsán áthidalhatatlan szakadék támadt az egyetemes egyházon belül. Ez már századokkal az egyházatyák kora után történt. A 9. és 10. században indult el egy olyan folyamat a frankföldi szerzetesek körében, amely a *hoc est corpus meum = ez az én testem* kifejezést Krisztus valóságosan, ott jelenlévő testeként értelmezte. Ebből komoly vita támadt, és azok kerültek többségbe, akik Krisztus valóságos testi jelenlétét vallották a pap liturgiai cselekménye következményeként. Egészen pontosan, amikor a pap a szerzetési ígét olvassa, az ostya átlényegül Krisztus valóságos testévé, s így imádat tárgyává válik. Ugyanígy a bor átváltozik Krisztus vérévé. Ezt a szemléletet az egyház 1215-ben a IV. Lateráni Zsinaton a *transsubstantiatio* kifejezéssel illette, s e megjelöléssel elfogadta, majd a 16. századi Tridenti Zsinaton a maga dogmájává tette. A reformátorok és az őket követő egyházak ezt elfogadni nem tudták, s emiatt szinte feloldhatatlan ellentét alakult ki a két nagy felekezetsoport között. A protestánsok ragaszkodtak az eredeti bibliai esemény íráshű értelméhez, miszerint amikor Jézus ezt mondja: *ez az én testem*, akkor egy *teljes metaforáról* van szó.¹⁵⁸ Ugyanis a Mt 26 fejezet és a Lk 22 fejezet leírásában is olvashatjuk ezt a kifejezést, de ott ezt Jézus maga mondja. Tehát ő még jelen van testileg, és ő mondja, hogy *ez az én testem*. Ő maga végzi a cselekményt, és a kenyér megtörése, illetve a bor ivása is valóságosan megtörténik, képileg látható, így egy *teljes metaforának* tekinthető eseményben tárja elő tanítványainak a reá váró szomorú esemény lényegét. Jézus itt is tanítja tanítványait, még hozzá nyomatékosan adja tudtukra a másnapi nagypénteki történetet.¹⁵⁹ Amikor az 1Kor 11,24-et olvassuk, Pálnál az úrvacsora szerzetési igéiben ugyanezt találjuk: *ez az én testem*, de ő már csupán elmondani tudja, és ő is metaforikusan. Ugyanis ő maga nem volt ott az utolsó vacsorán, csupán a feltámadott Krisztussal a damaszkuszi jelenségben való találkozás alapján írja a korinthusi gyülekezetnek, hogy

158 Elfogadjuk a nyelvtudomány által értelmezett definíciókat. *A metafora két dolog, tárgy, esemény, vagy személy azonosítása, valamilyen külső vagy belső tulajdonság, hangulati hasonlóság alapján.* Ha azonban a fogalmi sík és a képi sík is jelen van a szövegben, akkor teljes metaforáról beszélünk.

159 Amikor Jézus magyarázott, szeretett képeket, hasonlatokat, szimbólumokat, metaforákat használni, s abban a korban ez elfogadott módszer volt, a hallgatóság pedig értette. Jellegzetesen szép metaforikus kép, illetve ezáltal tanítás tárul elénk, például amikor Jézus ezt mondja a tanítványainak: „*Én vagyok az igazi szőlőtő, ti pedig a szőlővessző!*” (Jn 15,5)

én az Úrtól vettem! Ő tehát a nem testileg jelenlévő Krisztust azonosítja a valóságosan is látható megtört kenyérrrel. A reformátusok azt vallják, hogy Krisztus az úrvacsorában valóságosan jelen van, de a Szentlélek által, és az „új emberré” történő „átlényegülés” nem az úrvacsorai jegyekben megy végbe, hanem a hívekben Krisztus Lelke által.

Az istentiszteletet kezdő és köszöntő szavai

„Kegyelem nektek és békesség, Istentől, a mi Atyánktól és az Úr Jézus Krisztustól!” (Róm 1,7; 1Kor 1,3; 2Kor 1,2; Gal 1,3; Ef 1,2; Fil 1,2; Kol 1,2; 1Thessz 1,2; 2Thessz 1,1) A gyülekezetekhez írt valamennyi levél kezdetén ott van ez a köszöntés, még a Filemonhoz írt levélben is. *Apostoli köszöntés* a megszokott neve. A három pásztori levél elején is szép a beköszöntő mondat, csak azok személyekhez szólnak, ezért kevésbé használhatóak a gyülekezet köszöntésére az istentisztelet kezdetén.

Áldó formulák

„Az Úr Jézus Krisztusnak kegyelme, az Istennek szeretete és a Szentléleknek közössége legyen mindnyájatokkal!” (2Kor 13,13) Az ároni áldás mellett ez a legáltalánosabban használt áldóformula a magyar református istentiszteleteken. Az újabb liturgiai gyakorlat azonban azt mutatja, hogy a lelkészek más áldó igeverseket is szívesen használnak. Ezek legtöbbször Pál apostoltól származnak. Közülük választunk néhányat:

„Kegyelem legyen mindazokkal, akik el nem múló szeretettel szeretik a mi Urunkat, Jézus Krisztust!” (Ef 6,24)

„Az Istennek békessége, mely minden értelmet felülhalad, meg fogja őrizni szíveteket és gondolataitokat Krisztus Jézusban!” (Fil 4,7)

„Annak pedig, aki véghetetlen bőséggel mindent megcselekedhet, feljebb, mint ahogy azt a bennünk munkálkodó erő szerint kérni vagy elgondolni képesek vagyunk, annak legyen dicsőség az egyházban a Krisztus Jézus által, nemzedékről nemzedékre, örökkön-örökké. Ámen!” (Ef 3,20–21)

Házasság, család

„Engedelmeskedjetek egymásnak, Krisztus félelmében. Az asszonyok engedelmeskedjenek férjüknek, mint az Úrnak, mert a férfi feje a feleségnek, ahogyan Krisztus is feje az egyháznak, és ő a test üdvözítője. De amint az egyház engedelmeskedik Krisztusnak, úgy engedelmeskedjenek az asszonyok is a férjüknek mindenben. Férfiak! Úgy szeressétek feleségeteket, ahogyan Krisztus is szeretete az egyházat, és önmagát adta érte, hogy a víz fürdőjével az ige által megtisztítva megszentelje; így állítja maga elé az egyházat dicsőségben, hogy ne legyen rajta folt vagy ránc vagy bármi hasonló, hanem hogy szent és feddhetetlen legyen. Hasonlóképpen a férfiak is szeressék a feleségüket, mint a saját testüket. Aki szereti a feleségét, az önmagát szereti. Mert a maga testét soha senki nem gyűlölte, hanem táplálja és gondozza, ahogyan Krisztus is az egyházat, minthogy tagjai vagyunk az ő testének. »Az ember ezért elhagyja apját és anyját, és ragaszkodik feleségéhez, és lesznek ketten egy testté.« Nagy titok ez, én pedig ezt Krisztusról és az egyházzal mondom. De ti is, mindenki egyenként úgy szeresse a feleségét, mint önmagát, az asszony pedig tisztelje a férjét.” (Ef 5,21–33)

„A férj teljesítse kötelességét felesége iránt, hasonlóan a feleség is a férje iránt. A feleség nem ura a maga testének, hanem a férje; ugyanúgy a férj sem ura a maga testének, hanem a felesége. Ne fosszátok meg magatokat egymástól, legfeljebb közös megegyezéssel egy időre, hogy szabadabbá legyetek az imádkozásra, de azután legyetek ismét együtt.” (1Kor 7,3)

„Gyermekek! Engedelmeskedjetek szüleiteknek az Úrban, mert ez a helyes. »Tiszteld apádat és anyádat«: ez az első parancsolat, amelyhez ígéret fűződik, mégpedig ez: »hogy jó dolgod legyen, és hosszú életű légy a földön.« Ti apák pedig ne ingereljétek gyermekeiteket, hanem neveljétek az Úr tanítása szerint fegyellemmel és intéssel.” (Ef 6,1–4)

Az egyház Krisztus teste, mi pedig annak tagjai

Ez is egy metaforikus kép Krisztus és az egyház viszonyáról. Pál világosan megmondja, hogy az egyház *Krisztus teste*, ennek a testnek pedig a feje maga Krisztus. (Ef 5,23b) Néhány verssel lentebb azt olvassuk, hogy mi pedig az *ő testének tagjai vagyunk*. (Ef 5,30) Ezeket a töredékszövegeket

az előző szakaszban már idéztük. Pál nagyon nagy gondot fordított arra, hogy a létrehívott gyülekezetekben a példás és jó rend megmaradjon. Ő maga is féltve gondozta a gyülekezeteket. Egyiket jobban szerette, mint a másikat! Gyülekezeti tisztségviselőket is kellett választani a Krisztustól nyert kegyelmi ajándékok szerint. Ezt részletezi is több levelében.¹⁶⁰ Az ő idejében még nem volt hierarchia. A szolgálati területek különbözőek voltak, mégis egyenlőség volt az egymásért végzett felelős szolgálat tekintetében. Ennek záloga az a szép intelem volt, amelyet reájuk hagyott: „*minden dolgotok szeretetben menjen végbe!*” (1Kor 16,14) A református ekkleziológiai tanítás jelentős részben Pál apostol tanításaira épül.

A feltámadás páli értelmezése

Bár korábban részletesen is szóltunk a feltámadásról páli értelemben és idéztünk is tőle ide vonatkozó terjedelmes szakaszokat, most itt újból említjük az ő szerepét a feltámadás értelmezését illetően. Az evangéliumok lényegében csak leírják a feltámadás történetét és az utána következő eseményeket. Pál jelentősége viszont abban van, hogy ő magyarázza is és értelmezi. Senki az Újszövetségben nem szentel annyi időt, fáradságot és szellemi energiát a feltámadás értelmi megközelítésére, mint Pál. A Római levél 6. részében összefoglalóan mondja a lényegét: *Krisztussal együtt mi is feltámadunk!* Ennek látjuk a részletes kifejtését az I. Korinthusi levél egész 15. részében. Ő bátran vállalkozott erre, mert átgondolta alaposan, hogy a nem keresztyén világ is értse. Ez rendkívüli teljesítmény. Ezért hozzuk itt elő, hiszen még az ószövetségi ismeretei alapján is említi Ádámot, az első embert, és Krisztust, a második Ádámot, akiben az örökké élő lélek valóságát kell látnunk. Ezzel a zsidóknak is üzent. Itt értjük meg azt is, hogy új létformája keletkezett a mindenségnek, s ezáltal egyszerre két időben élünk. Még itt, de már ott is. Erre vállalkozni az ő korában senki nem tudott, de nem is volt erre alkalmas elme. A mai egyház is Pál tanításaiból él. Amikor a sírnál a temetési liturgiát végezzük, legtöbbször őt szoktuk idézni és János apostolt. A feltámadásról szóló üzenetet nála mindig Krisztus szeretete fogja egybe és erősíti a vigasztalódásban: „*Ezért,*

¹⁶⁰ Az egyházkormányzásra és általában az ekkleziológiára vonatkozó páli tanítások részleteit lásd Gaál Botond: *A keresztyén tanítás rendszere*, 719–792.

szeretett testvéreim, legyetek szilárdak, rendíthetetlenek, buzgólkodjatok mindenkor az Úr munkájában, hiszen tudjátok, hogy fáradozásotok nem hiábavaló az Úrban.” (1Kor 15,58)

A Szentírás tekintélye

Itt látszik igazán, hogy Pál, a farizeus tudós, mennyire komolyan vette ősei hitét. Ugyanis ő az Ószövetségről beszél, amikor ezeket mondja: „*A teljes Írás Istentől ihletett, és hasznos a tanításra, a feddésre, a megjobbításra, az igazságban való nevelésre; hogy az Isten embere tökéletes és minden jó cselekedetre felkészített legyen.*” (2Tim 3,16–17) Amikor később a kánon már elkészült, Augustinus egy nagyon velős mondásával fejezte ki nagy-nagy elismerését: „A Régiben az Új elrejtőzik, az Újban a Régi kijelentetik!” Ez bizony így történt Pál esetében is. Az Ószövetségben meglátta a Krisztusra vonatkozó ígéreket, az Újszövetségben pedig Krisztusra nézve nyeri el értelmét az egész ószövetségi kijelentés. A Szentírás ihletettségét a reformátorok is nagyon komolyan vették, Kálvin külön fejezeteket szentelt neki és az Írás tekintélyét mindig a *Testimonium Spiritus Sancti internum* elve szerint értelmezte, azaz a *Szentlélek belső bizonyágtétele* szerint. Ennek kifejtésével Kálvin ajándékozta meg az egyetemes egyházat. A reformátorok azt vallották, hogy a teljes Szentírás összefüggésében szabad a kijelentést vizsgálni, s ezáltal ők egyfajta „fegyelmezett hittudományt” hoztak létre. Ezt eredményezte számukra a *Sola Scriptura* elv, amelynek alapján egy nyitott teológiát hoztak létre, az egyház tudományát.

ÖSSZEGZÉS – EPILÓGUS

Új utak Pál értéséhez

A keresztyén teológia mint az egyház tudománya létrejöttét elsősorban Pál apostolnak köszönheti. A páli teológiai szemlélet és evangéliumi lelkület hatotta át a reformátorokat, és ennek hatása alatt jött létre a 20. századi ún. újreformátori teológia is. Pál levelei lényeges szerepet játszottak a kánon kialakulásában, a levelekben foglalt teológiai látásai pedig meghatározó jelentőséggel bírtak a keresztyén teológiai gondolkodás létrejöttében. Ez azért fontos, mert az egyház tudományának létrejötte azon az alaptételen nyugszik, hogy Istennek a Szentírásban adott kijelentése igaz, és e kijelentésnek lényeges közlése van magáról a kijelentő Istenről, illetve Istennek a világgal való kapcsolatáról. Az egzakt tudományok művelői is hasonlóan gondolkodnak. Azt vallják, hogy a természet felől érkező információk igenis lényeges tájékoztatást nyújtanak annak legbelső lényegéről, mert egyébként nem lenne megismerhető a mindenség. Értelemszerűen a keresztyén gondolkodás is ilyen irányvonalat képvisel, amikor jelezni kívánja az új utakat kereső, biblikus szemléletű teológiai erőfeszítések fontosságát. Az evangélium nem zárt gondolati rendszer, hanem a hitben végtelen szabadsági fokkal rendelkező isteni örömmé, mely nyitottá teszi a szívet, az értelmet, az elmét, azaz a teljes embert Isten szeretetének befogadására a Jézus Krisztusban. A mindenkori teológiai megújulás, illetve olyan utak keresése, amelyek majd a Szentírás alapján a jobbra tanítás szellemében fogalmazódnak meg,¹⁶¹ potenciálisan benne rejlenek abban, amit Pál apostol fogalmazott meg a leveleiben. Az időt tekintve, a múlt felől mindig haladunk a jövő felé! A tények értelmezését illetően mindig az egésztől a részek felé irányt követjük, a módszer dolgában pedig mindig keressük a magasabb szintű ismeretet, hogy annak alapján megértsük az alacsonyabb szintű tudományos igazságok megengedett

161 Vö. Második Helvét Hitvallás, Bevezetés.

érvényességi körét. Különösen is igaz ez a mi 20. és 21. századi helyzetünkben.¹⁶² Századokkal korábban a reformátorokat is Pál bizonyágtétele indította és terelte új utakra, a reformáció pedig csak nyitóeseménye lett egy végtelen megújulási folyamatnak. Ebben a folyamatban élünk és munkálkodunk mindnyájan. Pál nyomán csak olyan új utakon járhatunk, amely úton mi is folyvást küzdünk az evangélium tiszta igazságáért és jövőt formáló erejéért azzal a bizonyossággal, hogy ez az igazság immár visszafénylik a jövő felől a mindenkori jelenünkbe.

Mózesről Krisztusig

E könyv tartalmából látszik, hogy Pál az ókor egyik legnagyobb hatású keresztyén gondolkodója volt, teológiai szempontból pedig alighanem az evangélium legmélyebb értelmezője. Az ószövetségi kijelentésről biztos és hatalmas tudással rendelkezett, s ennek lett a következménye, hogy képes volt annak új értelmét megtalálni a Krisztus Jézusban kapott teljes kijelentés fényében, s ezáltal magasabb szintre emelte a teológiai tudományos gondolkodást. Az evangélium értelmezésével, hirdetésével, azaz bizonyágtévő életével áthatotta és meghódította az egész Római Birodalmat. Nem új vallást értelmezett, mégis szellemi-lelki-vallási felfogásával megváltoztatta az egész világot. Ha ezt pontosabban akarjuk értelmezni, akkor úgy kell fogalmaznunk, hogy Pál apostol a vallás hitvilágából átlépett a keresztyén gondolkodás területére. Világosan látta, hogy az ószövetségi vallásos ember csupán abba az irányba haladhat, hogy a saját vallási előírásait bővíti, részletezi, s ezt vég nélkül megteheti, de a próféták által hangsúlyozott „új szívet” ezzel nem értheti el. Más szavakkal kifejezve, lehet a vallási előírásokat bővíteni a végtelenségig, s ebben el lehet menni

162 E könyv szerzője a mindent megkérdőjelező, ún. „posztmodern teológusokat” nem tartja elegendően mély keresztyén gondolkodóknak, inkább zavart keltenek a teológiában a tisztázatlan „istenfogalmaikkal” és következetlen gondolkodásukkal, mely idegen a Szentírástól. Erre David Tracy mutatott rá a *The Unexpected Power of the Form – Principle and the Divine Forms for Naming and Thinking God in Theology* című tanulmányában (Princeton, CTI, 1999). Magyarul is megjelent egy értékes elemzés erről a témáról, méghozzá doktori disszertáció formájában. Készítője Borsi Attila volt, aki *A megigazulás tana és a posztmodernitás. Impulzusok a nyilvános teológia számára* címmel védte meg értekezését a Debreceni Református Hittudományi Egyetemen 2008-ban.

az emberi befogadóképesség határáig, de így csupán az intellektualitás zárt világában maradunk. Pál pontosan ezt a zárt világot nyitotta föl és a Krisztus felől értelmezett keresztyén élet nyitott világába érkezett. Ez hatalmas értelmi munkát jelentett, hiszen az egész ószövetségi világot neki először meg kellett tanulnia, föl kellett fognia, majd pedig ezt az egész tudását át kellett értelmeznie a Krisztus-esemény magasabb gondolati szintje szerint. Ezzel ő nem kitörölni akarta a zsidó vallást a kultúrtörténeti vallások sorából, hanem éppen ellenkezőleg, annak is meg akarta találni az igazi helyét az ember szellemi világában. Meg is találta! Ezt vallja a keresztyénség. Tehát a „Mózes-vallású” zsidó emberek hitének is megvan a maga vallástörténeti jelentősége, sőt a keresztyénség pontosan azokra az isteni ígéretekre épít, amelyet Izrael hite őrzött, de azt vallja, hogy az élő Isten kijelentése a Jézus Krisztusban teljesedett be, általa vált „igenné és ámenné”, azaz így nyerte el az értelmét és ezáltal kapta meg autentikus helyét az ember szellemi-lelki világában.

A misszió atyja, Pál

Ezt azért emeljük ki, mert ugyan sokat szoltunk Pál missziói útjairól, de még szeretnénk további lényegeset mondani róla, mégpedig a csodálatunk kifejezésével. Ugyanis egy jól működő birodalomban történt a keresztyén misszió. A katonaság rendet tartott, béke volt és viszonylagos nyugalom a birodalmi népek körében. A hadsereg mellett a rómaiak másik nagy ereje a jog és az igazságszolgáltatás, ez is végezte a maga dolgát. A hajózás és a kereskedelem aránylag jó színvonalon működött mindenütt a Földközi-tengeren. Az értelem által megalkotható tudományt már létrehozták a görögök, s ekkor ez nagy tekintélynek örvendett. Gondoljunk példaként az utolérhetetlennek hitt matematikára. Ezek mind-mind csodálatos eredmények és értékek! Egy erős és jövőképes működéssel megáldott óriási birodalom alakult ki Pál korában. Ennek a birodalomnak ő jegyzett polgára volt. „Ez jól van így, nem kell rajta változtatni, halad előre az időben, a jövője pedig reményteljes” – gondolhatta az akkori római állampolgár. Valószínűleg az akkori emberek többsége így gondolkodott. Mármost ebben a birodalomban van egy különös ember, aki elképzelhetetlen bátorsággal, hatalmas tudással, korszerű műveltséggel, római állampolgársággal, új lelkiséggel, friss elmével, a szeretet indulatával, valamint

lelki megelégedettséggel és szívének csöndességével, de a Krisztusról szóló evangélium erejével fölvertézve elindul az ő eleve elrendeltnek hitt útján. Ez a különös személy, senkit meg nem bántva, senki ellen nem uszítva, forrongást sem kezdeményezve, hanem szelíden munkálkodva, mindenkit becsületre intve, egyfajta reményteli polgári józansággal mégis „nekifeszül” ennek az erődtéményszerű hatalmas birodalmi rendszernek, és tudásával, hitével, szelídségével annak fölébe kerekedik és szellemileg magasabb minőséget képviselve azt valósággal legyőzi, mert az emberek sokaságának szívét megnyerve tanításával mindenkinél rokonszenvesebbé válik. A Krisztus szeretetét hirdeti és győz! Ez csak utólag válik nyilvánvalóvá, majd pedig láthatóvá. Létrejött ugyanis egy egészen komoly gyülekezeti hálózat a mediterrán térségben. Nem tudjuk sem a gyülekezetek pontos számát, sem a hívőkét, csak annyit látunk, hogy a számuk egyre szaporodott, a hívek serege pedig gyorsan gyarapodott. Ezek nem valamilyen új vallást követtek, és nem is „Pál-rajongó” szekták. Értették az apostol szerepét, hiszen ők éppen Pál révén lettek Krisztus-követők. Ő pedig szerényen a háttérbe húzódva így mondja el magáról az igazságot: *„Mert én a legkisebb vagyok az apostolok között, aki arra sem vagyok méltó, hogy apostolnak nevezzenek, mert üldöztem Isten egyházát. De Isten kegyelméből vagyok, ami vagyok, és hozzám való kegyelme nem lett hiábavaló, sőt többet fáradoztam, mint ők mindnyájan; de nem én, hanem az Istennek velem való kegyelme. Azért akár én, akár ők: így prédikálunk, és ti eszerint lettetek hívőkké.”* (1Kor 15,8–11) Gyönyörű önvallomás! Ennél szebben aligha lehetne bemutatni Pál apostolt. Azért rendkívüli ő és elgondolkodtatóan csodálatos személyiség, mert imádkozó életét Istennek ajánlotta, bűneit mélységesen megbánta, kiválasztottságát elfogadta, Urát a legnagyobb engedelmességgel és hűséggel szolgálta, s ezzel a magatartásával a Római Birodalomban fölépített egy másik szellemi-lelki „birodalmat”, a Krisztus-követők egyházát. Ő már úgy fogalmazott, hogy *Isten országának* (1Kor 15,50) építésén fáradozott. Nem lehetünk messze az igazságtól, amikor arra gondolunk, hogy ez lehet az, amire Jézus gondolt, amikor Péter vallástételére válaszolt: *„De én mondom neked: Te Péter vagy, kőszikla, és ezen a kősziklán építem föl az én egyházamat és a pokol kapui”*¹⁶³

163 Az Ótestamentumban és más korabeli irodalomban a „pokol kapuja” kifejezés a „halált” jelképezi. A halál pedig egy biztos eseményt jelent. Jézus úgy fejezi ki magát, hogy az egyházon még a biztos halál sem diadalmaskodik, olyan szilárdan fog állni, mint egy kőszikla. Vö. *New Geneva Study Bible. New King James Version*. Thomas Nelson Publishers, Atlanta, London, Nashville, Vancouver, 1995. 1533.

sem diadalmaskodhatnak rajta.” (Mt 16,18) Ez a párhuzamosan felépített szellemi-lelki birodalom a növekedésével eljut majd odáig, hogy a Római Birodalom kidől mellőle,¹⁶⁴ és egyetlen szervezett entitás emelkedik ki a romokon, a keresztyén egyház. Ez Pál életművének nagy titka! A misszió látható eredménye.

A népek, nemzetek apostola

Egyértelműen látszik Pál egész életművén, hogy maga is mélyen hitte és követte a Krisztusról szóló evangélium szemléletét, s ez tette őt a nemzetek apostolává. Kimondhatatlanul óriási hatása volt az emberiség történetében, földrészek szellemiségét, illetve szellemi világát és jövőbe mutató fejlődését határozta meg. Mégis az eszmetörténet őt eddig még nem vette föl a legjelentősebb ókori személyiségek sorába, legalábbis a tudománytörténet és a filozófia nem tudott eddig mit kezdeni vele. Ki-kik a maga elgondolása szerint besorolta őt valamilyen filozófiai irány ókori képviselői közé. Mi azonban másként látjuk. Őt kétségtelenül a Krisztus iránti szeretet és hűség vezette, s ez volt a kiapadhatatlan forrása egész életművének. Pál apostol az ő gondolati mélységében és gazdagságában, szellemi nagyságában és elméleti tehetségében sokkal magasabb képességű személyiség volt, mint számos ókori filozófus. Hatását és jelentőségét tekintve, tudományos értelemben Pál apostol a keresztyénség első génusza! Munkássága egyetemes hatású, lelkeségét tekintve pedig örök érvényű. Tudományos szempontból is mindmáig érő jelentősége van, mert új rendet valósított meg azáltal, hogy a keresztyénséget kiemelte az általános vallásosság köréből, s ennek következtében a keresztyén szemléletű teológiai gondolkodás az ember szellemi tevékenységének egy külön kategóriája lett.

---

164 A Nyugatrómai Birodalom 476-os megszűnésére gondolunk.

IRODALOM

- Barrow**, John D.: *A fizika világképe*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1994.
- Bojtor** István: *Pál apostol életútja*. Kazinczy Ferenc Társaság, Sárospatak, 2017.
- Bolyki** János: *A természettudományok és a teológia I-II-III.*, Theologiai Szemle 1975/1-2. sz., 3-12; 1975/3-4. sz., 73-81. és 1975/5-6. sz., 137-147.
- Borsi** Attila: Kálvin és a posztmodernitás. In: Fekete Károly – Kustár Zoltán – Kovács Ábrahám (szerk.): *Átjárható határok. Ünnepi kötet Dr. Gaál Botond professzor 65. születésnapjára*. (Acta Theologica Debrecinensis, 2.) DRHE, Debrecen, 2011, 293-304.
- Campbell**, Lewis – Garnett, William: *The Life of James Clerk Maxwell*. Johnson Reprint Corporation, New York and London, 1969.
- Ceglédi (Czeplédy)** Sándor: *Pál apostol eszkatológiája*. Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1911.
- Czeplédy** Sándor: *A választott nép*. Debreceni Egyetem (Rendszeres Teológiai Tanulmányok 4.) Sylvester Nyomda, Budapest, 1940.
- Czeplédy** Sándor: *Hit és történet*, Sylvester, Budapest, 1936.
- Cootsona**, Gregory S.: *The Deep Fault Line in Religion about Science*. Science and Spirit Vol. 9. Issue 2., 1998. 20-23.
- Előd** István: *Katolikus dogmatika*, Szent István Társulat, Budapest, 1983.
- Fitzmyer**, Joseph A.: *Bevezetés az újszövetségi levelekhez*. In: Jeromos Bibliakommentár III. kötet, 45. rész, 295-300. Kiadja: Szent Jeromos Katolikus Bibliatársulat, Budapest, 2002.
- Gaál** Botond: *A keresztyén tanítás rendszere*. Tiszántúli Református Egyházkerület, Debrecen, 2022.

- —: *A „szombat” időszerű üzenete*. Debreceni Szemle 2022/4., 418–425.
- —: *A teológia és az emberi jogok*. Theologiai Szemle 1990/2. sz., 71–76.
- —: *A zárt világ felnyitása*. Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, DRHE, Debrecen, 2007.
- —: *Az ész igazsága és a világ valósága. Az egzakt tudományok történelmi fejlődése keresztyén nézőpontból*. DRHE, Hatvani István Teológiai Kutatóközpont, Debrecen, 2003.
- —: *Egy nagy természettudós hite*. Theologiai Szemle 1992/5. sz., 259–266.
- —: *The Faith of a Scientist – James Clerk Maxwell*. The István Hatvani Theological Research Centre, Debrecen Reformed Theological University, Debrecen, 2003.
- —: *Univerzummodellek*. Diplomamunka a KLTE matematika–fizika szakján 1970-ben.
- —: *Pál apostoltól Barth Károlyig és tovább*. Theologiai Szemle 2000/5. 281–287.
- —: *A reformáció lényege. Újkori modellváltás a keresztyén gondolkodás történetében*. Debrecen-Nagytemplomi Egyházközség Karakter 1517 Könyvesbolt és Kávézó, Debrecen, 2017.
- —: *Keresztyén értékek az európai kultúrában. Földrészünk szellemi örökségének történelmi áttekintése keresztyén nézőpontból*. Debrecen-Nagytemplomi Egyházközség Karakter 1517 Könyvesbolt és Kávézó, Debrecen, 2020.
- Gáspár Csaba** László: *Metafizika és teológia*. Confessio 1984/2., 55.
- Halasy-Nagy József**: *Az antik filozófia*. (Filozófiai műveltség Európában 1.) Danubia Kiadás, Budapest, 1934.
- Harman, P. M.** (ed.): *The Scientific Letters and Papers of James Clerk Maxwell, Vol. I*. Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

Hegel, Georg Wilhelm Friedrich: *Előadások a világtörténet filozófiájáról*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1966.

Kálvin János: *Institutio Religionis Christianae*. Genf, 1559. Magyarul: *A keresztyén vallás rendszere*. Ford.: Ceglédi (Czeglédy) Sándor és Rábold Gusztáv, Református Főiskolai Könyvnyomda, Pápa, 1909–1910.

Kennedy, Paul: *A nagyhatalmak tündöklése és bukása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1992.

McGrath, Alister E.: *Bevezetés a keresztyén teológiába*. Osiris, Budapest, 1995.

Osterhaven, Eugene M.: *The Faith of the Church*, Eerdmans, Grand Rapids, MI, 1982.

Osterhaven, M. Eugene: *Az egyház hite. Történelmi fejlődés református nézőpontból*. Ford.: Czeglédy Sándor és Gaál Botond. Kálvin Kiadó, Budapest, 1995.

Polányi Mihály: *Személyes tudás*. Atlantisz, Budapest, 1994.

Ravasz László: *Pál Athénban*. Akadémiai Székfoglaló. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1928.

Révész Imre: *Az egyháztörténelem alapvonalai*, Városi Nyomda, Debrecen, 1936.

Sain Márton: *Nincs királyi út!* Gondolat, Budapest, 1986.

Sarkadi Nagy Pál: *A nagy apostol*. MORE, Kálvin Kiadó, Budapest, 1993.

Schrödinger, Erwin: *Mi az élet?* In: Schrödinger, E.: *Válogatott tanulmányok*. Gondolat, Budapest, 1970. 206.

Simonyi Károly: *A fizika kultúrtörténete a kezdetektől 1990-ig*. Negyedik, átdolgozott kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1998.

Stauffer, Ethelbert: *Az Újszövetség Teológiája*. Ford.: Kocsis Elemér. Kézirat gyanánt. DRTA Jegyzetkészítő Iroda, Debrecen, év nélkül.

Szántó Konrád: *A katolikus egyház története, 1. kötet*. Ecclesia Kiadó, Budapest, 1987.

Torrance, Thomas F.: *Belief in Science and in Christian Life*. Handsel Press, Edinburgh, 1980.

— —: Christian Faith and Physical Science and in the Thought of James Clerk Maxwell. In: *Transformation and Convergence in the frame of Knowledge*. Christian Journals, Belfast, Dublin, Ottawa, 1984.

— —: *The Trinitarian Faith. The Evangelical Theology of the Ancient Catholic Church*. T&T Clark, Edinburgh, 1988.

— —: *The Christian Doctrine of God. One Being Three Persons*. T&T Clark, Edinburgh, 1996.

— —: *Christian Theology and Scientific Culture*. Christian Journals Limited, Belfast, Dublin, Ottawa, 1980.

Tracy, David: *The Unexpected Power of the Form – Principle and the Divine Forms for Naming and Thinking God in Theology*. Tudományos előadás. Kézirat. CTI, Princeton, 1999.

Varga László: „*Idő pedig többé nem lesz!*” Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet, Kolozsvár, 2004.

Varga Zsigmond J.: *A Római levél magyarázata*. Jubileumi Kommentár, A Szentírás magyarázata, III., Kálvin Kiadó, Budapest, 1995. 230–256.

Vermes Géza: *A kereszténység kezdetei. Názárettől Nikaiáig (Kr. u. 30–325)*, Libri Kiadó, Budapest, 2012.

Vladár Gábor: *A Róma 13,1–7 parainézisének kor- és vallástörténeti háttere*. Doktori disszertáció. DRTA Sokszorosító Iroda, Debrecen, 1996.

Wright, Tom: *Az én evangéliumom szerint. Mit mondott Pál apostol valójában?* Kálvin Kiadó, Budapest, 2018.

PERIODIKÁK

Studia. Debreceni Teológiai Tanulmányok. DRHE teológiai szakfolyóirata.

Debreceni Szemle. Tudomány és kultúra. Debrecen és a régió tudományos műhelyeinek folyóirata.

Református Szemle. Az Erdélyi és Királyhágómelléki Református Egyházkerület, valamint az Evangélikus–Lutheránus Egyház hivatalos lapja.

Vigilia. A katolikus megújulás lapja. Szerkesztőség és kiadóhivatal: Budapest, Piarista köz 1.

Confessio. A Magyarországi Református Egyház Figyelője. Kálvin Kiadó. Budapest.

Collegium Doctorum. MORE Doktorok Kollégiumának periodikája, Budapest.

Reflections. Center of Theological Inquiry. Public Lecture Series. Princeton, NJ, USA.

Theology and Science. A journal of Graduate Theological Union, Berkeley, CA, USA.

Theologiai Szemle. A Magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának folyóirata, Budapest.

Zygon. Journal of Religion and Science. Blackwell Publishing, Chicago, IL, USA.

**BIBLIAI ÉS TEOLÓGIAI FOGALMI SZÓKÖNYVEK
LEXIKONOK, ENCIKLOPÉDIÁK, SZÓTÁRAK**

Újszövetségi görög–magyar szótár. Készítette: Varga Zsigmond József. MORE Zsinati Sajtóosztály, Budapest, 1992. E mű nemcsak szótár a megszokott értelemben, hanem bibliai és teológiai értelmezést is tartalmazó enciklopédikus alkotás.

Wilhelm Gesenius' *Hebräisches und Aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament.* Springer Verlag, Berlin, Göttingen, Heidelberg, 1962.

Bibliai fogalmi szókönyv. Szerk.: Kozma Zsolt. Erdélyi Református Egyházkerület, Kolozsvár, 1992.

Teológiai idegen szavak, kifejezések, szólások szótára. Szerk.: Kozma Zsolt. Kolozsvár, 2005. Munkánk során az idegen nyelvű teológiai kifejezések írásakor és magyarázatakor jobbra ehhez az erdélyi tudós teológusok által készített szótárhoz igazodtunk.

A Szentírás magyarázata. Jubileumi Kommentár. III. kötet. Újszövetség. MORE Kálvin János Kiadója, Budapest, 1995.

Bibliai Lexikon. Szerk.: Czeglédy Sándor – Hamar István – Kállay Kálmán. Sylvester, Budapest, 1931.

Biblikus teológiai szótár. (Az 1970-ben megjelent francia *Vocabulaire de théologie biblique* fordítása.) Szerk.: Szabó Ferenc SJ és Nagy Ferenc SJ. Róma, 1976.

Die Religion in Geschichte und Gegenwart. – Handwörterbuch für Theologie und Religionswissenschaft, Bd. 5. L-M. Hrsg. von Hans Dieter Betz. Mohr Siebeck Verlag, 4. neu bearbeitete Auflage, Tübingen, 2002. (Gaál Botond szócikke: Maxwell, James Clerk. p. 935.)

Dictionary of Scottish Church History and Theology. Wright, David (gen. ed). T&T Clark, Edinburgh, 1993.

New Dictionary of Theology. Eds: Sinclair B. Ferguson and David F. Wright. Intervarsity Press, Leicester, England, 1988.

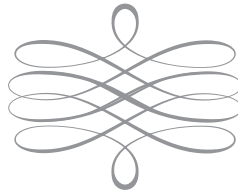
Magyar Értelmező Kéziszótár. Akadémiai Kiadó Rt., Budapest, 2003.

Oxford Advanced Learner's Dictionary, Oxford University Press, Oxford, 1999.

New Geneva Study Bible. Bringing the Light of the Reformation to Scripture. Thomas Nelson Publisher, Nashville, Atlanta, London, Vancouver, 1995.

Encyclopedia of the Reformed Faith. By Donald McKim. Westminster/John Knox Press, Louisville, Kentucky, USA., Saint Andrew Press, Edinburgh, 1992.

Magyar Katolikus Lexikon. Készült a Pálos Könyvtárban 1980 és 2013 között. Szerzők: Diós István és Viczián János. Szent István Társulat, Budapest.

XP
AΩ

NÉVMUTATÓ

A

Aquinói Tamás 64, 147, 197
Aratosz 105
Arisztotelész 11, 17, 64, 73, 74, 78,
85, 95, 108, 132, 145, 147, 197
Arkhimédész 17
Athanasziosz 17, 44, 127
Augustinus, Aurelius 17, 119, 145,
148, 190, 224
Augustus (római császár) 17, 70,
72, 192, 193

B

Barth, Karl 119, 167, 168, 190, 232
Bojtor István 45, 231
Bolyai János 57, 66
Bolyki János 147, 231
Borsi Attila 148, 152, 153, 226,
231

C

Caesar, Julius 17, 72, 104
Cantor, Georg 129
Cicero, Marcus Tullius 17

Czeplédy Sándor, id. 32, 41, 115,
116, 147, 152, 231, 233, 236

D

Darwin, Charles 141
Deismann, G. A. 78
Démokritosz 85
Draper, Robert 97

E

Einstein, Albert 57, 66, 134, 150,
175, 179
Ellicott, George 180
Előd István 35, 146, 231
Epikurosz 85
Epimenidész 105
Eukleidész (Euklidész) 17, 57, 58,
75, 109, 200
Exiguus, Dionysios 70

F

Faraday, Michael 176
Fitzmyer, Joseph A. 12, 78, 79, 81,
231
Freund Tamás 143

G

ifj. Gaál Botond Ágoston 245
 Gaál Gerzson Miklós 135, 136, 253
 Gamáiel 24, 26, 27, 42, 46, 47, 48,
 53, 88, 104, 106, 107, 110, 184

H

Halasy-Nagy József 76, 77, 232
 Hegel, Georg Wilhelm Friedrich
 125, 126, 233
 Hérakleitosz 17
 Hillél 24, 46

J

Jefferson, Thomas 197

K

Kálvin János (Jean Calvin) 25, 34,
 118, 119, 147, 148, 152, 153, 167,
 168, 190, 224, 231, 233, 234, 235,
 236
 Kant, Immanuel 109
 Károlyi (Károli) Gáspár 38, 40,
 114
 Kennedy, Paul 102, 233
 Kleanthész 105
 Kustár Zoltán 148, 165, 231

L

Lessing, Gotthold Ephraim 116
 Lucretius 76, 77
 Luther Márton (Martin Luther)
 119, 146, 147, 148, 149, 150, 152,
 153, 190

M

Maxwell, James Clerk 173, 174,
 175, 176, 177, 178, 179, 180, 231,
 232, 234, 236, 254
 Melanchthon, Philipp 152
 Molnár János 104

N

Nagy Sándor (Alexandrosz) 23
 Newton, Isaac 56, 57, 109, 137,
 150, 175, 176, 179
 Novák Katalin 254

O

Omár kalifa 104
 Orbán Viktor 254
 Osterhaven, M. Eugene 34, 120,
 146, 150, 233

P

Platón 17, 73, 74, 77, 85, 95, 108,
 122, 197

Plutarkhosz 73

Polányi Mihály 56, 150, 155, 233

Ptolemaiosz, Klaudiosz 17

Püthagorasz (Pitagorasz) 17

R

Rábold Gusztáv 147, 152, 233

Ravasz László 104, 111, 112, 233

Révész Imre 73, 120, 233

S

Sain Márton 104, 233

Sántha Kálmán 169

Sarkadi Nagy Pál 12, 25, 233

Schrödinger, Erwin 141, 142, 233

Simonyi Károly 104, 233

Sitter, Willem de 134

Spinoza, Baruch 109

Sz

Szenci Molnár Albert 152

Székács Sámuel 247

Szókratész 17, 85, 108

T

Tertullianus 193

Thalész 17, 36

Thrasyillos 78

Tiberius (római császár) 17, 70,
72, 78

Torrance, Thomas F. 234

Tracy, David 226, 234

V

Varga Zsigmond J. 64, 104, 189,
234, 236

Végh László 155

Vermes Géza 12, 234

W

Whitehead, Alfred North 122

Wright, David F. 236

Wright, Nicholas Thomas 12, 234

ÖSSZEFOGLALÁS

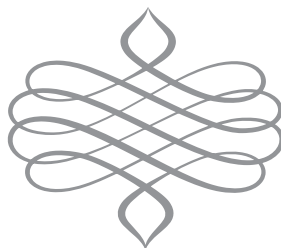
Pál apostol az emberiség történelmének egyik legnagyobb hatású alakja, aki szellemi-lelki vonatkozásban kimeríthetetlen kincsekkel ajándékozta meg a világot. A Bibliában található tizenhárom levele olyan mélységig viszi a gondolkodó embert és olyan magasságokig emeli az emberi lelket, hogy hozzá hasonlót találni szinte lehetetlen. Tanításai ráadásul örök érvényűek, mert ő a Krisztusról szóló örömuzenet hirdetésével szól a mindenkori emberhez, mégpedig „*a Föld végső határáig*” és „*az idők végezetéig*”. (ApCsel 1,8; Mt 28,20)

Amennyire egyáltalán az értelem segítségével lehetséges, e könyv szerzője annak a megfejtésére vállalkozott, hogy Pál miképpen került közelebb a Krisztus titkához. Sokan és sokféleképpen próbálták ezt földeríteni, még hozzá figyelemre méltó eredménnyel. Azt azonban a kutatók nehezen tudják értelmezni, hogy a farizeusként nevelkedő fiatal vallási zseniből mi módon lett a Krisztus-eseményt szeretetben átélő és értelemmel magyarázó olyan apostol, aki többet munkálkodott, mint a többi apostol együttvéve. (1Kor 15,10) A másik nagy titok az ő szellemi hatása az Európa felé vezető útján a népek-nemzetek széles körében. Az evangélium erejével ő valósággal átformálta a világot, annak új szemléletet kölcsönzött. Sőt, a korábbihoz képest a keresztyén gyülekezetek számának növekedésével és később a szervezett egyház kialakulásával Európának egészen másféle *rendjét* alapozta meg. Pálnál a keresztyén hittudománynak szinte valamennyi kardinális tétele megjelenik, olykor hosszabban kifejtve, máskor pedig rövid tömörséggel előadva. Így vált ő a „nemzetek apostolává”!

E műben az olvasó lépten-nyomon találkozik a modern *tudományelmélet* eredményeinek alkalmazásával. Pál ugyanis a damaszkuszi úton döbönt rá, hogy a zsidó vallásos gondolkodás a Krisztusról szóló tanítás fényében nyeri el igazi értelmét. Ily módon a keresztyén gondolkodást

kiemelte az általános vallásosság köréből és a szellemi életben új kategóriát szánt neki. Pál apostol ezzel új *rendet* teremtett az akkori világ vallási, erkölcsi, magatartási, világképi, társadalmi, természetértelmezési felfogása körében.

Most egy olyan világban élünk, amikor a keresztyénség „napfogyatkozásának” lehetünk tanúi, sőt olykor nagyfokú keresztyénellenes szemlélet érezteti hatását, főként a korábbi keresztyén „Nyugaton”. Bizonyosan szükség lesz most is egy olyan új RENDRE, mely szerint ez a világ ismét elfogadja azt a fajta keresztyén szemléletet, amelyre egykor Pál tanította az egész Európát, s rajta keresztül a világ jelentős részét. Így válhat ő ismét „*a nemzetek apostolává*”!

SUMMARY

The apostle Paul stands as one of the most remarkable and influential figures in the history of humanity, who, both spiritually and intellectually, has bestowed upon the world inexhaustible treasures. His thirteen epistles, preserved in the Holy Scriptures, lead the thoughtful soul into profound depths and elevate the human spirit to such heights that few comparisons can be made. His teachings are not only deeply insightful but eternally relevant, for he proclaims the Gospel of Christ to all of humanity, following in the steps of his Master who commanded his disciples to address every generation "*to the end of the earth*" and "*until the end of the age*" (Acts 1:8; Matt. 28:20).

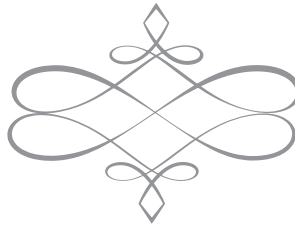
By using rational thinking as far as he can, the author of this book has endeavored to uncover how Paul drew nearer to the mystery of Christ. Many have attempted this inquiry in various ways, often with remarkable results. Yet scholars have found it difficult to explain how a young religious prodigy, raised as a Pharisee, could become the apostle who not only experienced the Christ-event through love but also explained it with profound intellectual clarity—an apostle who labored more than all the others combined (1Cor. 15:10). Another great mystery lies in Paul's spiritual influence as he journeyed towards Europe, profoundly impacting nations and peoples. Through the power of the Gospel, he truly transformed the world, giving it a new vision and an entirely different order from what had existed before. Nearly all the cardinal doctrines of Christian theology appear in Paul's writings, sometimes elaborated at length, at other times presented with striking brevity. Thus, he became the "Apostle to the Gentiles."

In this book the reader frequently encounters the application of current *theory of science*. Paul, on the road to Damascus, came to the profound realization that Jewish religious thought finds its true meaning in

the light of the teaching about Christ. Christian way of thinking, therefore, was separated from the general religiosity and a new category was created for it in the field of the human intellectuality. Through this, Paul the Apostle established a new *order* in the religious, moral, behavioral, cosmological, societal, and scientific worldview of his time.

Today, we find ourselves in an era marked by an eclipse of Christianity or an increasing anti-Christian sentiment, particularly in what was once known as the Christian "West." Undoubtedly, there is now a need for a new ORDER, one that will lead the world once again to embrace the kind of Christian vision that Paul once taught, reaching in the course of time, all of Europe, and through it a significant part of the world. In this way, Paul may once again become "the Apostle to the Gentiles."

Fordította Ifj. Gaál Botond

ZUSAMMENFASSUNG

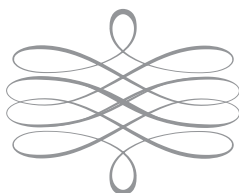
Der Apostel Paulus gilt als eine der bemerkenswerten Gestalten der Menschheitsgeschichte, der sowohl in geistiger als auch intellektueller Hinsicht der Welt unerschöpfliche Schätze hinterlassen hat. Seine dreizehn Briefe in der Heiligen Schrift führen den nachdenklichen Menschen in solche Tiefen und erheben den menschlichen Geist zu solchen Höhen, dass Vergleiche schwer zu finden sind. Seine Lehren sind nicht nur tiefgründig, sondern auch ewig gültig, denn er verkündet das Evangelium Christi für die ganze Menschheit und spricht jede Generation an „bis an die Grenzen der Erde“ und „bis zum Ende der Welt“. (Apg 1,8; Mt 28,20)

Soweit es dem Verstand möglich ist, hat der Autor dieses Buches versucht zu ergründen, wie Paulus dem Geheimnis Christi näherkam. Viele haben versucht diese Frage auf verschiedene Weise zu beantworten, oft mit bemerkenswerten Ergebnissen. Doch Gelehrte tun sich schwer damit, zu erklären, wie aus einem jungen religiösen Genie, der als Pharisäer erzogen wurde, zum Apostel Paulus wurde, der das Christus-Ereignis nicht nur in Liebe erlebte, sondern es auch mit tiefem intellektuellen Verständnis erklärte – ein Apostel, der mehr arbeitete, als alle anderen zusammen (Kor 11,10). Ein weiteres großes Geheimnis liegt in Paulus' geistigem Einfluss, als er sich auf den Weg nach Europa machte und die Völker zutiefst prägte. Durch die Kraft des Evangeliums verwandelte er die Welt grundlegend, gab ihr eine neue Sichtweise. Mit der immer größer werdenden Zahl der christlichen Gemeinden und der späteren Herausbildung der Kirchenorganisation wurde er Gründer einer völlig andersartigen Ordnung Europas. Fast alle zentralen Lehrsätze der christlichen Theologie finden sich in den Schriften des Paulus, teils ausführlich dargelegt, teils in prägnanter Kürze vorgetragen. So wurde er zum "Apostel der Völker".

In diesem Werk wurden immer wieder die Ergebnisse moderner Wissenschaftstheorie angewandt. Denn Paulus erkannte, auf dem Weg nach Damaskus, dass das jüdische religiöse Denken seine wahre Bedeutung erst im Licht der Lehre über Christus findet. Diese erhöhte Form christlichen Denkens übertraf die Formen der allgemeinen Religiosität; Paulus führte sie als eine neue Kategorie des Geisteslebens ein. Damit schuf er eine neue Ordnung in den moralischen, religiösen, verhaltensbezogenen, kosmologischen, gesellschaftlichen und naturwissenschaftlichen Vorstellungen seiner Zeit.

Heute leben wir in einer Ära, die von einer zunehmend antichristlichen Haltung geprägt ist, besonders im ehemals christlichen „Westen“, man spricht sogar von der „Sonnenfinsternis des Christentums“. Zweifellos besteht nun die Notwendigkeit einer neuen Ordnung, welche die Welt wieder dazu führen wird, die christliche Vision zu akzeptieren, die Paulus einst ganz Europa und, durch Europa, einen großen Teil der Welt lehrte. So kann er wieder zum „Apostel der Völker“ werden.

Fordította Székács Sámuel

A SZERZŐ BEMUTATÁSA

E könyv szerzője Gaál Botond, a Debreceni Református Hittudományi Egyetem Dogmatikai Tanszékének nyugalmazott professzora. 1987-től 2015-ig volt tanszékvezető egyetemii tanár, az 1994/95. tanévben a Debreceni Universitas igazgatótanácsának elnöke, 1993 és 1999 között a Debreceni Akadémiai Bizottság főtitkára. A beregi Vámosatyán született 1946-ban. Középiskolai tanulmányait a Debreceni Református Kollégium Gimnáziumában végezte, majd a Kossuth Lajos Tudományegyetemen szerzett középiskolai matematika-fizika szakos tanári oklevelet. Visszatérve volt iskolájába, e két tantárgyat tanította, 1982-ben a gimnázium igazgatójává választották. Tanári munkája mellett végezte a teológiai tanulmányait, mígnem felszentelt református lelkész lett.

Az 1976/77. tanévben az Egyházak Világtanácsának ösztöndíjával az Edinburghi Egyetem Teológiai Fakultásán tanult. Idehaza folytatta a tanári munkáját és a tudományos kutatást. A PhD tudományos fokozatot a Debreceni Református Teológiai Akadémián szerezte 1985-ben, habilitációs doktori oklevelét a Budapesti Károli Egyetem Hittudományi karán. Tanszékvezető teológiai tanárrá választották 1987-től, s ilyen minőségében ment nyugdíjba 2015-ben. Példaképe a természettudós és teológus Hatvani István volt, aki mindenféle egyházi rang helyett a professzorságot tekintette hivatásának. Boldog házasságban él. Gaál Botond feleségül vette Dr. Czeglédy Mária orvost, három gyermekük született: Gerzson, Botond és Veronika. Gerzson építőmérnök, Botond anatómus és Veronika klinikai radiológus szakorvos.

Egyetemi természettudományi és teológiai képzései folytán – családjával együtt – az 1991-1992-es akadémiai évre meghívást kapott az amerikai Princeton, NJ-be, ahol a Center of Theological Inquiry kutatóintézetben egy különleges interdiszciplináris téma kutatásra kérték föl. Még kétszer is visszahívták kutatómunkára, 1999-ben és 2006-ban. Az Egyesült Államokban a keresztyén teológiai gondolkodás és az egzakt tudományok kapcsolatát kutatta, s e munkájának középpontjában James Clerk Maxwell teológiai, matematikai, fizikai és tudományelméleti jelentősége állt. Idehaza az ekkleziológia, a sákramentumok és általában a reformátori teológia témakörökben végzett elmélyült kutatásokat. 1993-ban létrehozta a Hatvani István Teológiai Kutatóközpontot. Munkássága nem csak a református egyház számára, hanem az egyetemes magyar tudományművelés szempontjából is jelentősnek bizonyult, aminek eredményeképpen a Magyar Tudományos Akadémia doktora címet is elnyerte. Gaál Botond tanári működése alatt Debrecenben már az általa képviselt modern tudományos szemlélet érvényesült a rendszeres teológia oktatásában. Gazdag és változatos publikációs tevékenysége a könyveinek és lektorált tanulmányainak számából is kitűnik. 2023-ban a márciusi nemzeti ünnep alkalmából Orbán Viktor miniszterelnök javaslatára Novák Katalin köztársasági elnök Széchenyi-díjjal tüntette ki a *„Magyarország számára kivételesen értékes, több évtizedes oktatói és kutatói tevékenysége, a keresztyén gondolkodás és a modern természettudományok kapcsolatának református történeti és elméleti alapjának kidolgozása terén kiemelkedő szakmai munkája elismeréseként.”*

E könyvében Gaál Botond Pál apostol megtérését és Krisztuskövetésének teológiai értelmezését, s az ebből fakadó világtörténelmi jelentőségét igyekszik bemutatni a tudománytörténet és a modern tudományelmélet segítségével. A nagy apostol új rendet hozott a népek, nemzetek történetében, s erre az új evangéliumi rendre a világnak ma is szüksége volna.

A mély hitű természettudós, Maxwell is rácsodálkozott Pál apostol életművére, így nem véletlenül íratta föl Cambridge-ben a Cavendish Laboratórium főbejáratára kőbe vésve a 111. zsoltár 2. versét:

*„Magna opera Domini
exquisita in omnes voluntates eius!”*

*„Nagyok az Úrnak tettei, kikutathatják mindazok,
akiknek csak kedvük telik benne!”*

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

E KÖNYV MEGJELENÉSÉT TÁMOGATTÁK:

Debrecen-Nagytemplomi Református Egyházközség

Kaposvári Református Egyházközség

Somogyi Református Egyházmege

Békési Református Egyházmege

Bihari Református Egyházmege

Csongrádi Református Egyházmege

Debreceni Református Egyházmege

Hajdúvidéki Református Egyházmege

Nagykunsági Református Egyházmege

Nyírségi Református Egyházmege

Szabolcs-Beregi Református Egyházmege

Szatmári Református Egyházmege

„Adjátok vissza a hegyeimet” Alapítvány

Dr. Czeglédy Mária

Gaál Gerzson Miklós

ifj. Dr. Gaál Botond Ágoston

Dr. Gaál Veronika Mária

Dr. Gaál Gedeon Bence